MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Agnė Vaitkevičiūtė

VALSTYBIŲ NARIŲ ATSAKOMYBĖ UŽ ŽALĄ PAŽEIDUS EUROPOS SĄJUNGOS TEISĘ

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2010

Disertacija rengta 2006-2010 metais Mykolo Romerio universitete.

Mokslinis vadovas:

Doc. dr. Ignas Vėgėlė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S)

TURINYS

SANTRUMPOS 5
ĮVADAS 6
I DALIS. BENDRIEJI VALSTYBĖS ATSAKOMYBĖS UŽ ŽALĄ KLAUSIMAI 18
1.1. Asmuo, turintis teisę į žalos atlyginimą 18
1.2. Valstybės atsakomybės ES teisėje samprata 20
1.3. Valstybės atsakomybės už žalą ir valstybės atsakomybės Europos Sąjungai tarpusavio ryšys 21
1.4. Valstybės atsakomybės už žalą kilmė 26
1.5. Valstybės atsakomybės už žalą ryšys su ES teisės tiesioginiu veikimu 30

II DALIS. VALSTYBĖS ATSAKOMYBĖS UŽ ŽALĄ RYŠYS SU VALSTYBĖS ATSAKOMYBE UŽ TARPTAUTINĖS TEISĖS PAŽEIDIMUS IR ES DELIKTINE ATSAKOMYBE 36
2.1. Valstybės atsakomybės už žalą ir valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus tarpusavio santykis 37
2.2. Valstybės atsakomybės už žalą ir ES deliktinės atsakomybės tarpusavio santykis 48

III DALIS. ES TEISĖS PAŽEIDIMO ELEMENTAI 59
3.1. Pirmasis ES teisės pažeidimo elementas – valstybės veiksmai pagal ES teisę 59
3.1.1. Valstybės institucijos sąvoka 60
3.1.2. Valstybės atsakomybė už žalą dėl įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijų veiksmų 62
3.1.3. Valstybės atsakomybė už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų 69
3.1.4. Valstybės atsakomybė už žalą dėl kitų valstybės institucijų veiksmų 83
3.2. Antrasis ES teisės pažeidimo elementas – pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimas 87

IV DALIS. VALSTYBĖS ATSAKOMYBĖS UŽ ŽALĄ SĄLYGOS 97
4.1. Atsakomybės sąlygų raida Teismo praktikoje 97
4.2. Atsakomybės sąlygų aiškinimo ir taikymo pareiga 101
4.3. Pirmoji atsakomybės sąlyga – pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui 102
4.4. Antroji atsakomybės sąlyga – pažeidimo pakankamas akivaizdumas 109
4.5. Trečioji atsakomybės sąlyga – tiesioginis priežastinis ryšys tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos 131
4.6. Ketvirtoji atsakomybės sąlyga – žala 137
4.7. Atsakomybės sąlygos – minimalūs reikalavimai žalos atlyginimui 137

V DALIS. VALSTYBĖS ATSAKOMYBĖS UŽ ŽALĄ TAIKYMAS NACIONALINIUOSE TEISMUOSE 141
5.1. Nacionalinių teismų vaidmuo atlyginant asmens patirtą žalą 141
5.2. Efektyvumo ir veiksmingumo principai, kuriais remdamiesi nacionaliniai teismai sprendžia bylas dėl žalos atlyginimo 143
5.3. Nacionalinės materialinės ir proceso teisės normos, pagal kurias asmeniui atlyginama žala 148

VI DALIS. VALSTYBĖS ATSAKOMYBĖ UŽ ŽALĄ ES VALSTYBĖSE NARĖSE 156
6.1. Valstybės atsakomybė už žalą Prancūzijoje 156
6.2. Valstybės atsakomybė už žalą Jungtinėje Karalystėje 159
6.3. Valstybės atsakomybė už žalą Vokietijoje 162
6.4. Valstybės atsakomybė už žalą Austrijoje 164
6.5. Valstybės atsakomybė už žalą Lietuvoje 168
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI 185
SUMMARY 191
LITERATŪROS SĄRAŠAS 209
AUTORĖS MOKSLINĖS PUBLIKACIJOS 240

Santrumpos

ABTĮ – Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas.

CK – Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas.

CPK – Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas.

EB sutartis – Europos Bendrijos steigimo sutartis, pasirašyta 1957 m.

ES – Europos Sąjunga – tarptautinė organizacija, įsteigta 1992 m. Mastrichto sutartimi.

ES sutartis – Europos Sąjungos sutartis, pasirašyta Mastrichte 1992 m. ir pakeista Lisabonos sutartimi, įsigaliojusia 2009 m. gruodžio 1 d.

ES valstybė narė arba valstybė narė – valstybė, pasirašiusi ir ratifikavusi stojimo į ES sutartį ir tapusi ES nare.

Komisija – viena pagrindinių Europos Sąjungos institucijų, turinti nemažai vykdomosios valdžios įgaliojimų.

LVAT – Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas.

Sutartis – Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo – EB sutartis, pakeista Lisabonos sutartimi, įsigaliojusia 2009 m. gruodžio 1 d.

Straipsnių projektas – Valstybių atsakomybės straipsnių projektas – Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos parengtas ir prie Generalinės Asamblėjos 2001 m. gruodžio 12 d. rezoliucijos Nr. 56/83 pridėtas dokumentas, kuriame reglamentuoti įvairūs valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus taikymo aspektai.

Teismas – Europos Sąjungos Teisingumo Teismas – aukščiausia ES teisminė institucija, įsteigta EB steigimo sutartimi 1957 m.

angl. – anglų kalba.

lot. – lotynų kalba.

pranc. – prancūzų kalba.

vok. – vokiečių kalba.

d. – diena.

m. – metai.

p. – puslapis.

žr. – žiūrėti.

Įvadas

Problematika ir darbo aktualumas

Kiekviena Europos Sąjungos valstybė narė, prisiimdama pareigas pagal Sutartį dėl Europos Sąjungos veikimo (toliau – Sutartis)[1], privalo laikytis ne tik pirminės, bet ir antrinės ES teisės nuostatų. Praktikoje dažna situacija, kai valstybė narė pažeidžia ES teisę – nesilaiko Sutarties, reglamento, neįgyvendina direktyvos, pavėluotai ar netinkamai ją įgyvendina, kitaip pažeidžia ES teisę. Atsižvelgiant į tai, gali kilti ne tik vienos valstybės narės atsakomybė kitoms valstybėms narėms ir pačiai ES (toliau – valstybės atsakomybė Europos Sąjungai), bet taip pat ir valstybės narės atsakomybė asmeniui atlyginti dėl tokio ES teisės pažeidimo patirtą žalą.

Valstybių narių atsakomybė už žalą pažeidus ES teisę (toliau – valstybės atsakomybė už žalą) Sutartyje nereglamentuota. Galimybę taikyti šią atsakomybės rūšį nustatė Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (toliau – Teismas) savo praktikoje pažymėdamas, jog valstybė narė, pažeidusi ES teisę ir taip padariusi žalos asmeniui, turi pareigą atlyginti šią žalą vadovaudamasi nacionalinės teisės normomis. Teismui suformulavus valstybės atsakomybės už žalą sąlygas (toliau – atsakomybės sąlygos) atsirado bendri reikalavimai, kurių nuo šiol nacionaliniai teismai turėjo laikytis. Nepaisant to, nacionaliniai teismai susidūrė su problema, kaip šias sąlygas reikėtų aiškinti ir taikyti praktikoje. Ypatingai daug problemų praktikoje kėlė ir vis dar kelia antroji atsakomybės sąlyga – pažeidimo pakankamas akivaizdumas – kadangi ją asmeniui įrodyti labai sunku. Nacionaliniams teismams taikant atsakomybės sąlygas taip, kaip jos aiškinamos Teismo praktikoje, sudaromas pagrindas valstybei išvengti atsakomybės ir riboti asmens teisę į žalos atlyginimą.

Valstybės atsakomybė už žalą – sudėtinė sąvoka, apimanti ne tik atsakomybės sąlygų aiškinimą ir taikymą nacionaliniuose teismuose. Taikant šią atsakomybės rūšį, taip pat būtina nustatyti, kas turi teisę į žalos atlyginimą, kokie yra ES teisės pažeidimo elementai, kaip taikyti efektyvumo ir veiksmingumo principus. Tai sąlygoja daugelį kitų teorinių ir praktinių problemų, kurias būtina atsakingai ištirti ir kurios Teismo praktikoje nėra išsamiai atskleistos.

Pažymėtina, kad valstybės atsakomybei už žalą įtakos turi ir valstybės atsakomybė Europos Sąjungai, ES teisės tiesioginis veikimas, valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus, ES deliktinė atsakomybė, kuri taikoma tuo atveju, jei žalos asmeniui pažeisdamos ES teisę padaro ES institucijos. Nagrinėjant valstybės atsakomybės už žalą ir valstybės atsakomybės Europos Sąjungai santykį, gali kilti problemų nustatant, kaip asmuo, reikalaujantis žalos atlyginimo teisme, gali pasinaudoti Teismo sprendimu, konstatuojančiu, kad valstybė narė

[1] Konsoliduota Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*, C 2008, Nr. 115–1.

nevykdė pareigų, kylančių iš Sutarties. Dar vienas aktualus ir probleminis aspektas – kaip asmuo, reikalaujantis žalos iš valstybės atlyginimo, gali pasinaudoti ES teisės tiesioginiu veikimu, ar valstybės atsakomybė už žalą yra alternatyvi, ar papildoma asmens teisių gynybos priemonė nacionaliniame teisme. Ne mažiau probleminis ir valstybės atsakomybės už žalą ryšys su valstybės atsakomybe už tarptautinės teisės pažeidimus, kurį pabrėžė Teismas savo praktikoje, tačiau kuris kol kas nėra visai aiškus.

Aktualūs ir kiti praktikoje problemų galintys sukelti klausimai – atvejai, kuomet galima taikyti tiek valstybės atsakomybę už žalą, tiek valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus, situacijos, kuomet žalos asmuo patiria dėl bendrų valstybės narės ir ES institucijos veiksmų.

Kitų pasirinktų bendrosios ir kontinentinės teisės tradicijos valstybių narių, tokių kaip Prancūzija, Jungtinė Karalystė, Vokietija ir Austrija, teismų praktika patvirtina, kad valstybės atsakomybės už žalą taikymas gali sukelti praktinių problemų asmeniui pasinaudoti teise į žalos atlyginimą. Atsižvelgiant į tai, darbe analizuojama problematika labai aktuali Lietuvos teismams, kurie tik pradėjo formuoti praktiką valstybės atsakomybės už žalą bylose. Todėl būtina nustatyti, kokie Lietuvos teismai galėtų nagrinėti šias bylas, kaip Lietuvos teismai turėtų taikyti Teismo suformuluotas atsakomybės sąlygas, vertinti nacionalinės teisės normų atitiktį efektyvumo ir veiksmingumo principams.

Atsižvelgiant į tai, kas pirmiau išdėstyta, darytina išvada, jog šiame darbe atliekamas tyrimas sprendžia daugelį problemų, kurios yra neabejotinai aktualios.

Tyrimo objektas

Šio darbo tyrimo objektas – valstybės atsakomybė už žalą.

Pažymėtina, kad valstybės atsakomybė Europos Sąjungai, ES teisės tiesioginis veikimas, valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus ir ES deliktinė atsakomybė šiame darbe tiriami tiek, kiek būtina atskleisti jų santykį su valstybės atsakomybe už žalą. Valstybės atsakomybė pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, kaip specifinė valstybės atsakomybės rūšis, šiame darbe nėra nagrinėjama.

Atsižvelgiant į nacionalinių konstitucinių teismų vietą valstybės institucijų sistemoje ir jų atliekamų funkcijų specifiką, šiame darbe nėra analizuojama, ar valstybės atsakomybė už žalą taip pat galėtų būti taikoma tuo atveju, jei žalos asmuo patirtų dėl konstitucinio teismo veiksmų.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šiuo darbu nėra siekiama atlikti išsamios valstybės atsakomybės už žalą taikymo visų ES valstybių narių nacionaliniuose teismuose analizės. Todėl apsiribojama pasirinktų kontinentinės ir bendrosios teisės tradicijos valstybių narių, tokių kaip

Prancūzijos, Jungtinės Karalystės, Vokietijos ir Austrijos, nacionalinių teismų praktikos tyrimu. Minėtų valstybių narių nacionalinės teisės aktai analizuojami tiek, kiek būtina išsamiam ir visapusiškam darbo objekto atskleidimui.

Valstybės atsakomybė už žalą taikant Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK)[2] 6.271 ir 6.272 straipsnius, šiame darbe analizuojama tiek, kiek būtina išsamiam ir visapusiškam darbo objekto ištyrimui.

Pažymėtina, jog nuo 2009 m. gruodžio 1 d. įsigaliojo Lisabonos sutartis, keičianti Europos Sąjungos sutartį (toliau – ES sutartis) ir Europos Bendrijos steigimo sutartį (toliau – EB sutartis)[3]. Konkretūs Lisabonos sutarties pakeitimai svarbūs ir šiame darbe nagrinėjamiems klausimams. Panaikinus trijų ramsčių sistemą, trečiasis ramstis (Policijos ir teismų bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose) perkeltas į Sutarties veikimo sferą. Atsižvelgiant į tai, dabar šio ramsčio klausimai reguliuojami pagal tas pačias nuostatas, kurios anksčiau buvo ir po Lisabonos sutarties įsigaliojimo yra taikomos visiems buvusio pirmojo ramsčio klausimams. Taigi valstybės atsakomybę už žalą nuo šiol vienodomis sąlygomis bus galima taikyti buvusiose trečiojo ramsčio srityse. Nors atskiro antrojo ramsčio – Bendrosios užsienio ir saugumo politikos – po Lisabonos sutarties įsigaliojimo nebebus, jo specifika išliko, minėta ES politikos sritis ir toliau reguliuojama Lisabonos sutartimi pakeistos ES sutarties nuostatomis: skiriasi ES institucijų galios priimant teisės aktus, nėra priimami įstatymo galią turintys teisės aktai. Dėl šių priežasčių ES sutarties nuostatos, ypač, kiek jos susijusios su Bendrąja užsienio ir saugumo politika, šiame darbe nėra analizuojamos.

Darbo tikslas

Šio darbo tikslas – išsamiai ir visapusiškai išnagrinėti valstybės atsakomybę už žalą, atskleisti teorines ir praktines jos taikymo problemas, ir nustatyti, ar asmens teisė į žalos atlyginimą iš valstybės, pažeidusios ES teisę, nėra ribojama.

Darbo uždaviniai:

1) Apibrėžti, kaip reikėtų suprasti sąvoką „asmuo“ sprendžiant žalos iš valstybės atlyginimo klausimą, pateikti valstybės atsakomybės ES teisėje sampratą, išanalizuoti, koks valstybės atsakomybės už žalą santykis su valstybės atsakomybe Europos Sąjungai ir ES teisės tiesioginiu veikimu.

[2] Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262; Nr. 77; Nr. 80; Nr. 82.
[3] Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos Bendrijos steigimo sutartį, pasirašyta Lisabonoje 2007 m. gruodžio 13 d. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys* C 2007, Nr. 306-1.

2) Atskleisti valstybės atsakomybės už žalą santykį su valstybės atsakomybe už tarptautinės teisės pažeidimus ir ES deliktine atsakomybe.

3) Kompleksiškai nagrinėjant ES teisės pažeidimą, ištirti ES teisės pažeidimo elementus, kurie padėtų nustatyti ES teisės pažeidimo turinį, ir konstatuoti, dėl kokių valstybės institucijų veiksmų asmuo patyrė žalos, kokia valstybės pareiga, kylanti iš ES teisės, buvo pažeista.

4) Išnagrinėti Teismo nustatytų valstybės atsakomybės už žalą sąlygų turinį siekiant išsiaiškinti, ar jos neriboja asmens teisės į žalos atlyginimą.

5) Išanalizuoti, kaip valstybės atsakomybė už žalą turi būti taikoma nacionaliniuose teismuose, nustatyti, ar efektyvumo ir veiksmingumo principai užtikrina, kad asmuo galės pasinaudoti teise į žalos atlyginimą.

6) Ištirti, kaip valstybės atsakomybė už žalą taikoma Prancūzijoje, Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje ir Austrijoje, nustatyti pagrindines problemas, su kuriomis gali susidurti asmuo, reikalaujantis žalos iš valstybės atlyginimo.

7) Ištirti, kaip valstybės atsakomybė už žalą taikoma Lietuvoje, kokie teismai turėtų nagrinėti valstybės atsakomybės už žalą bylas, pateikti pasiūlymus įstatymų leidėjui, kokie galiojantys teisės aktai šiuo tikslu turėtų būti pakeisti, pateikti pasiūlymus Lietuvos teismams, kaip reikėtų taikyti Teismo suformuluotas atsakomybės sąlygas, kad asmens teisė į žalos atlyginimą nebūtų ribojama, išskirti pagrindines nacionalinės materialinės ir proceso teisės normas, kurios taikomos nagrinėjant tokias bylas dėl žalos atlyginimo.

Darbo mokslinis naujumas ir praktinė reikšmė

Darbe nagrinėjama problematika aktuali tiek moksliniu, tiek praktiniu požiūriu.

Pažymėtina, kad užsienio teisės autoriai valstybės atsakomybei už žalą skiria nemažai dėmesio, tačiau paprastai apsiriboja tik atskirų šios atsakomybės rūšies aspektų, nesusiejant jų į visumą, analize, valstybės atsakomybė už žalą nenagrinėjama kompleksiškai. Tai leidžia daryti išvadą, kad valstybės atsakomybės už žalą teorinės ir praktinės problemos užsienio teisės doktrinoje nėra pakankamai identifikuotos, todėl šios srities tyrimai yra svarbūs.

Valstybės atsakomybė už žalą Lietuvos moksle kol kas analizuojama labai siaurai ir yra susijusi tik su valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų problematika. Todėl nėra nustatytos su valstybės atsakomybės už žalą aiškinimu ir taikymu susijusios problemos, nėra aiškūs jų sprendimo būdai. Žvelgiant iš Lietuvos teisės mokslo pozicijų, šiame darbe pirmą kartą išsamiai ir kompleksiškai nagrinėjama valstybės atsakomybė už žalą, pateikiami pasiūlymai, kaip Lietuvos teismai turėtų spręsti valstybės atsakomybės už žalą bylas, kokie galiojantys teisės aktai šiuo tikslu turėtų būti pakeisti.

Šis darbas naujas tuo, jog jame pirmą kartą išsamiai ir sistemiškai aptariami tokie valstybės atsakomybės už žalą klausimai: apibrėžiama, kas turi teisę į žalos iš valstybės atlyginimą, kokia valstybės atsakomybės ES teisėje samprata, koks valstybės atsakomybės už žalą santykis su valstybės atsakomybe Europos Sąjungai, ES teisės tiesioginiu veikimu, valstybės atsakomybe už tarptautinės teisės pažeidimus ir ES deliktine atsakomybe, kompleksiškai nagrinėjamas ES teisės pažeidimas, išskiriami jo elementai, analizuojamas valstybės atsakomybės už žalą sąlygų turinys, tiriama, kaip valstybės atsakomybė už žalą turi būti taikoma nacionaliniuose teismuose, koks yra efektyvumo ir veiksmingumo principų turinys, nagrinėjama, kaip valstybės atsakomybė už žalą taikoma Prancūzijoje, Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje ir Austrijoje, tiriama, kaip valstybės atsakomybės už žalą klausimai sprendžiami Lietuvoje, analizuojama, kokie Lietuvos teismai turėtų nagrinėti šias bylas, pateikiami pasiūlymai įstatymų leidėjui, kokie galiojantys teisės aktai šiuo tikslu turi būti pakeisti, pateikiami pasiūlymai Lietuvos teismams, kaip reikėtų taikyti Teismo suformuluotas atsakomybės sąlygas, išskiriamos pagrindinės nacionalinės materialinės ir proceso teisės normas, kurios turi neprieštarauti efektyvumo ir veiksmingumo principams, taikytinos nagrinėjant tokias bylas dėl žalos atlyginimo.

Darbas taip pat gali būti naudingas teisės kūrėjams ir taikytojams, mokslininkams, ketinantiems giliau tyrinėti atskirus valstybės atsakomybės už žalą teorinius ir praktinius aspektus.

Darbo ginamieji teiginiai

1. Teismo sprendimas, kuriuo konstatuojama, jog valstybė narė pažeidė pareigas, kylančias iš Sutarties, ir tiesiogiai veikianti ES teisės norma gali padėti asmeniui pasinaudoti teise į žalos atlyginimą nacionaliniame teisme,

2. Tarptautinio teismo sprendimas, konstatuojantis, jog valstybė pažeidė pareigą, kylančią iš tarptautinės sutarties, kurią sudarė Europos Sąjunga ir kuri dėl to yra ES teisinės sistemos sudėtine dalimi, gali padėti asmeniui pasinaudoti teise į žalos atlyginimą nacionaliniame teisme. Jei žalos asmuo patirtų dėl bendrų valstybės narės ir ES institucijos veiksmų, ES deliktinė atsakomybė turėtų būti laikoma papildoma asmens teisių gynybos priemonė, kuria asmuo galėtų pasinaudoti tada, jei nacionalinis teismas išsprendė žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo klausimą.

3. ES teisės pažeidimas – sudėtinė sąvoka, kurią sudaro du elementai: valstybės institucijos veiksmus galima laikyti valstybės veiksmais pagal ES teisę, ir pareigos, kylančios iš

ES teisės, pažeidimas. Nustačius, jog tenkinami abu ES teisės pažeidimo elementai, galima taikyti valstybės atsakomybės už žalą sąlygas.

4. Reikalavimas įrodyti pakankamai akivaizdų ES teisės pažeidimą riboja asmens teisę į žalos atlyginimą.

5. Nacionaliniai teismai, nagrinėdami valstybės atsakomybės už žalą bylas, nėra visai nepriklausomi. Jie turi atsižvelgti į efektyvumo ir veiksmingumo principus, kurių taikymas nacionaliniuose teismuose yra pakankamas ir užtikrina, kad asmuo galės pasinaudoti teise į žalos atlyginimą.

6. Siekiant užtikrinti, kad asmuo galėtų tinkamai pasinaudoti teise į žalos atlyginimą, būtina paskirti teismus, kurie nagrinėtų bylas dėl žalos iš Lietuvos valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, užtikrinti, kad valstybės atsakomybės už žalą sąlygos, nustatytos Teismo praktikoje (žalą taip pat laikant privaloma atsakomybės sąlyga), būtų taikomos lanksčiai.

Tyrimo šaltiniai ir jų apžvalga

Darbo tyrimo šaltiniai gali būti suskirstyti į tokias grupes: Teismo praktika, Lietuvos, kitų pasirinktų valstybių narių teismų praktika, tarptautinių teismų praktika, ES teisės, tarptautinės teisės ir nacionalinės teisės aktai, teisės doktrina.

Pagrindinis šio darbo tyrimo šaltinis – Teismo praktika, kuria remtasi visose darbo dalyse. Teismo praktika buvo pagrindinis šaltinis nagrinėjant valstybės atsakomybės ES teisėje sampratą, valstybės atsakomybės už žalą santykį su valstybės atsakomybe Europos Sąjungai, ES deliktine atsakomybe, valstybės atsakomybe už tarptautinės teisės pažeidimus, ES teisės pažeidimo elementus, valstybės atsakomybės už žalą sąlygas, efektyvumo ir veiksmingumo principus. Visame darbe daug dėmesio skiriama ir užsienio teisės doktrinai, kurioje analizuojami įvairūs valstybės atsakomybės už žalą aspektai. Atskirose šio darbo dalyse remiamasi ir kitomis tyrimo šaltinių grupėmis: analizuojant valstybės atsakomybės už žalą santykį su valstybės atsakomybe už tarptautinės teisės pažeidimus – Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos parengtu Valstybių atsakomybės straipsnių projektu (toliau – Straipsnių projektas)[4], tarptautinių teismų praktika, nagrinėjant valstybės atsakomybę kitose pasirinktose valstybėse narėse ir Lietuvoje – nacionalinės teisės normomis ir teismų praktika, užsienio ir Lietuvos teisės doktrina.

Pažymėtina, jog Lietuvos teisės moksle valstybės atsakomybė už žalą analizuojama labai siaurai, trūksta mokslinių tyrimų šioje srityje. Kai kurie nagrinėjamos temos aspektai paminėti

[4] Draft articles on responsibility of states for internationally wrongful acts, with commentaries. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-25]. http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.

S. Selelionytės-Drukteinienės disertacijoje „Valstybės deliktinės atsakomybės raidos tendencijos“, išskirti V. Mizaro, V. Valančiaus, R. Valutytės, M. Šeškauskio straipsniuose. Valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus problematika analizuojama knygose „Tarptautinė teisė“ (V. Vadapalas), „Atsakomybės tarptautinėje teisėje problemos“ (P. Kūris), tačiau jose nenagrinėjamas valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus santykis su valstybės atsakomybe už žalą.

Užsienio teisės doktrinoje atskiriems valstybės atsakomybės už žalą klausimams skiriama nemažai dėmesio. Vis dėlto išsamaus ir kompleksinio mokslinio tyrimo nagrinėjama tema nėra, paprastai apsiribojama moksliniais straipsniais. Todėl didžioji dalis tyrimų šioje srityje atlikti fragmentiškai. Teisės doktrinoje nėra analizuojama asmens, turinčio teisę į žalos atlyginimą sąvoka, valstybės atsakomybės ES teisėje samprata. Nagrinėdami valstybės atsakomybę Europos Sąjungai, teisės autoriai (pavyzdžiui, J. Ibanez, K. Lenaerts, D. Arts, I. Maselis, A. Wenneras, T. C. Hartley) daugiausia dėmesio skiria šios atsakomybės rūšies taikymui, o ne valstybės atsakomybės už žalą ir valstybės atsakomybės Europos Sąjungai tarpusavio santykio analizei. Nors teisės doktrinoje ES teisės tiesioginiam veikimui skiriama daug dėmesio, tačiau tik kai kurie užsienio autoriai (pavyzdžiui, S. Prechal) pamini, koks yra valstybės atsakomybės už žalą ir ES teisės tiesioginio veikimo santykis.

Valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus problematiką tyrė daugelis užsienio teisininkų. Darbe buvo remtasi D. J. Harris, A. Gattini, M. Dixon, J. Crawford, I. Brownlie, K. Zemanek, M. Bedjaoui, R. Wolfrum, S. Thompsen, B. Simma darbais. Visi išvardinti teisės autoriai išsamiai nagrinėja tik valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus, todėl valstybės atsakomybės už žalą ir valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus ryšys nėra išskirtas. Kai kuriuos valstybės atsakomybės už žalą ir valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus tarpusavio santykio aspektus išskiria G. Conway, P. Gasparon, tačiau ir šių autorių analizė nėra išsami, trūksta detalesnio mokslinio tyrimo. Didžioji dalis užsienio teisės autorių (pavyzdžiui, C. B. Moniz, Ch. Hilson, K. ir V. van Themaat, T. Tridimas, P. Craig ir G. de Burca), kurie tiria ES deliktinę atsakomybę, nagrinėja šią atsakomybės rūšį neanalizuodami valstybės atsakomybės už žalą ir ES deliktinės atsakomybės tarpusavio santykio arba išskiria tik pagrindinius valstybės atsakomybės už žalą ir ES deliktinės atsakomybės skirtumus ir panašumus.

Didelio dėmesio teisės doktrinoje pastaruoju metu sulaukia valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų problematika, kurią analizuoja tokie autoriai kaip Ch. Timmermans, C. D. Classen, G. Anagnostaras, J. Pfander, M. Breuer, P. Wattel, B. Beutler, J. Komarek, M. Ruffert. Kokie yra valstybės atsakomybės už žalą dėl kitų valstybės institucijų

veiksmų ypatumai teisės doktrinoje beveik netiriama. Pažymėtina, jog pareigų, kylančių iš ES teisės, pažeidimai analizuojami siaurai paprastai apsiribojant tik direktyvų neįgyvendinimu ir netinkamu (pavėluotu) įgyvendinimu.

Nemažai dėmesio užsienio teisės autoriai (pavyzdžiui, P. Oliver, Ch. Hilson, F. Smith, L. Woods, T. Tridimas, W. van Gerven, A. Barav, G. Betlem, R. Rebhahn, H. Toner, G. Anagnostaras) skiria valstybės atsakomybės už žalą sąlygoms, tačiau trūksta išsamumo ir nuoseklumo. Užsienio teisės autoriai paprastai nagrinėja tik kurią nors vieną atsakomybės sąlygą netirdami jos kompleksiškai kitų atsakomybės sąlygų kontekste.

Pažymėtina, kad užsienio teisininkai (pavyzdžiui, C. Kilpatrick, M. Dougan, A. Ward, F. Becker, A. Accetto) paprastai analizuoja, kaip asmens teisės turi būti ginamos nacionaliniuose teismuose, tačiau išsamiau nenagrinėja, kaip asmuo gali pasinaudoti teise į žalos atlyginimą valstybei pažeidus ES teisę. Tyrimo, kaip reikėtų aiškinti efektyvumo ir veiksmingumo principus valstybės atsakomybės už žalą bylose, taip pat trūksta. Valstybės atsakomybės už žalą taikymas pasirinktų valstybių narių nacionaliniuose teismuose analizuojamas epizodiškai daugiausia dėmesio skiriant valstybės atsakomybei už nacionalinės teisės pažeidimus.

Tyrimo rezultatų aprobavimas

Pagrindiniai tyrimo rezultatai paskelbti Mykolo Romerio universiteto mokslo darbų žurnaluose *Jurisprudencija* ir *Socialinių mokslų studijos*: Agnė Vaitkevičiūtė. „Valstybių narių atsakomybė dėl privatiems asmenims padarytos žalos, pažeidus Europos Bendrijos teises: kilmė, samprata ir sąlygos“ (*Jurisprudencija*); Agnė Vaitkevičiūtė. „Europos Bendrijos deliktinės atsakomybės taikymo ypatumai ir santykis su valstybių narių atsakomybe dėl privatiems asmenims padarytos žalos“ (*Jurisprudencija*); Agnė Vaitkevičiūtė. „Žalos, padarytos valstybei narei pažeidus Europos Bendrijos teisę, atlyginimas privačiam asmeniui“ (*Socialinių mokslų studijos*). Darbas svarstytas Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Europos Sąjungos teisės katedroje.

Autorė keitėsi savo žiniomis mokslinių tyrimų srityje ir jas gilino 2007 m. kovo 5 d.–kovo 31 d. stažuotės Kylio Kristiano-Albrechto universitete (Vokietija) metu. Atliktų tyrimų rezultatai pristatyti 2008 m. rugpjūčio 24–30 d. dalyvaujant mokslinėje konferencijoje Freiburge (Vokietija) *Europos Sąjungos įtaka demokratijos stiprinimui Rytų Europoje*, kurioje autorė skaitė pranešimą anglų kalba „Valstybių narių atsakomybės dėl asmenims padarytos žalos, pažeidus Europos Bendrijos teisę, sąlygos“. Savo mokslinėmis žiniomis autorė taip pat keitėsi ir jas gilino 2009 m. kovo 2 d.–gegužės 31 d. studijų Vienos universitete (Austrija) pagal Erasmus programą metu, kurias užbaigus buvo parengtas ir pristatytas mokslinis referatas anglų kalba

„Valstybių narių atsakomybės už Europos Bendrijos teisės pažeidimus principas – teisinis pagrindas, sąlygos ir naujausia Europos Teisingumo Teismo praktika“.

Darbo struktūra

Darbas sudarytas iš įvado, šešių dalių, išvadų ir pasiūlymų, literatūros sąrašo ir autorės mokslinių publikacijų sąrašo.

Pirmojoje dalyje analizuojami bendrieji valstybės atsakomybės už žalą klausimai, kurie yra svarbūs tiriant kitose darbo dalyse nagrinėjamas problemas. Apibrėžiama, kaip turėtų būti suprantamas asmuo, turintis teisę reikalauti žalos atlyginimo iš valstybės, pažeidusios ES teisę. Nagrinėjama valstybės atsakomybės ES teisėje samprata, nurodant, kad valstybės atsakomybė ES teisėje apima tiek valstybės atsakomybę už žalą, tiek valstybės atsakomybę Europos Sąjungai. Atsižvelgiant į tai, analizuojamas valstybės atsakomybės už žalą ir valstybės atsakomybės Europos Sąjungai tarpusavio ryšys, kuris yra svarbus taikant valstybės atsakomybės už žalą sąlygas. Toliau atskleidžiama valstybės atsakomybės už žalą kilmė, tiriamos pagrindinės priežastys, kurios paskatino Teismą suformuluoti valstybės atsakomybę už žalą savo praktikoje. Galiausiai, tiriamas valstybės atsakomybės už žalą ir ES teisės tiesioginio veikimo santykis, kuris padeda nustatyti, kaip taikomos valstybės atsakomybės už žalą sąlygos, jei ES teisės norma yra tiesiogiai veikianti, ar valstybės atsakomybė už žalą gali būti laikoma alternatyvia asmens teisių gynybos priemone.

Antrojoje dalyje nagrinėjamas valstybės atsakomybės už žalą ryšys su kitomis atsakomybės rūšimis – valstybės atsakomybe už tarptautinės teisės pažeidimus ir ES deliktine atsakomybe. Nurodoma, jog valstybės tarptautinio įsipareigojimo pažeidimo elementai, kaip jie suprantami taikant valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus, gali padėti nustatyti ir apibrėžti ES teisės pažeidimo elementus. Tiriama, kada gali būti taikoma tiek valstybės atsakomybė už žalą, tiek valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus, kaip tokiu atveju reikėtų įrodyti valstybės atsakomybės už žalą sąlygas. Atskleidžiama, kokią įtaką valstybės atsakomybės už žalą sąlygoms turi Teismo praktika ES deliktinės atsakomybės bylose. Nagrinėjama, kada asmuo gali patirti žalos dėl bendrų valstybės narės ir ES institucijos veiksmų, kuriais pažeidžiama ES teisė, išskiriamos pagrindinės problemos, su kuriomis šiais atvejais gali būti susiduriama.

Trečiojoje dalyje tiriami ES teisės pažeidimo elementai. Išskiriama, jog ES teisės pažeidimas – tai sudėtinė sąvoka, kurią sudaro du elementai: pirma, valstybės veiksmai pagal ES teisę ir, antra, pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimas. Vadovaujantis tuo, toliau išsamiai nagrinėjamas kiekvieno šių elementų turinys. Pateikiama valstybės institucijos sąvoka, išskiriami

kriterijai, kuriais remiantis apibrėžiama valstybės institucija. Analizuojama valstybės atsakomybės už žalą dėl įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios veiksmų problematika. Nagrinėjami valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų ypatumai. Tiriama, dėl kokių dar valstybės institucijų veiksmų gali būti taikoma valstybės atsakomybė už žalą. Tyrimas tęsiamas nagrinėjant pareigos, kylančios iš ES teisės, sąvoka, ir dažniausiai pasitaikančių pareigų, kylančių iš ES teisės, pažeidimų analize nurodant, kad valstybės atsakomybė už žalą gali būti taikoma nepriklausomai nuo to, kokia pareiga, kylanti iš ES teisės, buvo pažeista.

Ketvirtoji dalis skirta valstybės atsakomybės už žalą sąlygų turinio analizei. Tiriama atsakomybės sąlygų raida Teismo praktikoje, analizuojama, ar Teismas turi užtikrinti tinkamą atsakomybės sąlygų aiškinimą. Išsamiai nagrinėjamas atskirų atsakomybės sąlygų turinys norint išsiaiškinti, ar atsakomybės sąlygos neriboja asmens teisės į žalos atlyginimą nacionaliniame teisme. Sprendžiama, ar Teismo suformuluotos atsakomybės sąlygos laikytinos minimaliais būtinais reikalavimais tam, kad žala būtų atlyginta.

Penktojoje dalyje analizuojamas valstybės atsakomybės už žalą taikymas nacionaliniuose teismuose siekiant išsiaiškinti, koks yra nacionalinių teismų vaidmuo atlyginant asmens patirtą žalą, kaip turi būti apibrėžti efektyvumo ir veiksmingumo principai, kuriuos privalo taikyti nacionaliniai teismai nagrinėdami valstybės atsakomybės už žalą bylas. Nagrinėjama, kokiomis nacionalinės teisės normomis remdamiesi nacionaliniai teismai nagrinėja valstybės atsakomybės už žalą bylas, kaip reikėtų vertinti šių normų atitiktį efektyvumo ir veiksmingumo principams. Atskleidžiama, ar, taikant efektyvumo ir veiksmingumo principus, yra užtikrinama, kad žala asmeniui bus atlyginta.

Šeštojoje dalyje nagrinėjama, kaip valstybės atsakomybė už žalą taikoma pasirinktose valstybėse narėse – Prancūzijoje, Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje ir Austrijoje, išskiriama, su kokiomis pagrindinėmis problemomis taikant valstybės atsakomybę už žalą asmuo gali susidurti šių valstybių narių nacionaliniuose teismuose. Analizuojama, kaip valstybės atsakomybė už žalą turi būti taikoma Lietuvoje, įvardijami teismai, kurie turėtų nagrinėti tokias bylas, sprendžiama, kaip Lietuvos teismuose reikėtų taikyti Teismo nustatytas atsakomybės sąlygas, koks yra šių atsakomybės sąlygų santykis su nacionalinėje teisėje įtvirtintomis valstybės atsakomybės sąlygomis, kurias reikia įrodyti taikant CK 6.271 ir 6.272 straipsnius, kokios nacionalinės teisės normos, kurios turi neprieštarauti efektyvumo ir veiksmingumo principams, taikytinos Lietuvos teismams nagrinėjant valstybės atsakomybės už žalą pažeidus ES teisę bylas.

Darbo metodologija

Pagrindiniai darbe taikyti tyrimo metodai: loginis-analitinis, sisteminės analizės; teleologinis, lyginamasis, istorinis, bylų analizės, lingvistinis, duomenų rinkimo ir duomenų analizės.

Loginis-analitinis metodas. Loginis-analitinis metodas svarbus pateikiant valstybės atsakomybės už žalą sąvoką, tiriant valstybės atsakomybės ES teisėje sampratą, analizuojant, kokią įtaką taikant valstybės atsakomybę už žalą turi valstybės atsakomybė Europos Sąjungai ir ES teisės tiesioginis veikimas, išskiriant atvejus, kuomet gali būti taikoma tiek valstybės atsakomybė už žalą, tiek valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus, nagrinėjant, kada žalos asmuo gali patirti dėl bendrų valstybės narės ir ES institucijos veiksmų. Šis metodas taip pat svarbus analizuojant ES teisės pažeidimo elementus, valstybės atsakomybės už žalą sąlygų turinį, efektyvumo ir veiksmingumo principus. Šiuo metodu nagrinėjama ne tik Teismo, tarptautinių teismų, pasirinktų valstybių narių ir Lietuvos teismų praktika, ES, tarptautinės ir nacionalinės teisės aktai, bet ir teisės doktrina. Tiek minėtų teismų praktika, tiek teisės aktų normos, tiek teisės doktrinoje išsakytos nuomonės vertinamos kritiškai (joms pritariant ar nepritariant), pateikiant vienokį ar kitokį nagrinėjamos problemos sprendimo būdą. Pačia bendriausia prasme šis metodas padėjo sudaryti darbo struktūrą, pateikti išvadas ir pasiūlymus.

Sisteminės analizės metodas padėjo suformuluoti tyrimo objektą, sujungti atskiras darbo dalis į vientisą struktūrą. Šiuo metodu analizuojamos problemos, kurių negalima ištirti atskirai nuo kitų, ir kurių visapusiškam ir išsamiam nagrinėjimui buvo būtina tirti jų tarpusavio ryšius: valstybės atsakomybė už žalą nagrinėjama kaip kompleksinė sąvoka, kuri parodo ne tik tai, kaip atsakomybė yra taikoma nacionaliniuose teismuose, bet apima ir ES teisės pažeidimo elementų, atsakomybės sąlygų, efektyvumo ir veiksmingumo principų turinio aiškinimą. Šiuo metodu taip pat nagrinėjamas valstybės atsakomybės už žalą santykis su valstybės atsakomybe Europos Sąjungai, ES teisės tiesioginiu veikimu, valstybės atsakomybe už tarptautinės teisės pažeidimus, ES deliktine atsakomybe.

Teleologinis metodas naudojamas siekiant išsiaiškinti, kokio tikslo siekė Teismas suformuluodamas valstybės atsakomybę už žalą, koks yra tikrasis atsakomybės sąlygų turinys, kaip šias sąlygas reikėtų aiškinti ir taikyti nacionaliniuose teismuose, kaip valstybės tarptautinio įsipareigojimo pažeidimo elementai gali būti pritaikyti analizuojant ES teisės pažeidimo elementus, kaip Teismo praktika ES deliktinės atsakomybės bylose įtakoja valstybės atsakomybės už žalą aiškinimą ir taikymą. Šis metodas taip pat padėjo išanalizuoti Teismo, tarptautinių teismų, pasirinktų valstybių narių ir Lietuvos teismų sprendimus, ES, tarptautinės ir nacionalinės teisės normas, atskleisti minėtų teismų sprendimų ir teisės normų tikrąją prasmę.

Lyginamasis metodas naudojamas nagrinėjant valstybės atsakomybės už žalą ryšį su valstybės atsakomybe Europos Sąjungai, ES teisės tiesioginiu veikimu, valstybės atsakomybe už tarptautinės teisės pažeidimus, ES deliktine atsakomybe. Šis metodas taip pat pravertė analizuojant pasirinktų valstybių narių ir Lietuvos teismų praktiką.

Istoriniu metodu nagrinėjama valstybės atsakomybės už žalą raida, atsakomybės sąlygų kaita Teismo praktikoje. Šis metodas taip pat padėjo atskleisti priežastis, lėmusias valstybės atsakomybės už žalą sąlygų suformulavimą.

Bylų analizės metodas darbe naudotas nagrinėjant Teismo, tarptautinių teismų, Prancūzijos, Jungtinės Karalystės, Vokietijos, Austrijos ir Lietuvos teismų praktiką.

Lingvistinis metodas svarbus aiškinant darbe naudojamų tyrimo šaltinių (teismų praktikos, teisės doktrinos ir teisės normų) turinį atsižvelgiant į gramatikos, sintaksės (sakinių darybos), skyrybos ir kitas kalbos taisykles.

Duomenų rinkimo ir duomenų analizės metodas padėjo surinkti darbui reikiamą literatūrą naudojantis Lietuvos ir užsienio valstybių bibliotekų fondais, interneto duomenų bazėmis, ją apibendrinti.

I DALIS. BENDRIEJI VALSTYBĖS ATSAKOMYBĖS UŽ ŽALĄ KLAUSIMAI

Siekiant visapusiškai ir išsamiai ištirti valstybės atsakomybę už žalą, pirmiausia būtina išnagrinėti bendruosius valstybės atsakomybės už žalą klausimus, kurie bus svarbūs tiriant kitose darbo dalyse analizuojamas problemas. Atsižvelgiant į tai, šioje darbo dalyje: tiriama asmens, turinčio teisę į žalos atlyginimą, sąvoka; nagrinėjama valstybės atsakomybės ES teisėje samprata nurodant, kad ši atsakomybės rūšis apima ne tik valstybės atsakomybę už žalą, bet ir valstybės atsakomybę Europos Sąjungai; analizuojamas valstybės atsakomybės už žalą ir valstybės atsakomybės Europos Sąjungai tarpusavio ryšys; atskleidžiama valstybės atsakomybės už žalą kilmė pabrėžiant valstybės atsakomybės už žalą ryšį su ES teisės tiesioginiu veikimu; tiriamas valstybės atsakomybės už žalą ir ES teisės tiesioginio veikimo santykis.

1.1. Asmuo, turintis teisę į žalos atlyginimą

Valstybės atsakomybės už žalą analizę tikslinga pradėti nuo nustatymo, kas turi teisę į žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisės normas, atlyginimą. Teismo sprendimų vertimuose į lietuvių kalbą subjektas, reikalaujantis žalos iš valstybės atlyginimo, paprastai vadinamas „asmeniu“, „privačiu asmeniu“[5]. Lietuvos teisės doktrinoje vartojamos šios sąvokos: „individas“, „privatus asmuo“, „privatus subjektas“[6]. Analizuojant Teismo praktiką ir teisės doktriną kitomis užsienio kalbomis, naudojamos skirtingos sąvokos: anglų kalba – „individual“ (liet. individas)[7], „private party“ (liet. privatus subjektas)[8], „private person“ (liet. privatus asmuo)[9], vokiečių kalba – „der Einzeln“[10] (liet. pavienis, atskiras subjektas), prancūzų kalba – „personne“[11] (liet. asmuo). Taigi matyti, jog vienodo sąvokos „asmuo“ vertimo į lietuvių kalbą nebūtų galima pateikti. Asmuo, kuriam valstybė, pažeidusi ES teisę, gali padaryti žalos, neturėtų būti suprantamas siauriai ir apimti tik fizinį asmenį – sąvoka „asmuo“ turėtų būti aiškinama kaip apimanti tiek fizinį, tiek juridinį asmenį. Tai, kad fizinis asmuo ir privatus juridinis asmuo, kurio tikslas – tenkinti jo steigėjų interesus ir siekti pelno – turi teisę į žalos atlyginimą, nekelia abejonių. Tačiau atkreiptinas dėmesys į valstybės, kaip viešojo juridinio asmens, teisinį statusą. Valstybė,

---

[5] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029; ESTT 2010 m. sausio 26 d. Sprendimas *Transportes Urbanos*, C-118/08, Rink. p. I-0000.

[6] Valančius, V., *et. al. Procesas Europos Bendrijų Teisingumo Teisme: preliminarus nutarimas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2006, p. 39–40.

[7] ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *Brinkmann,* C-319/96, Rink. p. I-5255; van Dam, C. *European Tort Law.* Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 499.

[8] van Gerven, W. Bridging the Unbridgeable: Community and National Tort Laws after *Francovich* and *Brasserie*. *International and Comparative Law Quarterly.* 1996, 45, p. 530–532.

[9] Reich, N., Horizontal Liability in EC Law: Hybridization of Remedies for Compensation in Case of Breaches of EC Rights. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 713–715.

[10] Schockweiler, F. Die Haftung der EG Mitgliedstaaten Gegenüber dem Einzelnen bei Verletzung des Gemeinschafts-rechts. *Europarecht*. 1993, 28(2), p. 115.

[11] van Gerven, W., Lever, J., Larouche, P. *Tort Law.* Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2000, p. 380.

nors ir būdama juridiniu asmeniu, nėra registruojama juridinių asmenų registre, pati valstybė negali savo veiksmais įgyti konkrečių teisių ir pareigų – tai ji gali padaryti tik per valstybės institucijas. Taigi valstybės atsakomybė už žalą pačiai valstybei, kaip viešajam juridiniam asmeniui, negalima, nes tokiu atveju sutampa abu atsakomybės teisinio santykio subjektai, t. y. valstybė negali padaryti žalos sau pačiai. Valstybės atsakomybė už žalą valstybės institucijoms taip pat negalima, nes būtent valstybės institucijų veiksmais ES teisė yra pažeidžiama. Atsižvelgiant į tai, asmuo, turintis teisę reikalauti žalos iš valstybės atlyginimo, turėtų būti suprantamas kaip fizinis asmuo, privatus juridinis asmuo ir viešasis juridinis asmuo, išskyrus pačią valstybę kaip juridinį asmenį ir valstybės institucijas. Išplėtus asmens sąvoką ir į ją taip pat įtraukus valstybę kaip juridinį asmenį ir valstybės institucijas, būtų neaišku, kaip reikėtų nustatyti ES teisės pažeidimo elementus, taikyti valstybės atsakomybės už žalą sąlygas[12].

Teismas savo praktikoje yra pažymėjęs, jog nustatyti, ar asmuo turi teisę į žalos iš valstybės, pažeidusios ES (anksčiau EB) teisę, atlyginimą, reikia remiantis ES (anksčiau EB) teisės akto nuostatomis, nepriklausomai nuo to, ar asmuo turi teisę į žalos atlyginimą pagal nacionalinę teisę[13]. Teisės doktrinoje pritariama tokiai Teismo nuomonei nurodant, kad šiuo atveju svarbiausia nustatyti, jog konkretus ES teisės aktas suteikia teises asmeniui[14]. Taigi sprendžiant klausimą, ar asmuo turi teisę į žalos atlyginimą, iš pradžių reikėtų įvertinti, ar asmuo įgyja konkrečią teisę pagal ES teisės akto nuostatas. Jei ES teisės aktas suteikia asmeniui teisių, vadinasi, asmuo šias teises gali ginti nacionaliniame teisme reikalaudamas žalos atlyginimo.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Teismas savo praktikoje taip pat pripažįsta asmens teisę į žalos atlyginimą, kai ES teisę savo veiksmais pažeidžia kitas asmuo. Galimybę taikyti tokią atsakomybę Teismas kol kas nustatė tik vienoje ES teisės srityje – ES konkurencijos teisėje. Byloje *Courage prieš Crehan* Teismas pažymėjo, jog ne tik valstybė, bet ir asmenys gali pažeisti ES (anksčiau EB) konkurencijos teisės normas, todėl šiuo atveju asmuo taip pat turi teisę į žalos atlyginimą[15]. Minėtas Teismo sprendimas sukėlė nemažai diskusijų teisės doktrinoje. Keliamas klausimas, ar pripažinus asmens atsakomybę už žalą, kai pažeidžiama ES teisė, kitam asmeniui nebus perdaug išplėstos asmens galimybės ginčyti bet kokį elgesį, nesuderinamą su ES teise. Taip pat svarstoma, ar tokia atsakomybė būtų galima, jeigu būtų pažeidžiamos kitos ES teisės

[12] ES teisės pažeidimo elementai analizuojami šio darbo 3 dalyje, valstybės ataskomybės už žalą sąlygos analizuojamos šios darbo 4 dalyje.
[13] ETT 1991 m. liepos 11 d. Sprendimas *Verholen*, C-87/90–C-89/90, Rink. p. I-3757, 17–21 punktai; 2003 m. rugsėjo 11 d. Sprendimas *Safalero*, C-13/01, Rink. p. I-8679, 50 punktas; ETT 2005 m. sausio 13 d. Sprendimas *Westelijk*, C-174/02, Rink. p. I-85, 18 punktas; ETT 2007 m. kovo 13 d. Sprendimas *Unibet,* C-432/05, Rink. p. I-2271, 42 punktas.
[14] Moniz, C. B. Overview of the Mechanisms of Enforcement of Community Law. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Köln: Bundesanzeiger Verlag, 2004, p. 49.
[15] ETT 2001 m. rugsėjo 20 d. Sprendimas *Courage prieš Crehan*, C-453/99, Rink. p. I-6297.

sritys, tokios kaip, pavyzdžiui, ES vidaus rinkos laisvės[16]. Dėl šios atsakomybės teisinių santykių specifikos, skirtingų atsakomybės teisinių santykių subjektų (valstybės atsakomybės už žalą atveju šis santykis apima valstybę ir asmenį, o pastaruoju atveju – du asmenis) ir neaiškios taikymo apimties, jos problematika šiame darbe neanalizuojama.

1.2. Valstybės atsakomybės ES teisėje samprata

Kaip turėtų būti suprantama valstybės atsakomybė ES teisėje atsakymo nepateikia nei Teismas, nei teisės doktrina. Vis dėlto siekiant šiame darbe atliekamo tyrimo išsamumo ir visapusiškumo, šią sąvoką būtina pateikti.

Valstybės atsakomybę ES teisėje galima būtų apibūdinti kaip sudėtinę teisinę kategoriją, kuri apima *valstybės atsakomybę už žalą* ir *valstybės atsakomybę Europos Sąjungai*. *Valstybės atsakomybė už žalą* – tai valstybės atsakomybė *asmeniui* už padarytą ES teisės pažeidimą, kuri taikoma nacionaliniame teisme esant konkrečių atsakomybės sąlygų visumai[17]. Svarbus šios atsakomybės rūšies taikymo ypatumas yra tas, jog valstybės atsakomybės sąlygos suformuluotos Teismo praktikoje, tačiau žalos asmeniui atlyginimo klausimas visada sprendžiamas nacionaliniame teisme pagal valstybės narės nacionalinės teisės normas. Taigi valstybės atsakomybė už žalą taikoma vadovaujantis tiek ES, tiek nacionalinės teisės normomis. Valstybės atsakomybė už žalą yra deliktinė, kadangi valstybės ir asmens nesieja jokie sutartiniai teisiniai santykiai[18]. Taigi valstybės atsakomybė už žalą sukuria teisinį santykį tarp valstybės ir asmens. Iš šio teisinio santykio kyla neigiamos pasekmės valstybei – pareiga atlyginti asmens patirtą žalą.

ES teisėje taip pat galima ir *valstybės atsakomybė kitoms valstybės narėms ir Europos Sąjungai*[19]. Kiekviena valstybė, stodama į ES, įsipareigoja tiek ES, tiek kitoms valstybėms narėms laikytis ES teisės normų. Svarbiausi valstybių narių įsipareigojimai kyla iš pirminės

[16] Žr. ETT 1997 m. liepos 17 d. Sprendimas *GT-Link prieš Danske Statsbaner,* C-242/95, Rink. p. 4449; ETT 2006 m. liepos 13 d. Sprendimas *Manfredi,* C-295-298/04, Rink. I-6619; Drake, S. Scope of Courage and the Principle of „Individual Liability" for Damages: Further Development of the Principle of Effective Judicial Protection by the Court of Justice. *European Law Review.* 2006, 31, p. 841–864; Reich, N. Horizontal Liability in EC Law: Hybridization of Remedies for Compensation in Case of Breaches of EC Rights. *Common Market Law Review,* 2007, 44, p. 705–742, van Gerven, W. The Emergence of the Common European Tort Law: the EU Contribution – One Among Others. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Koln: Bundesanzeiger Verlag, 2004, p. 236–239; van Dam, Cees. *European Tort Law.* Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 205–207.

[17] ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimas *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681, 35 punktas; ESTT 2010 m. sausio 26 d. Sprendimas *Transportes Urbanos*, C-118/08, Rink. p. I-0000, 29 punktas.

[18] Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 179.

[19] Toliau tekste vartojama sutrumpinta sąvoka „valstybės ataskomybė Europos Sąjungai".

teisės – Sutarties, todėl vienai valstybei narei pažeidus pareigas pagal Sutartį[20], gali kilti neigiamos pasekmės tiek kitoms ES valstybėms narėms, tiek pačiai ES. Taigi valstybės atsakomybė Europos Sąjungai yra sutartinė, kuri sukuria teisinį santykį tarp valstybės, pažeidusios pareigą, kylančią iš Sutarties, ir ES arba kitos valstybės narės (valstybių narių)[21]. Iš šio teisinio santykio gali kilti neigiamos pasekmės valstybei narei – jai gali tekti sumokėti Teismo paskirtą baudą[22]. Šia atsakomybės rūšimi nesiekiama žalos atlyginimo.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Teismo praktikoje ir teisės doktrinoje nėra vartojama sąvoka „valstybės atsakomybė Europos Sąjungai“. Paprastai kalbama tik apie šios atsakomybės rūšies taikymo procesą, vadinamą „procesu dėl įsipareigojimų nevykdymo“, „pažeidimo procesu“ (angl. *enforcement proceedings*, *enforcement procedure*, *infringement procedure*), kuris reglamentuotas Sutarties 258–260 straipsniuose. Manytina, kad sąvoka „valstybės atsakomybė Europos Sąjungai“ yra platesnė, nes apima ne tik atsakomybės taikymo procesą, bet ir padeda apibrėžti patį ES teisės pažeidimą (pareigos, kylančios iš Sutarties, identifikavimą, nustatymą, kuri valstybės narės institucija pažeidė pareigą, kylančią iš Sutarties), kuriuos konstatavus galima pradėti procesą pagal Sutarties 258–260 straipsnius. Atsižvelgiant į tai, kad valstybės atsakomybės Europos Sąjungai taikymo procesas reglamentuotas Sutartyje, o pagrindinės institucijos, taikančios šią atsakomybės rūšį, yra Komisija ir Teismas, valstybės atsakomybė Europos Sąjungai yra taikoma tik pagal ES teisės normas.

Iš to, kas išdėstyta, akivaizdu, kad tiek valstybės atsakomybė už žalą, tiek valstybės atsakomybė Europos Sąjungai, nors ir yra taikomos skirtingu lygmeniu, galimos padarius ES teisės pažeidimą. Dėl šios priežasties būtina detaliau panagrinėti valstybės atsakomybės už žalą ir valstybės atsakomybės Europos Sąjungai tarpusavio ryšį.

1.3. Valstybės atsakomybės už žalą ir valstybės atsakomybės Europos Sąjungai tarpusavio ryšys

Teismas pripažino, jog proceso pagal Sutarties 258–260 straipsnius taikymo tikslas – „ES teisės pažeidimo konstatavimas[23] ir valstybės įpareigojimas nutraukti tokius veiksmus“[24].

---

[20] Sutarties 258 straipsnyje vartojama sąvoka „Sutartys“, apimanti tiek Sutartį, tiek ES sutartį. Darbo įvade buvo minėta, kad, nagrinėjant valstybės atsakomybę už žalą, darbe apsiribojama tik tų sričių, kurios patenka į Sutarties taikymo sferą, tyrimu. Atsižvelgiant į tai, toliau tekste bus kalbama tik apie Sutarties pažeidimus.

[21] Vadovaujantis Sutarties 258 straipsniu, jei Komisija mano, kad kuri nors valstybė narė neįvykdė kokios nors pareigos pagal sutartį, ji gali šiuo reikalu kreiptis į Teismą. Pagal Sutarties 259 straipsnį valstybė narė, kuri mano, kad kita valstybė narė neįvykdė kokios nors pareigos pagal Sutartį, gali šiuo reikalu kreiptis į Teismą. Pagal abu minėtus straipsnius iš pradžių reikia atlikti specialą procedūrą, kurią taikant didžiausią vaidmenį turi Komisija.

[22] Lenaerts, K., Arts, D., Maselis, I. *Procedural Law of the European Union.* Second edition. London: Sweet and Maxwell. 2006, p. 128–129.

[23] ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000, 67 punktas.

[24] ETT 1979 m. vasario 7 d. Sprendimas *Prancūzija prieš Komisiją*, 15/76 ir 16/76, Rink. p. 321, 27 punktas.

Atsižvelgdamas į tai, Teismas nurodė, jog „užtenka pripažinimo (konstatavimo), kad konkreti valstybės institucija, veikianti valstybės vardu, pažeidė pareigas, kurios valstybei kyla iš Sutarties“[25]. Taigi tam, kad būtų galima taikyti valstybės atsakomybę Europos Sąjungai, nereikia įrodyti jokių specialių atsakomybės sąlygų, būtina tiesiog nustatyti, kad buvo pažeistos valstybės pareigos, kylančios iš Sutarties, ir tai, kad šias pareigas pažeidė valstybės institucija. Sutarties 258–260 straipsniuose neaiškinama, kaip reikėtų suprasti sąvoką „pareigos pagal Sutartį“. Sutartis – tai pirminės ES teisės šaltinis, visos antrinės ES teisės pagrindas, todėl, pažeidus pareigas, kylančias iš antrinės ES teisės, pažeidžiamos ir pareigos, kylančios iš Sutarties. Iš to, kas išdėstyta, kyla išvada, jog būtent dėl šios priežasties Sutarties 258–260 straipsniuose vartojama sąvoka „pareigos pagal Sutartį nevykdymas“. Šią sąvoką vartoja ir Teismas savo praktikoje[26]. Taikant valstybės atsakomybę už žalą, būtina įrodyti tris atsakomybės sąlygas: pirma, pažeista ES teisės norma ketinta suteikti teises asmeniui; antra, pažeidimas yra pakankamai akivaizdus; trečia, tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos yra tiesioginis priežastinis ryšys[27]. Prieš taikant šias atsakomybės sąlygas, taip pat būtina įsitikinti, kad valstybės institucijos veiksmai gali būti laikomi valstybės veiksmais pagal ES teisę ir tai, kad buvo pažeista pareiga, kylanti valstybei iš ES teisės (taip pat ir Sutarties)[28]. Taigi akivaizdu, jog ES teisės pažeidimas suprantamas vienodai tiek taikant valstybės atsakomybę Europos Sąjungai, tiek taikant valstybės atsakomybę už žalą, nors taikant valstybės atsakomybę už žalą dar būtina įrodyti specialias atsakomybės sąlygas.

Valstybės atsakomybė Europos Sąjungai taikoma pagal Sutarties 258–260 straipsnius. Šis procesas vyksta derybų būdu[29], juo siekiama, kad būtų imamasi visų įmanomų priemonių nubausti valstybę pažeidėją, užtikrinti, kad visose valstybėse narėse ES teisė būtų vienodai taikoma[30], įpareigoti valstybę, kaltinamą ES teisės pažeidimo padarymu, imtis visų įmanomų priemonių, kad ES teisės pažeidimas būtų kaip įmanoma greičiau nutrauktas. Jei valstybė to nevykdo, prieš ją gali būti pradėtas pakartotinis procesas Teisme, už ką jai gali būti paskirta finansinė sankcija (vienkartinė arba periodinė bauda). Akivaizdu, jog valstybės atsakomybės Europos Sąjungai taikymo proceso tikslas – taikus ginčo išsprendimas. Teismo sprendimas,

[25] Lenaerts, K., Arts, D., Maselis, I. *Procedural Law of the European Union.* Second edition. London: Sweet and Maxwell, 2006, p. 129.
[26] Žr., pavyzdžiui, ETT 1993 m. Sprendimą *Steenhorst-Neerings,* C-338/91, Rink. p. I-5475.
[27] ETT 2007 m. sausio 25 d. Sprendimas *Robins ir kt.,* C-278/05, Rink. p. I-1053, 69 punktas. Atsakomybės sąlygos išsamiai nagrinėjamos 4 darbo dalyje.
[28] ES teisės pažeidimo elementai nagrinėjami šio darbo 3 dalyje.
[29] Snyder, F. The Effectiveness of European Community Law: institutions, processes, tools and techniques. *Modern Law Review*. 1993, 56, p. 30.
[30] ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000, 43–46 punktai.

priimtas pagal Sutarties 260 straipsnį, turi *res judicata* galią[31], t. y. jis privalomas visoms valstybės institucijoms, kurios atsako už tai, kad nacionalinė teisė būtų suderinta su ES teisės reikalavimais, o nacionaliniai teismai, nagrinėdami bylas, netaikytų ES teisei prieštaraujančių nacionalinės teisės normų[32]. Jei asmuo kreipiasi į nacionalinį teismą dėl žalos iš valstybės atlyginimo, jis reikalauja žalos atlyginimo[33] (tai irgi yra finansinė sankcija valstybei). Nacionalinio teismo sprendimas, kuriuo konstatuojama, kad tenkinamos visos valstybės atsakomybės už žalą sąlygos, savo ruožtu, įgyja *res judicata* galią tik ginčo šalims tuo konkrečiu atveju. Vadinasi, jeigu kitas asmuo dėl to paties ES teisės pažeidimo patirtų žalos, jis turėtų iš naujo kreiptis į nacionalinį teismą tam, kad įrodęs valstybės atsakomybės už žalą sąlygas, gautų žalos iš valstybės atlyginimą. Taigi valstybės atsakomybės Europos Sąjungai taikymo proceso tikslas yra skirtingas nei tikslas, kurio siekiama taikant valstybės atsakomybę už žalą nacionaliniame teisme.

Aktualus ir probleminis klausimas – kaip reikėtų išspręsti žalos asmeniui atlyginimo klausimą, jei Teismas jau anksčiau pagal Sutarties 260 straipsnį būtų priėmęs sprendimą, jog valstybė narė nesilaikė pareigų, kylančių iš Sutarties.

Teismo praktika šiuo klausimu aiškaus atsakymo nepateikia[34]. *Waterkeyn* byloje Teismas pažymėjo, jog toks „ankstesnis Teismo sprendimas nėra pagrindas reikalauti žalos atlyginimo iš valstybės“[35]. Kitose vėliau nagrinėtose bylose Teismas patvirtino, jog ankstesnis jo sprendimas, kuriuo konstatuojamas pareigos, kylančios iš Sutarties (anksčiau EB sutarties[36]), pažeidimas, yra „palengvinimas kreipiantis į nacionalinį teismą dėl žalos atlyginimo“[37]. Byloje *Komisija prieš Italiją* Teismas nustatė, kad Teismo sprendimas pagal Sutarties 260 straipsnį įgyja nacionaliniam teismui „*res judicata*“ galią ir „įpareigoja imtis visų įmanomų priemonių, kad ES teisė būtų tinkamai taikoma toje valstybėje narėje“[38]. Panašias išvadas Teismas padarė bylose *Komisija prieš Prancūziją* ir *Komisija prieš Vokietiją*, kuriose pažymėjo, kad valstybė, pažeidusi pareigą, kylančią iš Sutarties (anksčiau EB sutarties), „privalo ištaisyti šią situaciją ir nesiimti jokių veiksmų, kurie galėtų tam sukliudyti. Būtina atkreipti dėmesį tiek į anksčiau padarytus ES

[31] Lenaerts, K., Arts, D., Maselis, I. *Procedural Law of the European Union.* Second edition. London: Sweet and Maxwell. 2006, p. 168.
[32] ETT 1982 m. gruodžio 14 d. Sprendimas *Waterkeyn ir kt*., 314/81–316/81 ir 83/82, Rink. p. 4337, 14 punktas.
[33] ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *Brinkmann,* C-319/96, Rink. p. I-5255, 25 punktas.
[34] Green, N., Barav, A. Damages in the National Courts for Breach of Community Law. *Yearbook of European Law*. 1986, 6, p. 69.
[35] ETT 1982 m. gruodžio 14 d. Sprendimas *Waterkeyn ir kt.,* 314/81–316/81 ir 83/82, Rink. p. 4337, 14–16 punktai.
[36] Konsoliduota Europos Bendrijos steigimo sutartis. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 2-2.
[37] ETT 1973 m. vasario 7 d. Sprendimas *Komisija prieš Italiją*, 39/72, Rink. p. 101, 11 punktas; ETT 2004 m. rugsėjo 14 d. Sprendimas *Komisija prieš Ispaniją*, C-168/03, Rink. p. I-8227, 24 punktas.
[38] ETT 1972 m. liepos 13 d. Sprendimas *Komisija prieš Italiją*, 48/71, Rink. p. 527.

(anksčiau EB) teisės pažeidimus, tiek užkirsti kelią jiems atsirasti ateityje“[39]. Teismo praktikoje, susijusioje su valstybės atsakomybės už žalą taikymu, Teismas laikosi pozicijos, kad jo sprendimas, priimtas pagal Sutarties 260 straipsnį (anksčiau EB sutarties 228 straipsnis), gali būti tinkamu pagrindu pripažįstant pakankamai akivaizdų ES teisės pažeidimą[40], tačiau detaliau šio klausimo nenagrinėja.

Teisės doktrinoje nėra aiškios pozicijos, ar Teismo sprendimas, konstatuojantis faktą, jog valstybė narė nevykdė pareigos, kylančios iš Sutarties, yra pakankamas pagrindas reikalauti žalos atlyginimo nacionaliniame teisme. Daugiausiai diskusijų kyla dėl to, ar šio sprendimo užtenka konstatavimui, jog ES teisės pažeidimas yra pakankamai akivaizdus, t. y. tenkinama antroji valstybės atsakomybės už žalą sąlyga. J. Marson, K. Lenaerts, D. Arts ir I. Maselis teigimu, jeigu valstybė narė Teismui priėmus sprendimą dėl pareigų pagal Sutartį nevykdymo ir toliau šių pareigų nevykdo, toks ES teisės pažeidimas laikytinas pakankamai akivaizdžiu ir „sudaro pagrindą asmeniui kreiptis dėl žalos atlyginimo į nacionalinį teismą“[41]. Kiti autoriai nurodo, jog vien faktas, kad Teismas yra konstatavęs pareigų pagal Sutartį nevykdymą, yra pakankamas pripažinti, jog padarytas pakankamai akivaizdus pažeidimas „*per se*“. Vadinasi, šiuo atveju pažeidimas bus laikomas pakankamai akivaizdžiu be jokių papildomų įrodinėjimo priemonių[42]. Dar kiti teisininkai teigia, kad Teismo sprendimo, konstatuojančio, jog valstybė narė pažeidė pareigas, kylančias iš Sutarties, neužtenka, žala gali būti atlyginama tik tuo atveju, jei tenkinamos visos trys valstybės atsakomybės už žalą sąlygos[43]. Tam pritaria ir A. Ward, kurios teigimu, jei Teismas, remdamasis Sutarties 260 straipsniu, yra priėmęs sprendimą, jog valstybė narė pažeidė savo pareigas pagal Sutartį, tai reiškia, jog asmuo, reikalaujantis žalos atlyginimo iš valstybės, nebeturi įrodyti pažeidimo pakankamo akivaizdumo[44].

Apibendrinus Teismo praktiką ir teisės doktrinoje išsakytas nuomones, teisingiausia būtų laikytis pozicijos, kad asmuo, reikalaudamas žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, nebeturėtų pareigos įrodyti antrosios valstybės atsakomybės sąlygos – pažeidimo pakankamo

---

[39] ETT 1973 m. liepos 12 d. Sprendimas *Komisija prieš Vokietiją*, 70/72, Rink. p. 813, 14–24 punktai; ETT 1999 m. birželio 10 d. Sprendimas *Komisija prieš Comune di Montorio al Vomano*, C-334/97, Rink. p. I-4229, 43–56 punktai.

[40] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 59 punktas; ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000, 20 punktas.

[41] Marson, J. Holes in the Safety Net? State Liability and the Need for Private Law Enforcement. *Liverpool Law Review*. 2004, 25, p. 124; Lenaerts, K., Arts, D., Maselis, I. *Procedural Law of the European Union.* Second edition. London: Sweet and Maxwell, 2006, p. 129–130.

[42] Hartley, T. C. *European Union in a Global Context. Text, Cases and Materials*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. 212–213.

[43] Lenaerts, K. The Rule of Law and the Coherence of the Judicial System of the European Union. *Common Market Law Review*. 2007, 44(6), p. 1640.

[44] Ward, A. *Judicial Review and the Rights of Private Parties in EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 253.

akivaizdumo (tuo atveju, jei Teismas jau būtų priėmęs sprendimą, konstatuojantį, jog valstybė narė pažeidė savo pareigas, kylančias iš Sutarties). Tokia išvada darytina todėl, kad Teismas sprendimą pagal Sutarties 260 straipsnį priima išimtiniais atvejais, t. y., jeigu valstybė narė neatsižvelgia į Komisijos argumentuotą nuomonę[45], kurioje apibrėžiamas ES teisės pažeidimas, ir nenutraukia tokių neteisėtų veiksmų. Akivaizdu, kad toks pažeidimas laikytinas pakankamai akivaizdžiu, kaip jis suprantamas valstybės atsakomybės už žalą bylose, nes vienas iš kriterijų, į kurį galima atsižvelgti vertinant pažeidimo pakankamą akivaizdumą – ar valstybės narės institucija nepanaikino ES teisei prieštaraujančių nacionalinės teisės aktų[46]. Akivaizdu, kad šis kriterijus gali būti lemiamas sprendžiant valstybės atsakomybės Europos Sąjungai taikymo klausimą: jei valstybė narė nepanaikina nacionalinės teisės aktų, kurie prieštarauja jos pareigoms, kylančioms iš Sutarties, Komisija gali kreiptis į Teismą, o Teismas, savo ruožtu, priimti sprendimą pagal Sutarties 260 straipsnį.

Iš to, kas išdėstyta, darytina išvada, jog nacionalinis teismas, spręsdamas klausimą, ar asmuo turi teisę į žalos iš valstybės atlyginimą, turėtų atsižvelgti į tą aplinkybę, kad Teismas konkrečiu atveju pagal Sutarties 260 straipsnį jau yra konstatavęs valstybės narės pareigos, kylančios iš Sutarties, pažeidimą, ir šiuo atveju nereikalauti, kad asmuo įrodytų antrąją valstybės atsakomybės už žalą sąlygą. Vis dėlto nereikėtų pamiršti, jog valstybės atsakomybės už žalą taikymo tikslas – žalos asmeniui atlyginimas. Taigi tuo atveju, jeigu Teismas yra priėmęs sprendimą pagal Sutarties 260 straipsnį, asmuo, reikalaujantis žalos iš valstybės atlyginimo, vis tiek turi įrodyti kitas dvi atsakomybės sąlygas: tai, kad pažeista ES teisės norma siekiama suteikti jam teises ir tiesioginį priežastinį ryšį tarp pažeidimo ir žalos. Pabrėžtina, kad asmeniui kreipiantis į nacionalinį teismą dėl žalos iš valstybės atlyginimo, *nebūtina* įrodyti, jog Teismas pagal Sutarties 260 straipsnį anksčiau yra priėmęs sprendimą, konstatuojantį, jog valstybė narė nesilaikė pareigos, kylančios iš Sutarties[47]. Toks Teismo sprendimas laikytinas tik palengvinimu asmeniui įrodant atsakomybės sąlygas. Jeigu tokią pareigą asmuo turėtų, pasinaudoti teise į žalos atlyginimą būtų sunku arba visai neįmanoma.

Pažymėtina, jog jei asmuo, kreipdamasis į nacionalinį teismą dėl žalos iš valstybės atlyginimo, neturi informacijos apie Teismo pagal Sutarties 260 straipsnį priimtą sprendimą, konstatuojantį, kad valstybė narė nesilaikė pareigos, kylančios iš Sutarties, jis bet kokiu atveju

[45] Komisijos nuomonė, kurioje apibrėžiamas ES teisės pažeidimas, yra svarbus privalomas proceso pagal Sutarties 258–260 straipsnius dokumentas.

[46] Pažeidimo pakankamas akivaizdumas – antroji valstybės atsakomybės už žalą sąlyga – nagrinėjamas šio darbo 4.4 skyriuje.

[47] ETT 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimas *Francovich ir kiti prieš Italiją,* C-6/90 ir 9/90, Rink. p. I-5357, 41–43 punktai. *Francovich* byloje Teismas patvirtino, kad asmens teisė reikalauti žalos atlyginimo valstybei narei pažeidus ES (anksčiau EB) teisę, yra savarankiška teisė, kylanti iš Sutartimi (EB sutartimi) sukurtos teisinės sistemos. Taip pat žr. ESTT 2010 m. sausio 26 d. Sprendimą *Transportes Urbanos*, C-118/08, Rink. p. I-0000, 38 punktas.

turėtų įrodyti visas valstybės atsakomybės už žalą sąlygas. Jei bylos nagrinėjimo teisme metu paaiškėtų, jog Teismas jau yra konstatavęs pareigos, kylančios iš Sutarties, pažeidimą, asmuo nebeturėtų pareigos įrodyti antrosios valstybės atsakomybės už žalą sąlygos – pažeidimo pakankamo akivaizdumo.

Atkreiptinas dėmesys į tai, jog Sutarties 258–260 straipsniai nesuteikia asmeniui teisės kreiptis į Teismą dėl žalos iš valstybės atlyginimo[48], o ES institucijos nėra įtraukiamos į žalos atlyginimo procesą nacionaliniame teisme. Taigi asmuo, norintis gauti žalos iš valstybės atlyginimą, turi dvi galimybes: pirma, kreiptis iš karto į nacionalinį teismą dėl žalos atlyginimo, ir, antra, rašyti skundą Komisijai pagal Komisijos parengtas specialias formas[49] *ad hoc* pagrindu apie tai, kad valstybė narė neįvykdė savo pareigos pagal Sutartį[50]. Jeigu Komisija pagal asmens skundą pradės procesą prieš valstybę narę, o Teismas pagal Sutarties 260 straipsnį konstatuos, jog valstybė narė nevykdė savo pareigų, kylančių iš Sutarties, asmuo šiuo Teismo sprendimu galės pasiremti nacionaliniame teisme, nes tokiu atveju jam nebereikės įrodyti antrosios atsakomybės sąlygos – pažeidimo pakankamo akivaizdumo.

1.4. Valstybės atsakomybės už žalą kilmė

Ištyrus valstybės atsakomybės už žalą ir valstybės atsakomybės Europos Sąjungai tarpusavio santykį ir pripažinus, jog Teismo sprendimas, kuriuo konstatuojama, jog valstybė narė pažeidė pareigą, kylančią iš Sutarties, sudaro teisinį pagrindą teigti, kad buvo padarytas pakankamai akivaizdus ES teisės pažeidimas, būtina išnagrinėti: pirma, dėl kokių priežasčių Teismas pripažino valstybės atsakomybę už žalą; antra, kokiomis bendra kilme susijusiomis teisių gynybos priemonėmis asmuo gali pasinaudoti nacionaliniame teisme reikalaudamas žalos iš valstybės atlyginimo.

Ilgą laiką Teismas laikėsi nuomonės, jog „valstybė, pažeidusi ES (anksčiau EB) teisę, turi pareigą atlyginti asmeniui padarytą žalą“, tačiau visus žalos atlyginimo klausimus turi išspręsti nacionaliniai teismai[51]. Nebuvo ir bendrų valstybės atsakomybės už žalą taikymo taisyklių. Antai *Humblet* byloje Teismas nurodė, jog jeigu nustatoma, kad „nacionalinės teisės aktas prieštarauja ES (anksčiau EB) teisei, jis turi būti panaikintas, o žala, atsiradusi dėl šio teisės akto priėmimo, atlyginta nacionaliniame teisme“[52]. Sprendimas *Russo* byloje patvirtina, jog tais atvejais, kai žala

[48] ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000, 67 punktas.
[49] Arnull, A. *The European Union and Its Court of Justice*. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 38.
[50] Wils, W. Concurrent Liability of the Community and a Member State. *European Law Review.* 1992, 17, p. 191–192; Craig, P., de Burca, G. *EU Law. Text, Cases and Materials*. 4th edition. Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 429–430.
[51] ETT 1976 m. sausio 22 d. Sprendimas *Russo*, 60/75, Rink. p. 45, 9 punktas.
[52] ETT 1960 m. gruodžio 16 d. Sprendimas *Humblet*, 6/60, Rink. p. 559, p. 569.

padaroma dėl ES (anksčiau EB) teisės pažeidimo, „valstybei kyla atsakomybė už atsiradusias pasekmes, o ši byla nagrinėjama nacionaliniame teisme“[53]. Sprendimuose, priimtuose *Comet*, *Rewe*, *Salgoil* ir *Bozzetti* bylose, Teismas pabrėžė nacionalinių teismų vaidmenį ginant pažeistas asmens teises nurodydamas, kad asmens teisių gynyba šiuose teismuose turi atitikti iš ES (anksčiau EB) teisės kildinamus efektyvumo ir veiksmingumo principus (šiose bylose pažeistų asmens teisių gynyba buvo siejama ne su valstybės atsakomybe, o su ES teisės tiesioginiu veikimu)[54]. *Simmenthal* ir *Johnston* bylose minėti teiginiai dar labiau detalizuoti pabrėžus nacionalinių teismų pareigą užtikrinti „tiesioginę, greitą ir efektyvią (angl. *direct, immediate and effective*) asmens teisių apsaugą ginant asmens teises, kurios kyla iš tiesiogiai veikiančių ES teisės normų“[55]. *Denkavit*, *San Giorgio* ir *Deville* bylose Teismas nurodė, kad tiek sprendžiant neteisėtai pagal ES (anksčiau EB) teisę sumokėtų mokesčių grąžinimo klausimą, tiek taikant valstybės atsakomybę už žalą nacionaliniame teisme, būtina atsižvelgti į efektyvumo ir veiksmingumo principus[56]. *Granaria* byloje Teismas pripažino, kad Sutarties 340 straipsnio (anksčiau EB sutarties 288 straipsnio) 2 dalis reglamentuoja tik „ES (anksčiau EB) deliktinės atsakomybės taikymo klausimus ir yra visai nesusijęs su valstybės atsakomybe už žalą, kurią taiko nacionaliniai teismai“[57]. *Foster* byloje Teismas nurodė, jog asmuo gali pasiremti tiesiogiai veikiančia direktyvos nuostata nacionaliniame teisme ir tuo pagrindu reikalauti žalos atlyginimo iš valstybės pagal Teismo suformuluotas ES teisės tiesioginio veikimo sąlygas[58]. Iš to, kas išdėstyta, galima būtų teigti, jog, nesant vienodų valstybės atsakomybės už žalą taikymo taisyklių, ES teisės tiesioginis veikimas ir efektyvumo bei veiksmingumo principai, į kuriuos turėjo atsižvelgti nacionaliniai teismai, buvo laikomi pakankamais bendrais standartais ginant pažeistas asmens teises nacionaliniuose teismuose.

Teisės doktrinoje, kuri nagrinėja šį Teismo jurisprudencijos etapą, nurodoma, jog nors asmuo galėjo reikalauti žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, tačiau visoms valstybėms narėms vienodų atsakomybės sąlygų nebuvo[59]. Didžioji dalis užsienio teisės autorių pabrėžia, kad tuo metu asmens teisės nacionaliniuose ir ES teismuose galėjo būti ginamos

[53] ETT 1976 m. sausio 22 d. Sprendimas *Russo*, 60/75, Rink. p. 45, 8–9 punktai.
[54] ETT 1976 m. gruodžio 16 d. Sprendimas *Comet,* 45/76, Rink. p. 2043, 12–16 punktai; ETT 1976 m. gruodžio 16 d. Sprendimas *Rewe–Zentralfinanz ir Rewe–Zentral,* 33/76, Rink. p. 1989, 5–6 punktai; ETT 1968 m. gruodžio 19 d. Sprendimas *Salgoil*, 13/68, Rink. p. 680, p. 463; ETT 1985 m. liepos 9 d. Sprendimas *Bozzetti*, 179/84, Rink. p. 2301, 17 punktas.
[55] ETT 1978 m. kovo 9 d. Sprendimas *Simmenthal*, 106/77, Rink. p. 629, 13–26 punktai; ETT 1986 m. gegužės 15 d. Sprendimas *Johnston*, 222/84, Rink. p. 1651, 17 punktas.
[56] ETT 1980 m. kovo 27 d. Sprendimas *Denkavit Italiana*, 61/79, Rink. p. 1205, 25–29 punktai; ETT 1983 m. lapkričio 9 d. Sprendimas *San Giorgio*, 199/82, Rink. p. 3595, 12 punktas; ETT 1988 m. birželio 29 d. Sprendimas *Deville*, 240/87, Rink. p. 3513, 12–13 punktai.
[57] ETT 1979 m. vasario 13 d. Sprendimas *Granaria*, 101/78, Rink. p. 623, 13–14 punktai.
[58] ETT 1990 m. liepos 12 d. Sprendimas *Foster ir kt.*, C-188/89, Rink. p. I-3313, 22 punktas.
[59] Prechal, S. *Directives in EC Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press. 2005, p. 271.

įvairiais būdais: *pirma*, remiantis ES teisės tiesioginiu veikimu pagal Teismo suformuluotas ES teisės tiesioginio veikimo sąlygas[60]; *antra*, kreipiantis į Teismą dėl ES institucijų teisės aktų teisėtumo ir ES institucijų neveikimo[61]; *trečia*, taikant ES deliktinę atsakomybę[62]; *ketvirta*, pasiremiant Teismo pagal Sutarties 260 straipsnį priimtu sprendimu[63]. Taip pat atkreiptas dėmesys į tai, jog atskirose ES valstybėse narėse valstybės atsakomybės už žalą taikymo klausimai buvo sprendžiami skirtingai[64], o asmens teisių, kylančių iš ES teisinės sistemos, apsauga palikta nacionaliniams teismams, taikantiems skirtingas nacionalinės teisės normas dėl žalos atlyginimo[65]. ES teisėje nesant vienodų valstybės atsakomybės už žalą sąlygų, ypač pabrėžtas nacionalinių teismų vaidmuo atlyginant asmens patirtą žalą[66].

Iš to, kas išdėstyta, matyti, jog pagrindine asmens teisių gynybos priemone laikytas ES teisės tiesioginis veikimas, kuriuo asmuo galėjo remtis nacionaliniame teisme, jei įrodydavo ES teisės tiesioginio veikimo sąlygas. Valstybės atsakomybė už žalą buvo tik pagalbinė asmens teisių gynybos priemonė nacionaliniame teisme. Vis dėlto nesant visoms valstybėms narėms vienodų valstybės atsakomybės sąlygų, vienoje valstybėje narėje asmuo galėjo lengviau pasinaudoti teise į žalos atlyginimą nei kitoje.

Sprendimas *Francovich* byloje atspindi pirmą Teismo ketinimą suvienodinti valstybės atsakomybės už žalą taikymą ES teisėje. Išskirtini keturi svarbiausi minėto sprendimo teiginiai[67]. Pirma, nustatyta, jog valstybės atsakomybė už žalą kyla iš Sutarties (anksčiau EB sutarties) –

---

[60] Steiner, J. From Direct Effects to *Francovich:* Shifting Means of Enforcement of Community Law. *European Law Review*. 1993, 18(1), p. 3–22; Ruffert, M. Rights and Remedies in European Community Law: A Comparative View. *Common Market Law Review*. 1997, 34, p. 310; van Themaat, K., van Themaat, V. *The Law of the European Union and the European Communities*. Fourth edition. Hague: Kluwer Law International, 2008, p. 517.

[61] van Gerven, W. The Legal Protection of Private Parties in the Law of the European Economic Community. In *European Law and the Individual*. Amsterdam: North-Holland Publishing. 1976, p. 1.

[62] Antoniolli, L. Community Liability. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 213–240; Lenaerts, L. Interlocking Legal Orders in the European Union and Comparative Law. *International and Comparative Law Quarterly*. 2003, 52, p. 887–893; Lenaerts, K., von Nuffel, P. *Constitutional Law of the European Union*. London: Sweet and Maxwell, 1999, p. 369–384; Tridimas, T. *The General Principles of EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 477–497; van Gerven, W. The Emergence of the Common European Tort Law: the EU Contribution – One Among Others. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Koln: Bundesanzeiger Verlag, 2004, p. 229–236; van Themaat, K., van Themaat, V. *The Law of the European Union and the European Communities*. Fourth edition. Hague: Kluwer Law Intenational, 2008. p. 477–478.

[63] Prechal, S. *Directives in EC Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 272–273; Köck, H. F., Hintersteininger, M. The Concept of Member State Liability for Violation of Community Law and Its Shortcomings. An Analysis of the Case Law of the European Court of Justice on this Matter. *Austrian Review of International and European Law*. 1998, 3, p. 32.

[64] van Themaat, K., van Themaat, V. *The Law of the European Union and the European Communities*. Fourth edition. Hague: Kluwer Law International, 2008, p. 556.

[65] Tridimas, T. Liability for Breach of Community Law: Growing Up and Mellowing Down? *Common Market Law Review*. 2001, 38(2), p. 303.

[66] Barav, A. State Liability in Damages for Breach of Community Law in National Courts. *Yearbook of European Law*, 2000, 16, p. 99–126.

[67] ETT 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimas *Francovich ir kiti prieš Italiją,* C-6/90 ir 9/90, Rink. p. I-5357.

gali būti grindžiama ES sutarties[68] 4 straipsniu (anksčiau EB sutarties 10 straipsniu), taigi nurodyta, jog asmens teisė į žalos iš valstybės atlyginimą kyla tiesiogiai iš ES (anksčiau EB) teisės[69]. Antra, pažymėta, jog efektyvumo principas, kildinamas iš ES (anksčiau EB) teisės bus pažeistas, jei asmuo negalės reikalauti žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo[70]. Trečia, išvardintos visoms ES valstybėms narėms vienodos atsakomybės sąlygos[71]. Ketvirta, nurodyta, jog žala ir toliau turi būti atlyginama nacionaliniuose teismuose pagal nacionalinės teisės normas, kurios turi atitikti efektyvumo ir veiksmingumo principus[72]. Akivaizdu, kad svarbiausia naujovė *Francovich* byloje buvo visoms valstybėms narėms bendrų atsakomybės sąlygų, kurios nuo šiol turėjo būti taikomos nacionaliniuose teismuose, suformulavimas. Svarbu ir tai, jog Teismas valstybės atsakomybę už žalą pagrindė tiesiogiai pirmine ES teise – Sutartimi, taip pripažindamas asmens teisės į žalos atlyginimą svarbą ir nepriklausomumą nuo nacionalinės teisės[73].

Iš Teismo sprendimo *Francovich* byloje taip pat galima daryti išvadą, jog valstybės atsakomybė už žalą susijusi su ES teisės tiesioginiu veikimu – jeigu pažeista ES teisės norma neveikia tiesiogiai, asmens teisės vis tiek turi būti ginamos. Šiuo atveju valstybė turi pareigą atlyginti asmens patirtą žalą[74].

Užsienio teisės doktrinoje išskiriama, kas galėjo lemti pirmiau minėtus Teismo teiginius *Francovich* byloje. Pirma, *ES sutarties 4 straipsnis* (*anksčiau EB sutarties 10 straipsnis*), įtvirtinantis lojalumo ES principą, pagal kurį valstybės narės turi pareigą imtis visų įmanomų priemonių, kad būtų vykdomos pareigos pagal Sutartį, siekti ES keliamų tikslų ir susilaikyti nuo veiksmų, kurie užkirstų kelią šių tikslų pasiekimui[75]. Antra, *ES teisės tiesioginis veikimas*[76].

---

[68] Konsoliduota Europos Sąjungos Sutartis. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*, C 2008, Nr. 115–1.
[69] ETT 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimas *Francovich ir kiti prieš Italiją,* C-6/90 ir 9/90, Rink. p. I-5357, 31–41 punktai.
[70] Ibid, 33–35 punktai.
[71] Ibid, 40 punktas. Teismas nustatė tokias bendras atsakomybės sąlygas: pirma, direktyva siekiama suteikti teises asmeniui; antra, galima nustatyti šių teisių turinį pagal direktyvos nuostatas; trečia, tarp pažeidimo ir atsiradusios žalos yra priežastinis ryšys.
[72] ETT 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimas *Francovich ir kiti prieš Italiją,* C-6/90 ir 9/90, Rink. p. I-5357, 42–43 punktai.
[73] Šis svarbus principas vėliau ne kartą pakartotas Teismo praktikoje: ETT 1996 m. kovo 5 d. *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 31 punktas; ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier*, C-445/06, Rink. p. I-0000, 19 punktas; ESTT 2010 m. sausio 26 d. Sprendimas *Transportes Urbanos*, C-118/08, 29 punktas.
[74] ETT 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimas *Francovich ir kiti prieš Italiją,* C-6/90 ir 9/90, Rink. p. I-5357, 27 ir 33 punktai.
[75] Puder, M. G. Phantom Menace or New Hope: Mamber State Public Tort Liability After the Double-Bladed Light Saber Duel Between the European Court of Justice and the German *Bundesgerichtshof* in *Brasserie du Pecheur. Vanderbilt Journal of Transnational Law*. 2000, 33(1), p. 333–336.
[76] Steiner, J. From Direct Effects to *Francovich:* Shifting Means of Enforcement of Community Law. *European Law Review*. 1993, 18(1), p. 3–22; Ruffert, M. Rights and Remedies in European Community Law: A Comparative

Trečia, *Teismo praktika ES deliktinės atsakomybės bylose*[77]. Ketvirta, *valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus*[78]. Iš to, kas išdėstyta, akivaizdu, kad negalima būtų išskirti vieno pagrindo, galėjusio įtakoti valstybės atsakomybės už žalą suformulavimą *Francovich* byloje. Darytina išvada, jog bene didžiausią įtaką turėjo ES teisės tiesioginis veikimas, kuris ilgą laiką buvo pagrindine asmens teisių gynybos priemone nacionaliniame teisme. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog ir *Francovich* byloje Teismas pripažino valstybės atsakomybę iš esmės todėl, kad konkreti direktyvos norma, kuria remtasi šioje byloje, neveikė tiesiogiai. Taigi ES teisės efektyvumo principas turėjo užtikrinti, kad asmens teisių gynyba nacionaliniame teisme nebus apribota arba taps praktiškai neįmanoma vien dėl to, jog ES teisės norma nėra tiesiogiai veikianti.

Toliau šiame darbe atliekamas tyrimas patvirtina, jog ir ES deliktinė atsakomybė, ir valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus turi glaudžių sąsajų su valstybės atsakomybe. Dėl šios priežasties ES teisės tiesioginio veikimo, ES deliktinės atsakomybės ir valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus santykis su valstybės atsakomybe už žalą bus tiriamas išsamiau.

1.5. Valstybės atsakomybės už žalą ryšys su ES teisės tiesioginiu veikimu

---

View. *Common Market Law Review*. 1997, 34, p. 310; van Themaat, K., van Themaat, V. *The Law of the European Union and the European Communities*. Fourth edition. Hague: Kluwer Law International, 2008, p. 517.

[77] Hilson, Ch. The Role of Discretion in EC Law on Non-contractual Liability. *Common Market Law Review*. 2005, 42, p. 677–695; Schermers, H. G., Waelbroeck, D. F. *Judicial Protection in the European Union*. Sixth Edition. Hague: Kluwer Law International, 2001, p. 540–588; Antoniolli, L. Community Liability. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 213–240; Hix, J. P. Zur Ausservertraglichen Haftung der Gemeinschaft. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Köln: Bundesanzeiger Verlag, 2004, p. 199–223; Lenaerts, L. Interlocking Legal Orders in the European Union and Comparative Law. *International and Comparative Law Quarterly*. 2003, 52, p. 887–893; van Gerven, W. The Emergence of the Common European Tort Law: the EU Contribution – One Among Others. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Koln: Bundesanzeiger Verlag, 2004, p. 229–236.

[78] Köck, H. F., Hintersteininger, M. The Concept of Member State Liability for Violation of Community Law and Its Shortcomings. An Analysis of the Case Law of the European Court of Justice on this Matter. *Austrian Review of International and European Law*. 1998, 3, p. 31–35.

Teismo praktikoje[79] ir teisės doktrinoje[80] ES teisės tiesioginis veikimas ir valstybės atsakomybė už žalą įvardijami kaip „asmens teisių gynybos priemonės“ nacionaliniuose teismuose (angl. *remedies in national courts*). Galima būtų sutikti su šios sąvokos vartojimu, kadangi ji tiksliausiai atspindi, kaip asmuo gali ginti savo teises, kylančias iš ES teisės, nacionaliniame teisme: pirma, tai yra „asmens teisių“ gynybos priemonės, kurių pagalba asmuo gali ginti savo pažeistas teises; antra, tai yra „gynybos“ priemonės, nes asmuo, norėdamas jomis pasinaudoti, turi kreiptis į teismą; trečia, tai yra gynybos „priemonės“, kadangi naudodamasis jomis, asmuo turi galimybę ginti savo pažeistas teises. Taigi ES teisės tiesioginis veikimas ir valstybės atsakomybė už žalą – dvi viena kitą papildančios asmens teisių gynybos priemonės, kildinamos iš ES teisės, kurios parodo, kaip ES teisė yra taikoma nacionaliniuose teismuose. Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, būtina išsamiau panagrinėti valstybės atsakomybės už žalą ir ES teisės tiesioginio veikimo tarpusavio santykį.

Tiek tiesioginis veikimas, tiek valstybės atsakomybė už žalą sukuria asmeniui teisinį pagrindą kreiptis į nacionalinį teismą: pirma, asmuo turi galimybę teisme tiesiogiai remtis ES teisės norma, kuri jam suteikia konkrečias teises, jeigu tenkinamos ES teisės tiesioginio veikimo sąlygos[81]; antra, asmuo gali reikalauti žalos iš valstybės atlyginimo, jei nustatomos valstybės atsakomybės už žalą sąlygos[82]. Taigi akivaizdu, jog ES teisės tiesioginio veikimo ir valstybės atsakomybės už žalą taikymo tikslai yra skirtingi.

Probleminis klausimas, kuris yra susijęs su skirtingais valstybės atsakomybės už žalą ir ES teisės tiesioginio veikimo taikymo tikslais – ar valstybės atsakomybė už žalą gali būti laikoma papildoma ar alternatyvia asmens teisių gynybos priemone.

---

[79] ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 26, 34 punktai; ETT 2007 m. kovo 13 d. Sprendimas *Unibet,* C-432/05, Rink. p. I-2271, 40–65 punktai.

[80] Ryan, B. The Private Enforcement of European Union Labour Laws. In *The Future of Remedies in Europe*. Oxford: Hart Publishing, 2000, p. 157; Weatherill, S. Addressing Problems of International Implementation in EC Law. In *The Future of Remedies in Europe*. Oxford: Hart Publishing, 2000, p. 99–104; Harlow, C. A. Common European Law of Remedies? In *The Future of Remedies in Europe*. Oxford: Hart Publishing, 2000, p. 69–83; Kilpatrick, C. The Future of Remedies in Europe. In *The Future of Remedies in Europe*. Oxford: Hart Publishing, 2000, p. 1–31; Tridimas, T. Enforcing Community Rights in National Courts: Some Recent Developments. In *The Future of Remedies in Europe*. Oxford: Hart Publishing, 2000, p. 35–50; Ward, A. *Judicial Review and the Rights of Private Parties in EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 76–82; Jacobs, F. The Evolution of the European Legal Order., p. 314; Martin, C. P. Furthering the Effectiveness of EC Directives and the Judicial Protection of Individual Rights Thereunder. *International and Comparative Law Quarterly*. 1994, 43, p. 26–54; Dougan, M. *National Remedies Before the Court of Justice*. Oxford: Hart Publishing, 2004, p. 509; Eilmansberger, T. The Relationship Between Rights and Remedies in EC Law: in Search of the Missing Link. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 1200; Steiner, J. From Direct Effects to *Francovich:* Shifting Means of Enforcement of Community Law. *European Law Review*. 1993, 18(1), p. 8–9.

[81] Hartley, T. C. *The Foundations of European Community Law. An Introduction to the Constitutional and Administrative Law of the European Community*. Third edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 197; van Themaat, K., van Themaat, V. *The Law of the European Union and the European Communities*. Fourth edition. Hague: Kluwer Law International, 2008, p. 515.

[82] Steiner, J. From Direct Effects to *Francovich:* Shifting Means of Enforcement of Community Law. *European Law Review*. 1993, 18(1), p. 8–9.

Teismo praktikoje pripažinta, kad asmens teisė į žalos atlyginimą – tai pažeistos ES (anksčiau EB) teisės normos, veikiančios tiesiogiai, būtina pasekmė, o galimybė pasiremti tiesiogiai veikiančia ES (anksčiau EB) teisės norma yra tik minimali asmens teisių gynybos priemonė, todėl nepakankama[83]. Ilgą laiką Teismas laikėsi pozicijos, jog asmuo pirmiausia privalo pasinaudoti ES teisės tiesioginiu veikimu ir tik tada reikalauti žalos iš valstybės atlyginimo[84]. Taigi, jeigu ES teisės norma nebuvo tiesiogiai veikianti, tik tokiu atveju asmuo galėjo reikalauti žalos iš valstybės atlyginimo. Iš naujausios Teismo praktikos nėra aišku, ar valstybės atsakomybė už žalą yra alternatyvi, ar papildoma asmens teisių gynybos priemonė: vienais atvejais Teismas reikalauja, kad iš pradžių būtų remiamasi ES teisės tiesioginiu veikimu[85], kitais atvejais Teismas laikosi nuomonės, jog remtis ES teisės tiesioginiu veikimu nėra būtina, užtenka, kad asmuo, kuris patyrė žalos, įrodytų, jog jis ėmėsi priemonių sumažinti atsiradusią žalą[86].

Teisės doktrinoje nesutariama, ar valstybės atsakomybė už žalą yra alternatyvi, ar papildoma asmens teisių gynybos priemonė. W. van Gerven ir R. Rebhahn išsako nuomonę, jog valstybės atsakomybė už žalą ir ES teisės tiesioginis veikimas nėra alternatyvios asmens teisių gynybos priemonės[87]. Jiems pritaria M. G. Puder ir M. Ruffert, kurie nurodo, jog valstybės atsakomybė už žalą laikytina papildoma asmens teisių gynybos priemone, kuria galima pasinaudoti tik tuomet, kai ES teisės tiesioginis veikimas tampa neveiksminga asmens teisių gynybos priemone. Tokia išvada daroma todėl, kad finansinė sankcija valstybei, pažeidusiai ES teisę, gali būti taikoma tik tuo atveju, jei asmens teisės nėra apsaugotos kitomis jam prieinamomis priemonėmis[88]. T. K. Hervey, P. Rostant, J. Steiner, S. Prechal teigimu, valstybės atsakomybė už žalą – tai ne paskutinė asmens teisių gynybos priemonė, todėl nėra būtinybės

[83] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 22 punktas.
[84] ETT 1994 m. liepos 14 d. Sprendimas *Faccini Dori*, C-91/92, Rink. p. I-3325, 26–27 punktai; ETT 1993 m. gruodžio 16 d. Sprendimas *Wagner Miret,* C-334/92, Rink. p. I-6911, 22 punktas.
[85] ETT 1996 m. spalio 8 d. Sprendimas *Dillenkofer ir kt*., C-178/94, C-179/94, C-188/94, C-189/94–C-190/94, Rink. p. 4845, 20–21 punktai; ETT 1999 m. vasario 25 d. Spendimas *Carbonari ir kt.,* C-131/97, Rink. p. I-1103, 52 ir 53 punktai; ETT 2001 m. kovo 8 d. Sprendimas *Metallgesellschaft ir kt.,* C-397/98 ir C-410/98, Rink. p. I-1727, 26–29, 91–95 punktai; ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000, 19–26 punktai.
[86] ETT 2001 m. kovo 8 d. Sprendimas *Metallgesellschaft ir kt.,* C-397/98 ir C-410/98, Rink. p. I-1727, 104–106 punktai.
[87] van Gerven, W. Bridging the Unbridgeable: Community and National Tort Laws after *Francovich* and *Brasserie*. *International and Comparative Law Quarterly.* 1996, 45(3), p. 519; Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 193.
[88] Puder, M. G. Phantom Menace or New Hope: Mamber State Public Tort Liability After the Double-Bladed Light Saber Duel Between the European Court of Justice and the German *Bundesgerichtshof* in *Brasserie du Pecheur. Vanderbilt Journal of Transnational Law*. 2000, 33(1), p. 352–253; Ruffert, M. Rights and Remedies in European Community Law: A Comparative View. *Common Market Law Review*. 1997, 34, p. 301.

prieš kreipiantis į teismą dėl žalos atlyginimo pasiremti ES teisės tiesioginiu veikimu[89]. A. Ward nurodo, jog valstybės atsakomybė už žalą atsirado ir formavosi kaip savarankiška asmens teisių gynybos priemonė, nepriklausoma nuo ES teisės tiesioginio veikimo, kuria asmuo gali remtis nacionaliniame teisme[90]. S. Prechal pastebi, kad asmuo turi teisę pasinaudoti tiek ES teisės tiesioginiu veikimu, tiek valstybės atsakomybe, tiek abiejomis šiomis teisių gynybos priemonėmis vienu metu priklausomai nuo to, kuria asmens teisių gynybos priemone asmuo konkrečiu atveju yra labiau suinteresuotas[91].

Apibendrinant Teismo praktiką ir teisės doktrinoje išsakytas nuomones, būtų tikslinga laikytis pozicijos, kad valstybės atsakomybė už žalą yra papildoma asmens teisių gynybos priemonė. Jeigu ES teisės norma yra tiesiogiai veikianti, asmuo iš pradžių turėtų remtis šia tiesiogiai veikiančia ES teisės norma ir tik tuo atveju, jei ES teisės tiesioginis veikimas tampa neefektyvia asmens teisių gynybos priemone, t. y. asmens teisių apsauga yra apsunkinama arba tampa praktiškai neįmanoma, reikalauti žalos iš valstybės atlyginimo nacionaliniame teisme. Sankcija valstybei, pažeidusiai ES teisę, turėtų būti paskutinė galimybė apginti pažeistas asmens teises, jeigu kitomis įmanomomis priemonėmis to neįmanoma padaryti. Tokia išvada yra daroma todėl, kad priteisus žalos iš valstybės atlyginimą asmeniui, žala turi būti atlyginama iš valstybės biudžeto, o tai gali turėti neigiamos įtakos kitų asmenų teisėms ir teisėtiems interesams. Jei ES teisės norma neveiktų tiesiogiai, asmuo iš karto galėtų reikalauti žalos iš valstybės atlyginimo nacionaliniame teisme, šiuo atveju asmens teisė į žalos atlyginimą neturėtų būti apribota.

Nustačius, kad ES teisės tiesioginis veikimas yra neefektyvi asmens teisių gynybos priemonė, asmuo įgyja teisę kreiptis į nacionalinį teismą dėl žalos iš valstybės atlyginimo. Taigi būtina nustatyti, koks yra valstybės atsakomybės už žalą ir ES teisės tiesioginio veikimo sąlygų tarpusavio santykis.

ES teisės tiesioginio veikimo ir valstybės atsakomybės už žalą sąlygos nėra vienodos. Analizuojant ES teisės tiesioginio veikimo sąlygas, paminėtina, kad skiriamos pirminės ir antrinės ES teisės tiesioginio veikimo sąlygos. Pirminės ES teisės norma veiks tiesiogiai, jeigu ji

---

[89] Hervey, T. K., Rostant, P. After *Francovich:* State Liability and British Employment Law. *Industrial Law Journal*. 1996, 25, p. 263; Steiner, J. From Direct Effects to *Francovich:* Shifting Means of Enforcement of Community Law. *European Law Review*. 1993, 18(1), p. 4; Prechal, S. Member State Liability and Direct Effect: What's the Difference After All? *European Business Law Review*. 2006, 17, p. 301.

[90] Ward, A. *Judicial Review and the Rights of Private Parties in EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 254.

[91] Steiner, J. From Direct Effects to *Francovich:* Shifting Means of Enforcement of Community Law. *European Law Review*. 1993, 18(1), p. 4; Hervey, T. K., Rostant, P. After *Francovich:* State Liability and British Employment Law. *Industrial Law Journal*. 1996, 25, p. 263; Ward, A. *Judicial Review and the Rights of Private Parties in EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 254; Prechal, S. Member State Liability and Direct Effect: What's the Difference After All?. *European Business Law Review*. 2006, 17, p. 301.

„suteikia teises asmeniui“ ir yra „aiški, tiksli ir besąlyginė“[92]. Analogiškos tiesioginio veikimo sąlygos taikomos ir reglamentams[93], kadangi reglamentas, taip pat kaip pirminė ES teisė, yra taikomas tiesiogiai[94]. Teismas išskiria tokias direktyvų tiesioginio veikimo sąlygas: „direktyva yra neįgyvendinta arba įgyvendinta netinkamai“; direktyvos normos yra „aiškios, tikslios ir besąlyginės“; „direktyva siekiama suteikti teises asmeniui, kurių turinį galima nustatyti iš direktyvos nuostatų“[95]. Sprendimų tiesioginio veikimo sąlygos įvardijamos tokios pačios kaip direktyvų, jei sprendimas yra adresuotas valstybei, t. y. sukuria jai konkrečias pareigas[96]. Teismas pripažįsta ir tarptautinių sutarčių, kurias sudarė ES (anksčiau EB), ir kurios dėl to yra tapo ES teisinės sistemos sudėtine dalimi, tiesioginį veikimą nurodydamas, jog tokios tarptautinės sutartys veiks tiesiogiai, jei jos: yra „aiškios, tikslios ir besąlyginės“, „suteikia teises asmeniui“ ir „tokios tarptautinės sutarties veikimas nepriklauso nuo tolesnių valstybės institucijų veiksmų“, t. y. nebūtina priimti teisės aktų, įgyvendinančių tarptautinės sutarties nuostatas nacionalinėje teisėje[97].

Teisės doktrinoje tiesioginio veikimo sąlygos aiškinamos įvairiai. Vieni autoriai šias sąlygas aiškina taip, kaip Teismas[98], kiti nurodo, jog bet kuriuo atveju užtenka nustatyti tik ES teisės normos „aiškumą, tikslumą ir besąlygiškumą“[99], treti tiesioginio veikimo sąlygų visai neanalizuoja[100]. Manytina, kad būtų tikslinga vadovautis Teismo praktikoje pateiktomis

[92] ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000**,** 22 punktas.
[93] ETT 1973 m. spalio 10 d. Sprendimas *Variola*, 34/73, Rink. p. 981, 8 punktas; ETT 2002 m. rugsėjo 17 d. Sprendimas *Muñoz ir Superior Fruiticola*, C-253/00, Rink. p. I-7289, 27 punktas; ETT 2005 m. spalio 13 d. Sprendimas *Richard Dahms*, C-379/04, Rink. p. I-8723, 13–14 punktai.
[94] Brealey, M., Hoskins, M. *Remedies in EC Law. Law and Practice in the English Courts*. London: Longman, 1994, p. 30–31. Tam tikrais atvejais ir reglamentas gali nustatyti pareigą valstybei perkelti jo nuostatas į nacionalinę teisę. Šiuo atveju, manytina, toks reglamentas veiks tiesiogiai, jeigu bus tenkinamos direktyvų tiesioginio veikimo sąlygos: žr. ETT 2001 m. Sprendimą *Azienda Agricola Monte Aroscu,* C-403/98, Rink. p. I-103
[95] ETT 2002 m. liepos 11 d. Sprendimas *Marks & Spencer*, C-62/00, Rink. p. I-6325, 25 punktas; ETT 2004 m. spalio 5 d. Sprendimas *Pfeiffer ir kt.*, C-397/01–C-403/01, Rink. p. I-8835, 103 punktas; ETT 2008 m. liepos 17 d. Sprendimas *Flughafen Köln/Bonn,* C-226/07, Rink. p. I-5999, 23–30 punktai; ETT 2008 m. liepos 17 d. Sprendimas *Arcor AG ir kt.,* C-152/07–C-154/07, Rink. p. I-5959, 35–40 punktai; ETT 2009 m. vasario 12 d. Sprendimas *Belgische Staat*, C-138/07, Rink. p. I-0000, 61 punktas.
[96] Paprastai tik tokie sprendimai gali būti tiesiogiai veikiantys. Žr. ETT 1970 m. spalio 6 d. Sprendimo *Grad*, 9/70, Rink. p. 825, 5 punktą; ETT 2004 m. lapkričio 11 d. Sprendimo *Österreichischer Zuchtverband*, C-216/02, Rink. p. I-10683, 18 punktą.
[97] ETT 1999 m. kovo 2 d. Sprendimas *Nour Eddline El-Yassini*, C-416/96, Rink. p. I-1209, 25–32 punktai; ETT 2000 m. gegužės 11 d. Sprendimas *Abdulna ir Savas*, C-37/98, Rink. p. I-2927, 46–51 punktai; ETT 2005 m. balandžio 12 d. Sprendimas *Igor Simutenkov*, C-265/03, Rink. p. I-2579, 28–30 punktai.
[98] Brealey, M., Hoskins, M. *Remedies in EC Law. Law and Practice in the English Courts*. London: Longman, 1994, p. 32.
[99] Ruffert, M. Rights and Remedies in European Community Law: A Comparative View. *Common Market Law Review*. 1997, 34, p. 321; Hartley, T. C. *The Foundations of European Community Law. An Introduction to the Constitutional and Administrative Law of the European Community*. Third edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 197–206.
[100] van Themaat, K., van Themaat, V. *The Law of the European Union and the European Communities*. Fourth edition. Hague: Kluwer Law International, 2008, p. 515–519.

tiesioginio veikimo sąlygų formuluotės, nes jos geriausiai atspindi ES teisės akto, kuris gali būti tiesiogiai veikiantis, požymius, jo vietą ES teisinėje sistemoje.

Iš Teismo praktikos, susijusios su valstybės atsakomybės už žalą taikymu, matyti, jog būtina įrodyti tokių atsakomybės sąlygų visumą. Pirma, „pažeista ES (anksčiau EB) teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui“. Antra, „pažeidimas yra pakankamai akivaizdus“. Trečia, „tarp pažeidimo ir žalos yra tiesioginis priežastinis ryšys“[101]. Iš nurodytų sąlygų matyti, jog pirmoji sąlyga taikant valstybės atsakomybę už žalą ir, siekiant pasiremti ES teisės tiesioginiu veikimu, sutampa – *ES teisės norma turi būti siekiama suteikti teises asmeniui*. Taigi, kaip teigia S. Prechal, valstybės atsakomybė už žalą ir tiesioginis veikimas sutampa tiek, kiek būtina įrodyti, jog konkreti ES teisės norma suteikia teises asmeniui[102], kitos sąlygos yra skirtingos. Vadinasi, konstatavus, jog ES teisės norma veikia tiesiogiai, nebūtų galima iš karto teigti, jog kyla valstybės atsakomybė už žalą. Antra vertus, jei ES teisės norma veikia tiesiogiai, pirmoji ES teisės tiesioginio veikimo ir valstybės atsakomybės sąlyga sutaptų. Iš to seka išvada, jog lengviau įrodyti valstybės atsakomybės už žalą sąlygas tada, jei ES teisės norma yra tiesiogiai veikianti. Tokiu atveju asmuo turėtų būti atleidžiamas nuo pareigos įrodyti pirmąją valstybės atsakomybės už žalą sąlygą – tai, kad pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui. Kitas valstybės atsakomybės už žalą sąlygas asmuo vis tiek turėtų pareigą įrodyti.

Apibendrinus visą šią dalį, darytinos tokios išvados.

Pirma, Teismui pripažinus, kad valstybė narė pažeidė pareigą, kylančią iš Sutarties, asmuo neturėtų pareigos įrodyti antrosios valstybės atsakomybės už žalą sąlygos – pažeidimo pakankamo akivaizdumo, pažeidimas šiuo atveju būtų laikomas pakankamai akivaizdžiu *per se*.

Antra, valstybės atsakomybė už žalą turėtų būti laikoma papildoma asmens teisių gynybos priemone nacionaliniame teisme. Pripažinus, jog ES teisės tiesioginis veikimas nėra efektyvi asmens teisių gynybos priemonė, asmuo galėtų kreiptis dėl žalos iš valstybės atlyginimo. Šiuo atveju asmuo turėtų būti atleidžiamas nuo pareigos įrodyti pirmąją valstybės atsakomybės už žalą sąlygą – tai, kad pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui.

[101] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 67 punktas; ETT 1996 m. spalio 8 d. Sprendimas *Dillenkofer ir kt*., C-178/94, C-179/94, C-188/94, C-189/94–C-190/94, Rink. p. 4845, 21–24 punktai. Valstybės atsakomybės už žalą sąlygos nagrinėjamos šio darbo 4 dalyje.
[102] Prechal, S. Member State Liability and Direct Effect: What‘s the Difference After All?. *European Business Law Review*. 2006, 17, p. 315.

II DALIS. VALSTYBĖS ATSAKOMYBĖS UŽ ŽALĄ RYŠYS SU VALSTYBĖS ATSAKOMYBE UŽ TARPTAUTINĖS TEISĖS PAŽEIDIMUS IR ES DELIKTINE ATSAKOMYBE

Valstybės atsakomybė pripažįstama tiek ES, tiek tarptautinėje teisėje. Valstybės atsakomybė tarptautinėje teisėje gali būti suprantama plačiąja ir siaurąja prasme. *Plačiąja prasme* valstybės atsakomybę tarptautinėje teisėje[103] sudaro trys institutai: pirma, valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus; antra, valstybės atsakomybė už žalą, padarytą teisėtais veiksmais; trečia, fizinių asmenų baudžiamoji atsakomybė už nusikaltimus taikai, žmoniškumui, karo nusikaltimus. *Siaurąja prasme* valstybės atsakomybė tarptautinėje teisėje suprantama tik kaip valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus[104]. Matyti, jog valstybės atsakomybė už žalą pažeidus ES teisę[105] labiausiai siejasi su valstybės atsakomybe už tarptautinės teisės pažeidimus, nes valstybės atsakomybė už žalą pažeidus ES teisę ir valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus taikomos įrodžius teisės pažeidimą. Kadangi Sutartis numato galimybę Europos Sąjungai sudaryti įvairias tarptautines sutartis, kurios gali nustatyti ir konkrečias pareigas valstybėms, kaip ES narėms, praktikoje gali kilti situacijų, kuomet valstybė narė savo veiksmais pažeidžia tiek ES, tiek tarptautinę teisę. Teismas taip pat yra pabrėžęs valstybės atsakomybės už žalą pažeidus ES teisę ir valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus tarpusavio ryšį[106]. Dėl šių priežasčių minėtų dviejų atsakomybės rūšių santykis turi būti visapusiškai atskleistas.

Remiantis Sutarties 268 straipsniu ir 340 straipsnio 2 dalimi, ES teisėje pripažįstama ES deliktinė atsakomybė, kurią taikant Europos Sąjungai kyla pareiga atlyginti dėl jos institucijų veiksmų, kuriais pažeidžiama ES teisę, asmens patirtą žalą. Iš to seka išvada, kad ES teisė gali būti pažeista ir valstybės narės, ir ES veiksmais, taigi šiuo atveju kiltų atsakomybės atribojimo problema. Pažymėtina, jog Teismo praktika ES deliktinės atsakomybės bylose taip pat įtakoja Teismo praktiką nagrinėjant valstybės atsakomybės už žalą bylas, šis ryšys gali būti svarbus aiškinant ir taikant valstybės atsakomybės už žalą sąlygas. Vadovaujantis tuo, kas pirmiau

---

[103] Tarptautinė teisė gali būti skirstoma į tarptautinę viešąją ir tarptautinę privatinę teisę. Šioje dalyje bus kalbama tik apie valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus tarptautinėje viešojoje teisėje, toliau tekste vartojant sąvoką „tarptautinė teisė“.

[104] Vadapalas, V. *Tarptautinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 382; Dixon, M. *Textbook on International Law*. Fourth edition. Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 260.

[105] Šio darbo įvade buvo nurodyta, kad toliau visame tekste bus vartojama sutrumpinta sąvoka „valstybės atsakomybė už žalą“, kuri skirta valstybių narių atsakomybei už žalą pažeidus ES teisę“ apibrėžti. Nepaisant to, lyginant šią atsakomybės rūšį su valstybės atsakomybe už tarptautinės teisės pažeidimus, vartojama sąvoka „valstybės atsakomybė už žalą pažeidus ES teisę, kuri šiame kontekste yra tikslesnė.

[106] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029; 34 punktas; ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 32 punktas.

išdėstyta, būtina išsamesnė valstybės atsakomybės už žalą ir ES deliktinės atsakomybės tarpusavio santykio analizė.

2.1. Valstybės atsakomybės už žalą ir valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus tarpusavio santykis

Pirmas dalykas, kurį būtina išsiaiškinti analizuojant valstybės atsakomybės už žalą pažeidus ES teisę ir valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus tarpusavio santykį – kokios sąvokos vartojamos siekiant apibrėžti šias dvi atsakomybės rūšis.

Valstybės atsakomybei už žalą pažeidus ES teisę apibrėžti Teismo praktikoje anglų kalba vartojami terminai „*member state liability*“, „*state liability*“[107]. Tokia pati sąvoka vartojama ir angliškoje teisės doktrinoje[108]. Straipsnių projekte[109] valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus anglų kalba įvardijama „*state responsibility*“. Terminas „*state responsibility*“ sutinkamas tarptautinių teismų praktikoje[110], taip pat teisės doktrinoje[111]. K. Zemanek teigimu, sąvokos „*state liability*“ ir „*state responsibility*“ yra tapačios, todėl gali būti vartojamos kaip sinonimai. Anot šio autoriaus, terminas „*state responsibility*“ yra klasikinis terminas, vartojamas tarptautinės teisės doktrinoje. Sąvoka „*state liability*“ tarptautinėje teisėje vartojama tuo tikslu, kai norima pabrėžti valstybės atsakomybės taikymą dėl teisėtų veiksmų arba kai kalbama tik apie

---

[107] ETT 2007 m. sausio 25 d. Sprendimas *Robins ir kt*., C-278/05, Rink. p. I-1053, 69 punktas; ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimas *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681, 35 punktas.

[108] Harlow, C. *Francovich* ant the Problem of the Disobedient State. *European Law Review*. 1996, 2, p. 199–225; Marson, J. Holes in the Safety Net? State Liability and the Need for Private Law Enforcement. *Liverpool Law Review*. 2004, 25, p. 113–134; Köck, H. F., Hintersteininger, M. The Concept of Member State Liability for Violation of Community Law and Its Shortcomings. An Analysis of the Case Law of the European Court of Justice on this Matter. *Austrian Review of International and European Law*. 1998, 3, p. 31–35; Gasparon, P. The Transposition of the Principle of Member State Liability into the Context of External Relations. *European Journal of International Law*. 1999, 10(3), p. 605–624.

[109] Draft articles on responsibility of states for internationally wrongful acts, with commentaries. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-25]. http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.
Atkreiptinas dėmesys į tai, jog Straipsnių projektas buvo pridėtas kaip priedas prie Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucijos, minėtas dokumentas kol kas neturi privalomos galios (tai matyti iš jo pavadinimo). Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad Straipsnių projektu remiamasi tarptautinių teismų praktikoje, šis dokumentas yra svarbus šaltinis taikant valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus. Žr., pavyzdžiui, šias bylas: *Barcelona Traction (Belgium v. Spain) (Judgment, I.C.J. Reports 1970)*, p. 3; *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) (Merits, I.C.J. Reports 1986)*, p. 14; *Vienna Convention on Consular Relations (Paraguay v. United States of America) (Order, I.C.J. Reports 1998)*, p. 246; *Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia) (Judgment, I.C.J. Reports 1997)*, p. 7; *Difference Relating to Immunity from Legal Process of a Special Rapporteuer of the Commission on Human Rights (Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1999)*, p. 62; *LaGrand (Germany v. United States of America) (Merits, I.C.J. Reports 2001)*, p. 466.

[110] *Rainbow Warrior (New Zealand v. France).* UNRIAA, volume XX (1990); *Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia) (Judgment, I.C.J. Reports 1997)*; *Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium) (Judgment, I.C.J. Reports 2002)*.

[111] M. *Textbook on International Law*. Fourth edition. Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 230–261; Conway, G. Breaches of EC Law and the International Responsibility of Member States. *European Journal of International Law*. 2002, 13(3), p. 679–695; Brownlie, I. *Principles of Public International Law*. Sixth edition. Oxford: Oxford University Press, 2003, p. 419–456.

vieną iš atsakomybės formų – žalos atlyginimą[112]. Šis požiūris atsispindi Tarptautinės teisės komisijos parengtame Straipsnių projekte dėl valstybės tarptautinės atsakomybės taikymo padarius žalą teisėtais veiksmais[113]. Iš to, kas išdėstyta, galima būtų teigti, jog tarptautinėje teisėje reikėtų skirti sąvokas „*state liability*“ ir „*state responsibility*“. Sąvoka „*state responsibility*“[114] laikytina platesne nei sąvoka „*state liability*“[115], kadangi valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus apima ne tik žalos atlyginimą (kompensaciją), bet ir kitokias (nebūtinai piniginio pobūdžio) atsakomybės formas – restituciją, satisfakciją, atsakomąsias priemones[116]. Sąvoka „*state liability*“, savo ruožtu, vartotina, kai kalbama ne apie tarptautinės teisės pažeidimą, kurį savo veiksmais padaro valstybė, bet apie teisėtais valstybės veiksmais sukeltą žalą. Vokiškoje tarptautinės teisės terminologijoje, taip pat kaip angliškoje, vartojamos skirtingos sąvokos valstybės atsakomybei už tarptautinės teisės pažeidimus ir valstybės atsakomybei už teisėtais veiksmais, kuriais nepažeidžiama tarptautinė teisė, sukeltą žalą apibūdinti – „*Staatenverantwortlichkeit*“ ir „*Staatenhaftung*“[117]. Analizuojant ES teisės doktriną ir Teismo praktiką vokiečių kalba, matyti, jog vartojama sąvoka „*Staatshaftung*“, kuria apibrėžiama valstybės atsakomybė už žalą[118]. Teismo sprendimuose ir teisės doktrinoje prancūzų kalba naudojama viena bendra sąvoka „*La responsabilité de l'Etat*“ apibrėžianti tiek valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus, tiek valstybės atsakomybę už teisėtais veiksmais, kuriais nėra pažeidžiama tarptautinė teisė, sukeltą žalą, tiek valstybės atsakomybę pažeidus ES teisę[119]. Lietuviškoje teisinėje literatūroje vartojamos skirtingos sąvokos: sąvoka „valstybės

[112] Bedjaoui, M. Responsibility of States: Fault and Strict Liability. In *Encyclopedia of Public International Law*. Volume four. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 212; Zemanek, K. Responsibility of States: General Principles. In *Encyclopedia of Public International Law*. Volume four. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 220.

[113] Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities, with commentaries. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-25]. http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_10_2006.pdf.

[114] *State responsibility* į lietuvių kalbą verčiama kaip valstybės atsakingumas, pareiga, įsipareigojimas. Taigi ši sąvoka nėra siejama vien tik su nuostolių (materialios žalos) atlyginimu,

[115] *State liability* išvertus į lietuvių kalbą reiškia valstybės atsakomybę už nuostolius, skolą.

[116] Draft articles on responsibility of states for internationally wrongful acts, with commentaries. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-25]. http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.

[117] Müller., J. P., Wildhaber, L. Praxis des Völkerrercht. Stämppfli Verlag Bern, 2001, p. 485; Zemanek, K. Die völkerrechtliche Verantwortlichkeit und die Sanktionen des Völkerrechts. In ÖHBVR, 4th edition, 2004, p. 2682.

[118] Ohlinger, T., Potacs, M. Gemeinschaftsrecht und Staatliches Recht. Die Anwendung des Europasrechts im Innerstaatlichen Bereich. 3 aktualisierte Auflage. Wien: Lexis Nexis, 2006, p. 195; Arndt, H. W., Fischer, K. Europarecht. 9 Auflage. C. F. Müller Verlag: Heidelberg, 2008, p. 190.

[119] Bedjaoui, M. Responsibility of States: Fault and Strict Liability. In *Encyclopedia of Public International Law*. Volume four. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 212.

atsakomybė už žalą (pažeidus ES teisę)“[120] ir sąvoka „valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus“[121].

Akivaizdu, kad visos minėtos sąvokos, apibrėžiančios valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus, parodo skirtingą šios atsakomybės rūšies prigimtį, jos taikymo tikslą lyginant su valstybės atsakomybe už žalą pažeidus ES teisę. Taigi valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus yra suprantama plačiau nei valstybės atsakomybė už žalą pažeidus ES teisę, nes apima daug įvairesnių atsakomybės formų ir neapsiriboja tik žalos atlyginimu.

Tarptautinės teisės komisija nurodo, jog valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus sukuria teisinį santykį, atsirandantį pagal tarptautinę teisę dėl valstybės neteisėtų veiksmų tarp nukentėjusios valstybės ir valstybės pažeidėjos. Šis teisinis santykis taip pat gali paliesti kitus tarptautinės teisės subjektus, ir pasireikšti valstybės pažeidėjos pareiga taikyti restituciją ar kompensaciją, arba taip pat suteikti teisę pritaikyti kaltai valstybei sankciją, kurią leidžia tarptautinė teisė[122]. Valstybės atsakomybė už žalą pažeidus ES teisę apima teisinį santykį tarp valstybės, ES teisės pažeidėjos, ir asmens, kuriam ES teisės pažeidimu padaroma žalos. Akivaizdu, kad šiuo aspektu valstybės atsakomybė už žalą pažeidus ES teisę ir valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus taip pat skiriasi.

Atkreiptinas dėmesys į dar vieną svarbų valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus ir valstybės atsakomybės už žalą pažeidus ES teisę tarpusavio santykio aspektą. Valstybės atsakomybė už žalą pažeidus ES teisę – tai deliktinė atsakomybė asmeniui: šios atsakomybės teisinio santykio subjektų nesieja jokie sutartiniai įsipareigojimai. Priešingai, valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus pasireiškia įvairių valstybės pareigų pagal tarptautinę teisę nesilaikymu: sutartinių (dvišalių, daugiašalių), kitokių pareigų, kylančių iš tarptautinės teisės (pavyzdžiui, tarptautinių papročių, tarptautinių teismų sprendimų), pažeidimais[123]. P. Kūris nurodo, jog valstybės įvykdytas tarptautinės teisės normos pažeidimas

---

[120] Valančius, V., *et. al. Procesas Europos Bendrijų Teisingumo Teisme: preliminarus nutarimas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2006, p. 39–40

[121] Vadapalas, V. *Tarptautinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 382.

[122] Draft articles on responsibility of states for internationally wrongful acts, with commentaries. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-25]. http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.

[123] *International Fisheries Company.* UNRIAA, volume IV (1931), p. 701; *Dickson Car Wheel Company*. UNRIAA, volume IV (1931), p. 678; *Armstrong Cork Company.* UNRIAA, volume XIV (1953), p. 163; *North Sea Continental Shelf (Federal Republic of Germany v. Netherlands, Federal Republic of Germany v. Denmark) (I.C.J. Reports 1969)*, p. 38 ir 39; *Barcelona Traction (Belgium v. Spain) (Judgment, I.C.J. Reports 1970)*, p. 46; *Nuclear Tests (New Zealand v. France) (Judgment, I.C.J. Reports 1974)*, p. 457; *Nuclear Tests (Australia v. France) (Judgment, I.C.J. Reports 1974)*, p. 253; *United States Diplomatic and Consular Staff in Teheran (United States of America v. Iran) (Judgment, I.C.J. Reports 1980)*, p. 29; *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) (Merits, I.C.J. Reports 1986)*, p. 14, 95 ir 98; *Elettronica Sicula S.p.A. (ELSI) (United States of America v. Italy) (Judgment, I.C.J. Reports 1989)*, p. 50; *Rainbow Warrior (New Zealand v. France)*. UNRIAA, volume XX (1990), p. 251; *Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia) (Judgment, I.C.J. Reports 1997)*, p. 7.

vadinamas tarptautiniu deliktu[124]. Tarptautinės teisės komisijos nuomone, angliška sąvoka „deliktas“ (angl. *tort, delict*) šiame kontekste nevartotina, nes tai nacionalinės teisės sąvoka, sutinkama privatinėje teisėje. Šiuo tikslu geriau vartoti prancūzišką terminą „*fait internationalement illicite*“ (angl. *internationally wrongful act*), kuris parodo, kad valstybė savo neteisėtais veiksmais pažeidė tarptautinės teisės normas. Svarbu paminėti ir tai, jog pagal Straipsnių projekto nuostatas valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus taikoma ne tik pažeidus kitos valstybės interesus, bet taip pat pažeidus visos tarptautinės valstybių bendrijos interesus – visoms valstybėms reikšmingus tarptautinės teisės principus (*jus cogens* normas)[125]. Apibendrintai būtų galima teigti, jog valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus, laikytina sutartine atsakomybe, nes bet kuriuo atveju valstybė pažeidžia savo įsipareigojimą kitai valstybei (valstybėms), kylantį iš tarptautinės teisės. Šis įsipareigojimas gali būti tiek rašytinis, tiek nerašytinis.

Nepaisant pirmiau nurodytų valstybės atsakomybės už žalą pažeidus ES teisę ir valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus skirtumų, šios dvi valstybės atsakomybės rūšys yra susijusios tarpusavyje. Pažymėtina, jog Teismas susiejo minėtas atsakomybės rūšis sprendimuose, priimtuose *Brasserie* ir *Köbler* bylose. Teismas nurodė, jog, taikant valstybės atsakomybę tarptautinėje teisėje, valstybė suprantama kaip vieningas darinys, nepriklausomai nuo to, ar tarptautinę teisę pažeidė įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ar teisminės valdžios institucija. Ši taisyklė, anot Teismo, galioja ir ES teisėje, kai sprendžiamas valstybės atsakomybės už žalą taikymo klausimas, nes visos valstybės institucijos privalo laikytis ES teisės reikalavimų[126]. Tokį patį pastebėjimą išsakė ir generalinis advokatas Leger nuomonėje *Köbler* byloje. Generalinis advokatas pabrėžė, jog „bet kurios valstybės institucijos veiksmai yra laikomi valstybės veiksmais pagal tarptautinę teisę, nepriklausomai nuo to, ar ši institucija yra įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ar teisminė, nepaisant to, kokią vietą ji užima valstybės institucijų sistemoje, ir ar ji priklauso centrinei, ar teritorinei (vietos) valdžiai“[127]. Taigi akivaizdu, jog svarbiausias panašumus, vienijantis valstybės atsakomybę už žalą pažeidus ES teisę ir valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus, yra valstybės, kaip vieningo darinio, sąvoka.

---

[124] Kūris, P. *Atsakomybės tarptautinėje teisėje problemos.* Vilnius: Vilniaus universitetas, 1970, p. 20.

[125] Draft articles on responsibility of states for internationally wrongful acts, with commentaries. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-25]. http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.
Atkreiptinas dėmesys į tai, jog Straipsnių projekto 40 straipsnis taikytinas įsipareigojimų, kuriuos nustato bendrosios tarptautinės teisės imperatyviosios normos, sunkiems pažeidimams. Tai nėra tie tarptautiniai nusikaltimai, už kurių padarymą atsiranda fizinių asmenų tarptautinė baudžiamoji atsakomybė.

[126] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029; 34 punktas; ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 32 punktas.

[127] Generalinio advokato Leger 2003 m. balandžio 8 d. nuomonė byloje *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 47 punktas.

Nekyla abejonių, kad tokia plačiai suprantama sąvoka „valstybė“ ES teisėje perimta iš tarptautinės teisės, būtent – valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus.

Norint paaiškinti sąvoką „valstybė“, būtina išanalizuoti, kaip suprantama sąvoka „tarptautinės teisės pažeidimas“. Straipsnių projekto 1 straipsnyje nurodyta, kad valstybės atsakomybė pagal tarptautinę teisę kyla padarius „*tarptautinės teisės pažeidimą*“. Tai yra valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus taikymo pagrindas, jokių specialių atsakomybės sąlygų šiuo atveju įrodyti nereikia[128].

Remiantis Straipsnių projekto 2 straipsniu, valstybė įvykdo tarptautinės teisės pažeidimą, kai jos veiksmai (tiek veikimas, tiek neveikimas) „priskiriami šiai valstybei pagal tarptautinę teisę“ ir „yra šios valstybės tarptautinio įsipareigojimo pažeidimas“. Vadinasi, galima būtų teigti, jog tarptautinės teisės pažeidimas sudarytas iš dviejų sudėtinių dalių, kurias būtina įrodyti taikant valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus. Pirma, veiksmai turi būti laikomi valstybės veiksmais pagal tarptautinę teisę. Antra, tokiais veiksmais yra pažeidžiamas valstybės tarptautinis įsipareigojimas. Šios tarptautinės teisės pažeidimo dalys teisės doktrinoje vadinamos „tarptautinės teisės pažeidimo elementais“, o ne atsakomybės sąlygomis, taip norint pabrėžti atsakomybės tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje skirtumus[129]. Atsižvelgiant į tai, toliau tekste vartojama sąvoka „tarptautinės teisės pažeidimo elementai“.

Norint nustatyti, ar tokie patys pažeidimo elementai galėtų būti pritaikyti sprendžiant valstybės atsakomybės už žalą pažeidus ES teisę taikymo klausimą, būtina išsamiau atskleisti minėtų tarptautinės teisės pažeidimo elementų turinį.

Pirmasis tarptautinės teisės pažeidimo elementas – valstybės veiksmai pagal tarptautinę teisę

Šis tarptautinės teisės pažeidimo elementas įtvirtintas Straipsnių projekto II skyriuje (4–11straipsniai), jis parodo, kad konkrečius veiksmus galima priskirti valstybei. Išanalizavus šias nuostatas, matyti, kad veiksmų priskyrimas valstybei pagal tarptautinę teisę padeda atsakyti į klausimus, ar konkretus subjektas gali būti laikomas valstybės institucija, kuri pažeidė tarptautinę teisę, už kokių valstybės institucijų veiksmus gali būti taikoma valstybės atsakomybė.

Straipsnių projekto 4 straipsnis patvirtina, kad svarbiausias kriterijus, kuriuo remiantis nustatoma, ar konkretus subjektas laikytinas „valstybės institucija“, yra valdžios funkcijų

[128] Wolfrum, R. Reparation for Internationally Wrongful Acts. In *Encyclopedia of Public International Law*. Volume four. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 1398–1403; Bedjaoui, M. Responsibility of States: Fault and Strict Liability. In *Encyclopedia of Public International Law*. Volume four. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 213–214.
[129] Vadapalas, V. *Tarptautinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 398.

atlikimas (*funkcinis kriterijus*), todėl į šią sąvoką patenka visos pagrindinės valstybės institucijos – įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios, kurios įprastai atlieka valdžios funkcijas toje valstybėje. Kitos Straipsnių projekto nuostatos praplečia valstybės institucijų sąvoką, į ją taip pat įtraukdamos tokius asmenis, asmenų grupę ar kitus subjektus, kuriems teisės aktu yra pavestas konkrečių valdžios funkcijų vykdymas ir kurie atlieka valdžios funkcijas kontroliuojant valstybei (*kontrolės kriterijus*). Vadinasi, pagrindinis kriterijus sprendžiant, ar konkretus subjektas laikytinas valstybės institucija, yra valdžios funkcijų atlikimas, kurias apibrėžiant atsižvelgiama į tai, ar toks subjektas, atlikdamas tam tikrus veiksmus, veikė kaip valstybės įgaliotinis[130]. Jei tokiam subjektui konkrečių valdžios funkcijų vykdymas yra pavestas teisės aktu ir jis buvo valstybės kontroliuojamas, galima būtų daryti išvadą, kad jis laikytinas valstybės institucija.

Taigi nei valstybės institucijos užimama padėtis valstybės institucijų sistemoje, nei veiklos vykdymas kitos valstybės institucijos pavedimu nėra svarbus tam, kad konkretūs tokios valstybės institucijos veiksmai būtų priskirti valstybei. Net valstybės institucijos kompetencijos ribų peržengimas nėra svarbus tam, kad konkretūs valstybės institucijos veiksmai būtų priskirti valstybei – tai numato Straipsnių projekto 7 straipsnis ir patvirtina tarptautinių teismų praktika[131] bei teisės doktrina[132]. Yra autorių, teigiančių, jog valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus galima tik tuo atveju, jei valstybės institucija veikė savo kompetencijos ribose (kompetencijos ribos turi būti nustatomos vadovaujantis nacionaline teise)[133]. Manytina, kad būtų tikslinga pritarti nuomonei, jog valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus galima ir tuo atveju, jei valstybės institucija peržengė savo kompetencijos ribas, antraip valstybė dažnais atvejais išvengtų atsakomybės taikymo. Vadinasi, taikyti valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus būtų galima tiek tada, kai jos institucijos veikė savo kompetencijos ribose, tiek ir tada, kai kompetencijos ribos buvo peržengtos, pavyzdžiui, valstybės institucija vykdė funkcijas, kurias atlikti buvo pavesta kitai valstybės institucijai.

Siekiant priskirti veiksmus valstybei, taip pat būtina atsakyti į klausimą, už kokių valstybės institucijų veiksmus gali būti taikoma valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus. Tiek Straipsnių projektas, tiek tarptautinių teismų praktika patvirtina, jog tarptautinę

---

[130] *Mallen.* RIAA, volume IV (1925), p. 531. Taip pat žr. Dixon, M. *Textbook on International Law*. Fourth edition. Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 235.
[131] *Stephens*. RIAA, volume IV (1927); *Caire.* RIAA, volume V (1929); *Elettronica Sicula S.p.A. (ELSI) (United States of America v. Italy)* (Judgment, I.C.J. Reports 1989).
[132] Zemanek, K. Responsibility of States: General Principles. In *Encyclopedia of Public International Law*. Volume four. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 224.
[133] Dixon, M. *Textbook on International Law*. Fourth edition. Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 235.

teisę gali pažeisti įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos[134], vykdomosios valdžios institucijos[135], teisminės valdžios institucijos[136], vietos valdžios institucijos[137], federacijos subjekto institucijos[138], asmuo ar grupė asmenų[139], sukilėliai, veikiantys tokiose situacijose, kai valstybės institucijų visai nėra arba jos nevykdo jokios veiklos[140]. Akivaizdu, kad valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimus galima dėl labai įvairių subjektų, kurie laikytini valstybės institucijomis, veiksmų.

Pirmasis tarptautinės teisės pažeidimo elementas teisinėje literatūroje vadinamas „subjektyviuoju“, nes padeda nustatyti konkrečią valstybės instituciją, padariusią tarptautinės teisės pažeidimą, kurios veiksmai laikytini valstybės veiksmais[141]. Taip norima pabrėžti, jog tarptautinę teisę pažeidė valstybė, bet ne kitas tarptautinės teisės subjektas. Kaip nurodo R. Wolfrum, visais atvejais svarbu atsižvelgti ir į tai, ar konkreti valstybės institucija gali būti pripažįstama kaip veikianti[142]. Vadinasi, neturi kilti abejonių, ar tam tikra valstybės institucija tikrai atliko konkrečius veiksmus, kuriais buvo pažeista tarptautinė teisė.

Apibendrinant galima teigti, kad įvardinti, dėl kokios valstybės institucijos veiksmų buvo pažeista ES teisė, taip pat labai svarbu, nes nenustačius, jog valstybės institucijos veiksmai laikytini valstybės veiksmais pagal ES teisę, iš viso nebūtų galima taikyti valstybės atsakomybės už žalą – valstybė gali atsakyti tik už savo institucijų veiksmus. Sąvoka „valstybės institucija“ taikant valstybės atsakomybę už žalą pažeidus ES teisę taip pat turėtų būti aiškinama plečiamai ir neapsiriboti pagrindinių trijų valstybės institucijų – įstatymų leidžiamųjų, vykdomųjų ir teisminių – veiksmais, kuriais pažeidžiama ES teisė.

---

[134] *German Settlers in Poland (Advisory Opinion, P.C.I.J. Reports 1923)*; *Rights of Nationals of the United States of America in Morocco (France v. United States of America) (Judgment, I.C.J. Reports 1952)*.

[135] *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) (Merits, I.C.J. Reports 1986)*, p. 14.

[136] *Treatment of Polish Nationals and Other Persons of Polish Origin or Speech in the Danzig Territory (Advisory Opinion, P.C.I.J. Reports 1932)*, p. 24; *Ambatielos (Greece v. United Kingdom) (Merits, I.C.J. Reports 1953)*, p. 21 ir 22.

[137] *Heirs of the Duc de Guise (France v. Italy)*. RIAA, volume XIII (1964), p. 161.

[138] *Dispute concerning the interpretation of article 79 of the Treaty of Peace. UNRIAA*, volume XIII (1955), p. 438.

[139] *Hyatt International Corporation v. Government of the Islamic Republic of Iran*. Iran-ESCTR, volume 72 (1985), p. 88–94; *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) (Merits, I.C.J. Reports 1986)*, p. 14. Taip pat žr. Sperduti, G. Responsibility of States for Activities of Private Law Persons. In *Encyclopedia of Public International Law*. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 216.

[140] *Bolivar Railway Company*. RIAA, volume IX (1903), p. 453; *Aguilar-Amory and Royal Banko f Canada (Tinoco case)*. RIAA, volume I (1923), p. 381–382; *French Company of Venezuelan Railroads*. RIAA, volume V (1928), p. 353.

[141] Bedjaoui, M. Responsibility of States: Fault and Strict Liability. In *Encyclopedia of Public International Law*. Volume four. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 213.

[142] Wolfrum, R. Reparation for Internationally Wrongful Acts. In *Encyclopedia of Public International Law*. Volume four. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 1399.

Antrasis tarptautinės teisės pažeidimo elementas – valstybės tarptautinio įsipareigojimo pažeidimas

Antrasis tarptautinės teisės pažeidimo elementas, kurį būtina įrodyti tam, kad būtų galima taikyti valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimą – valstybės tarptautinio įsipareigojimo pažeidimas (Straipsnių projekto 12–15 straipsniai). Valstybės tarptautinio įsipareigojimo pažeidimas yra tada, kai valstybės veiksmai neatitinka tokio įsipareigojimo „*nepriklausomai nuo jo kilmės ar pobūdžio*“. Šis tarptautinės teisės pažeidimo elementas vadinamas „objektyviuoju“, nes juo norima pabrėžti, jog svarbus yra pats „tarptautinio įsipareigojimo pažeidimas, *nepriklausomai nuo jo kilmės*“[143] bei, kad „valstybė pažeidė *konkretų* tarptautinį *įsipareigojimą*“[144].

Tarptautinės teisės komisijos nuomone, sąvoka „kilmė“ šiame kontekste turi būti suprantama kaip „procesas, kurio metu tarptautinis įsipareigojimas yra sukuriamas“. Tai gali būti tarptautinė sutartis[145], tarptautinis paprotys[146], bendrasis teisės principas (*jus cogens* norma), nustatantis įsipareigojimus visai tarptautinei valstybių bendrijai[147], vienašališkas valstybės aktas[148], tarptautinio teismo arba kitokios institucijos, įvardintos tarptautinėje sutartyje, sprendimas[149]. Valstybės tarptautinis įsipareigojimas taip pat gali būti pažeistas tiek aktyviais veiksmais (veikimu), tiek neveikimu[150]. Vadinasi, tarptautinio įsipareigojimo kilmė parodo šio įsipareigojimo išorinę išraiškos formą. Nesvarbu, kokį tarptautinį įsipareigojimą valstybė pažeidžia, svarbu tai, jog, pažeidus šį tarptautinį įsipareigojimą, valstybei gali kilti tarptautinė atsakomybė.

Siekdama apibrėžti, kaip reikėtų suprasti sąvoką „tarptautinio įsipareigojimo pobūdis“, Tarptautinės teisės komisija visus įsipareigojimus skirsto į „elgesio įsipareigojimus“ ir „rezultato įsipareigojimus“[151]. Tarptautiniai teismai vartoja panašią klasifikaciją skirdami „elgesio“,

---

[143] Wolfrum, R. Reparation for Internationally Wrongful Acts. In *Encyclopedia of Public International Law*. Volume four. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 1402.
[144] Bedjaoui, M. Responsibility of States: Fault and Strict Liability. In *Encyclopedia of Public International Law*. Volume four. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 213.
[145] *Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia) (Judgment, I.C.J. Reports 1997)*, p. 46.
[146] *North Sea Continental Shelf (Federal Republic of Germany v. Netherlands, Federal Republic of Germany v. Denmark) (I.C.J. Reports 1969)*.
[147] *Barcelona Traction (Belgium v. Spain) (Judgment, I.C.J. Reports 1970)*, p. 46.
[148] *Nuclear Tests (Australia v. France) (Judgment, I.C.J. Reports 1974)*, p. 253; *Nuclear Tests (New Zealand v. France) (Judgment, I.C.J. Reports 1974)*, p. 457.
[149] Draft articles on responsibility of states for internationally wrongful acts, with commentaries. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-25]. http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.
[150] *United States Diplomatic and Consular Staff in Teheran (United States of America v. Iran) (Judgment, I.C.J. Reports 1980)*.
[151] Draft articles on responsibility of states for internationally wrongful acts, with commentaries. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-25]. http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.

„vykdymo“ ir „rezultato“ tarptautinius įsipareigojimus[152]. Taigi, jei tarptautinio įsipareigojimo kilmė parodo įsipareigojimo formą, tai įsipareigojimo pobūdis atspindi įsipareigojimo teisinių nuostatų turinį – valstybės pareigas. Valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimą kyla nepriklausomai nuo to, kokias pareigas valstybei sukuria tarptautinis įsipareigojimas. R. Wolfrum atkreipia dėmesį į tai, jog įsipareigojimų, nustatytų civilinėse sutartyse, kurių šalimis yra valstybė ir asmuo, pažeidimas nėra tarptautinės teisės pažeidimas, už tokių įsipareigojimų nevykdymą valstybės atsakomybė negalima[153]. Tai teisingas pastebėjimas, kadangi, pažeidus civilines sutartis, taikomos nacionalinėje civilinėje teisėje įtvirtintos atsakomybės formos (netesybos, nuostolių atlyginimas, palūkanos), už civilinės teisės normų pažeidimus negali būti taikoma valstybės tarptautinė atsakomybė.

Iš to, kas išdėstyta, galima būtų daryti šias išvadas: nustačius, kad konkretus subjektas laikytinas valstybės institucija, kurios veiksmus galima laikyti valstybės veiksmais, reikėtų konstatuoti, jog ši valstybės institucija įvykdė konkrečios pareigos, kurią valstybei nustato ES, pažeidimą. Neįrodžius, kad buvo pažeista pareiga, kylanti iš ES teisės, nebūtų galimybės taikyti ir valstybės atsakomybės už žalą, nes valstybė gali atsakyti tik už tai, kas jai yra privaloma pagal ES teisę; taikyti valstybės atsakomybę už žalą pažeidus ES teisę taip pat reikėtų nepriklausomai nuo to, kokios pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeistos.

Nustačius tarptautinės teisės pažeidimo elementus ir išsiaiškinus, kad jie taip pat gali padėti apibrėžti ES teisės pažeidimą, tikslinga išskirti atvejus, kuomet būtų galima taikyti tiek valstybės atsakomybę už žalą pažeidus ES teisę, tiek valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimą.

Remiantis Sutarties 216 straipsnio 2 dalimi, ES sudarytos tarptautinės sutartys tampa privalomos ES institucijoms ir valstybėms narėms. Vadinasi, tokios tarptautinės sutartys yra ES teisinės sistemos sudėtine dalimi ir todėl tampa privalomos valstybėms narėms. Taigi jei valstybė narė nesilaiko tokios tarptautinės sutarties, kuri nustato šiai valstybei, kaip ES narei, pareigas, nuostatų, o asmuo dėl to patiria žalos, galėtų kilti valstybės atsakomybės už žalą. Antra vertus, tokia tarptautinė sutartis, būdama svarbiu tarptautinių įsipareigojimų šaltiniu, taip pat nustato pareigas šiai ES valstybei narei, kaip tarptautinės teisės subjektui. Vadinasi, jei valstybė narė nesilaikytų tokioje sutartyje įtvirtintų pareigų, galėtų kilti ir jos atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimą.

[152] *Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia) (Judgment, I.C.J. Reports 1997)*.
[153] Wolfrum, R. Reparation for Internationally Wrongful Acts. In *Encyclopedia of Public International Law*. Volume four. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 1402–1403.

Teismas savo praktikoje nėra sprendęs, kuomet vienu metu galėtų kilti ne tik valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimą, bet ir valstybės atsakomybė už žalą pažeidus ES teisę. Apibendrinus teisės doktrinoje išsakytas nuomones, būtų galima išskirti tokius atvejus:

1) *Valstybė narė pažeidžia pareigą, kylančią iš tarptautinės sutarties, kurios šalimi yra tiek Europos Sąjunga, tiek ši valstybė*[154]. Viena dažniausiai ES sudaromų tarptautinių sutarčių rūšių – taip vadinamos „mišrios sutartys“ (angl. *mixed agreements*), kurių šalimis yra tiek Europos Sąjunga, tiek ES valstybės narės[155]. Tokios tarptautinės sutartys sukuria konkrečius įsipareigojimus ne tik ES, bet ir ES valstybėms narėms[156]. Taigi, jeigu valstybė narė pažeistų minėtų sutarčių nuostatas, galėtų kilti jos atsakomybė už žalą asmeniui[157].

2) *Valstybė narė pažeidžia pareigą, kylančią iš tarptautinės sutarties, kurios šalimi yra tik Europos Sąjunga.* ES yra sudaromos ir tokios tarptautinės sutartys, kurių šalimis yra Europos Sąjunga ir trečiosios valstybės (valstybės narės nėra šių sutarčių šalimis). Jeigu būtų nustatyta, kad valstybė narė pažeidė konkrečią pareigą, įtvirtintą tokioje sutartyje, galėtų būti sprendžiamas klausimas dėl valstybės atsakomybės už žalą taikymo[158].

Iš to, kas pirmiau išdėstyta, galima būtų teigti, jog minėti atvejai, kuomet galima taikyti tiek valstybės atsakomybę už žalą pažeidus ES teisę, tiek valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimą, susiję su valstybių narių įsipareigojimų pagal ES ir tarptautinę teisę nevykdymu. Pažeidus šiuos įsipareigojimus (kylančius iš tarptautinės sutarties), žalos galėtų patirti ne tik asmuo, toks pažeidimas galėtų turėti įtakos ir kitų valstybių (tiek ES valstybių narių, tiek trečiųjų šalių) teises ir teisėtiems interesams. Taigi galima situacija, kad konkretus pareigos, kylančios iš tokios tarptautinės sutarties, pažeidimo klausimas būtų sprendžiamas tiek tarptautiniame teisme taikant valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimą, tiek nacionaliniame teisme taikant valstybės atsakomybę už žalą pažeidus ES teisę. Šiuo atveju kiltų klausimas, ar asmuo vis tiek turėtų įrodyti visas valstybės atsakomybės už žalą sąlygas, jei tarptautinis teismas iš pradžių konstatuotų, jog valstybė narė padarė tarptautinės teisės pažeidimą – pažeidė pareigą, kylančią iš tarptautinės sutarties, kurią sudarė Europos Sąjunga.

---

[154] Conway, G. Breaches of EC Law and the International Responsibility of Member States. *European Journal of International Law*. 2002, 13(3), p. 683–684.

[155] ETT 1998 m. birželio 16 d. Sprendimas *Hermes*, C-53/96, Rink. P. I-3603; ETT 1999 m. kovo 2 d. Sprendimas *Nour Eddline El-Yassini*, C-416/96, Rink. p. I-1209; ETT 2005 m. balandžio 12 d. Sprendimas *Igor Simutenkov*, C-265/03, Rink. p. I-2579; PIT 2001 m. kovo 20 d. Sprendimas *Bocchi,* T-30/99, Rink. p. II-943.

[156] Conway, G. Breaches of EC Law and the International Responsibility of Member States. *European Journal of International Law*. 2002, 13(3), p. 684–685.

[157] Pareigų, kylančių iš tarptautinių sutarčių, pažeidimai nagrinėjami šio darbo 3.2 skyriuje.

[158] Conway, G. Breaches of EC Law and the International Responsibility of Member States. *European Journal of International Law*. 2002, 13(3), p. 684–685.

Pirmiau atlikta analizė patvirtina, kad norint konstatuoti tarptautinės teisės pažeidimą, nereikia įrodyti jokių specialų atsakomybės sąlygų, užtenka įrodyti du tarptautinės teisės pažeidimo elementus – valstybės veiksmus pagal tarptautinę teisę ir tarptautinio įsipareigojimo pažeidimą. Norint pritaikyti valstybės atsakomybę už žalą, reikia dar papildomai įrodyti tris atsakomybės sąlygas: tai, kad pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teisių asmeniui, pažeidimas yra pakankamai akivaizdus, tarp pažeidimo ir žalos yra tiesioginis priežastinis ryšys. Toliau šiame darbe atliekamas tyrimas patvirtina, kad, norint taikyti valstybės atsakomybę už žalą pažeidus ES teisę, iš pradžių taip pat reikia nustatyti ES teisės pažeidimo elementus (valstybės veiksmus pagal ES teisę ir pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimą), o tai nustačius, taikyti valstybės atsakomybės sąlygas. Taigi, jeigu tarptautinis teismas pripažintų, jog valstybė narė padarė tarptautinės teisės pažeidimą, t. y. tenkinami abu pirmiau minėti tarptautinės teisės pažeidimo elementai, galima būtų teigti, jog tenkinami ir ES teisės pažeidimo elementai.

Nustačius, jog tenkinami abu ES teisės pažeidimo elementai, taikant valstybės atsakomybės už žalą sąlygas reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad ne visos Europos Sąjungos sudarytos tarptautinės sutartys suteikia teises asmeniui. Teisės doktrinoje nurodoma, jog tos Europos Sąjungos sudarytos tarptautinės sutartys, kurias valstybė narė turi įgyvendinti nacionalinėje teisėje (pavyzdžiui, asociacijos sutartys), suteiks asmeniui teisių, jei jos bus tiesiogiai veikiančios[159]. Su tokia nuomone galima būtų sutikti, nes pirmoje šio darbo dalyje nurodyta, kad viena ES teisės tiesioginio veikimo sąlyga sutampa su valstybės atsakomybės už žalą sąlyga – ES teisės norma turi suteikti teises asmeniui. Tačiau vien dėl to, kad tarptautinės sutarties norma neveikia tiesiogiai, nereikėtų iš karto teigti, jog ji nesuteikia asmeniui teisių – valstybės atsakomybė už žalą yra papildoma asmens teisių gynybos priemonė, kuria asmuo gali pasinaudoti tada, jei ES teisės tiesioginis veikimas yra neefektyvia asmens teisių gynybos priemone arba ES teisės norma neveikia tiesiogiai. Tačiau neabejotina, jog tarptautinei sutarčiai veikiant tiesiogiai, įrodyti pirmąją atsakomybės sąlygą būtų daug lengviau.

Taikant antrąją valstybės atsakomybės už žalą sąlygą – pažeidimo pakankamą akivaizdumą, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad paprastai tarptautinės sutartys nepalieka jokios veiksmų laisvės valstybėms narėms dėl jų įgyvendinimo nacionalinėje teisėje (panašiai kaip direktyvos)[160]. Vadinasi, šiuo atveju ES teisės pažeidimas galėtų būti laikomas pakankamai

[159] Gasparon, P. The Transposition of the Principle of Member State Liability into the Context of External Relations. *European Journal of International Law*. 1999, 10(3), p. 615–616.
[160] Ibid, p. 616–618.

akivaizdžiu *per se*[161]. Atsižvelgiant į tai, būtų tikslinga laikytis pozicijos, jog tarptautiniam teismui pripažinus, kad buvo padarytas tarptautinis teisės pažeidimas – valstybė pažeidė pareigą, kylančią iš tarptautinės sutarties, kurią sudarė Europos Sąjunga ir kuri dėl to yra ES teisinės sistemos sudėtine dalimi, asmuo, reikalaujantis žalos iš valstybės atlyginimo nacionaliniame teisme neturėtų pareigos įrodyti antrosios atsakomybės sąlygos – pažeidimas būtų laikomas pakankamai akivaizdžiu *per se*.

Apibendrinus visą šį skyrių, galima sakyti, kad tarptautinės teisės pažeidimo elementai galėtų būti panaudoti apibrėžiant ES teisės pažeidimo elementus: priskiriant valstybės institucijos veiksmus valstybei (ES teisės pažeidimas buvo padarytas valstybės institucijos, kurios veiksmai laikytini valstybės veiksmais pagal ES teisę) bei konstatuoti konkrečios valstybės pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimą. Tuo atveju, jei tarptautinis teismas konstatuotų, jog valstybė narė pažeidė pareigą, kylančią iš tarptautinės sutarties, kurią sudarė Europos Sąjunga, ir kuri dėl to yra ES teisinės sistemos sudėtine dalimi, asmuo, reikalaujantis žalos iš valstybės atlyginimo, neturėtų pareigos įrodyti antrosios atsakomybės sąlygos – šiuo atveju pažeidimas būtų laikomas pakankamai akivaizdžiu *per se*.

2.2. Valstybės atsakomybės už žalą ir ES deliktinės atsakomybės tarpusavio santykis

Pažymėtina, jog galimybė taikyti ES deliktinę atsakomybę įtvirtinta Sutartyje – 268 straipsnyje ir 340 straipsnio 2 dalyje. Šiose normose nurodyta, jog ES deliktinės atsakomybės atveju ES atlygina bet kokią žalą, kurią, eidami savo pareigas, padaro jos institucijos ar jų tarnautojai. Atskiro straipsnio, kuriuo remdamasis asmuo galėtų reikalauti žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, Sutartyje nėra. Kaip buvo minėta pirmiau, valstybės atsakomybę už žalą išplėtojo Teismas[162] nurodydamas, kad ši atsakomybės rūšis kyla iš EB sutartimi (dabar Sutartimi) sukurtos teisinės sistemos, ir pasirėmęs konkrečiu – EB sutarties 10 straipsniu (dabar ES sutarties 4 straipsnio 3 dalis), kuris numato, jog valstybės narės privalo imtis visų bendrų ar specialių priemonių tam, kad užtikrintų iš EB sutarties (dabar ES Sutarties ir Sutarties) kylančių pareigų vykdymą. Vadinasi, skiriasi valstybės atsakomybės už žalą ir ES deliktinės atsakomybės taikymo teisiniai pagrindai, todėl Sutarties 268 straipsnis ir 340 straipsnio 2 dalis nesuteikia teisės asmeniui kreiptis dėl žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo.

[161] Ši išvada yra daroma šio darbo 4.4 skyriuje, kuriame analizuojama antroji valstybės atsakomybės už žalą sąlyga.
[162] ETT 1998 m. balandžio 2 d. Sprendimas *Norbrook Laboratories,* C-127/95, Rink. p. I-1531; ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499; ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239.

ES deliktinė atsakomybė ir valstybės atsakomybė už žalą – dvi savarankiškos deliktinės atsakomybės rūšys, kylančios iš ES teisės[163], kurių esmė – teisė reikalauti žalos atlyginimo ES arba valstybei narei pažeidus ES teisės normas. Teismas yra nurodęs, kad ES (anksčiau EB) deliktinė atsakomybė atlieka specialią funkciją, kuria siekiama, kad dėl ES (anksčiau EB) veiksmų asmens patirta žala būtų atlyginta[164]. Kreipiantis į nacionalinį teismą dėl žalos atlyginimo siekiama, jog būtų atlyginta žala, kurią asmuo patyrė valstybei pažeidus ES teisę. Taigi abi minėtos atsakomybės rūšys taikomos būtent dėl ES teisės pažeidimo.

Atkreiptinas dėmesys į tai, jog ES deliktinę atsakomybę reguliuoja tik ES teisės normos, o valstybės atsakomybė už žalą taikoma vadovaujantis tiek ES teise, tiek valstybių narių nacionalinės teisės normomis[165]. Taip yra todėl, kad tik Teismas kompetentingas nagrinėti bylas dėl žalos atlyginimo, kai ES teisę pažeidžia Europos Sąjunga[166]. Valstybės atsakomybės už žalą bylas nagrinėja nacionaliniai teismai[167]. Taigi asmuo negali kreiptis į nacionalinį teismą ir reikalauti žalos iš ES atlyginimo. Asmuo taip pat negali kreiptis į Teismą reikalaudamas žalos iš valstybės atlyginimo. Todėl Teismo ir nacionalinių teismų kompetencijos atribojimas prieš kreipiantis dėl žalos atlyginimo yra būtinas.

Toliau būtina atsakyti į klausimą, ar Teismo praktika ES deliktinės atsakomybės bylose, kuriose pripažinta, kad ES deliktinė atsakomybė taip pat taikytina dėl teisėtų ES institucijų veiksmų, gali būti naudinga sprendžiant valstybės atsakomybės už žalą bylas. Teismas ilgą laiką nepateikė aiškios nuomonės, ar ES deliktinę atsakomybę galima taikyti dėl teisėtų ES institucijų veiksmų[168]. *Dorsch Consult* byloje Teismas pirmą kartą tiesiogiai pripažino, jog žala asmeniui privalo būti atlyginta ir tuo atveju, jei žala padaryta dėl teisėtų ES (anksčiau EB) institucijų veiksmų. Kaip pažymėjo Teismas, žalos atlyginimas šiuo atveju galimas tik esant specialioms atsakomybės sąlygoms: pirma, atsiradusi žala turi būti reali ir išskirtinė; antra, tarp žalos ir ES (anksčiau EB) institucijos veiksmų yra priežastinis ryšys. Kaip pažymėjo Teismas, žala bus reali ir išskirtinė, jei ji daug labiau paveiks konkrečią asmenų grupę nei kitus asmenis, ir jei ji viršija

[163] PIT 2006 m. birželio 21 d. Sprendimas *Danzer prieš Tarybą*, T-47/02, Rink. p. II-1779, 27 punktas.
[164] PIT 1994 m. gruodžio 15 d. Sprendimas *Unifruit Hellas prieš Komisiją*, T-489/93, Rink. p. II-1201, 31 punktas; PIT 1995 m. gruodžio 13 d. Sprendimas *Exporteurs in Levende Varkens ir kt. prieš Komisiją*, T-481/93 ir T-484/93, Rink. p. II-2941, 69 punktas; PIT 2006 m. birželio 21 d. Sprendimas *Danzer prieš Tarybą*, T-47/02, Rink. p. II-1779, 27 punktas.
[165] Wils, W. Concurrent Liability of the Community and a Member State. *European Law Review.* 1992, 17, p. 192–193.
[166] Vadovaujantis Sutarties 268 straipsniu, ES deliktinės atsakomybės bylas kompetentingas nagrinėti tiek Teisingumo Teismas (kai dėl žalos atlyginimo kreipiasi valstybė narė), tiek Bendrasis Teismas (kai dėl žalos atlyginimo kreipiasi asmuo). Toliau tekste vartojama apibendrinta sąvoka „Teismas“.
[167] Craig, P., de Burca, G. *EU Law. Text, Cases and Materials*. 4th edition. Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 330.
[168] ETT 1986 m. birželio 24 d. Sprendimas *Développement SA ir Clemessy prieš Komisiją*, 267/82, Rink. p. 1907; ETT 1984 m. gruodžio 6 d. sprendimas *Biovilac prieš EEB*, 59/83, Rink. p. 4057.

įprastinę ekonominę riziką toje konkrečioje srityje[169]. Tokia praktika buvo patvirtinta vėlesnėje Teismo jurisprudencijoje[170], jai pritariama ir teisės doktrinoje[171]. Vis dėlto galima būtų kelti klausimą, kodėl Teismas šiuo atveju išskyrė specialias atsakomybės sąlygas. Manytina, jog tai buvo padaryta dėl Teismo noro sudaryti galimybę taikyti ES deliktinę atsakomybę dėl teisėtų ES institucijų veiksmų tik išimtiniais atvejais. Paprastai ES deliktinė atsakomybė taikoma esant ES teisės pažeidimui (neteisėtiems ES institucijos veiksmams). Pripažinus galimybę taikyti ES deliktinę atsakomybę bet kuriuo atveju, jei žalos asmuo patiria dėl teisėtų ES institucijų veiksmų, būtų nepagrįstai plačiai išplėsta ES deliktinės atsakomybės taikymo apimtis.

Ar galima taikyti valstybės atsakomybę už žalą dėl teisėtų valstybės institucijos veiksmų, Teismas nėra nei karto sprendęs. Teisės doktrinoje šis klausimas nenagrinėjamas pažymint, jog šią problemą ateityje turi išspręsti pats Teismas[172]. Kai kurie užsienio teisininkai nurodo, jog būtinas valstybės atsakomybės už žalą taikymo pagrindas – ES teisės pažeidimas, kuris yra siejamas su valstybės institucijos veiksmų neteisėtumu. Dėl šios priežasties valstybės atsakomybė už žalą galėtų būti taikoma tik tuo atveju, jei būtų įrodytas ES teisės pažeidimas[173]. Šis pastebėjimas yra visiškai teisingas, nes jau minėta, kad ES teisės pažeidimo elementai turėtų būti tokie patys kaip ir tarptautinės teisės pažeidimo elementai – valstybės institucijos veiksmai laikytini valstybės veiksmais pagal ES teisę ir pareigos, kurią valstybei numato ES teisė, pažeidimas. Nustačius, kad tenkinami šie ES teisės pažeidimo elementai, galima taikyti valstybės atsakomybės už žalą sąlygas. Akivaizdu, jog nesant kurio nors vieno iš paminėtų elementų, pavyzdžiui, jei valstybės institucijos veiksmai yra teisėti ir nėra jokios pareigos, kylančios valstybei iš ES teisės, pažeidimo, nebus galima konstatuoti ir ES teisės pažeidimo. Vadinasi, ir valstybės atsakomybės už žalą taikymas dėl teisėtų valstybės institucijos veiksmų yra negalimas.

Analizuojant ES deliktinės atsakomybės ir valstybės atsakomybės už žalą sąlygų ryšį, pažymėtina, jog ES deliktinės atsakomybės sąlygos, skirtingai nei valstybės atsakomybės už žalą sąlygos, Teismo praktikoje buvo suformuluotos daug seniau. *Lütticke* byloje pirmą kartą Teismas nurodė, kad ES (anksčiau EB) deliktinei atsakomybei atsirasti būtinos trys sąlygos: pirma, „neteisėti ES (anksčiau EB) institucijos veiksmai“; antra, žala; trečia, tiesioginis priežastinis

[169] ETT 2000 m. birželio 15 d. Sprendimas *Dorsch Consult*, C-237/98 P, Rink. p. I-4549, 17–19 punktai.
[170] PIT 2001 m. gruodžio 6 d. Sprendimas *Area Cova ir kt. prieš Tarybą ir Komisiją*, T-196/99, Rink. p. II-3597, 171 punktas; PIT 2002 m. vasario 20 d. Sprendimas *Forde-Reederei prieš Tarybą ir Komisiją*, T-170/00, Rink. p. II-515, 56 punktas; PIT 2003 m. liepos 2 d. Sprendimas *Hameico Stuttgart ir kt. prieš Tarybą ir Komisiją*, T-99/98, Rink. p. II-2195, 60 punktas.
[171] Antoniolli, L. Community Liability. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 233–234, van Themaat, K., van Themaat, V. *The Law of the European Union and the European Communities*. Fourth edition. Hague: Kluwer Law International, 2008, p. 474.
[172] van Dam, C. *European Tort Law.* Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 504.
[173] Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 188.

ryšys tarp neteisėtų veiksmų ir atsiradusios žalos[174]. *Schöppenstedt* byloje detalizuota, kad ES institucijai „pažeidus pareigą, įtvirtintą norminio pobūdžio ES (anksčiau EB) teisės akte“[175], buvo būtina nustatyti ne bet kokį, o „akivaizdų aukštesnės galios teisės normos, ginančios asmens teises, pažeidimą“. *Bayerische HNL* byloje[176] papildomai nurodyta, jog tokiu atveju, kuomet ES naudojasi plačia veiksmų laisve, ES (anksčiau EB) deliktinė atsakomybė atsiranda tik tada, jei „ES institucija akivaizdžiai pažeidžia turimas veiksmų laisvės ribas“[177]. Vėliau nagrinėtose bylose Teismas detalizavo, kad pastaruoju atveju taip pat turėjo būti patenkinti šie reikalavimai: pirma, pažeista „aukštesnės galios teisės norma, ginanti asmens teises“; antra, pažeidimas yra „akivaizdus“[178]. Vadinasi, ES institucija, vykdydama savo pareigas, kylančias iš ES teisės, galėjo turėti plačią ar ribotą veiksmų laisvę, ar tokios veiksmų laisvės visai neturėti. Kai ES institucija, naudodamasi ribota veiksmų laisve arba neturėdama jokios veiksmų laisvės, pažeisdavo pareigą, kylančią iš ES teisės, toks pažeidimas buvo laikomas pakankamai akivaizdžiu *per se,* t. y. be jokių papildomų įrodinėjimo priemonių. Priešingai, jei ES institucija pažeidė pareigą, kylančią iš ES teisės, naudodamasi plačia veiksmų laisve, dar buvo būtina įrodyti pažeidimo akivaizdumą[179]. Kiek kitaip Teismo praktikoje vertinti pareigų, įtvirtintų individualaus pobūdžio ES teisės aktuose, skirtuose konkrečiam asmeniui ar asmenų grupei, pažeidimai. ES institucijai pažeidus pareigą, įtvirtintą individualaus pobūdžio ES teisės akte, veiksmų laisvės turėjimas nebuvo reikšmingas, toks pažeidimas Teismo buvo laikomas pakankamai akivaizdžiu *per se*[180].

Minėtų sudėtingų ES deliktinės atsakomybės sąlygų formuluočių (ypatingai antrosios atsakomybės sąlygos formuluotės) Teismas nebuvo linkęs pritaikyti valstybės atsakomybės už žalą byloms, tačiau daugiau ar mažiau jas suvienodinti buvo pasirengęs. *Brasserie* byloje Teismas nustatė tokias valstybės atsakomybės už žalą sąlygas: „pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui“, „pažeidimas yra pakankamai akivaizdus“, „tarp pažeidimo ir

[174] ETT 1971 m. balandžio 28 d. Sprendimas *Lütticke prieš Komisiją*, 4/69, Rink. p. 325, 10 punktas.
[175] ETT 1971 m. gruodžio 2 d. Sprendimas *Zuckerfabrik Schöppenstedt prieš Tarybą*, 5/71, Rink. p. 975, 10–11 punktai.
[176] Palyginimui: *Schöppenstedt* byloje vartota sąvoka *pakankamai grubus pažeidimas* (angl. *sufficiently flagrant violation*), o *Bayerische HNL* byloje – *pakankamai akivaizdus pažeidimas* (angl. *sufficiently serious breach*).
[177] ETT 1978 m. gegužės 25 d. Sprendimas *Bayerische HNL ir kiti prieš Tarybą ir Komisiją*, 83/76, 94/76, 4/77, 15/77 ir 40/77, Rink. p. 1209, 4–6 punktai.
[178] PIT 1995 m. gruodžio 13 d. Sprendimas *Exporteurs in Levende Varkens ir kt. prieš Komisiją*, T-481/93 ir T-484/93, Rink. p. II-2941, 81 punktas; PIT 1997 m. balandžio 15 d. Sprendimas *Schröder ir kt. prieš Komisiją*, T-390/94, Rink. p. II-501, 54–57 punktai.
[179] ETT 1985 m. lapkričio 7 d. Sprendimas *Adams prieš Komisiją*, 145/83, Rink. p. 3539, 40, 51–52 punktai; PIT 1995 m. gruodžio 13 d. Sprendimas *Exporteurs in Levende Varkens ir kt. prieš Komisiją*, T-481/93 ir T-484/93, Rink. p. II-2941, 81 punktas.
[180] PIT 1995 m. kovo 15 d. Sprendimas *Cobrecaf prieš Komisiją*, T-514/93, Rink. p. II-621, 70 punktas; PIT 1997 m. balandžio 15 d. Sprendimas *Schröder ir kt. prieš Komisiją*, T-390/94, Rink. p. II-501, 51, 54–57 punktai; PIT 2000 m. spalio 24 d. Sprendimas *Fresh Marine prieš Komisiją*, T-178/98, Rink. p. II-3331, 61 punktas; ETT 2003 m. rugpjūčio 23 d. Sprendimas *Komisija prieš Fresh Marine,* C-472/00 P, Rink. p. I-7541, 61 punktas.

žalos yra tiesioginis priežastinis ryšys“[181]. Iš to, kas išdėstyta, matyti, jog valstybės atsakomybės už žalą sąlygų formuluotės buvo pasirinktos atsižvelgiant į ES deliktines atsakomybės sąlygų formuluotes (nors šios formuluotės ir nebuvo identiškos): pirmosios valstybės atsakomybės už žalą sąlygos formuluotė („pažeista ES teisės norma ketinta suteikti teises asmeniui“) panaši į *Schöppenstedt* byloje pateiktą formuluotę „akivaizdus aukštesnės galios teisės normos, ginančios asmens teises, pažeidimas“. Antrosios valstybės atsakomybės už žalą sąlygos formuluotė („pažeidimo pakankamas akivaizdumas“) labai panaši į *Bayerische HNL* byloje pateiktą ES deliktinės atsakomybės sąlygos formuluotę, jog turi būti „akivaizdžiai pažeistos turimos veiksmų laisvės ribos“. Tokia pati trečiosios valstybės atsakomybės už žalą sąlygos formuluotė („tiesioginis priežastinis ryšys tarp pažeidimo ir žalos“) pateikta ES deliktinės atsakomybės bylose[182]. Taigi galima būtų teigti, jog valstybės atsakomybės už žalą sąlygų formuluotės, jas pritaikius valstybės atsakomybės už žalą byloms, buvo perimtos iš Teismo jurisprudencijos ES deliktinės atsakomybės bylose.

Paminėtina, jog Teismas ne tik ketino suvienodinti atsakomybės sąlygų formuluotes. Toje pačioje *Brasserie* byloje Teismas nurodė, jog asmens teisė į žalos atlyginimą turi būti užtikrinta nepriklausomai nuo to, kas – ES ar valstybė narė – pažeidžia ES teisę. Teismas ypač pabrėžė, kad visos valstybės atsakomybės už žalą sąlygos tuo atveju, jei valstybės institucija, darydama ES teisės pažeidimą naudojosi plačia veiksmų laisve, turi būti tokios pačios kaip ir ES deliktinės atsakomybės bylose[183]. Tokia Teismo pozicija vėliau nagrinėtose bylose labiausiai atsispindėjo taikant antrąją valstybės atsakomybės už žalą sąlygą – pažeidimo pakankamą akivaizdumą: jei valstybės institucija, darydama ES teisės pažeidimą, naudojosi plačia veiksmų laisve, pažeidimo pakankamą akivaizdumą reikėjo vertinti visais atvejais pagal šios atsakomybės sąlygos nustatymo kriterijus, kurie buvo pateikti *Brasserie* byloje; jeigu valstybės institucija naudojosi siaura veiksmų laisve arba nesinaudojo jokia veiksmų laisve, pažeidimas buvo laikomas pakankamai akivaizdžiu *per se*. Kaip bus matyti iš toliau atliekamos analizės, vėlesnė Teismo praktika valstybės atsakomybės už žalą bylose patvirtina, kad pažeidimo pakankamas akivaizdumas vertinamas visais atvejais, o tai sudaro sąlygas riboti asmens teisę į žalos atlyginimą[184]. Priešingai, naujausia Teismo praktika ES deliktinės atsakomybės bylose rodo, jog tuo atveju, jei *ES (anksčiau EB) institucija naudojasi ribota veiksmų laisve arba tokios veiksmų*

[181] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 42 ir 51 punktai.
[182] ETT 1971 m. balandžio 28 d. Sprendimas *Lütticke prieš Komisiją*, 4/69, Rink. p. 325, 10 punktas.
[183] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 42 ir 51 punktai.
[184] Žr. šio darbo 4.4 skyrių, kuriame analizuojama antroji valstybės atsakomybės už žalą sąlyga.

laisvės visai neturi, pažeidimas laikomas pakankamai akivaizdžiu per se[185]. Todėl būtų tikslinga laikytis pozicijos, jog jei valstybės institucija, darydama ES teisės pažeidimą, naudojosi ribota veiksmų laisve arba nesinaudojo jokia veiksmų laisve, ES teisės pažeidimas galėtų būti laikomas pakankamai akivaizdžiu *per se*. Tam pritariama ir teisės doktrinoje[186]. Taigi siekiant sudaryti vienodas galimybes asmeniui pasinaudoti teise į žalos atlyginimą, reikėtų užtikrinti, kad antroji valstybės atsakomybės už žalą sąlyga būtų aiškinama taip pat (bet ne griežčiau) kaip antroji ES deliktinės atsakomybės sąlyga. Kaip ši valstybės atsakomybės už žalą sąlyga aiškinama naujausioje Teismo praktikoje ir kaip šiam aiškinimui gali būti naudinga Teismo praktika taikant ES deliktinę atsakomybę, analizuojama darbo 4.4 skyriuje.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad Teismo jurisprudencijoje žala nėra įvardinta kaip viena iš valstybės atsakomybės už žalą sąlyga (nors Teismas ir yra nurodęs, kad tarp ES (anksčiau EB) teisės pažeidimo ir žalos turi būti „tiesioginis priežastinis ryšys“)[187]. Tai svarbus netikslumas, kurį būtina pašalinti. Nepriklausomai nuo to, kad žala asmeniui valstybei pažeidus ES teisę atlyginama pagal nacionalinės teisės normas, logiška būtų teigti, jog neįrodžius žalos, nebus galima taikyti ir trečiosios atsakomybės sąlygos – tiesioginio priežastinio ryšio tarp ES teisės pažeidimo ir žalos. Vadinasi, nebus galima taikyti ir valstybės atsakomybės už žalą. Šiame kontekste ES deliktinės atsakomybės sąlygos suformuluotos tiksliau, nes, taikant ES deliktinę atsakomybę, žala yra įvardinta kaip privaloma atsakomybės sąlyga. Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, ir, pasirėmus Teismo praktika ES deliktinės atsakomybės bylose, darytina išvada, jog žala taip pat turėtų būti laikoma privaloma valstybės atsakomybės už žalą sąlyga, nepriklausomai nuo to, kad žala asmeniui atlyginama pagal nacionalinės teisės normas. Šioje vietoje taip pat būtina atkreipti dėmesį į tai, kad daugelį kriterijų, kuriuos turi atitikti nacionalinės teisės normos, pagal kurias asmeniui nacionaliniame teisme atlyginama žala, Teismas išplėtojo remdamasis savo praktika ES deliktinės atsakomybės bylose[188]. Tai patvirtina, kad ES deliktinės atsakomybės bylos vis dar turi įtakos nagrinėjant valstybės atsakomybės už žalą bylas[189].

---

[185] ETT 1999 m. rugsėjo 9 d. Sprendimas *Lucaccioni prieš Komisiją*, C-257/98 P, Rink. p. I-5251, 13–15 punktai; ETT 1999 m. spalio 14 d. Sprendimas *Atlanta ir kt. prieš Komisiją ir Tarybą*, C-104/97 P, Rink. p. I-6983, 65 punktas; ETT 2003 m. rugpjūčio 23 d. Sprendimas *Komisija prieš Fresh Marine,* C-472/00 P, Rink. p. I-7541, 57–61 punktai; PIT 2006 m. kovo 30 d. Sprendimas *Yedas Tarim prieš Tarybą ir Komisiją*, T-367/03, Rink. p. II-873, 34–35 punktai; PIT 2008 m. rugsėjo 9 d. Sprendimas *MyTravel Group,* T-212/03, Rink. p. I-0000, 35–39 punktai; ETT 2003 m. vasario 8 d. Sprendimas *Komisija prieš Camar ir Tico*, C-312/00 P, Rink. p. I-11355, 53–56 punktai.

[186] van Themaat, K., van Themaat, V. *The Law of the European Union and the European Communities*. Fourth edition. Hague: Kluwer Law International, 2008, p. 477–478.

[187] ETT 2007 m. sausio 25 d. Sprendimas *Robins ir kt*., C-278/05, Rink. p. I-1053, 69 punktas.

[188] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 85 punktas.

[189] Žr. šio darbo 5.3 skyrių, kuriame nagrinėjamos nacionalinės materialinės ir proceso teisės normos, pagal kurias asmeniui atlyginama žala.

Kitų valstybės atsakomybės už žalą sąlygų – tai, kad pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui ir tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos yra tiesioginis priežastinis ryšys – turinys nėra įtakojamas Teismo praktikos ES deliktinės atsakomybės bylose ir aiškintinas savarankiškai.

Svarbu paminėti tai, kad tam tikrais atvejais žala asmeniui gali būti padaryta bendrais ES ir valstybės narės institucijos veiksmais. Valstybės narės ir ES glaudžiai bendradarbiauja tarpusavyje, todėl tam tikrais atvejais gali būti sunku atriboti valstybės atsakomybę už žalą ir ES deliktinę atsakomybę. Kaip buvo minėta pirmiau, valstybės atsakomybė ir ES deliktinė atsakomybė – dvi savarankiškos asmens teisių gynybos priemonės: reikalavimą atlyginti žalą, kurią padarė ES institucija, nagrinėja Teismas, bylas dėl žalos atlyginimo, kai žalą padaro valstybės institucija, nagrinėja nacionaliniai teismai. Taigi atvejų, kuomet žala asmeniui gali būti padaroma bendrais ES ir valstybės institucijos veiksmais, išskyrimas padėtų atsakyti į klausimą, ar asmuo, kuris dėl ES teisės pažeidimo patyrė žalos, turi teisę reikalauti žalos atlyginimo nacionaliniame teisme iš valstybės, ar jis privalo kreiptis į Teismą ir reikalauti žalos atlyginimo iš ES, ar jis gali gauti žalos atlyginimą tiek iš Teismo, tiek iš nacionalinio teismo. Šiuo atveju taip pat svarbu nustatyti, ar asmuo privalo iš pradžių kreiptis dėl žalos iš valstybės atlyginimo į nacionalinį teismą ir tik po to kreiptis į Teismą reikalaudamas žalos atlyginimo iš ES.

Atvejai, kuomet žalos asmuo patiria dėl bendrų ES ir valstybės narės veiksmų, Teismo plačiau nenagrinėti[190]. Iš Teismo sprendimų *Lütticke, Kampffmeyer, Krohn, Haegeman* bylose matyti, jog tokios atsakomybės už žalą taikymo klausimai gali kilti šiais atvejais: *pirma*, jei ES institucija nesiėmė tinkamų priemonių užkirsti kelią valstybės institucijos daromam ES teisės pažeidimui; *antra*, kai valstybės institucija taiko (įgyvendina nacionalinėje teisėje) neteisėtai priimtus ES teisės aktus; *trečia*, valstybės institucija pažeidžia ES teisę veikdama ES institucijos reikalavimu[191]. Taigi pirmuoju atveju ES institucija pažeidžia ES teisę neveikimu (nesiimdama priemonių užkirsti kelią valstybės institucijos daromam ES teisės pažeidimui), o valstybės institucija pažeidžia ES teisę aktyviais veiksmais (pavyzdžiui, nesilaiko konkrečių Sutarties nuostatų). Antruoju atveju tiek valstybės, tiek ES institucija pažeidžia ES teisę aktyviais veiksmais (pavyzdžiui, ES institucija priima reglamentą nesilaikydama ES teisės aktų priėmimo procedūros (pažeidus procedūrinius, formaliuosius reikalavimus) arba priima teisės aktą, kuris yra diskriminuojantis (pažeidus turinio reikalavimus), o valstybės institucija taiko šį ES teisės

[190] ETT 1965 m. liepos 1 d. Sprendimas *Toepfer ir Getreide-Import Gesellschaft prieš Komisiją*, 106/63 ir 107/63, Rink. p. 405; ETT 1967 m. liepos 14 d. Sprendimas *Kampffmeyer ir kiti prieš Komisiją*, 5/66, 7/66 ir 13/66–24/66, Rink. p. 245; ETT 1972 m. spalio 25 d. Sprendimas *Haegeman prieš Komisiją*, 96/71, Rink. p. 1005.

[191] ETT 1971 m. balandžio 28 d. Sprendimas *Lütticke prieš Komisiją*, 4/69, Rink. p. 325; ETT 1972 m. spalio 25 d. Sprendimas *Haegeman prieš Komisiją*, 96/71, Rink. p. 1005; ETT 1986 m. vasario 26 d. Sprendimas *Krohn prieš Komisiją,* 175/84, Rink. p. 753.

aktą. Trečiasis atvejis yra susijęs tokiomis situacijomis, kuomet valstybės institucija taiko neteisėtai priimtą Europos Sąjungos teisės aktą vien dėl to, kad to reikalauja ES institucija.

Asteris byloje Teismas detalizavo, jog, norint gauti žalos iš valstybės ir Europos Sąjungos atlyginimą, būtina kreiptis su savarankiškais reikalavimais į nacionalinį teismą ir Teismą[192]. Tam, anot Teismo, būtina apibrėžti ES teisės pažeidimą, t. y. išsiaiškinti, kokios yra valstybės atsakomybės už žalą ir ES deliktinės atsakomybės ribos. Taigi būtina nustatyti, kiek valstybės institucijos ir kiek ES institucijos konkretūs veiksmai įtakojo ES teisės pažeidimo atsiradimą[193]. Kaip tokiais atvejais reikėtų nustatyti atsakomybės ribas ir, ar galima du kartus gauti žalos atlyginimą iš ES ir valstybės narės, Teismas atsakymo nepateikė.

Savo praktikoje Teismas pripažino, jog padarius žalos asmeniui bendrais valstybės ir ES institucijos veiksmais, pirmiausia būtina kreiptis į nacionalinį teismą ir, tik išsprendus žalos iš valstybės atlyginimo klausimą nacionaliniame teisme, kreiptis į Teismą dėl žalos iš Europos Sąjungos atlyginimo[194]. *Haegeman* byloje Teismas laikėsi kiek kitokios pozicijos. Teismas šioje byloje nurodė, jog tais atvejais, kai žalos asmuo patiria dėl bendrų valstybės ir ES institucijos veiksmų, asmuo turi pareigą iš pradžių kreiptis dėl žalos atlyginimo į nacionalinį teismą remdamasis nacionalinės teisės normomis, o nacionalinis teismas turi kreiptis į Teismą prašydamas priimti prejudicinį sprendimą dėl konkretaus ES (anksčiau EB) teisės akto galiojimo[195]. Vadinasi, Teismas pripažino, kad tam tikrais atvejais pakanka, jei asmuo gauna žalos atlyginimą nacionaliniame teisme, o nacionalinis teismas kreipiasi į Teismą prašydamas priimti prejudicinį sprendimą dėl ES teisės akto galiojimo. Su tokia nuomone nebūtų tikslinga sutikti, nes Teismas pats yra pripažinęs, kad ES deliktinė atsakomybė – savarankiška asmens teisių gynybos priemonė[196], kuria asmuo gali pasinaudoti nepriklausomai nuo to, ar Teismas yra išsprendęs ES teisės akto galiojimo klausimą.

Teismas taip pat išaiškino, jog tam tikrais atvejais, kuomet žala asmeniui būtų padaroma bendrais ES ir valstybės institucijos veiksmais, asmuo galėtų tiesiogiai kreiptis į Teismą ir reikalauti žalos atlyginimo iš Europos Sąjungos. Vadinasi, šiuo atveju būtų taikoma tik ES deliktinė atsakomybė. Tai tokie atvejai, kuomet: *pirma*, valstybės institucija padaro žalos

---

[192] ETT 1998 m. rugsėjo 27 d. Sprendimas *Asteris ir kt.*, 106/87–120/87, Rink. p. 5515, 17 punktas.
[193] ETT 1978 m. kovo 10 d. Sprendimas *Exportation des Sucres prieš Komisiją*, 132/77, Rink. p, 1061, 27 punktas; ETT 1980 m. kovo 27 d. Sprendimas *Sucrimex ir Westzucker prieš Komisiją*, 133/79, Rink. p. 1299, 16, 22–25 punktai; ETT 1986 m. vasario 26 d. Sprendimas *Krohn prieš Komisiją,* 175/84, Rink. p. 753, 19 punktas; PIT 2004 m. lapkričio 23 d. Sprendimas *Cantina sociale di Dolianova ir kt. prieš Komisiją,* T-166/98, Rink. p. II-3991, 102 punktas.
[194] ETT 1967 m. liepos 14 d. Sprendimas *Kampffmeyer ir kiti prieš Komisiją*, 5/66, 7/66 ir 13/66–24/66, Rink. p. 245, p. 266. ETT 1967 m. lapkričio 30 d. Sprendimas *Becher prieš Komisiją*, 30/66, Rink. p. 285, p. 300; PIT 2006 m. gruodžio 13 d. Sprendimas *E. R. ir kt. prieš Tarybą ir Komisiją,* T-138/03, Rink. p. II-4923, 42 punktas.
[195] ETT 1972 m. spalio 25 d. Sprendimas *Haegeman prieš Komisiją*, 96/71, Rink. p. 1005.
[196] ETT 1963 m. liepos 15 d. Sprendimas *Plaumann prieš Komisiją*, 25/62, Rink. I- 95.

elgdamasi pagal konkrečius ES (anksčiau EB) institucijos nurodymus[197], *antra*, jei valstybės institucija taikė neteisėtai priimtas tiesiogiai taikomas ES teisės normas[198], *trečia*, kai negalima nustatyti, dėl kurios valstybės institucijos veiksmų asmuo patyrė žalos[199]. Dėl pirmojo atvejo abejonių nekyla, nes valstybė neturėtų būti įpareigota atlyginti žalą, jei jos institucija, padariusi žalos, neturėjo galimybės pasirinkti, kaip elgtis, ir laikėsi ES institucijos nurodymų. Antrasis atvejis diskutuotinas. Manytina, jog šiuo atveju būtų galima kreiptis tiesiogiai į Teismą tik tuomet, jei valstybės institucija nebūtų žinojusi apie neteisėtai priimtą tiesiogiai taikomą ES teisės aktą (pavyzdžiui, reglamentą), ir taikiusi jį praktikoje. Panašiai reikėtų spręsti ir tas situacijas, kuomet valstybės institucija, nežinodama, kad konkreti direktyva yra priimta neteisėtai, ją perkelia į savo nacionalinę teisę. Analizuojant trečiąjį atvejį, būtų galima pritarti Teismo nuomonei, kad nacionalinis teismas negali spręsti žalos atlyginimo klausimo, kuomet nėra aiški valstybės institucija, dėl kurios veiksmų asmuo patyrė žalos. Nacionaliniam teismui pripažinus, kad neįmanoma identifikuoti valstybės institucijos, padariusios žalos, asmuo iš karto įgytų teisę kreiptis į Teismą dėl žalos atlyginimo iš ES.

Teisės doktrinoje situacijos, kuomet žala asmeniui padaroma bendrais ES ir valstybės institucijos veiksmais, nagrinėjamos siaurai, vieningos nuomonės dėl to, kaip reikėtų spręsti šiuos probleminius klausimus, nėra. T. C. Hartley manymu, ES deliktinė atsakomybė neturi tapti papildoma asmens teisių gynybos priemone, todėl asmuo gali kreiptis į Teismą dėl žalos iš ES atlyginimo iš pradžių nesikreipęs į nacionalinį teismą dėl žalos iš valstybės atlyginimo[200]. Priešingos nuomonės laikosi K. Lenaerts, kuris nurodo, jog tuo atveju, jei žala asmeniui yra padaroma tiek valstybės, tiek ES institucijos veiksmais, pirmiausia reikėtų nacionaliniame teisme išspręsti valstybės atsakomybės už žalą taikymo klausimą, ir tik po to kreiptis į Teismą dėl žalos iš Europos Sąjungos atlyginimo[201]. W. Wils apibendrintai išskiria tokius keturis atvejus, kuomet žala asmeniui padaroma bendrais valstybės ir ES institucijos veiksmais (nors ir nesprendžia klausimo, ar ES deliktinė atsakomybė turėtų būti laikoma papildoma ar alternatyvia asmens

[197] ETT 1986 m. vasario 26 d. Sprendimas *Krohn prieš Komisiją,* 175/84, Rink. p. 753.
[198] ETT 1977 m. gruodžio 15 d. Sprendimas *Dietz prieš Komisiją*, 126/76, Rink. p. 2431, 5 punktas; ETT 1992 m. gegužės 19 d. Sprendimas *Mulder ir kt. prieš Tarybą ir Komisiją,* C-104/89 ir C-37/90, Rink. p. I-3061, 9 punktas; PIT 1995 m. gruodžio 13 d. Sprendimas *Exporteurs in Levende Varkens ir kt. prieš Komisiją*, T-481/93 ir T-484/93, Rink. p. II-2941, 71 punktas; PIT 2001 m. kovo 20 d. Sprendimas *Bocchi,* T-30/99, Rink. p. II-943, 31 punktas.
[199] ETT 1979 m. spalio 4 d. Sprendimas *Dumortier ir kiti prieš Tarybą*, 64/76 ir 113/76, 167/78 ir 239/78, 27/79, 28/79 ir 45/79, Rink. p. 3091, 6 punktas; ETT 1979 m. spalio 4 d. Sprendimas *Interquell prieš Tarybą ir Komisiją,* 261/78 ir 262/78, Rink. p. 3045, 6 punktas; ETT 1984 m. balandžio 12 d. Sprendimas *Unifrex prieš Komisiją ir Tarybą*, 281/82, Rink. p. 1969, 12 punktas; PIT 2004 m. lapkričio 23 d. Sprendimas *Cantina sociale di Dolianova ir kt. prieš Komisiją,* T-166/98, Rink. p. II-3991, 116 punktas.
[200] Hartley, T. C. *The Foundations of European Community Law. An Introduction to the Constitutional and Administrative Law of the European Community*. Third edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 500.
[201] Lenaerts, K., Arts, D., Maselis, I. *Procedural Law of the European Union.* Second edition. London: Sweet and Maxwell. 2006, p. 384.

teisių gynybos priemone): pirma, valstybės institucija padaro žalos nesilaikydama teisėtai priimtos ES teisės normos dėl to, kad ES institucija neužtikrina tinkamos tokios valstybės institucijos priežiūros ar prisideda prie šio teisės pažeidimo padarymo; antra, ES institucija įgalioja valstybės instituciją atlikti konkrečius veiksmus; trečia, valstybės institucija taiko neteisėtai priimtą ES teisės normą; ketvirta, valstybės ir ES institucija neteisėtai priima bendrą ES teisės aktą[202]. Pirmieji trys atvejai, kuomet galima taikyti tiek valstybės atsakomybę už žalą, tiek ES deliktinę atsakomybę, sutampa su Teismo praktikoje išskirtaisiais. Paskutinio atvejo Teismas savo praktikoje nemini, tačiau, manytina, kad ir šis atvejis yra įmanomas. Taigi galima būtų teigti, jog pasinaudoti galimybe reikalauti žalos iš ES atlyginimo asmuo įgyja tik po to, kai jis jau yra kreipęsis į nacionalinį teismą dėl žalos iš valstybės atlyginimo. Tokia išvada daroma todėl, kad ES institucijų priimti teisės aktai yra taikomi valstybėse narėse, todėl žala asmeniui, visų pirma, atsiranda dėl konkrečios valstybės institucijos veiksmų. Taigi svarbu užtikrinti tai, kad ir žala iš pradžių būtų atlyginama nacionaliniame teisme ir tik po to, turint informacijos apie tai, jog prie neteisėtų valstybės institucijų veiksmų prisidėjo ES institucija, reikalauti iš Europos Sąjungos tos žalos dalies, kuri nebuvo atlyginta nacionaliniame teisme. Be abejo, asmuo šiuo atveju negalėtų nepagrįstai praturtėti – reikalauti, kad tokio paties dydžio žala jam būtų atlyginta tiek iš valstybės, tiek iš Europos Sąjungos.

Apibendrinant tiek Teismo praktikoje, tiek teisės doktrinoje išsakytas nuomones, darytina išvada, jog nustačius, kad valstybės institucija, darydama ES teisės pažeidimą, buvo kontroliuojama ES institucijos, ir nesinaudojo jokia veiksmų laisve (arba naudojosi ribota veiksmų laisve), kaip elgtis toje situacijoje, arba valstybės institucija nežinojo, kad ES teisės aktas priimtas neteisėtai, valstybės atsakomybė už žalą neturėtų būti taikoma. Priešingai, jeigu valstybės institucija nebuvo kontroliuojama ES institucijos ir naudojosi plačia veiksmų laisve, arba žinojo, kad ES teisės aktas yra priimtas neteisėtai, tačiau vis dėlto jį taikė, turėtų būti taikoma tiek valstybės atsakomybė už žalą, tiek ES deliktinė atsakomybė.

Kita svarbi išvada būtų ta, jog nustačius, kad kyla tiek valstybės atsakomybė už žalą, tiek ES deliktinė atsakomybė, ES deliktinę atsakomybę būtų tikslinga laikyti papildoma asmens teisių gynybos priemone, kuria pasinaudoti galima tuo atveju, jei asmuo jau yra kreipęsis į nacionalinį teismą dėl žalos iš valstybės atlyginimo. Šiuo atveju nacionalinis teismas pirmiausia privalėtų nustatyti valstybės atsakomybės už žalą taikymo ribas ir tik tada išspręsti žalos asmeniui atlyginimo klausimą. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, jog asmuo negali reikalauti, kad jam būtų atlyginta to paties dydžio žala iš ES, ir iš valstybės.

[202] Wils, W. Concurrent Liability of the Community and a Member State. *European Law Review.* 1992, 17, p. 194–198.

Apibendrinus visą šią dalį, galima teigti, jog:

Pirma, ištyrus valstybės atsakomybės už žalą pažeidus ES teisę ir valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus tarpusavio santykį, matyti, jog valstybės tarptautinio įsipareigojimo pažeidimo elementai padėtų nustatyti ir apibrėžti ES teisės pažeidimo elementus – tai, kad valstybės institucijos veiksmai laikomi valstybės veiksmais pagal ES teisę ir tokiais veiksmais yra pažeista valstybės pareiga, kuri valstybei kyla iš ES teisės. Tuo atveju, jei tarptautinis teismas konstatuotų, jog valstybė pažeidė pareigą, kylančią iš tarptautinės sutarties, kurią sudarė ES ir kuri dėl to yra ES teisinės sistemos sudėtine dalimi, asmuo, reikalaujantis žalos atlyginimo iš valstybės, neturėtų pareigos įrodyti antrosios valstybės atsakomybės už žalą sąlygos – pažeidimo pakankamo akivaizdumo.

Antra, ištyrus ES deliktinės atsakomybės ir valstybės atsakomybės už žalą tarpusavio santykį, konstatuotina, jog asmens teisė į žalos atlyginimą neturėtų skirtis priklausomai nuo to, kas – ES ar valstybė narė, pažeidžia ES teisės reikalavimas. Taigi tuo atveju, jei valstybės institucija, darydama ES teisės pažeidimą, naudojosi ribota veiksmų laisve arba nesinaudojo jokia veiksmų laisve, ES teisės pažeidimas turėtų būti laikomas pakankamai akivaizdžiu *per se*. Jei žalos asmuo patirtų dėl bendrų valstybės ir ES institucijos veiksmų, ES deliktinė atsakomybė turėtų būti laikoma papildoma asmens teisių gynybos priemonė, kuria asmuo gali pasinaudoti tada, jei nacionalinis teismas jau išsprendė žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo klausimą. Asmuo negalėtų reikalauti, kad jam būtų atlyginta to paties dydžio žala iš ES, ir iš valstybės, taigi asmuo negalėtų nepagrįstai praturtėti. Jei valstybės institucija, darydama ES teisės pažeidimą, buvo kontroliuojama ES institucijos ir todėl nesinaudojo jokia veiksmų laisve (arba naudojosi tik ribota veiksmų laisve) arba valstybės institucija nežinojo, kad ES teisės aktas buvo priimtas neteisėtai, valstybės atsakomybė už žalą neturėtų kilti. Šiuo atveju būtų taikoma tik ES deliktinė atsakomybė.

III DALIS. ES TEISĖS PAŽEIDIMO ELEMENTAI

Norint konstatuoti, jog buvo padarytas ES teisės pažeidimas (valstybės veiksmai buvo neteisėti), būtina nustatyti ES teisės pažeidimo elementus. Išskirtini du elementai: *valstybės veiksmai pagal ES teisę* (veiksmai gali būti priskirti valstybei) bei *pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimas*. Atsižvelgiant į tai, šioje darbo dalyje tiriami tokie klausimai. Siekiant išsiaiškinti, ar tenkinamas pirmasis ES teisės pažeidimo elementas – veiksmus galima priskirti valstybei pagal ES teisę, pateikiama valstybės institucijos sąvoka, nagrinėjama valstybės atsakomybė už žalą dėl įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijų veiksmų, analizuojama valstybės atsakomybė už žalą dėl galutinės instancijos teismų, kitų valstybės institucijų veiksmų. Norint nustatyti, ar tenkinamas antrasis ES teisės pažeidimo elementas – valstybės pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimas, nagrinėjama pareigos, kylančios iš ES teisės, sąvoka, tiriama, kokie yra galimi pareigų, kylančių iš ES teisės, pažeidimai.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Teismo praktikoje dažniausiai vartojama sąvoka „pažeidimas“[203] (angl. *breach*, vok. *Verstoss*, pranc. *violation*), kai sprendžiamas valstybės atsakomybės už žalą klausimas, bet ne sąvoka „pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimas“. Atsižvelgiant į tai, kad ES teisės pažeidimas – tai sudėtinė sąvoka, kurią sudaro du elementai – valstybės veiksmai pagal ES teisę ir pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimas, šiame darbe vartojama sąvoka „ES teisės pažeidimas“, kai kalbama apie abiejų minėtų elementų visumą. Sąvoka „pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimas“ vartojama tada, kai kalbama tik apie antrąjį ES teisės pažeidimo elementą.

3.1. Pirmasis ES teisės pažeidimo elementas – valstybės veiksmai pagal ES teisę

Iš Teismo praktikos akivaizdu, jog tinkamu atsakovu valstybės atsakomybės už žalą bylose laikoma pati valstybė, o ne konkreti jos institucija, dėl kurios veiksmų asmuo patyrė žalos[204]. Vis dėlto jeigu nebus nustatyta valstybės institucija, sukėlusi žalos asmeniui, nebus galima taikyti ir valstybės atsakomybės už žalą siekiant įrodyti, jog tenkinamos valstybės atsakomybės už žalą sąlygos. Todėl prieš taikant atsakomybės sąlygas, pirmiausia būtina išsiaiškinti, ar tenkinamas pirmasis ES teisės pažeidimo elementas – nustatyti, ar žalos asmeniui padarė subjektas, laikytinas valstybės institucija, ir dėl kokių valstybės institucijų veiksmų galėtų kilti valstybės atsakomybė už žalą.

[203] ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499, 23 punktas.
[204] ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Palmisani,* C-261/95, Rink. p. I-4025, 26 punktas.

3.1.1. Valstybės institucijos sąvoka

Šio darbo 2.1 skyriuje minėta, jog valstybės institucijos, kaip ji suprantama valstybės atsakomybės už žalą pažeidus ES teisę bylose, apibrėžimui tikslinga pasiremti valstybės institucijos sąvoka, kuri naudojama taikant valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus. Tokia išvada darytina todėl, kad *Brasserie* ir *Köbler* bylose Teismas pabrėžė, jog taikant valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus, valstybė suprantama kaip vieningas darinys, nepriklausomai nuo to, ar tarptautinę teisę pažeidė įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ar teisminės valdžios institucija. Taip pat turėtų būti suprantama valstybė tuo atveju, kai taikoma valstybės atsakomybė už žalą pažeidus ES teisę, nes visos valstybės institucijos, vykdydamos savo funkcijas, privalo laikytis ES teisės reikalavimų[205].

Taigi pirmasis dalykas, kurį būtina išsiaiškinti – koks subjektas gali būti laikomas valstybės institucija. Šiuo tikslu būtina pateikti kriterijus, kuriuos turi atitikti konkretus subjektas tam, kad jį būtų galima laikyti valstybės institucija.

Šio darbo 2.1 skyriuje nustatyta, kad valstybės institucija valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus bylose apibrėžiama vadovaujantis dviem kriterijais – *funkciniu ir kontrolės*. Jei tai įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ar teisminės valdžios institucija, kuri įprastai atlieka valdžios funkcijas toje valstybėje, ji laikytina valstybės institucija remiantis vien savo atliekamomis funkcijomis (funkcinis kriterijus). Kitas subjektas, kuris įprastai nevykdo valdžios funkcijų toje valstybėje, būtų laikomas valstybės institucija, jei atitiktų tiek funkcinį, tiek kontrolės kriterijus – jam būtų pavesta atlikti tam tikras valdžios funkcijas ir toks subjektas būtų kontroliuojamas valstybės.

Tiek funkcinis, tiek kontrolės kriterijai taikant valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus įtvirtinti Straipsnių projekte ir taikomi tarptautinių teismų praktikoje[206]. Taigi tam, kad būtų galima nustatyti, kaip šie kriterijai gali būti pritaikyti valstybės atsakomybės už žalą byloms, būtina panagrinėti Teismo praktiką šiuo klausimu.

Teismo praktikoje taikant valstybės atsakomybę už žalą, šie kriterijai tiesiogiai nėra minimi. Iš Teismo praktikos, susijusios su ES teisės tiesioginio veikimo aiškinimo klausimais, matyti, jog funkcinis ir kontrolės kriterijai Teismo praktikoje suprantami labai panašiai kaip ir tarptautinėje teisėje vertinant, ar konkretus subjektas laikytinas valstybės institucija. Antai *Foster* byloje Teismas nurodė ir vėlesnėje praktikoje patvirtino, jog tiesiogiai veikiančiomis ES teisės normomis asmuo gali remtis prieš tokius „*subjektus, kuriems, nepriklausomai nuo jų teisinės*

[205] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029; 34 punktas; ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 32 punktas.
[206] Žr. darbo 2.1 skyrių, kuriame analizuojamas valstybės atsakomybės už žalą pažeidus ES teisę ir valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus tarpusavio santykis.

formos, valstybės institucijos aktu ir tokiai institucijai kontroliuojant buvo pavesta atlikti specialias valdžios funkcijas, dėl ko jie turi didelius įgaliojimus palyginti su tais, kurie išplaukia iš santykiams tarp asmenų taikomų teisės normų“[207]. Taigi šis Teismo sprendimas patvirtina, jog tam, kad konkretus subjektas, nepriklausomai nuo jo teisinės formos, galėtų būtų laikomas valstybės institucija, jis turi atitikti funkcinį ir kontrolės kriterijus: pirma, valstybės institucijos aktu jam yra pavesta atlikti valdžios funkcijas, dėl ko jis įgyja svarbius įgaliojimus (*funkcinis kriterijus*); antra, šis subjektas yra kontroliuojamas valstybės (*kontrolės kriterijus*). Iš Teismo praktikos kitose bylose matyti, jog tam tikrais atvejais minėti kriterijai aiškinami kaip alternatyvūs, bet ne kumuliatyvūs. Antai, *Kampelmann* ir *Medipac* bylose Teismas konstatavo, jog asmuo gali pasiremti tiesiogiai veikiančia direktyvos norma nacionaliniame teisme prieš tokį subjektą, kuris yra kontroliuojamas valstybės arba valstybės pavedimu atlieka valdžios funkcijas[208]. Vis dėlto būtų tikslinga laikytis pozicijos, kad tiek funkcinis, tiek kontrolės kriterijai turi būti suprantami kaip kumuliatyvūs, bet ne alternatyvūs. Taigi, jei konkretus subjektas bus kontroliuojamas valstybės (pavyzdžiui, valstybė turi įsigijusi juridinio asmens kontrolinį akcijų paketą, teikia jam finansinę paramą ir pan.), bet jam teisės aktu nėra pavesta atlikti valdžios funkcijų, toks subjektas nebus laikomas valstybės institucija. Antra vertus, jei šiam subjektui pavesta atlikti valdžios funkcijas, tačiau jis nebus kontroliuojamas valstybės, jis nebus laikomas valstybės institucija.

Toliau analizuojant valstybės institucijos sąvoką, pažymėtina, jog panašiai kaip ir tarptautinėje teisėje, taip ir ES teisėje, nei valstybės institucijos užimama padėtis valstybės institucijų sistemoje, nei veiklos vykdymas kitos valstybės institucijos pavedimu neturėtų būti svarbūs tam, kad valstybės institucijos veiksmai galėtų būti laikomi valstybės veiksmais pagal ES teisę. Valstybės institucijos kompetencijos ribų peržengimas taip pat neturėtų turėti esminės reikšmės – taikyti valstybės atsakomybę už žalą pažeidus ES teisę būtų galima tiek tada, kai valstybės institucija veikė savo kompetencijos ribose, tiek ir tada, kai kompetencijos ribos buvo peržengtos, pavyzdžiui, valstybės institucija vykdė funkcijas, kurias atlikti buvo pavesta kitai valstybės institucijai.

Teisės doktrinoje valstybės institucijos sąvoka taikant valstybės atsakomybę už žalą analizuojama siaurai. S. de Vries teigimu, tikslinga pritarti Teismo nuomonei, jog valstybės institucijos sąvoka turėtų apimti tris pagrindines valstybės institucijas – įstatymų leidžiamosios,

[207] ETT 1990 m. liepos 12 d. Sprendimas *Foster ir kt.*, C-188/89, Rink. p. I-3313, 20 punktas; ETT 2000 m. rugsėjo 14 d. Sprendimas *Collino ir Chiappero,* C-343/98, Rink. p. I-6659, 23 punktas; ETT 2004 m. vasario 5 d. Sprendimas *Rieser Internationale Transporte,* C-157/02, Rink. p. I-1477, 24 punktas; ETT 2007 m. balandžio 19 d. Sprendimas *Elaine Farrell,* C-356/05, Rink. p. I-3067, 40 punktas.

[208] ETT 1997 m. gruodžio 4 d. Sprendimas *Kampelmann*, C-253/96–C-258/96, Rink. p. I-6907, 46 punktas; ETT 2007 m. birželio 14 d. Sprendimas *Medipac-Kazantzidis*, C-6/05, Rink. p. I-4557, 43 punktas.

vykdomosios ir teisminės valdžios[209]. G. Anagnostaras nurodo, jog sąvoka „valstybės institucija“ turi būti suprantama vertikaliu ir horizontaliu lygmeniu: horizontaliu lygmeniu – įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios institucijos, vertikaliu lygmeniu – vietos valdžios institucijos. S. Prechal atkreipia dėmesį į tai, kad sunkumų nustatyti, kaip turėtų būti suprantama valstybės institucija, gali kilti dėl to, jog Teismas vartoja skirtingas sąvokas valstybės institucijai apibrėžti („valstybės institucija“, „valstybinis darinys“, „valstybės organas“, „viešosios valdžios institucija“), tačiau kaip reikėtų apibrėžti sąvoką „valstybės institucija“, šis autorius nepateikia[210]. Iš to, kas išdėstyta, konstatuotina, jog valstybės atsakomybė už žalą asmeniui gali būti taikoma dėl įvairių valstybės institucijų veiksmų, nepriklausomai nuo to jos pavadinimo ir užimamos vietos kitų valstybės institucijų sistemoje. Svarbu tai, kad būtų tenkinami funkcinis ir kontrolės kriterijai tam, kad konkrečios valstybės institucijos veiksmus būtų galima laikyti valstybės veiksmais pagal ES teisę.

Apibendrinant būtų galima teigti, jog, taikant valstybės atsakomybę už žalą, sąvoka „valstybės institucija“ turėtų būti suprantama plečiamai kaip apimanti įstatymų leidžiamosios, vykdomosios, teisminės valdžios institucijas bei įvairius kitus subjektus, kurie atitinka funkcinį ir kontrolės kriterijus (jeigu tokiems subjektams teisės aktu yra pavesta dalis valdžios funkcijų ir jie yra kontroliuojami valstybės). Taikant funkcinį ir kontrolės kriterijus alternatyviai, būtų neaiškios valstybės atsakomybės už žalą ribos. Tai sukeltų nepagrįstai didelę finansinę naštą valstybei ir sudarytų sąlygas piktnaudžiauti teise į žalos atlyginimą.

3.1.2. Valstybės atsakomybė už žalą dėl įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijų veiksmų

Praktikoje dažniausiai keliamas klausimas dėl valstybės atsakomybės už žalą taikymo ES teisę pažeidus įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijoms[211].

Tam tikrais atvejais gali būti problemiška nustatyti, dėl kurios valstybės institucijos – įstatymų leidžiamosios ar vykdomosios valdžios – veiksmų turi būti taikoma valstybės atsakomybė. Iš Teismo praktikos matyti, kad įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijų veiksmų atribojimo problema tampa ypač aktuali tuo atveju, jei pažeidžiama tiesiogiai veikianti ES teisės norma, nes visos valstybės institucijos (įskaitant įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios) turi taikyti tiesiogiai veikiančias ES teisės normas, jei nacionalinė teisė

[209] de Vries, S. Case C-470/03, *A.G.M.-COS.MET Srl v. Suomen valtio, Tarmo Lehtinen,* Judgment of the Grand Chamber of the Court of 17 April 2007. *Common Market Law Review*. 2008, 45, p. 583.
[210] Prechal, S. *Directives in EC Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 58.
[211] ETT 1996 m. gegužės 23 d. Sprendimas *Hedley Lomas*, C-5/94, Rink. p. I-2553; ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimas *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681.

joms prieštarauja[212]. Nenustačius, dėl kurios valstybės institucijos veiksmų asmuo patyrė žalos, bus neįmanoma taikyti valstybės atsakomybės už žalą, nes nebus aišku, kokios konkrečios valstybės institucijos veiksmai laikytini valstybės veiksmais pagal ES teisę, t. y. nebus galima nustatyti pirmojo ES teisės pažeidimo elemento.

Teismas nėra nė karto pripažinęs, jog, pažeidus tiesiogiai veikiančią ES teisės normą, valstybės atsakomybė už žalą gali būti taikoma tiek dėl įstatymų leidžiamosios, tiek dėl vykdomosios valdžios institucijų veiksmų, kuriais pažeidžiama ES teisė. Atsižvelgiant į tai, paprastai vertinami tik įstatymų leidžiamosios ar vykdomosios valdžios institucijos veiksmai sprendžiant žalos asmeniui atlyginimo klausimą. Vis dėlto atriboti minėtų valstybės institucijų veiksmus ne visada lengva. Šią išvadą atspindi Teismo sprendimai.

Pavyzdžiui, *Brinkmann* byloje ginčas kilo dėl to, jog direktyva, reglamentuojanti tabako apmokestinimo (išskyrus PVM) klausimus, nebuvo perkelta į Danijos teisę. Įmonė Brinkmann kreipėsi į teismą dėl žalos atlyginimo. Įmonės teigimu, Danija neperkėlė konkrečių minėtos direktyvos nuostatų į nacionalinę teisę ir taip padarė žalos. Svarbi bylos aplinkybė buvo ta, jog ginčijama direktyva veikė tiesiogiai. Atsižvelgęs į tai, kad nacionalinė mokesčių inspekcija (vykdomosios valdžios institucija) tinkamai taikė šios direktyvos nuostatas, Teismas pripažino, jog pakankamai akivaizdaus ES (anksčiau EB) teisės pažeidimo nebuvo[213]. Taigi vykdomosios valdžios institucijos privalėjo taikyti tiesiogiai veikiančias direktyvos normas, nes įstatymų leidžiamosios valdžios institucija nebuvo priėmusi teisės akto, įgyvendinančio direktyvą nacionalinėje teisėje.

Denkavit byloje nagrinėtas direktyvos dėl motininių ir dukterinių įmonių, vykdančių veiklą skirtingose valstybėse narėse, apmokestinimo netinkamo perkėlimo į Vokietijos teisę atvejis. Įmonei Denkavit Vokietijos mokesčių tarnyba (vykdomosios valdžios institucija) atsisakė sumažinti mokesčius remdamasi nacionalinės teisės normomis, kurios įgyvendino šią direktyvą. Teismas pripažino, jog minėta direktyva buvo tiesiogiai veikianti, tačiau vertino įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos, įgyvendinusios šią direktyvą netinkamai, veiksmus ir priėmė sprendimą, jog Vokietija, perkeldama direktyvą į nacionalinę teisę, nepadarė pakankamai akivaizdaus ES (anksčiau EB) teisės pažeidimo[214]. Taigi šiuo atveju buvo vertinama galimybė taikyti valstybės atsakomybę dėl įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos veiksmų

[212] ETT 1989 m. birželio 22 d. Sprendimas *Fratelli Costanzo*, 103/88, Rink. p. 1839, 31–32 punktai; ETT 1999 m. balandžio 29 d. Sprendimas *Ciola*, C-224/97, Rink. p. I-2517, 33 punktas.
[213] ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *Brinkmann,* C-319/96, Rink. p. I-5255, 27–33 punktai.
[214] ETT 1996 m. spalio 17 d. Sprendimas *Denkavit ir kt*., C-283/94, C-291/94 ir C-292/94, Rink. p. I-5063, 51–54 punktai.

(netinkamo direktyvos perkėlimo į nacionalinę teisę), nors netinkamai perkeltos ir tiesiogiai veikiančios direktyvos normas taikė vykdomosios valdžios institucija.

Synthon byloje[215] ginčas kilo dėl netinkamo direktyvos, reguliuojančios medicininės paskirties produktų vartojimą sveikatos tikslais, perkėlimo į Jungtinės Karalystės teisę. Įmonei Synthon nacionalinė licencijavimo tarnyba (vykdomosios valdžios institucija) atsisakė išduoti leidimą medicininės kilmės produktui remdamasi nacionalinės teisės, įgyvendinančios direktyvą, normomis. Išanalizavęs minėtos direktyvos nuostatas, ir, atsižvelgęs į tai, kad direktyva veikė tiesiogiai, Teismas priėjo išvados, jog licencijavimo tarnyba netinkamai taikė direktyvą ir taip padarė pakankamai akivaizdų ES (anksčiau EB) teisės pažeidimą[216]. Taigi šiuo atveju spręstas klausimas dėl vykdomosios valdžios institucijos įvykdyto ES teisės pažeidimo.

Hedley Lomas byloje Teismas nagrinėjo atvejį, susijusį su pirminės ES (anksčiau EB) teisės pažeidimais[217]. Ginčas kilo tarp įmonės Hedley Lomas ir Žemės ūkio ministerijos (vykdomosios valdžios institucijos) dėl atsisakymo išduoti eksporto licenciją, kas galimai pažeidė Sutarties 35 straipsnį (anksčiau EB sutarties 29 straipsnį), kuris yra tiesiogiai veikiantis. Teismas nusprendė, jog Žemės ūkio ministerija, nesilaikydama Sutarties 35 straipsnio (anksčiau EB sutarties 29 straipsnio) normų, padarė pakankamai akivaizdų ES (anksčiau EB) teisės pažeidimą[218]. Vadinasi, buvo keliamas klausimas dėl vykdomosios valdžios institucijos veiksmais įvykdyto ES teisės pažeidimo.

Sprendime, priimtame *Danske Slagterier*[219] byloje, ginčas kilo dėl Sutarties 34 straipsnio (anksčiau EB sutarties 28 straipsnio) pažeidimo ir netinkamo direktyvų, reglamentuojančių veterinarinius patikrinimus ES (anksčiau EB), perkėlimo į Vokietijos teisę. Danijos skerdyklų ir kiaulių augintojų asociacija Danske Slagterier kreipėsi į teismą prašydama priteisti žalos iš Vokietijos atlyginimą dėl to, jog, netinkamai perkėlus pirmiau minėtų direktyvų nuostatas į nacionalinę teisę, buvo apribotas kiaulienos į Vokietiją importas. Vokietija, perkėlusi direktyvas į nacionalinę teisę, informavo veterinarijos tarnybas apie tai, kaip šių direktyvų nuostatos buvo įgyvendintos. Taigi ES teisę galimai pažeidė veterinarijos tarnybos (vykdomosios valdžios institucijos), kurios netaikė Sutarties nuostatų ir rėmėsi nacionalinės teisės normomis, kurios netinkamai įgyvendino minėtas direktyvas. Teismas pripažino, jog, valstybei nesilaikant Sutarties 34 straipsnio (anksčiau EB sutarties 28 straipsnio), kuris yra tiesiogiai veikiantis, asmenys turi teisę reikalauti žalos atlyginimo nacionaliniame teisme. Žalos atlyginimas, pasak

[215] ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimas *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681.
[216] Ibid, 35–46 punktai.
[217] ETT 1996 m. gegužės 23 d. Sprendimas *Hedley Lomas*, C-5/94, Rink. p. I-2553.
[218] Ibid, 24–32 punktai.
[219] ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000.

Teismo, taip pat galimas ir tuo atveju, jei į nacionalinę teisę buvo netinkamai perkeltos direktyvų, kurios veikė tiesiogiai, nuostatos[220]. Vis dėlto Teismas nenagrinėjo klausimo, ar šiuo atveju galėjo būti taikoma valstybės atsakomybė dėl vykdomosios valdžios institucijos veiksmų ir galutinį sprendimą paliko priimti nacionaliniam teismui.

Larsy byloje[221] nagrinėta situacija, susijusi su galimu reglamento pažeidimu. Ginčas kilo tarp Belgijos piliečio Larsy ir Belgijos socialinio draudimo tarnybos (vykdomosios valdžios institucijos) dėl pensijos sumažinimo. Larsy teigė, kad minėta institucija, priėmusi sprendimą dėl pensijos sumažinimo, pažeidė reglamentą dėl socialinės apsaugos sistemos. Teismas, įvertinęs tokius šios institucijos veiksmus, ir, atsižvelgdamas į tai, kad reglamento normos veikė tiesiogiai, priėjo išvados, jog buvo padarytas pakankamai akivaizdus ES (anksčiau EB) teisės pažeidimas[222]. Vadinasi, šiuo atveju pripažinta, kad ES teisė buvo pažeista dėl vykdomosios valdžios institucijos veiksmų.

Taigi galima daryti išvadą, jog pirmiau minėta Teismo praktika aiškaus atsakymo į klausimą, kokiais atvejais galima taikyti valstybės atsakomybę už žalą dėl įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos veiksmų, o kokiais atvejais taikyti valstybės atsakomybę už žalą dėl vykdomosios valdžios institucijos veiksmų, nepateikia.

Teisės doktrinoje valstybės atsakomybės už žalą dėl įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijų veiksmų taikymo problematika analizuojama nedaugelio teisės autorių. M. Frischhut ir Ch. Ranacher laikosi pozicijos, jog valstybės atsakomybė už žalą dėl vykdomosios valdžios institucijos veiksmų gali būti taikoma tik tuo atveju, jei vykdomosios valdžios institucija netinkamai taiko tiesiogiai veikiančios direktyvos, kuri neperkelta į nacionalinę teisę, nuostatas[223]. G. Anagnostaras teigimu, valstybės atsakomybė už žalą dėl įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos veiksmų galėtų būti taikoma tada, kai pažeidžiamos ES teisės normos, kurios neveikia tiesiogiai, nes vykdomosios valdžios institucija neprivalo taikyti ES teisės normų, kurios nėra tiesiogiai veikiančios[224]. Šiai nuomonei pritaria ir R. Caranta, kuris nurodo, jog tik tiesiogiai veikiančios ES teisės normos įpareigoja jas taikyti visas valstybės institucijas, jei nacionalinė teisė joms prieštarauja arba nėra priimtų jokių šias teisės

[220] ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000, 18–26 punktai.
[221] ETT 2001 m. birželio 28 d. Sprendimas *Larsy*, C-118/00, Rink. p. I-5063.
[222] Ibid, 43–55 punktai. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad kai kuriuos reglamentus reikia perkelti į nacionalinę teisę.
[223] Frischhut, M., Ranacher, Ch. Die Unterscheidung Zwischen Legislativem und Administrativem Unrecht in Staatshaftungssachen. Eine Untersuchung der Rechtssprechung des EuGH und der Österreichischen Gerichte. Iš *Österreichische Juristen-Zeitung* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. gegužės 11 d.]. <http://recherche.rdb.at/recherche/popup/rec_a05ab3_>.
[224] Anagnostaras, G. The Allocation of Responsibility in State Liability Actions for Breach of Community Law: a Modern Gordian Knot? *European Law Review*. 2001, 26(2), p. 143–144.

normas įgyvendinančių nacionalinės teisės normų[225]. Užsienio teisės autoriai taip pat nurodo, jog būtina atsižvelgti ne tik į tai, ar ES teisės norma veikia tiesiogiai, bet ir į tai, kokia veiksmų naudojosi valstybės institucija, darydama ES teisės pažeidimą. Ypač svarbu įvertinti, kokia veiksmų laisve naudojosi vykdomosios valdžios institucija ar jos veiksmus galėjo įtakoti įstatymų leidžiamosios valdžios institucija. Jei vykdomosios valdžios institucija, darydama ES teisės pažeidimą, naudojosi tik ribota veiksmų laisve arba nesinaudojo jokia veiksmų laisve, gali būti taikoma valstybės atsakomybė už žalą tik dėl įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos veiksmų[226].

Iš to, kas išdėstyta, konstatuotina, jog, sprendžiant klausimą, ar valstybės atsakomybė už žalą gali būti taikoma dėl įstatymų leidžiamosios, ar vykdomosios valdžios institucijos veiksmų, reikėtų atsižvelgti į tai, ar ES teisės norma yra tiesiogiai veikianti, ar vykdomosios valdžios institucija, darydama ES teisės pažeidimą, naudojosi plačia ar ribota veiksmų laisve (arba nesinaudojo jokia veiksmų laisve), ar įstatymų leidžiamosios valdžios institucija galėjo įtakoti vykdomosios valdžios institucijos veiksmus. Jeigu ES teisės norma veikia tiesiogiai, ir vykdomosios valdžios institucija, naudodamasi plačia veiksmų laisve, jos netaiko (bet taiko nacionalinės teisės normą, kuri jai prieštarauja) arba taiko netinkamai, turėtų būti taikoma valstybės atsakomybė už žalą dėl vykdomosios valdžios institucijos įvykdyto ES teisės pažeidimo. Jei ES teisės norma yra tiesiogiai veikianti, ir vykdomosios valdžios institucija, darydama ES teisės pažeidimą, naudojosi ribota veiksmų laisve arba nesinaudojo jokia veiksmų laisve, būtų tikslinga taikyti valstybės atsakomybę už žalą dėl įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos įvykdyto ES teisės pažeidimo. Jei ES teisės norma nėra tiesiogiai veikianti, tuomet galėtų būti sprendžiamas klausimas tik dėl valstybės atsakomybės už žalą taikymo ES teisę pažeidus įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos veiksmais.

Kitas probleminis atvejis – kaip turėtų būti sprendžiamas žalos asmeniui atlyginimo klausimas, jeigu ES teisę pažeistų federacinės valstybės federacijos subjekto (tokio kaip žemės, kantonai, regionai ir pan.) (toliau – federacijos subjektas) vykdomosios ar įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos.

Valstybės atsakomybės už žalą taikymas tuo atveju, jei žalos asmeniui, pažeisdamos ES teisę, padaro federacijos subjekto įstatymų leidžiamosios ar vykdomosios valdžios institucijos,

[225] Caranta, R. Governmental Liability After *Francovich*. *Cambridge Law Journal*. 1993, 52(2), p. 285.

[226] Anagnostaras, G. The Allocation of Responsibility in State Liability Actions for Breach of Community Law: a Modern Gordian Knot? *European Law Review*. 2001, 26(2), p. 142; Frischhut, M., Ranacher, Ch. Die Unterscheidung Zwischen Legislativem und Administrativem Unrecht in Staatshaftungssachen. Eine Untersuchung der Rechtssprechung des EuGH und der Österreichischen Gerichte. Iš *Österreichische Juristen-Zeitung* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. gegužės 11 d.].
<http://recherche.rdb.at/recherche/popup/rec_a05ab3_>; Tridimas, T. Liability for Breach of Community Law: Growing Up and Mellowing Down? *Common Market Law Review*. 2001, 38(2), p. 319.

praktikoje gali būti komplikuotas. Tokią situaciją Teismas sprendė *Konle* byloje. Vokietijos pilietis Konle kreipėsi į Austrijos teismą reikalaudamas, kad Austrija jam atlygintų žalą, sukeltą Tirolio (vienos Austrijos žemių) įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos veiksmais. Teismas priėmė sprendimą padarydamas dvi svarbias išvadas: asmuo turi teisę į žalos iš valstybės atlyginimą ir tuo atveju, jei ES teisę pažeidžia federacijos subjekto institucijos; šiuo atveju žalos asmeniui atlyginimą turi užtikrinti nebūtinai pati federacinė valstybė[227]. Tokios pačios pozicijos Teismas laikėsi ir *Haim* byloje[228]. Vis dėlto Teismas detaliau nepaaiškino, kada pati federacinė valstybė yra atsakinga už žalos atlyginimą, o kada žalą turi atlyginti federacijos subjektas. Be to, liko neatsakytas ir kitas svarbus klausimas – ar ES teisę pažeidus federacijos subjekto institucijai, kiltų ir tokio federacijos subjekto, ir pačios federacinės valstybės atsakomybė už žalą, ar žalą turėtų atlyginti federacinė valstybė, ar konkretus federacijos subjektas, dėl kurio institucijos veiksmų asmuo patyrė žalos[229].

A. Lengauer, analizuodama Teismo sprendimą *Konle* byloje, išskiria problemas, su kuriomis tokiu atveju gali būti susidurta: pirma, asmens teisės į žalos atlyginimą užtikrinimas, t. y., ar federacinė valstybė turi galių įtakoti federacijos subjektų elgesį atlyginant asmens patirtą žalą; antra, kaip nustatyti tiesioginį priežastinį ryšį tarp federacijos subjekto institucijos padaryto ES teisės pažeidimo ir asmens patirtos žalos; trečia, jei Teismas anksčiau jau būtų priėmęs sprendimą pagal Sutarties 260 straipsnį, konstatuojantį, jog federacinė valstybė pažeidė pareigas, kylančias iš ES teisės, ar nacionalinis teismas turėtų išsiaiškinti, kurio konkretaus federacijos subjekto institucija atsakinga už žalos padarymą; ketvirta, ar valstybės atsakomybė už žalą galėtų kilti ir tuo atveju, jei žalos asmeniui padarytų kitokios sandaros valstybės darinio institucijos[230].

Dėl pirmosios problemos paminėtina, kad nustačius, jog federacinės valstybės institucija kontroliavo federacijos subjekto institucijos veiksmus, už žalos atlyginimą turėtų būti atsakinga pati federacinė valstybė, o federacijos subjekto atsakomybė nekiltų. Jei būtų nustatyta, kad federacijos subjekto institucija veikė savarankiškai nuo federacinės valstybės institucijos, tuomet už žalos atlyginimą būtų atsakingas pats federacijos subjektas. Tačiau neatmestina ir situacija, kuomet žalos asmuo patirtų tiek dėl federacinės valstybės institucijos, tiek dėl federacijos

---

[227] ETT 1999 m. birželio 1 d. Sprendimas *Konle*, C-302/97, Rink. p. I-3099, 64 punktas.
[228] ETT 2000 m. liepos 4 d. Sprendimas *Haim*, C-424/97, Rink. p. I-5123, 30 punktas.
[229] Lengauer, A. Case Comment to Case C-302/97, *Klaus Konle and Republic of Austria*, Judgment of 1st June 1999. *Common Market Law Review*. 2000, 37, p. 181–190; Tridimas, T. Liability for Breach of Community Law: Growing Up and Mellowing Down? *Common Market Law Review*. 2001, 38(2), p. 318–320; Betlem, G., Gonzalez, C. P., Granger, M. P., Schoisswohl, B. *Francovich* Follow-Up. Cases on State Liability for Breach of European Community Law. Iš *the European Environmental Law Homepage*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-02-12]. http://C|/Documents%20and%20Settings/gbetlem/My%20Docu...e_July03/FFU_update_2004/final_FFU_8Sept04/francovi.htm.
[230] Lengauer, A. Case Comment to Case C-302/97, *Klaus Konle and Republic of Austria*, Judgment of 1st June 1999. *Common Market Law Review*. 2000, 37, p. 187–190.

subjekto institucijos bendrų veiksmų, kuriais pažeidžiama ES teisė. Šiuo atveju būtų tikslinga laikytis pozicijos, kad asmuo galėtų reikalauti žalos atlyginimo tiek iš federacinės valstybės, tiek iš federacijos subjekto. Iš pradžių asmuo galėtų kreiptis į teismą ir reikalauti, kad žalą jam atlygintų federacijos subjektas, o, jeigu žala jam būtų neatlyginta arba atlyginta tik iš dalies – kreiptis į teismą dėl žalos iš federacinės valstybės atlyginimo. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad asmuo tokioje situacijoje neturėtų nepagrįstai praturtėti, t. y. gauti žalos atlyginimo tiek iš federacinės valstybės, tiek iš federacijos subjekto.

Nustatant priežastinį ryšį, esminis klausimas, į kurį reikėtų atsakyti – ar federacijos subjekto institucija, darydama ES teisės pažeidimą, veikė savarankiškai nuo federacinės valstybės institucijos, ar federacinės valstybės institucija galėjo įtakoti jos veiksmus. Jei būtų nustatyta, kad federacijos subjekto institucija, darydama ES teisės pažeidimą, veikė savarankiškai nuo federacinės valstybės institucijos, reikėtų įrodyti tiesioginį priežastinį ryšį tarp federacijos subjekto institucijos veiksmų ir atsiradusios žalos (šiuo atveju žalą asmeniui turėtų atlyginti federacijos subjektas). Jei federacinės valstybės institucija įtakojo federacijos subjekto institucijos veiksmus, būtų tikslinga įrodyti tiesioginį priežastinį ryšį tarp federacinės valstybės institucijos veiksmų ir atsiradusios žalos (šiuo atveju federacinė valstybė būtų atsakinga už žalos asmeniui atlyginimą).

Sprendžiant trečiąją problemą, būtų tikslinga laikytis pozicijos, kad asmuo neturėtų iš naujo įrodyti antrosios valstybės atsakomybės už žalą sąlygos – pažeidimo pakankamo akivaizdumo, o nacionalinis teismas iš naujo aiškintis, dėl kurio konkrečiai federacijos subjekto veiksmų asmuo patyrė žalos. Minėtu atveju žalą asmeniui turėtų atlyginti pati federacinė valstybė. Sprendžiant ketvirtąją problemą, reikėtų laikytis nuomonės, kad valstybės atsakomybė už žalą turėtų būti taikoma ir tuo atveju, jei žalos asmeniui padarytų kitokios sandaros valstybės darinio institucija. Asmens teisė į žalos atlyginimą neturi būti apribota atsižvelgiant vien į tai, kad žalos jam savo veiksmais sukėlė ne unitarinės valstybės ar federacinės valstybės federacijos subjekto institucija, bet kitokios sandaros valstybės institucija. Svarbu tai, kad tokios valstybės institucijos veiksmus būtų galima laikyti valstybės veiksmais pagal ES teisę (iškilus neaiškumams, ar šios valstybės institucijos veiksmai laikytini valstybės veiksmais, reikėtų taikyti funkcinį ir kontrolės kriterijus).

3.1.3. Valstybės atsakomybė už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų

Teismui *Köbler* byloje pripažinus, jog valstybės atsakomybė už žalą galima ir dėl galutinės instancijos teismų veiksmų, kuriais pažeidžiama ES teisė[231], kilo diskusijos, ar tokius atveju nebus pažeisti *res judicata*, teismų nepriklausomumo principai, kaip valstybė turėtų pasirinkti teismus, kurie nagrinėtų tokias bylas dėl žalos atlyginimo. Dėl šios priežasties būtina išsamiau panagrinėti, kokie yra valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų ypatumai[232].

ES teisė gali būti pažeista ir kitų, ne galutinės instancijos, teismų veiksmais. Atsižvelgiant į tai, kad jų sprendimai nėra galutiniai ir juos galima skųsti, nekyla abejonių, kad išplėsti valstybės atsakomybę už žalą dėl tokių teismų veiksmų būtų nepagrįsta.

Valstybės atsakomybė dėl teisminės valdžios institucijų veiksmų pripažįstama tarptautinėje teisėje – tarptautiniai teismai yra patvirtinę, jog valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimą kyla ir tuo atveju, jei valstybės tarptautinį įsipareigojimą pažeidžia nacionaliniai teismai[233]. Valstybės atsakomybė dėl nacionalinių teismų veiksmų pripažįstama ir pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją[234].

ES teisėje valstybės atsakomybės už žalą taikymas dėl teisminės valdžios institucijų veiksmų ilgą laiką nebuvo aiškus. Iki pat 2003 m., kai buvo priimtas sprendimas *Köbler* byloje, Teismas savo praktikoje nagrinėjo bylas, kuriose spręstas valstybės atsakomybės už žalą taikymo klausimas ES (anksčiau EB) teisę galimai pažeidus įstatymų leidžiamosios, vykdomosios valdžios, kai kurioms kitoms valstybės institucijoms. Nepaisant to, jau tada tiek pats Teismas[235], tiek generaliniai advokatai[236], tiek teisės mokslininkai[237] pripažino, kad valstybės atsakomybė už žalą būtų galima ir tuo atveju, jei ES teisę pažeistų nacionaliniai teismai. Vis dėlto tik priėmus sprendimą *Köbler* byloje, tapo aišku, jog valstybės atsakomybė už žalą galima ir tuo atveju, jei

---

[231] ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239.

[232] Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šiame darbo skyriuje nėra analizuojami valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų sąlygų ypatumai. Atsakomybės sąlygų turinio analizei skirta darbo 4 dalis.

[233] *S.S. Lotus (France v. Turkey)* (Judgment, P.C.I.J. Reports 1927); *Treatment of Polish Nationals and Other Persons of Polish Origin or Speech in the Danzig Territory* (Advisory Opinion, P.C.I.J. Reports 1932); *Ambatielos (Greece v. United Kingdom)* (Merits, I.C.J. Reports 1953).

[234] Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.

[235] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 34 punktas.

[236] Generalinio advokato Tesauro 1995 m. lapkričio 28 d. nuomonė byloje *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 38 punktas.

[237] Anagnostaras, G. The Allocation of Responsibility in State Liability Actions for Breach of Community Law: a Modern Gordian Knot? *European Law Review*. 2001, 26(2), p. 140; Anagnostaras, G. The Principle of State Liability for Judicial Breaches: The Impact of European Community Law. *European Public Law*. 2001, 7(2), p. 281–305; Toner, H. Thinking the Unthinkable? State Liability for Judicial Acts after *Factortame (III)*. *Yearbook of European Law*. 1998, 17, p. 165–189; Timmermans, Ch. Use of the Infringement Procedure in Cases of Judicial Errors. In *The European Union. The Ongoing Process of Integration*. Hague: T.M.C. Asser Press, 2004, p. 155–163.

žalos asmuo patiria dėl nacionalinio galutinės instancijos teismo veiksmų (toks teismas priima sprendimą, kuriuo netinkamai išaiškinama ir pritaikoma ES teisė), pažeidžiančių ES teisę[238]. Vėliau ši Teismo pozicija patvirtinta *Traghetti del Mediterraneo* byloje[239]. Taigi D. Nassimpian teigimu, galimybės taikyti valstybės atsakomybę už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų, pažeidžiančių ES teisę, pripažinimas buvo logiška Teismo praktikos vystymosi pasekmė[240].

Neatsiejamas valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų taikymo elementas – kaip turėtų būti suprantama sąvoka „*galutinės instancijos teismas*“. Šią sąvoką tikslinga apibrėžti Sutarties 267 straipsnio 3 dalies, kuri įtvirtina galutinės instancijos teismų pareigą kreiptis į Teismą prašant prejudicinio sprendimo, kontekste. *Costa v. ENEL* byloje Teismas pažymėjo, jog pareigą kreiptis į Teismą su prašymu priimti prejudicinį sprendimą turi bet kuris „valstybės narės teismas, kurio sprendimas tuo konkrečiu atveju yra galutinis ir neskundžiamas, nepriklausomai nuo tokio teismo statuso nacionalinėje teismų sistemoje“[241]. Vadovaujantis Teismo sprendimu *Dorsch Consult* byloje, galutinės instancijos teismas apibrėžtinas vadovaujantis tokiais kriterijais (atsižvelgiant į kriterijų visumą, o ne į kurį nors vieną kriterijų): ar šis teismas įsteigtas pagal teisės normas, yra nuolatinis ir nepriklausomas, jo jurisdikcija yra privaloma, jis taiko teisės normas, yra privaloma institucija ginčų tarp bylos šalių sprendimui[242]. Sprendimą *Dorsch Consult* byloje detalizavo Teismo sprendimas *Lyckeskog* byloje, kurioje pripažinta, jog galutinės instancijos teismo sąvoka apima visus „nacionalinius teismus, kurių sprendimai tuo konkrečiu atveju yra galutiniai ir neskundžiami, net jeigu šie teismai nėra aukščiausi teismai nacionalinėje teismų sistemoje“[243]. Iš šių Teismo argumentų galima daryti tokias išvadas: pirma, ar teismas laikytinas galutinės instancijos teismu spręstina kiekvienu atveju atskirai vadovaujantis bylos aplinkybėmis; antra, net ir žemesnės instancijos teismo sprendimas gali būti galutinis ir neskundžiamas toje byloje (pavyzdžiui, bylose, kuriose ieškinio suma yra nedidelė).

Valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų problematika sulaukė didelio teisės mokslininkų susidomėjimo[244]. Siekiant išsiaiškinti, ar valstybės

---

[238] ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239.
[239] ETT 2006 m. birželio 13 d. Sprendimas *Traghetti del Mediterraneo Spa prieš Repubblica Italiana*, C-173/03, Rink. p. I-5177.
[240] Nassimpian, D. ...And We Keep on meeting: (De-) fragmenting State Liability. *European Law Review.* 2007, 32, p. 822.
[241] ETT 1964 m. liepos 15 d. Sprendimas *Costa prieš Enel*, 6/64, Rink. p. 585, p. 592.
[242] ETT 1997 m. rugsėjo 17 d. Sprendimas *Dorsch Consult*, C-54/96, Rink. p. I-4961, 23 punktas.
[243] ETT 2002 m. birželio 4 d. Sprendimas *Lyckeskog*, C-99/00, Rink. p. I-4839, 14–15 punktai.
[244] Classen, C. D. Case C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Osterreich,* Judgment of 30 September 2003, Full Court. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 813–824; Wattel, P. J. *Köbler, Cilfit and Welthgrove*: We Can't Go on Meeting Like This. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 177–190; Pfander, J. E. *Köbler v. Austria*:

atsakomybės už žalą taikymas dėl galutinės instancijos teismų veiksmų yra pagrįstas, būtina išspręsti kelias aktualias problemas, su kuriomis šiuo atveju susiduriama[245].

Pirmoji problema – suderinamumas su *res judicata* principu. *Res judicata* principas – vienas svarbiausių principų teismų veikloje. Bendrąja prasme šis principas reiškia, kad įsiteisėjęs teismo sprendimas yra privalomas ginčo šalims, šio sprendimo šalys daugiau nebegali skųsti. *Res judicata* principo pagalba siekiama padaryti teismo sprendimą galutinį, nepakeičiamą ir stabilų, užtikrinti teisinę ginčo šalių santykių taiką[246].

Teismas sprendimuose *Köbler* ir *Traghetti del Mediterraneo* bylose nėra tinkamai pagrindęs, ar, taikant valstybės atsakomybę už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų, nepažeidžiamas *res judicata* principas. *Köbler* byloje Teismas, pasiremdamas savo sprendimu *Eco Swiss* byloje[247], išskyrė, kad, siekiant užtikrinti teisinių santykių stabilumą ir tinkamą teisingumo vykdymą, būtina garantuoti, kad teismų sprendimai, kurie tapo galutiniai išnaudojus visas nacionalines asmens teisių gynybos priemones arba nepasinaudojus teise tokių teismų sprendimų skųsti (remiantis nacionalinėje teisėje nustatytais apskundimo terminais), nebegali būti skundžiami. Teismas taip pat nurodė, kad, kreipiantis dėl žalos iš valstybės atlyginimo, jei ES (anksčiau EB) teisę savo veiksmais pažeidė galutinės instancijos teismas, neskundžiamas pats teismo sprendimas kaip toks, o siekiama, kad būtų atlyginta žala, kurią savo veiksmais sukėlė šis teismas. Be to, anot Teismo, skiriasi ir tokio proceso šalys. Jei asmens reikalavimas dėl žalos atlyginimo bus patenkintas, asmuo turės teisę gauti žalos iš valstybės atlyginimą. Šiuo atveju

---

Expositional Supremacy and Member State Liability. *European Business Law Review*. 2006, 17, p. 275–297; Vajda, Ch. Liability for Breach of Community Law: A Survey of the ECJ Cases Post *Factortame*. *European Business Law Review*. 2006, 17, p. 264–266; Ruffert, M. Case C-173/03, *Traghetti del Mediterraneo SpA in Liquidation v. Italian Republic,* Judgment of the Court (Great Chamber) of 13 June 2006, nyr. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 479–486; Anagnostaras, G. The Principle of State Liability for Judicial Breaches: The Impact of European Community Law. *European Public Law*. 2001, 7(2), p. 281–305; Komarek, J. Federal Elements in the Community Judicial System: Building Coherence in the Community Legal Order. *Common Market Law Review*. 2005, 42, p. 9–34; Jans, J. H. State Liability and Infringements Attributable to National Courts: a Dutch Perspective on the *Köbler* case. In *The European Union: An Ongoing Process of Integration*. Hague: T.M.C. Asser Institut, 2004, p. 165–176; Breuer, M. State Liability for Judicial Wrongs and Community Law: The Case of *Gerhard Köbler v. Austria*. *European Law Review*. 2004, 49, p. 243–254; Nassimpian, D. ...And We Keep on meeting: (De-) fragmenting State Liability. *European Law Review.* 2007, 32, p. 819–826; Beutler, B. State Liability for Breaches of Community Law by National Courts: is the Requirement of a Manifest Infringement of the Applicable Law an Insurmountable Obstacle? *Common Market Law Review*. 2009, 46(3), p. 773–804; Tamavičiūtė, V. Valstybių narių atsakomybė privatiems asmenims dėl naconalinių teismų veiksmais padarytos žalos. *Jurisprudencija.* 2007, 7(97), p. 74–81, Valutytė, R. Valstybių narių atsakomybės dėl galutinės instancijos teismų sprendimų teisiniai pagrindai. *Socialinių mokslų studijos.* 2009, 2(2), p. 137–156; Valutytė, R. Galimi konstitucinių principų bei Europos žmogaus teisių konvencijos pažeidimai įgyvendinant valstybės atsakomybę dėl EB teisę pažeidžiančių galutinės instancijos teismų veikų. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 3(3), p. 145–164.

[245] Atsižvelgiant į nacionalinių konstitucinių teismų vietą valstybės institucijų sistemoje ir jų atliekamų funkcijų specifiką, šiame darbe nėra analizuojama, ar valstybės atsakomybė už žalą taip pat galėtų būti taikoma tuo atveju, jei žalos asmuo patirtų dėl konstitucinio teismo veiksmų.

[246] Nekrošius, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 226 ir 235.

[247] ETT 1999 m. birželio 1 d. Sprendimas *Eco Swiss*, C-126/97, Rink. p. I-3055, 46 punktas.

nėra ginčijamas galutinės instancijos teismo sprendimo teisėtumas ir pagrįstumas, toks sprendimas nėra iš naujo peržiūrimas. Vadinasi, *res judicata* principas nebūtų pažeistas[248]. Darytina išvada, kad Teismo rėmimasis sprendimu *Eco Swiss* byloje, pagrindžiant valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismo veiksmų taikymo suderinamumą su *res judicata* principu, nebuvo pakankamas. Pastarojoje byloje Teismas tik konstatavo, jog nacionalinės proceso teisės normos, kurios užkerta galimybę toliau ginčyti teismo sprendimą, tapusį galutiniu ir neskundžiamu ir todėl įgijusį *res judicata* galią pasibaigus jo apskundimo terminui, yra suderinamos su *res judicata* principu, nes taip užtikrinamas teisinis tikrumas, kuris geriausiai atsispindi taikant *res judicata* principą[249]. Be to, *Eco Swiss* bylos aplinkybės buvo skirtingos, joje nebuvo reikalaujama žalos iš valstybės atlyginimo, todėl ir valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismo veiksmų klausimas nebuvo sprendžiamas.

Kiek išsamiau valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismo veiksmų suderinamumas su *res judicata* principu aiškinamas generalinio advokato Leger nuomonėje, pateiktoje *Köbler* byloje. Generalinis advokatas Leger nurodė, kad valstybės atsakomybės už žalą taikymas dėl galutinės instancijos teismo veiksmų, kuriais pažeidžiama ES (anksčiau EB) teisė, suderinamas su *res judicata* principu dėl šių priežasčių: pirma, *res judicata* principas pripažįstamas valstybių narių nacionalinėje teisėje ir ES teisėje, daugelis valstybių narių yra neriboja asmens teisės į žalos atlyginimą, jei žalą padaro galutinės instancijos teismas; antra, *res judicata* principas parodo, kad teismo sprendimas, kuriuo išspręstas konkretus ginčas, negali būti ginčijamas, nebent nacionalinėje teisėje yra kitų asmens teisių gynybos priemonių, kuriomis gali būti pasinaudota. Jeigu visos asmens teisių gynybos priemonės jau yra išnaudotos, teismo sprendimas tampa galutiniu ir neskundžiamu; trečia, *res judicata* principas gali būti taikomas tik *esant tokių trijų aplinkybių visumai*: ginčo objektas yra tas pats, ginčo teisinis pagrindas yra vienodas, ginčo šalys yra tos pačios. Šios aplinkybės turi būti taikomos kumuliatyviai, bet ne alternatyviai. Jei asmuo kreipiasi dėl žalos iš valstybės, kurios galutinės instancijos teismas pažeidė ES (anksčiau EB) teisę, atlyginimo, ne visos pirmiau minėtos aplinkybės yra tenkinamos; ketvirta, atsisakius pripažinti teisę į žalos atlyginimą, jei žala asmeniui būtų padaryta galutinės instancijos teismo veiksmais, būtų nesilaikyta efektyvumo ir veiksmingumo principų[250]. Matyti, jog generalinis advokatas Leger pateikė svarius argumentus, pagrindžiančius valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismo veiksmų taikymo suderinamumą su *res judicata* principu. Šiais argumentais Teismas *Köbler* byloje, vis dėlto nesirėmė.

[248] ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 38–40, 48 punktai.
[249] ETT 1999 m. birželio 1 d. Sprendimas *Eco Swiss*, C-126/97, Rink. p. I-3055, 46 punktas.
[250] Generalinio advokato Leger 2003 m. balandžio 8 d. nuomonė byloje *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 95–114 punktai.

Sprendime, priimtame *Traghetti del Mediterraneo* byloje, Teismas nepateikė naujų argumentų, pagrindžiančių valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismo veiksmų taikymo suderinamumą su *res judicata* principu[251]. Generalinis advokatas Leger nuomonėje, pateiktoje *Traghetti del Mediterraneo* byloje, išsamiau šios problemos taip pat nenagrinėjo pažymėdamas, jog *res judicata* principas negali būti kliūtis taikyti valstybės atsakomybę už žalą tuo atveju, jei ES (anksčiau EB) teisę savo veiksmais pažeidžia galutinės instancijos teismas[252].

Iš to, kas išdėstyta, būtų galima teigti, jog Teismas nėra išsamiai pagrindęs valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismo veiksmų taikymo suderinamumo su *res judicata* principu. Trūkstant tokių Teismo argumentų ir, atsižvelgiant į *res judicata* principo svarbą tiek ES, tiek nacionalinėse teisinėse sistemose, būtina išnagrinėti, kaip Teismo praktikoje aiškinamas šio principo turinys.

Teismas siekia užtikrinti, jog *res judicata* principas būtų ginamas ir nepažeidžiamas. *Fallimento Olimpiclub* byloje Teismas pabrėžė, jog *res judicata* principas, kaip ypač svarbus teismų veiklos principas, pripažįstamas tiek ES (anksčiau EB), tiek nacionalinėje teisėje. Todėl teismų sprendimai, kurie tapo galutiniais išnaudojus visas nacionalines asmens teisių gynybos priemones arba pasibaigus jų apskundimo terminams, nebegali būti daugiau ginčijami[253]. *Res judicata* principo svarbą Teismas ypač akcentavo bylose, kuriose buvo keliamas klausimas dėl *res judicata* principo suderinamumo su proceso pagal nacionalinę teisę atnaujinimo galimybe. Pasinaudojus teise į proceso atnaujinimą, siekiama, kad byla būtų nagrinėjama atsižvelgus į naujas aplinkybes, kurios anksčiau nebuvo arba negalėjo būti žinomos nei teismui, nei ginčo šaliai. Kol tokios aplinkybės nepaaiškėja, galutinės instancijos teismo sprendimas laikomas neskundžiamu[254].

Kühne ir Heitz byloje Teismas sprendė, ar administracinis procesas gali būti atnaujintas dėl aplinkybės, kad, Teismui priėmus sprendimą, aiškinantį konkrečią ES (anksčiau EB) teisės normą, paaiškėja, jog administracinis teismas, kurio sprendimas yra galutinis ir neskundžiamas pagal nacionalinę teisę, netinkamai išaiškino ir pritaikė ES (anksčiau EB) teisę. Teismas pripažino, kad toks vėliau priimtas Teismo sprendimas yra privalomas administraciniam teismui, kuris pirmiau sprendė konkretų ginčą ir netinkamai pritaikė bei išaiškino ES (anksčiau EB) teisę.

---

[251] ETT 2006 m. birželio 13 d. Sprendimas *Traghetti del Mediterraneo Spa prieš Repubblica Italiana*, C-173/03, Rink. p. I-5177, 30–32 punktai.
[252] Generalinio advokato Leger 2005 m. spalio 11 d. nuomonė byloje *Traghetti del Mediterraneo Spa prieš Repubblica Italiana*, C-173/03, Rink. p. I-5177, 50–51 punktai.
[253] ETT 2009 m. rugsėjo 3 d. Sprendimas *Fallimento Olimpiclub*, C-2/08, Rink. p. 0000, 21–22 punktai.
[254] Nekrošius, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 237.

Vis dėlto Teismas pabrėžė, jog *res judicata* principas turi užtikrinti teisinio tikrumo principą, todėl ES (anksčiau EB) teisė neįpareigoja nacionalinėje teisėje nustatyti galimybės atnaujinti administracinį procesą, jei: administracinis teismas priėmė galutinį ir neskundžiamą sprendimą konkrečioje byloje; ginčo šalis išnaudojo visas savo teisių gynybos priemones arba pasibaigė administracinio teismo sprendimo apskundimo terminas. Nepaisant to, procesą galima atnaujinti, jeigu tenkinamos tokios keturios sąlygos: pirma, administracinis teismas pagal nacionalinės teisės normas gali atnaujinti procesą; antra, šio teismo sprendimas yra galutinis ir neskundžiamas; trečia, administracinis teismas, nesikreipęs į Teismą pagal Sutarties 267 straipsnio (anksčiau EB sutarties 234 straipsnio) 3 dalį, netinkamai išaiškino ir pritaikė ES (anksčiau EB) teisės normą, kurią vėliau kitaip išaiškino Teismas; ketvirta, asmuo kreipėsi dėl proceso atnaujinimo iš karto po to, kai sužinojo apie tokį naujai priimtą Teismo sprendimą[255]. Vadinasi, *Kühne ir Heitz* byloje Teismas pripažino, jog *res judicata* principo nepažeidžia administracinio proceso atnaujinimo galimybė išimtiniais atvejais. Išanalizavus visas keturias pirmiau minėtas sąlygas, galima daryti išvadą, jog svarbiausia iš jų yra pirmoji – galimybė atnaujinti administracinį procesą turi būti numatyta nacionalinėje teisėje.

Sprendime, priimtame *Arcor* byloje, Teismas, pasiremdamas *Kühne ir Heitz* byla, patvirtino, jog ES (anksčiau EB) teisė nereikalauja, kad nacionalinėje teisėje būtų nustatyta galimybė atnaujinti administracinį procesą, jei administracinio teismo sprendimas yra galutinis ir neskundžiamas asmeniui išnaudojus visas savo teisių gynybos priemones arba pasibaigus teismo sprendimo apskundimo terminui. Atsižvelgęs į tai, Teismas išvardijo tas pačias keturias *Kühne ir Heitz* byloje nurodytas sąlygas, kurioms esant administracinis procesas gali būti atnaujinamas[256].

Kempter byloje Teismas padarė dar kelias svarbias išvadas. Jis nurodė, jog konkrečios ES (anksčiau EB) teisės normos išaiškinimas yra privalomas administraciniam teismui, kuris, nesikreipęs į Teismą pagal Sutarties 267 straipsnio (anksčiau EB sutarties 234 straipsnio) 3 dalį, priėmė sprendimą pirmiau nei Teismas išaiškino tą teisės normą. Taip pat, esant išskirtinėm aplinkybėm, tokio teismo sprendimas gali būti peržiūrėtas tam, kad būtų atsižvelgta į vėliau priimtą Teismo sprendimą, išaiškinantį konkrečią ES (anksčiau EB) teisės normą. Sutarties 267 straipsnio (anksčiau EB sutarties 234 straipsnio) 3 dalis atspindi Teismo ir nacionalinių teismų bendradarbiavimo mechanizmą, kuris yra visiškai nesusijęs su ginčo šalimis. Atsižvelgiant į tai, asmuo, norėdamas, kad procesas būtų atnaujintas, neturi pareigos įrodyti, kad ankstesnio bylos nagrinėjimo metu jis pats turėjo kelti konkrečios ES (anksčiau EB) teisės normos aiškinimo klausimą ir reikalauti, kad nacionalinis teismas pateiktų prašymą Teismui priimti prejudicinį

[255] ETT 2004 m. sausio 13 d. Sprendimas *Kühne ir Heitz*, C-453/00, Rink. p. I-837, 20–28 punktai.
[256] ETT 2006 m. rugsėjo 16 d. Sprendimas *Arcor ir kt*., C-392/04 ir C-422/04, Rink. p. I-8559, 51–52 punktai.

sprendimą. Procesas atnaujinamas pagal nacionalinėje teisėje nustatytus terminus, nes ES (anksčiau EB) teisė tokių terminų nenustato. Šie terminai turi būti protingi ir atitikti efektyvumo ir veiksmingumo principus[257]. Efektyvumo ir veiksmingumo principų svarba taikant *res judicata* principą, pabrėžta ir *Fallimento Olimpiclub* byloje. Šioje byloje pažymėta, jog, pirma, nacionalinė teisė nebūtinai turi numatyti administracinio proceso atnaujinimo galimybę; antra, nors *res judicata* principas taikomas pagal nacionalinės teisės normas, jį taikant reikia atsižvelgti į efektyvumo ir veiksmingumo principus. Šie principai užtikrina, kad jei nacionaliniame teisme ginamos asmens teisės, kurias jam suteikia ES teisė, nacionalinės teisės normos turi būti vienodai taikomos kaip ir tuo atveju, kai ginamos asmens teisės, kurias jam suteikia nacionalinė teisė; asmens galimybė pasinaudoti iš ES (anksčiau EB) teisės kylančiomis savo teisėmis nacionaliniame teisme neturi būti apsunkinta arba tapti praktiškai neįmanoma[258]. Vadinasi, taikant *res judicata* principą pagal nacionalinės teisės normas, turi būti atsižvelgiama į efektyvumo ir veiksmingumo principus.

Kapferer byloje Teismas pripažino ir nacionalinio civilinio proceso atnaujinimo galimybę. Teismas nagrinėjo, ar nacionalinis teismas, vadovaudamasis ES (anksčiau EB) teise, gali iš naujo peržiūrėti galutinį ir neskundžiamą sprendimą, priimtą civiliniame procese, jei šis sprendimas yra nesuderinamas su ES (anksčiau EB) teisės normomis. Remdamasis sprendimu *Köbler* byloje, Teismas pabrėžė, jog būtina užtikrinti, kad nacionalinių teismų sprendimai, kurie tapo galutiniais išnaudojus visas nacionalines asmens teisių gynybos priemones arba pasibaigus tokių sprendimų apskundimo terminams, daugiau nebegali būti skundžiami, juos privaloma vykdyti. Vadovaudamasis *Eco Swiss* byla, Teismas pripažino, jog ES (anksčiau EB) teisė nereikalauja, kad nacionalinis teismas nukryptų nuo *res judicata* principo, netgi, jei tai užkirstų kelią asmens teisių gynybai galutinės instancijos teismui pažeidus ES (anksčiau EB) teisę. Pasiremdamas sprendimu *Kühne ir Heitz* byloje, Teismas taip pat pabrėžė, jog proceso atnaujinimo galimybė turi būti numatyta nacionalinėje teisėje. Kadangi šiuo atveju tokios galimybės nustatytos nebuvo, procesas negalėjo būti atnaujinamas netgi tuo atveju, jei galutinės instancijos teismas, priėmęs sprendimą, pažeidė ES (anksčiau EB) teisę[259]. Atsižvelgiant į tai, kas pirmiau išdėstyta, galima būtų teigti, jog civilinio proceso atnaujinimo galimybė yra suderinama su *res judicata* principu, jei tokia galimybė numatyta nacionalinėje teisėje.

Apibendrinus Teismo praktiką dėl *res judicata* principo taikymo, galima daryti kelias svarbias išvadas. Pirma, su *res judicata* principu yra suderinama nacionalinio proceso

[257] ETT 2008 m. vasario 12 d. Sprendimas *Kempter,* C-2/06, Rink. p. I-411, 34–46, 54–60 punktai.
[258] ETT 2009 m. rugsėjo 3 d. Sprendimas *Fallimento Olimpiclub*, C-2/08, Rink. p. 0000, 23–25 punktai.
[259] ETT 2006 m. kovo 16 d. Sprendimas *Kapferer,* C-234/04, Rink. p. I-2585, 19–24 punktai.

atnaujinimo galimybė. Antra, valstybės atsakomybė už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų turėtų būti suderinama su *res judicata* principu, nes ir galutinės instancijos teismas gali netinkamai išaiškinti ir pritaikyti ES teisės normas bei tokiais savo veiksmais padaryti žalos asmeniui. Vadinasi, asmuo, dėl šių galutinės instancijos teismo veiksmų patyręs žalos, privalo turėti galimybę kreiptis dėl žalos iš valstybės atlyginimo.

Teismo argumentai dėl valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų suderinamumo su *res judicata* principu sulaukė daug teisės mokslininkų dėmesio[260]. Užsienio teisininkai pažymi konkrečius Teismo argumentavimo trūkumus. Pirma, Teismas neatsižvelgė į tai, kad galutinės instancijos teismų sprendimai sukelia tam tikras neginčijamas teises ir pareigas asmenims. Antra, pripažinus valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų taikymo galimybę, kitas nacionalinis teismas, nagrinėdamas bylą dėl žalos atlyginimo, turėtų vertinti, ar galutinės instancijos teismo sprendimas yra teisėtas ir pagrįstas (o tai reikštų, kad yra ginčijamas pats galutinės instancijos teismo sprendimas)[261]. Trečia, Teismas negali panaikinti nacionalinio teismo sprendimo, Teismas nėra apeliacinė instancija nacionalinių teismų sprendimams[262]. Ketvirta, pripažinus galimybę taikyti valstybės atsakomybę už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų, atsirastų galimybė taikyti ES deliktinę atsakomybę dėl paties Teismo sprendimų, netinkamai išaiškinusių ES (anksčiau EB) teisės normas (šiuo metu ES deliktinė atsakomybė dėl Teismo sprendimų, kuriais netinkamai išaiškinama ES teisės norma, nepripažįstama)[263]. Dėl pirmojo ir antrojo argumentų pažymėtina, jog sprendžiant žalos atlyginimo klausimą nėra ginčijamas teismo sprendimo teisėtumas ir pagrįstumas, t. y. nėra iš naujo vertinamos toje byloje nacionalinio teismo nustatytos aplinkybės. Kreipimasis į teismą dėl žalos iš valstybės atlyginimo – savarankiška asmens teisių gynybos

---

[260] Classen, C. D. Case C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Osterreich,* Judgment of 30 September 2003, Full Court. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 817–821; Ruffert, M. Case C-173/03, *Traghetti del Mediterraneo SpA in Liquidation v. Italian Republic,* Judgment of the Court (Great Chamber) of 13 June 2006, nyr. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 482–486; Wattel, P. J. *Köbler, Cilfit and Welthgrove*: We Can't Go on Meeting Like This. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 177–190; Komarek, J. Federal Elements in the Community Judicial System: Building Coherence in the Community Legal Order. *Common Market Law Review*. 2005, 42, p. 18–21; Nassimpian, D. ...And We Keep on meeting: (De-) fragmenting State Liability. *European Law Review.* 2007, 32, p. 835–836.

[261] Ruffert, M. Case C-173/03, *Traghetti del Mediterraneo SpA in Liquidation v. Italian Republic,* Judgment of the Court (Great Chamber) of 13 June 2006, nyr. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 484–486; Classen, C. D. Case C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Osterreich,* Judgment of 30 September 2003, Full Court. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 818.

[262] Somek, A. Inexplicable Law: Legality's Adventure in Europe. *Transnational Law and Contemporary Problems*. 2006, 15, p. 110–111.

[263] Wattel, P. J. *Köbler, Cilfit and Welthgrove*: We Can't Go on Meeting Like This. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 190; Ruffert, M. Case C-173/03, *Traghetti del Mediterraneo SpA in Liquidation v. Italian Republic,* Judgment of the Court (Great Chamber) of 13 June 2006, nyr. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 485–486; Somek, A. Inexplicable Law: Legality's Adventure in Europe, p. 117; Nassimpian, D. ...And We Keep on meeting: (De-) fragmenting State Liability. *European Law Review.* 2007, 32, p. 836.

priemonė, kuria asmuo gali pasinaudoti, jei įrodo Teismo praktikoje suformuluotas atsakomybės sąlygas. Be to, skiriasi ir atsakovas – kreipiantis į teismą dėl žalos atlyginimo, atsakovas visais atvejais yra valstybė. Taigi reikalaujant žalos iš valstybės atlyginimo, jei ES teisė pažeista galutinės instancijos teismo veiksmais, nėra paneigiamas faktas, jog galutinės instancijos teismo sprendimas ginčo šalims sukėlė neginčijamas teises ir pareigas. Tai, kad kitas nacionalinis teismas turėtų nagrinėti bylą dėl žalos atlyginimo ES teisę pažeidus galutinės instancijos teismui, nesudaro pagrindo teigti, jog galutinės instancijos teismo sprendimas yra neteisėtas ir nepagrįstas. Kitas teismas, kuris nagrinėtų tokią bylą dėl žalos atlyginimo, kaip tik galėtų objektyviai ir nešališkai įvertinti ES teisės pažeidimą nevertindamas tokio pažeidimo padariusio galutinės instancijos teismo sprendimo teisėtumo ir pagrįstumo, bet *siekdamas išsiaiškinti, ar tenkinamos valstybės atsakomybės už žalą sąlygos*. Taigi reikalaujant žalos iš valstybės atlyginimo skiriasi ginčo objektas ir paties ginčo šalys. Dėl trečiojo argumento pažymėtina, jog Teismas nenagrinėja bylų dėl žalos iš valstybės atlyginimo, šias bylas gali nagrinėti tik nacionaliniai teismai, kurių sprendimai niekada neskundžiami Teismui. Dėl paskutinio – ketvirtojo, argumento pažymėtina, jog Sutarties 340 straipsnio 2 dalis nedetalizuoja, dėl kokių ES institucijų veiksmų gali būti taikoma ES deliktinė atsakomybė. Kadangi Teismas taip pat yra viena iš pagrindinių ES institucijų, galima būtų teigti, jog teoriškai ES deliktinė atsakomybė taip pat būtų galima ir tuo atveju, jei ES teisę pažeistų Teismas, priėmęs sprendimą, nesuderinamą su ES teisės normomis. Vis dėlto pažymėtina, jog Teismo praktikoje nėra buvę nei vienos bylos dėl ES deliktinės atsakomybės taikymo ES teisę pažeidus paties Teismo veiksmais. Atsižvelgiant į Teismo vykdomą svarbią funkciją – pareigą užtikrinti vienodą ES teisės aiškinimą ir taikymą visose valstybėse narėse, pripažinimas, jog ES teisę taip pat galėtų pažeisti ir Teismas, paneigtų minėtą svarbią Teismo funkciją ir sudarytų grėsmę visos ES teisinės sistemos funkcionavimui. Apibendrinant teigtina, kad valstybės atsakomybė už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų nesudaro pagrindo pripažinti galimybės taikyti ES deliktinę atsakomybę dėl paties Teismo veiksmų.

Yra autorių, teigiančių, kad su *res judicata* principu būtų suderinama tik nacionalinio proceso atnaujinimo galimybė. Kaip teigia P. J. Wattel, Teismas *Köbler* byloje pripažinęs asmens teisę į žalos atlyginimą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų, paneigė *res judicata* principo svarbą. Šis autorius kaip išeitį nurodo galimybę kreiptis dėl nacionalinio proceso atnaujinimo, nes tokiu atveju nereikėtų įrodyti valstybės atsakomybės už žalą sąlygų, būtų sumažintas nacionalinių teismų darbo krūvis, nebūtų prašoma žalos atlyginimo, kas gali turėti neigiamų pasekmių valstybės biudžetui. J. Komarek taip pat išskiria, kad asmens teisė į žalos atlyginimą kelia grėsmę *res judicata* principui. Proceso atnaujinimas, anot šio autoriaus, geriau

padėtų asmeniui apginti savo pažeistas teises[264]. Vis dėlto proceso atnaujinimo galimybės nacionalinė teisė gali ir nenumatyti, o šiuo atveju asmens teisės liktų neapsaugotos. Be to, iš paties Teismo praktikos matyti, kad proceso atnaujinimas ir valstybės atsakomybė už žalą – dvi savarankiškos asmens teisių gynybos priemonės, kurios skiriasi taikymo tikslais: proceso atnaujinimu siekiama iš naujo įvertinti konkrečią situaciją, kurią anksčiau jau yra nagrinėjęs nacionalinis teismas, valstybės atsakomybe už žalą siekiama, kad asmuo gautų žalos iš valstybės atlyginimą.

Nepaisant pirmiau išvardintų argumentų, yra užsienio teisės autorių, kurie išsako nuomonę, jog valstybės atsakomybė už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų yra suderinama su *res judicata* principu[265]. Ch. Vajda, J. E. Pfander ir B. Beutler nuomone, Teismo sprendimas *Köbler* byloje buvo tikėtina valstybės atsakomybės už žalą taikymo pasekmė, todėl asmuo turi turėti teisę į žalos atlyginimą ir tuo atveju, jei ES teisę pažeidė galutinės instancijos teismas[266]. Tarpinės pozicijos laikosi M. Ruffert, kuris nurodo, jog valstybės atsakomybė už žalą dėl galutinės instancijos teismo veiksmų būtų suderinama su *res judicata* principu tuo atveju, jei būtų griežtai aiškinama antroji atsakomybės sąlyga (pažeidimo pakankamas akivaizdumas)[267]. C. D. Classen manymu, kreipiantis dėl žalos iš valstybės atlyginimo ES teisę pažeidus galutinės instancijos teismui, asmuo neginčija to, kas jau buvo nagrinėta ankstesniame procese. Taigi siekiant užtikrinti, kad šiuo atveju *res judicata* principas nebūtų pažeistas, nacionalinis teismas, kuris nagrinėja bylą dėl žalos atlyginimo, turi laikyti galutinės instancijos teismo sprendimą teisėtu ir pagrįstu ir kreiptis į Teismą su nauju prašymu priimti prejudicinį sprendimą dėl konkrečios ES teisės normos išaiškinimo tam, kad galima būtų nustatyti, ar galutinės instancijos

---

[264] Komarek, J. Federal Elements in the Community Judicial System: Building Coherence in the Community Legal Order. *Common Market Law Review*. 2005, 42, p. 20–21.

[265] Vajda, Ch. Liability for Breach of Community Law: A Survey of the ECJ Cases Post *Factortame*. *European Business Law Review*. 2006, 17, p. 264–266; Pfander, J. E. *Köbler v. Austria*: Expositional Supremacy and Member State Liability. *European Business Law Review*. 2006, 17, p. 275–276; Beutler, B. State Liability for Breaches of Community Law by National Courts: is the Requirement of a Manifest Infringement of the Applicable Law an Insurmountable Obstacle? *Common Market Law Review*. 2009, 46(3), p. 773–804; Ruffert, M. Case C-173/03, *Traghetti del Mediterraneo SpA in Liquidation v. Italian Republic,* Judgment of the Court (Great Chamber) of 13 June 2006, nyr. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 485–486; Classen, C. D. Case C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Osterreich,* Judgment of 30 September 2003, Full Court. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 818; Tamavičiūtė, V. Valstybių narių atsakomybė privatiems asmenims dėl naconalinių teismų veiksmais padarytos žalos. *Jurisprudencija.* 2007, 7(97), p. 76–77.

[266] Vajda, Ch. Liability for Breach of Community Law: A Survey of the ECJ Cases Post *Factortame*. *European Business Law Review*. 2006, 17, p. 264–266; Pfander, J. E. *Köbler v. Austria*: Expositional Supremacy and Member State Liability. *European Business Law Review*. 2006, 17, p. 275–276; Beutler, B. State Liability for Breaches of Community Law by National Courts: is the Requirement of a Manifest Infringement of the Applicable Law an Insurmountable Obstacle? *Common Market Law Review*. 2009, 46(3), p. 773–804.

[267] Ruffert, M. Case C-173/03, *Traghetti del Mediterraneo SpA in Liquidation v. Italian Republic,* Judgment of the Court (Great Chamber) of 13 June 2006, nyr. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 485–486. Kaip reikėtų aiškinti antrąją atsakomybės sąlygą – pažeidimo pakankamą akivaizdumą, tuo atveju, jei būtų taikoma valstybės atsakomybė dėl galutinės instancijos teismų veiksmų, analizuojama šio darbo 4.4 skyriuje.

teismas pažeidė ES teisę[268]. Pirmiau buvo minėta, kad, pripažinus valstybės atsakomybę už žalą dėl galutinės instancijos teismo veiksmų, neginčijamas galutinės instancijos teismo sprendimo teisėtumas ir pagrįstumas. Šiuo atveju kreipiamasi dėl žalos iš valstybės atlyginimo taikant atsakomybės sąlygas. Reikalavimas kreiptis į Teismą su prašymu iš naujo paaiškinti konkrečią ES teisės normą (kuri jau anksčiau buvo aiškinta), sudarytų sąlygas proceso vilkinimui ir sukeltų asmeniui, siekiančiam žalos iš valstybės atlyginimo, papildomą naštą. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad nacionalinis teismas pats gali nuspręsti, ar jam kreiptis į Teismą su prašymu priimti prejudicinį sprendimą, ar ne. Asmuo, būdamas ginčo šalimi, gali tik atkreipti nacionalinio teismo dėmesį į tai, kad ginčo atveju tikslinga kreiptis į Teismą pagal Sutarties 267 straipsnį. Apibendrintai būtų galima teigti, jog vieningos nuomonės dėl to, ar valstybės atsakomybė už žalą dėl galutinės instancijos teismo veiksmų yra suderinama su *res judicata* principu, nėra. Atsižvelgiant į pirmiau išsakytus argumentus, manytina, jog būtų tikslinga pritarti tiems teisės mokslininkams, kurie teigia, kad valstybės atsakomybė už žalą ES teisę pažeidus galutinės instancijos teismo veiksmais neprieštarauja *res judicata* principui. Tokia išvada daroma todėl, kad ir galutinės instancijos teismas gali suklysti ir dėl to netinkamai išaiškinti ir pritaikyti ES teisės normą. Asmens teisė į žalos atlyginimą neturi būti ribojama vien tuo pagrindu, kad ES teisę pažeidė galutinės instancijos teismas, kurio sprendimas tuo atveju yra galutinis ir neskundžiamas.

Kitas principas, kurio suderinamumas su valstybės atsakomybe už žalą dėl galutinės instancijos teismo veiksmų keliamas – *nacionalinių teismų nepriklausomumas*. *Köbler* byloje Teismas tik pabrėžė, kad turi būti skiriama teismo, kaip valstybės institucijos, ir teisėjo asmeninė atsakomybė. Nagrinėjant bylą dėl žalos iš valstybės atlyginimo, teisėjo asmeninė veikla vykdant teisingumą nėra vertinama, todėl nekyla jokios grėsmės nacionalinių teismų nepriklausomumui[269]. Detalesnės analizės Teismas neatliko ir *Traghetti del Mediterraneo* byloje[270]. Išsamesnius argumentus dėl šio principo išsakė generalinis advokatas Leger savo nuomonėje, pateiktoje *Köbler* byloje. Generalinis advokatas nurodė, jog, pripažinus valstybės atsakomybę už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų, teismų nepriklausomumo principas nepažeidžiamas dėl tokių priežasčių: pirma, sprendžiant valstybės atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimą klausimą, pripažįstama, jog tokių nepriklausomų valstybės institucijų kaip teismai veiksmai laikomi valstybės veiksmais pagal tarptautinę teisę; antra, valstybės

[268] Classen, C. D. Case C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Osterreich,* Judgment of 30 September 2003, Full Court. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 818.
[269] ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 41–43 punktai.
[270] ETT 2006 m. birželio 13 d. Sprendimas *Traghetti del Mediterraneo Spa prieš Repubblica Italiana*, C-173/03, Rink. p. I-5177.

atsakomybę Europos Sąjungai taip pat galima taikyti tuo atveju, jei ES teisę pažeidžia nacionaliniai teismai[271].

Bendrąja prasme teismų nepriklausomumas suprantamas kaip vienas konstitucinių principų, kuris reiškia, jog teisėjai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi nuo kitų valstybės institucijų ir ginčo šalių bei vadovaujasi tik įstatymais[272]. Iš Teismo argumentų, išsakytų *Köbler* byloje, galima būtų teigti, jog Teismas teismų nepriklausomumą sieja būtent su teisėjų nepriklausomumu, kuris turi būti užtikrinamas kiekvienoje nacionalinėje teisinėje sistemoje. Kaip Teismas nurodė *Köbler* byloje, nagrinėjant bylą dėl žalos iš valstybės atlyginimo, teisėjo veikla nėra vertinama, o sprendžiama, ar asmens reikalavimas gauti žalos atlyginimą yra pagrįstas atsižvelgiant į valstybės atsakomybės už žalą sąlygas. Generalinio advokato Leger argumentai, išdėstyti *Köbler* byloje, taip pat teisingi: valstybė turi būti suprantama kaip vieningas darinys, kai sprendžiamas jos atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimą arba atsakomybės Europos Sąjungai klausimas. Ir galutinės instancijos teismai gali suklysti aiškindami ES teisę, todėl būtina užtikrinti galimybę taikyti valstybės atsakomybę už žalą ir dėl galutinės instancijos teismo veiksmų.

Valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų taikymo suderinamumas su teismų nepriklausomumo principu teisės mokslininkų nėra plačiai analizuojamas. J. E. Pfander ir C. D. Classen išsako nepritarimą Teismui nurodydami, jog šiuo atveju sudaromos sąlygos ginčyti galutinės instancijos teismų sprendimus[273]. M. Ruffert teigimu, vienintelė sankcija, kurią galima taikyti nacionaliniam teismui – teismo sprendimo peržiūrėjimas aukštesnės instancijos teisme. Galutinės instancijos teismai turėtų būti visiškai atsakingi už savo priimtus sprendimus ir išlikti nepriklausomi. Jei sudaromos sąlygos kreiptis dėl žalos atlyginimo ES teisę pažeidus galutinės instancijos teismui, yra suabejojama tokių teismų vykdomu teisingumu[274]. Kritiškai vertinant šį teiginį, negalima su juo vienareikšmiškai sutikti. Pripažinus valstybės pareigą atlyginti dėl galutinės instancijos teismo veiksmų sukeltą žalą, jokio poveikio teisėjui, kaip teisingumo vykdytojui, nėra daroma – tiesiog pripažįstamas faktas, jog teismas netinkamai išaiškino tam tikrą ES teisės normą. Dėl šios priežasties remiantis valstybės atsakomybės už žalą sąlygomis, bet ne ginčijant galutinės instancijos teismo sprendimo

[271] Generalinio advokato Leger 2003 m. balandžio 8 d. nuomonė byloje *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 88–94 punktai.
[272] *Lietuvos konstitucinė teisė.* Autorių kolektyvas.Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 790–791.
[273] Classen, C. D. Case C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Osterreich,* Judgment of 30 September 2003, Full Court. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 816; Pfander, J. E. *Köbler v. Austria*: Expositional Supremacy and Member State Liability. *European Business Law Review*. 2006, 17, p. 281.
[274] Ruffert, M. Case C-173/03, *Traghetti del Mediterraneo SpA in Liquidation v. Italian Republic,* Judgment of the Court (Great Chamber) of 13 June 2006, nyr. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 485.

teisėtumą ir pagrįstumą, sprendžiamas klausimas, ar asmuo turi gauti žalos iš valstybės atlyginimą.

G. Anagnostaras nurodo, jog, pripažinus galimybę taikyti valstybės atsakomybę už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų, gali kilti grėsmė teismų nepriklausomumui, nes šiuo atveju valstybė būtų įpareigota kontroliuoti teismus, kurie yra visiškai nepriklausomi. Vis dėlto šis autorius pripažįsta, kad asmens teisės negali būti neginamos vien dėl to, kad teismai yra nepriklausomi nuo kitų valstybės institucijų[275]. Būtų galima sutikti su tų teisininkų nuomone, jog teisėjo asmeninė atsakomybė už savo veiksmus ir valstybės atsakomybė už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų nėra du tapatūs dalykai, todėl, kreipiantis į nacionalinį teismą dėl žalos iš valstybės atlyginimo jokios grėsmės teismų nepriklausomumui nekyla[276]. Sprendžiant žalos atlyginimo klausimą, teisėjo asmeninė veikla vykdant teisingumą nevertinama, šiuo atveju siekiama atsakyti į klausimą, ar tenkinamos valstybės atsakomybės už žalą sąlygos tam, kad asmeniui galėtų būti atlyginta žala.

Apibendrinant galima daryti išvadą, jog, pripažinus valstybės atsakomybę už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų, grėsmė teismų nepriklausomumui nekyla dėl tokių priežasčių. Pirma, nevertinama teismo, kaip valstybės institucijos, veikla vykdant teisingumą. Antra, nesvarstomas teisėjo asmeninės atsakomybės klausimas. Trečia, neatmestina galimybė, kad ir galutinės instancijos teismas gali suklysti, todėl asmens teisės turi būti ginamos nepriklausomai nuo to, dėl kokios valstybės institucijos veiksmų buvo pažeista ES teisė.

Trečioji problema, su kuria susiduriama pripažinus valstybės atsakomybę už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų – *teismų, kompetentingų nagrinėti bylas dėl žalos atlyginimo, paskyrimas. Köbler* byloje Teismas konstatavo, jog kiekviena valstybė narė privalo paskirti teismus, kurie būtų kompetentingi nagrinėti tokias bylas. Jeigu šių teismų nacionalinėje teisinėje sistemoje nėra, tai nesuderinama su valstybės atsakomybės už žalą taikymo esme[277]. Generalinis advokatas Leger savo nuomonėje, pateiktoje *Köbler* byloje, nurodė, jog: pirma, valstybės narės turi pačios nuspręsti, kokie nacionaliniai teismas nagrinės valstybės atsakomybės už žalą bylas, kai sprendžiamas klausimas dėl žalos iš valstybės atlyginimo ES teisę pažeidus galutinės instancijos teismams; antra, tokie teismai neabejotinai turi būti paskirsti, antraip bus

[275] Anagnostaras, G. The Principle of State Liability for Judicial Breaches: The Impact of European Community Law. *European Public Law*. 2001, 7(2), p. 287–289.
[276] Toner, H. Thinking the Unthinkable? State Liability for Judicial Acts after *Factortame (III)*. *Yearbook of European Law*. 1998, 17, p. 165–189; Tamavičiūtė, V. Valstybių narių atsakomybė privatiems asmenims dėl naconalinių teismų veiksmais padarytos žalos. *Jurisprudencija.* 2007, 7(97), p. 76; Valutytė, R. Galimi konstitucinių principų bei Europos žmogaus teisių konvencijos pažeidimai įgyvendinant valstybės atsakomybę dėl EB teisę pažeidžiančių galutinės instancijos teismų veikų. *Socialinių mokslų studijos.* 2009, 3(3), p. 150–154.
[277] ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 45 ir 59 punktai.

pažeistas efektyvios teisminės apsaugos principas; trečia, šio klausimo išsprendimas – nacionalinių teismų, o ne Teismo kompetencija[278].

Analizuojant teisės doktrinoje išsakytas nuomones, pažymėtina, jog pagrindine problema, su kuria šiuo atveju susiduriama, teisės mokslininkai įvardija tai, jog bylas dėl žalos atlyginimo turi nagrinėti tie patys nacionaliniai teismai[279]. C. D. Classen nurodo, jog tarptautinėje teisėje minėta problema sprendžiama paprasčiau, nes pažeidus tarptautinės teisės normas, tokias bylas nagrinėja specializuoti tarptautiniai teismai, kurie yra įsteigti ne pagal nacionalinę teisę[280]. Vadinasi, bylas dėl žalos iš valstybės atlyginimo ES teisę pažeidus galutinės instancijos teismui turėtų nagrinėti specializuotas teismas (jis šiuo tikslu gali būti ir naujai įsteigtas), įsteigtas ne pagal nacionalinės teisės normas. G. Anagnostaras teigimu, bylas dėl žalos iš valstybės atlyginimo ES teisę pažeidus galutinės instancijos teismams galėtų nagrinėti naujai įsteigtas nacionalinis specializuotas teismas, kurio nariai būtų pakankamai kvalifikuoti tam, kad užimtų šias pareigas. Tokia išvada daroma todėl, kad žemesnės instancijos teismas negali vertinti aukštesnės instancijos teismo ir, juo labiau, galutinės instancijos teismo, veiksmų[281]. Dar kiti autoriai nurodo, jog šias bylas galėtų nagrinėti pats Teismas[282]. Su pastaraja nuomone nereikėtų sutikti. ES teisė yra taikoma valstybėse narėse, už ką atsako visos valstybės institucijos, įskaitant ir teismus. Taigi bylas dėl žalos iš valstybės atlyginimo ES teisę pažeidus galutinės instancijos teismams taip pat geriausiai galėtų nagrinėti būtent nacionaliniai teismai. Jeigu būtų steigiamas naujas specializuotas teismas, reikėtų ieškoti teisėjų, galinčių dirbti jame, apibrėžti tokio teismo vietą nacionalinėje teismų sistemoje. Tam reikėtų papildomų valstybės lėšų. Geriausias sprendimas šiuo atveju, manytina, būtų patikėti tokių bylų nagrinėjimą vienam iš jau įsteigtų nacionalinių teismų. ES valstybėse narėse šis klausimas sprendžiamas įvairiai: vienose valstybėse tokias bylas nagrinėja bendrosios kompetencijos (civiliniai), kitose – administraciniai teismai, paprastai joks specialus teismas šių bylų nagrinėjimui nėra kuriamas[283]. Parenkant teismus, kurie nagrinėtų tokias bylas, reikėtų atsižvelgti į valstybės narės nacionalinės teisinės sistemos ypatumus. Neabejotina tai, kad toks teismas turėtų būti pasirinktas ypač atsakingai.

[278] Generalinio advokato Leger 2003 m. balandžio 8 d. nuomonė byloje *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 159–164 punktai.
[279] Classen, C. D. Case C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Osterreich,* Judgment of 30 September 2003, Full Court. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 816–818.
[280] Ibid, p. 816–818.
[281] Anagnostaras, G. The Principle of State Liability for Judicial Breaches: The Impact of European Community Law. *European Public Law*. 2001, 7(2), p. 290–291.
[282] Valutytė, R. Galimi konstitucinių principų bei Europos žmogaus teisių konvencijos pažeidimai įgyvendinant valstybės atsakomybę dėl EB teisę pažeidžiančių galutinės instancijos teismų veikų. *Socialinių mokslų studijos.* 2009, 3(3), p. 154.
[283] Valstybės atsakomybė už žalą konkrečiose ES valstybėse narėse išsamiau nagrinėjama šio darbo 6.1–6.4 skyriuose.

Šiuo tikslu galima būtų atsižvelgti į tai, kokie teismai nagrinėja bylas dėl žalos iš valstybės atlyginimo, jei valstybės institucijos pažeidžia nacionalinės teisės normas. Prisimintina tai, kad ES deliktinės atsakomybės bylos nagrinėjamos Teisme – ES teisminėje institucijoje, įsteigtoje pagal ES teisę, šiuo tikslu nėra įkurti jokie nauji specializuoti teismai.

Teisės doktrinoje sutinkama nuomonė, jog bylose, kuriose sprendžiamas valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismo veiksmų taikymo klausimas, tinkamu atsakovu būtų vykdomosios valdžios institucija, nes teismai visose ES valstybėse narėse yra nepriklausomi[284]. Su šia pozicija nederėtų sutikti dėl tokių priežasčių: pirma, valstybės atsakomybės už žalą bylose atsakovas yra ne valstybės institucija, dėl kurios veiksmų asmuo patyrė žalos, o pati valstybė; antra, atsižvelgiant į tai, kad žalos asmuo patiria dėl konkrečios valstybės institucijos veiksmų, ši institucija galėtų geriausiai atstovauti valstybei tokiose bylose. Taigi, jei ES teisę savo veiksmais pažeistų galutinės instancijos teismas, jis ir turėtų atstovauti valstybei šiose bylose.

Apibendrinus tai, kas pirmiau išdėstyta, darytina išvada, jog valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų taikymas nepažeidžia *res judicata* ir teismų nepriklausomumo principų, problemų neturėtų sukelti ir teismų, kompetentingų nagrinėti tokias bylas dėl žalos atlyginimo, paskyrimas. Teismas, pripažinęs valstybės atsakomybę už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų, išplėtė asmens galimybes pasinaudoti teise į žalos atlyginimą ir užtikrino, kad asmens teisės turi būti ginamos nepriklausomai nuo to, dėl kokios valstybės institucijos veiksmų asmuo patyrė žalos.

3.1.4. Valstybės atsakomybė už žalą dėl kitų valstybės institucijų veiksmų

Teismas yra konstatavęs, jog valstybė negali išvengti atsakomybės pasiremdama savo teisinės sistemos ypatumais, funkcijų tarp valstybės institucijų padalijimu[285]. Taigi valstybės atsakomybė už žalą turi būti galima ir tuo atveju, jei ES teisę pažeistų ne įstatymų leidžiamosios valdžios, vykdomosios valdžios ir teisminės valdžios institucijos (galutinės instancijos teismai), o kiti subjektai, kurie taip pat gali būti laikomi valstybės institucijomis, t. y. patenka į valstybės institucijos sąvoką. Tokių subjektų veiksmus taip pat reikėtų laikyti valstybės veiksmais pagal ES teisę.

[284] Davis, R. W. Liability in Damages for a Breach of Community Law: Some Reflections on the Question of Who to Sue and the Concept of „the State“. *European Law Review*. 2006, 31, p. 78–79.
[285] ETT 1982 m. vasario 2 d. Sprendimas *Komisija prieš Belgiją*, 69/81, Rink. p. 153, 5 punktas; ETT 1982 d. gegužės 25 d. Sprendimas *Komisija prieš Olandiją*, 96/81, Rink. p. 1791, 12 punktas; ETT 1988 m. sausio 14 d. Sprendimas *Komisija prieš Belgiją*, 227/85–229/85 ir 230/85, Rink. p. 1, 9–10 punktai; ETT 1998 m. rugsėjo 17 d. Sprendimas *Komisija prieš Belgiją*, C-323/96, Rink. p. I-5063, 40–42 punktai.

Kitas valstybės institucijas, dėl kurių veiksmų gali kilti valstybės atsakomybė už žalą, galima būtų suskirstyti į tokias dvi grupes:

1) Nuo centrinės valdžios institucijų nepriklausomi subjektai, kurie įsteigti pagal viešosios teisės normas (toliau – *viešosios teisės subjektai*).

2) *Privatūs asmenys*.

Galimybę taikyti valstybės atsakomybę už žalą ES teisę pažeidus viešosios teisės subjektui Teismas nagrinėjo *Haim* byloje. Haim buvo Italijos pilietis, kuris gavo leidimą verstis stomatologo veikla Vokietijoje. Haim kreipėsi į Vokietijos gydytojų stomatologų asociaciją (asociacija buvo įsteigta pagal viešosios teisės normas) tam, kad būtų įtrauktas į gydytojų stomatologų sąrašą ir galėtų verstis šia veikla Vokietijoje (nebūdamas šios asociacijos nariu, asmuo negalėjo vertis gydytojo stomatologo veikla). Asociacija priėmė neigiamą sprendimą, todėl Haim kreipėsi į teismą reikalaudamas žalos atlyginimo iš Vokietijos dėl galimų Sutarties (anksčiau EB sutarties) pažeidimų. Teismas priėmė sprendimą, jog žalos asmeniui taip pat gali padaryti toje valstybėje pagal viešosios teisės normas įsteigti subjektai, kurie atlieka konkrečias valdžios funkcijas, ir kurie naudojasi tam tikru nepriklausomumu nuo valstybės. Dėl tokių subjektų veiksmų taip pat galės būti taikoma valstybės atsakomybė už žalą[286].

G. Anagnostaras, analizuodamas šią situaciją, pritaria Teismui, jog valstybės atsakomybė už žalą taip pat taikytina ir tuo atveju, jei žalos asmeniui padaro viešosios teisės subjektas, kuris toje valstybėje naudojasi tam tikru nepriklausomumu[287]. Šioje vietoje reikėtų atkreipti dėmesį į sąvoką „nepriklausomumas“, kuri parodo, kad viešosios teisės subjektas bendrąja prasme yra nepriklausomas nuo valstybės institucijų. Tačiau tam, kad tokio viešosios teisės subjekto veiksmai būtų laikomi valstybės veiksmais pagal ES teisę, jis turi atitikti tiek funkcinį, tiek kontrolės kriterijus. Taigi jeigu kurio nors vieno iš paminėtųjų kriterijų jis neatitinka, pavyzdžiui, nebuvo valstybės kontroliuojamas tuo metu, kai padarė ES teisės pažeidimą, jo veiksmų nebus galima laikyti valstybės veiksmų pagal ES teisę.

T. Tridimas yra tos nuomonės, jog šiuo atveju žalos atlyginimą asmuo turėtų gauti tiek iš pačios valstybės, tiek iš viešosios teisės subjekto[288]. Su tokia nuomone nederėtų sutikti. Jeigu, taikant funkcinį ir kontrolės kriterijus, bus nustatyta, kad toks viešosios teisės subjektas atitinka abu minėtus kriterijus, jis galėtų būti laikomas valstybės institucija, už kurios veiksmus būtų galima taikyti valstybės atsakomybę už žalą. Tokiu atveju asmuo negalėtų nepagrįstai praturtėti,

[286] ETT 2000 m. liepos 4 d. Sprendimas *Haim*, C-424/97, Rink. p. I-5123, 25–34 punktai.
[287] Anagnostaras, G. The Allocation of Responsibility in State Liability Actions for Breach of Community Law: a Modern Gordian Knot? *European Law Review*. 2001, 26(2), p. 142.
[288] Tridimas, T. Liability for Breach of Community Law: Growing Up and Mellowing Down? *Common Market Law Review*. 2001, 38(2), p. 318–319.

t. y. reikalauti, kad žala jam būtų atlyginta du kartus – tiek iš valstybės, tiek iš viešosios teisės subjekto. Tačiau, manytina, asmuo galėtų reikalauti, kad toks viešosios teisės subjektas jam atlygintų tą dalį patirtos žalos, kurios neatlygino valstybė.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad viešosios teisės subjektu galima būtų laikyti bet kurį viešąjį juridinį asmenį, kuris atitiktų funkcinį ir kontrolės kriterijus. Viešosios teisės subjektu taip pat galėtų būti laikomos ir vietos valdžios institucijos.

Dar vienas probleminis klausimas, kurį reikėtų išspręsti – ar valstybės atsakomybė už žalą gali būti taikoma ir tuo atveju, jei ES teisę pažeistų privatus asmuo. Teismo praktikoje toks atvejis nebuvo nagrinėtas. Kaip minėta pirmiau, galimybė taikyti valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimą egzistuoja ir tada, jei tarptautinę teisę pažeistų privatus asmuo, atitinkantis funkcinį ir kontrolės kriterijus: jei jam teisės aktu būtų pavesta atlikti konkrečias valdžios funkcijas ir jis būtų kontroliuojamas valstybės. Vadinasi, gali būti keliamas klausimas, ar taikyti valstybės atsakomybę už žalą pažeidus ES teisę taip pat galima ir dėl privačių asmenų veiksmų.

Šiame kontekste būtina paminėti *Elaine Farrell* bylą. Byloje ginčas kilo dėl to, ar Airijos pilietis E. Farrell galėjo remtis tiesiogiai veikiančios direktyvos norma prieš Airijos transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomąjį draudimą vykdančių draudikų biurą. Nepriklausomai nuo to, kad biuras buvo viešasis juridinis asmuo, Teismas pažymėjo, jog tiesiogiai veikiančia direktyvos norma galima remtis prieš „subjektus, kuriems, *kad ir kokia būtų jų teisinė forma*, valstybės institucijos aktu ir valstybės institucijai kontroliuojant yra pavesta teikti viešąsias paslaugas, ir, kurie dėl to turi didelius įgaliojimus, palyginti su tais, kurie kyla iš santykiams tarp asmenų taikomų teisės normų“. Taigi nacionalinis teismas, atsižvelgdamas į tokio subjekto teisinį statusą ir jo santykius su valstybe, turi pareigą išsiaiškinti, ar šis subjektas patenka į valstybės institucijos sąvoką, ir todėl jo atžvilgiu galima remtis direktyva. Teismas taip pat pažymėjo, jog tokiu atveju galima taikyti ir valstybės atsakomybę už žalą, atsiradusią dėl netinkamo direktyvos perkėlimo į nacionalinę teisę[289]. Taigi manytina, kad valstybės institucija taip pat galėtų būti laikomas ir privatus asmuo, jei jis atitinka funkcinį ir kontrolės kriterijus.

Teisės doktrinoje diskutuojama, ar privataus asmens veiksmai gali būti laikomi valstybės veiksmais pagal ES teisę[290]. T. Tridimas teigimu, svarbu atsakyti į tokius klausimus: pirma, ar privačiam asmeniui valstybė yra delegavusi konkrečias valdžios funkcijas; antra, ar privatus asmuo veikia savarankiškai įgyvendindamas šias funkcijas; trečia, ar žalos asmuo patiria būtent

[289] ETT 2007 m. balandžio 19 d. Sprendimas *Elaine Farrell,* C-356/05, Rink. I-3067, 40–43 punktai.
[290] Davis, R. W. Liability in Damages for a Breach of Community Law: Some Reflections on the Question of Who to Sue and the Concept of „the State“. *European Law Review*. 2006, 31, p. 73.

dėl to, kad ES teisė buvo pažeista tokiam privačiam asmeniui vykdant valdžios funkcijas[291]. R. W. Davis nurodo, jog būtina atkreipti dėmesį į tai, ar privatus asmuo, kuriam valstybė delegavo dalį valdžios funkcijų, yra visai ar iš dalies finansuojamas valstybės. Autorius siūlo atsižvelgti į tai, kokiomis lėšomis (savo asmeninėmis ar valstybės) naudodamasis privatus asmuo pažeidė ES teisę ir dėl to padarė žalos asmeniui. Jei toks privatus asmuo, darydamas ES teisės pažeidimą, naudojosi savo asmeninėmis lėšomis, jo veiksmai nebus laikomi valstybės veiksmais, nepriklausomai nuo to, kad jam valstybė buvo pavedusi dalį valdžios funkcijų. R. W. Davis taip pat nurodo, jog dažniausiai vykdomosios valdžios institucija paveda privačiam asmeniui atlikti valdžios funkcijas, kurias vykdydamas, toks asmuo įgyvendina pareigas, kurias valstybei nustato ES[292].

Vertinant teisės doktrinoje išsakytas nuomones, galima būtų teigti, jog užsienio teisės autoriai neatmeta galimybės taikyti valstybės atsakomybę už žalą ir tuo atveju, jei ES teisę pažeistų privatūs asmenys. Tačiau, manytina, bet kuriuo atveju reikėtų nustatyti, ar tenkinami funkcinis ir kontrolės kriterijai: pirma, privačiam asmeniui valstybės institucija teisės aktu yra pavedusi dalį valdžios funkcijų; antra, privatus asmuo, vykdydamas šias valdžios funkcijas, yra kontroliuojamas valstybės. Taigi jeigu valstybė finansuoja tokį privatų asmenį, ji įgyja galimybę jį kontroliuoti. Jeigu privatus asmuo tik vykdo valdžios funkcijas, tačiau nėra valstybės kontroliuojamas, nebūtų tenkinamas kontrolės kriterijus, ir toks privatus asmuo nebūtų laikomas valstybės institucija. Arba, jei privatus asmuo yra kontroliuojamas valstybės, bet nevykdo valdžios funkcijų, jis taip pat neturėtų būti laikomas valstybės institucija. Priešingu atveju valstybės atsakomybės taikymas būtų nepagrįstai išplėstas.

Galima būtų kelti klausimą, ar Teismo sprendimas *AGM-COS.MET* byloje leistų teigti, jog ES (anksčiau EB) teisė gali būti pažeista ir dėl valstybės pareigūnų išsakytos pozicijos konkrečiu klausimu (*AGM-COS.MET* byloje ginčas kilo dėl to, kad valstybės pareigūnas nurodė, jog mechanizmas, kuris buvo sertifikuotas pagal direktyvos reikalavimus, neatitiko direktyvoje įtvirtinto standarto), jei tai nėra tokių valstybės pareigūnų asmeninė nuomonė, ir jei asmuo, kurio atžvilgiu tokia pozicija yra išsakyta, laiko šią poziciją oficialia valstybės institucijos, kurioje dirba šią poziciją išsakęs pareigūnas, nuomone[293]. Manytina, kad valstybės atsakomybė už žalą neturėtų būti taikoma šiuo atveju, nes taip būtų nepagrįstai išplėstos valstybės atsakomybės už žalą taikymo ribos: valstybės pareiga atlyginti asmens patirtą žalą negali kilti vien dėl valstybės

[291] Tridimas, T. Liability for Breach of Community Law: Growing Up and Mellowing Down? *Common Market Law Review*. 2001, 38(2), p. 320–321.
[292] Davis, R. W. Liability in Damages for a Breach of Community Law: Some Reflections on the Question of Who to Sue and the Concept of „the State“. *European Law Review*. 2006, 31, p.
[293] ETT 2007 m. balandžio 17 d. Sprendimas *AGM-COS.MET*, C-470/03, Rink. p. I-2749, 66 punktas.

pareigūno žodinių pozicijų, kurių vėliau būtų neįmanoma patvirtinti. Juo labiau, sunku įsivaizduoti situaciją, kad asmuo galėtų patirti žalos dėl valstybės pareigūno žodžiu išsakytos pozicijos, kuri nėra išdėstyta jokiame oficialiame dokumente.

Iš to, kas išdėstyta, konstatuotina, jog galimybė taikyti valstybės atsakomybę už žalą dėl kitų subjektų, kurie atitinka funkcinį ir kontrolės kriterijus, veiksmų išplečia asmens galimybę pasinaudoti teise į žalos iš valstybės atlyginimą. Vis dėlto nereikėtų pamiršti, kad minėti kriterijai turi būti taikomi kumuliatyviai, nes, priešingu atveju, valstybės atsakomybės už žalą ribos būtų visiškai nebeaiškios ir nepagrįstai išplėstos.

Apibendrinus visą šį skyrių, teigtina, jog pirmasis ES teisės pažeidimo elementas – valstybės veiksmai pagal ES teisę, leidžia nustatyti konkrečią valstybės instituciją, dėl kurios veiksmų asmuo patyrė žalos. Valstybės veiksmais pagal ES teisę laikytini tik valstybės institucijos veiksmai. Valstybės institucijos sąvoka turi būti aiškinama plečiamai ir apimti ne tik įstatymų leidžiamosios valdžios, vykdomosios valdžios institucijas, galutinės instancijos teismus, bet ir kitus subjektus, kurie atitinka funkcinį ir kontrolės kriterijus.

3.2. Antrasis ES teisės pažeidimo elementas – pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimas

Konstatavus, jog tenkinamas pirmasis ES teisės pažeidimo elementas – valstybės institucijos veiksmai laikytini valstybės veiksmais pagal ES teisę – būtina nustatyti, ar tenkinamas antrasis ES teisės pažeidimo elementas – buvo pažeista valstybės pareiga, kuri kyla iš ES teisės.

Teismo praktikoje valstybės atsakomybės už žalą bylose sąvoka „*pareiga, kylanti iš ES teisės*“, nevartojama. Sutarties 258–260 straipsniuose sutinkama sąvoka „pareigos pagal Sutartį“, tačiau ir Sutarties tekste ši sąvoka nėra aiškinama. Anksčiau minėta, jog taikant valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus, yra vartojama sąvoka „valstybės tarptautinio įsipareigojimo pažeidimas“: valstybės atsakomybė už tarptautinės teisės pažeidimą taikoma nepriklausomai nuo pažeisto tarptautinio įsipareigojimo kilmės ir tokio įsipareigojimo pobūdžio. Pritaikius šią sąvoką ES teisei, būtų galima konstatuoti, jog ir taikant valstybės atsakomybę už žalą, turėtų būti nustatytas valstybės pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimas nepriklausomai nuo tokios pareigos kilmės ar pobūdžio. Iš to kyla išvada, jog galimybė taikyti valstybės atsakomybę už žalą egzistuoja nepriklausomai nuo to, kokiame ES teisės akte (pirminės ar antrinės teisės: Sutartyje, direktyvoje, reglamente ir pan.) įtvirtintos konkrečios valstybės pareigos (nesvarbu, kokia yra tokios pareigos išorinė išraiškos forma) ir nepaisant to, kokios valstybės pareigos šiuose teisės aktuose nustatytos (nesvarbu, koks yra tokių pareigų turinys).

Panašiai kaip taikant valstybės atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus[294], ES deliktinę atsakomybę[295] ar valstybės atsakomybę Europos Sąjungai pagal Sutarties 258–260 straipsnius[296], valstybės atsakomybė už žalą turėtų būti taikoma tiek dėl aktyvių valstybės institucijos veiksmų, tiek dėl neveikimo[297]. Taigi valstybė gali būti laikoma atsakinga už žalą, atsiradusią dėl to, jog priimamas teisės aktas, kuris prieštarauja Sutarčiai (aktyvūs veiksmai), neperkeliama direktyva į nacionalinę teisę (neveikimas) ir pan.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad antrasis ES teisės pažeidimo elementas – pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimas – parodo, jog valstybės atsakomybė gali būti taikoma tik tuo atveju, jeigu valstybė pažeidžia *konkrečią pareigą*. Taigi valstybės atsakomybė už žalą būtų taikoma, jei valstybė pažeistų pareigą, įtvirtintą privalomo pobūdžio ES teisės akte.

ES gali būti priimami ir tokie teisės aktai kaip nuomonės ir rekomendacijos, kurie yra rekomendacinio pobūdžio. Vadovaujantis Sutarties 288 straipsnio 5 dalimi, nuomonės ir rekomendacijos neturi privalomosios galios. *Grimaldi*, *Chimica*, *Arcor* bylose Teismas pripažino, jog nacionalinis teismas, remdamasis Sutarties 267 straipsniu (anksčiau EB sutarties 234 straipsniu) straipsniu, gali prašyti Teismą išaiškinti nuomonę ar rekomendaciją, o nacionaliniai teismai, aiškindami nacionalinę teisę, atsižvelgia į tų ES (anksčiau EB) teisės aktų, kurie nėra privalomi, teisės normas[298]. Taigi Teismas pripažįsta, jog nuomonės ir rekomendacijos gali veikti tik netiesiogiai. Teisės doktrinoje nurodoma, jog nuomonės ir rekomendacijos negali veikti tiesiogiai ir nenustato jokių pareigų valstybėms narėms[299]. Vadinasi, valstybės atsakomybė už žalą negalėtų kilti pažeidus teisės aktų, kurie nenustato jokių pareigų valstybėms narėms, o yra tik rekomendacija, kaip būtų tikslinga elgtis vienu ar kitu atveju, teisės normų. Atsižvelgiant į tai, teigtina, jog asmuo negalėtų pasinaudoti teise į žalos iš valstybės atlyginimą, jei valstybė nesilaikytų teisės normų, įtvirtintų nuomonėje ar rekomendacijoje.

Iš Teismo praktikos akivaizdu, kad valstybės narės paprastai pažeidžia pareigas, kylančias iš tiesiogiai veikiančių privalomo pobūdžio ES teisės aktų: Sutarties (anksčiau EB

---

[294] *United States Diplomatic and Consular Staff in Teheran (United States of America v. Iran) (Judgment, I.C.J. Reports 1980)*.
[295] ETT 1985 m. lapkričio 7 d. Sprendimas *Adams prieš Komisiją,* 145/83, Rink. p. 3539.
[296] Craig, P., de Burca, G. *EU Law. Text, Cases and Materials*. 4th edition. Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 443.
[297] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 32 punktas.
[298] ETT 1989 m. gruodžio 13 d. Sprendimas *Grimaldi*, C-322/88, Rink. p. I-4407, 12–19 punktai; ETT 2003 m. rugsėjo 11 d. Sprendimas *Chimica*, C-207/01, Rink. p. I-8875, 41 punktas; ETT 2008 m. balandžio 24 d. Sprendimas *Arcor ir kt*., C-55/06, Rink. p. I-2931, 94 punktas.
[299] Craig, P., de Burca, G. *EU Law. Text, Cases and Materials*. 4th edition. Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 86.

sutarties), reglamentų ir direktyvų[300]. Pareigų, kylančių iš Sutarties, reglamentų ir direktyvų, pažeidimai dažniausiai analizuojami ir teisės doktrinoje[301].

Visos svarbiausios valstybių narių pareigos įtvirtintos Sutartyje – pagrindiniame pirminės ES teisės akte. Taigi valstybė narė, nesilaikydama reikalavimų, kuriuos jai nustato antrinė ES teisė, pažeidžia ir pareigas, kylančias iš Sutarties. Manytina, jog būtent dėl šios priežasties Sutarties 258–260 straipsniuose vartojama sąvoka „pareigos pagal Sutartį“, kurias pažeidus gali būti pradėtas procesas prieš valstybę narę ir taikoma valstybės atsakomybė Europos Sąjungai. Vis dėlto manytina, jog sąvoka „*pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimas*“ yra tikslesnė, nes ji parodo, kad valstybės narės privalo laikytis pareigų, kurios yra įtvirtintos ne tik Sutartyje, bet ir pačiuose antrinės ES teisės aktuose. Atsižvelgiant į tai, valstybės atsakomybės už žalą kontekste geriau vartoti sąvoką „pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimas“.

Visus pareigų, kylančių iš ES teisės, pažeidimus galima būtų suskirstyti į šias rūšis: pirma, pareigų, kylančių tik iš Sutarties, pažeidimai; antra, pareigų, kylančių iš Sutarties ir antrinės ES teisės, pažeidimai; trečia, pareigų, kylančių iš Sutarties ir tarptautinių sutarčių, kurias sudarė Europos Sąjunga, pažeidimai.

Iš Teismo praktikos matyti, kad pareigų, kylančių tik iš Sutarties, pažeidimai gali būti įvairūs. Dažniausiai tai tiesiogiai veikiančių Sutarties straipsnių, susijusių su ES vidaus rinkos sukūrimu, pažeidimai: valstybės narės nepagrįstai riboja ES vidaus rinkos laisves, taiko joms apribojimus, kurie negali būti pateisinami. Antai, *Hedley Lomas* byloje Teismas pripažino, kad valstybė netenka teisės remtis Sutarties 36 straipsniu (anksčiau EB sutarties 30 straipsniu), įtvirtinančiu importo ir eksporto apribojimų draudimo išimtis, jei ES (anksčiau EB) institucija priėmė direktyvą, harmonizuojančią konkrečią ES (anksčiau EB) teisės sritį. Kadangi ginčo atveju tokia direktyva buvo priimta, Teismas pripažino, jog atsisakymas išduoti eksporto licenciją nebuvo suderinamas su Sutarties 36 straipsnyje (anksčiau EB sutarties 30 straipsnyje)

[300] ETT 1996 m. kovo 26 d. Sprendimas *British Telecommunications,* C-392/93, Rink. p. I-1631; ETT 1996 m. gegužės 23 d. Sprendimas *Hedley Lomas*, C-5/94, Rink. p. I-2553; ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239; ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier*, C-445/06, Rink. p. I-0000. Tai, kad Sutarties, reglamentų ir direktyvų normos gali būti tiesiogiai veikiančios, patvirtina šie Teismo sprendimai: PIT 2001 m. gruodžio 11 d. Sprendimas *Petrie ir kt. prieš Komisiją*, T-191/99, Rink. p. II-3677, 34–35 punktai; ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000, 22 punktas; ETT 2004 m. birželio 24 d. Sprendimas *Handlbauer*, C-278/02, Rink. p. I-6171, 24–35 punktai; ETT 2005 m. spalio 13 d. Sprendimas *Richard Dahms*, C-379/04, Rink. p. I-8723, 13–14 punktai; ETT 2004 m. sausio 7 d. Sprendimas *Wells*, C-201/02, Rink. p. I-723, 56–57 punktai; ETT 2008 m. liepos 17 d. Sprendimas *Flughafen Köln/Bonn,* C-226/07, Rink. p. I-5999, 23 punktas; ETT 2008 m. liepos 17 d. Sprendimas *Arcor AG ir kt.,* C-152/07–C-154/07, Rink. p. I-5959, 35–40 punktai; ETT 2009 m. vasario 12 d. Sprendimas *Belgische Staat*, C-138/07, Rink. p. I-0000, 61 punktas.

[301] Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 188; Obradovich, D., Lawranos, N. *Interface between EU Law and National Law*. Groningen: Europa Law Publishing, 2007, p. 284–291; Hervey, T. K. *Francovich* Liability Simplified. Joined Cases C-178/94, C-179/94, C-188/94, C-189/94 and C-190/94 *Dillenkofer et al v. Federal Republic of Germany*. *Industrial Law Journal*. 1997, 26, p. 75–78.

nustatyta pareiga netaikyti eksporto apribojimų[302]. Kitoje, *Konle* byloje, pripažinta, jog Austrija, nustačiusi, kad laisvas kapitalo judėjimas (valiutos išvežimas) buvo galimas tik gavus specialų leidimą, galėjo pažeisti pareigą, kylančią iš Sutarties 56 straipsnio (anksčiau EB sutarties 49 straipsnio) – draudimą riboti paslaugų teikimo laisvę[303]. *Metallgesellschaft* byloje nustatyta, jog Jungtinės Karalystės teisės normos dėl korporacijų mokesčio, mokamo kitų valstybių narių įmonių filialų motininėms įmonėms, mokėjimo galėjo būti nesuderinamos su Sutarties 43 straipsniu (anksčiau EB sutarties 49 straipsniu) – draudimu riboti įsisteigimo laisvę[304].

Bene dažniausiai Teismo praktikoje nagrinėjamos situacijos, susijusios su pareigų, kylančių iš Sutarties ir antrinės ES teisės, pažeidimais. Vienas tokių atvejų – direktyvų neįgyvendinimas, netinkamas ar pavėluotas įgyvendinimas. Sutarties 288 straipsnio 3 dalyje nurodyta, jog direktyva privaloma kiekvienai valstybei narei, kuriai ji skirta, siektino rezultato atžvilgiu, tačiau nacionalinės valstybės institucijos pasirenka jos įgyvendinimo formą ir būdus. Taigi valstybė narė yra įpareigota priimti teisės aktą, perkeliantį direktyvos nuostatas į nacionalinę teisę, direktyvos yra privalomos siektino tikslo atžvilgiu[305]. Nesilaikius šios pareigos – *neįgyvendinus direktyvos, netinkamai arba pavėluotai perkėlus direktyvos nuostatas į nacionalinę teisę*, valstybė, visų pirma, pažeidžia pareigą, kylančią iš Sutarties 288 straipsnio 3 dalies[306]. Valstybė, neįgyvendinusi direktyvos, netinkamai ar pavėluotai ją perkėlusi į nacionalinę teisę, taip pat pažeidžia ir pareigą, įtvirtintą pačioje direktyvoje, kadangi privalomumas perkelti direktyvą į nacionalinę teisę nustatytas ir pačios direktyvos tekste.

Didžioji dalis Teismo bylų susijusios su netinkamu direktyvų neįgyvendinimu[307], rečiau analizuoti direktyvų neįgyvendinimo atvejai[308], dar retesnė situacija – direktyvų pavėluotas įgyvendinimas[309]. Direktyvos neįgyvendinimas – aiškus pareigos, kylančios iš ES teisės,

---

[302] ETT 1996 m. gegužės 23 d. Sprendimas *Hedley Lomas*, C-5/94, Rink. p. I-2553, 17–23 punktai.
[303] ETT 1999 m. birželio 1 d. Sprendimas *Konle*, C-302/97, Rink. p. I-3099, 43–44, 56–60 punktai.
[304] ETT 2001 m. kovo 8 d. Sprendimas *Metallgesellschaft ir kt.,* C-397/98 ir C-410/98, Rink. p. I-1727, 89–96 punktai.
[305] Craig, P., de Burca, G. *EU Law. Text, Cases and Materials*. 4th edition. Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 85.
[306] ETT 1996 m. kovo 26 d. Sprendimas *British Telecommunications,* C-392/93, Rink. p. I-1631; ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimas *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681; ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000.
[307] ETT 1997 m. balandžio 22 d. Sprendimas *Sutton*, C-66/95, Rink. p. I-2163; ETT 1998 m. balandžio 2 d. Sprendimas *Norbrook Laboratories,* C-127/95, Rink. p. I-1531; Rink. p. I-5063; ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499; ETT 2001 m. sausio 18 d. Sprendimas *Stockholm Lindöpark*, C-150/99, Rink. p. I-493; ETT 2003 m. gruodžio 4 d. Sprendimas *Evans*, C-63/01, Rink. p. I-14447; ETT 2007 m. sausio 25 d. Sprendimas *Robins ir kt.,* C-278/05, Rink. p. I-1053.
[308] ETT 1993 m. gruodžio 16 d. Sprendimas *Wagner Miret,* C-334/92, Rink. p. I-6911; ETT 1994 m. liepos 14 d. Sprendimas *Faccini Dori*, C-91/92, Rink. p. I-3325; ETT 1996 m. kovo 7 d. Sprendimas *El Corte Inglés*, C-192/94, Rink. p. I-1281; ETT 1996 m. spalio 8 d. Sprendimas *Dillenkofer ir kt.*, C-178/94, C-179/94 ir C-188/94–C-190/94, Rink. p. I-4845.
[309] ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Palmisani,* C-261/95, Rink. p. I-4025; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Bonifaci ir kt*. bei *Berto ir kt*., C-94/95 ir C-95/95, Rink. p. I-3969.

pažeidimas, nes valstybė neturi galimybės pasirinkti, ar perkelti direktyvos nuostatas į nacionalinę teisę, ar to nedaryti. Jei direktyva yra įgyvendinta netinkamai, būtina įvertinti tiek direktyvos, tiek nacionalinės teisės, įgyvendinančios direktyvą, teisės normas. Šiuo atveju neužtenka pripažinti, jog visi direktyvos straipsniai perkelti į nacionalinę teisę[310]. Svarbiausia, kad būtų pasiektas direktyvos tikslas[311]. Jei direktyva yra perkelta į nacionalinę teisę, tačiau direktyva keliamas tikslas nėra pasiektas, galima būtų teigti, jog direktyva buvo įgyvendinta netinkamai. Jei valstybė narė perkelia direktyvą į nacionalinę teisę pavėluotai, galima būtų teigti, jog direktyva keliamas tikslas yra pasiektas, tačiau ne laiku (pasibaigus direktyvoje nustatytam jos įgyvendinimo terminui). Taikant valstybės atsakomybę už žalą svarbu nustatyti, kad pavėluoto direktyvos įgyvendinimo atveju asmeniui kreipiantis į teismą dėl žalos atlyginimo, direktyvos nuostatos jau yra perkeltos į nacionalinę teisę, tačiau dėl to, kad jos buvo perkeltos pavėluotai, asmuo patyrė žalos. Taigi užtenka pripažinimo, jog valstybė narė nevykdė pareigos perkelti direktyvos į nacionalinę teisė laiku[312].

Remiantis tuo, kas pirmiau išdėstyta, galima teigti, kad direktyvos neįgyvendinimas – tai visiškas direktyvos nuostatų neperkėlimas į nacionalinę teisę pasibaigus direktyvos įgyvendinimo terminui. Šiuo atveju direktyva keliamas tikslas iš viso nėra pasiektas, nes nei viena direktyvos teisės norma nėra perkelta į nacionalinę teisę. Direktyvos netinkamas įgyvendinimas – tai nevisiškas arba neteisingas direktyvos nuostatų perkėlimas į nacionalinę teisę. Taigi direktyva nacionalinėje teisėje įgyvendinta laiku, tačiau ja keliamas tikslas pasiektas tik iš dalies arba su trūkumais. Direktyvos pavėluotą įgyvendinimą reikėtų suprasti kaip direktyvos perkėlimą į nacionalinę teisę pasibaigus direktyvoje tiksliai apibrėžtam jos įgyvendinimo terminui.

Kitas atvejis, kuomet pažeidžiamos pareigos, kylančios iš Sutarties ir antrinės ES teisės – nesilaikymas reglamento nuostatų. Remiantis Sutarties 288 straipsnio 2 dalimi, reglamentas yra taikomas visuotinai, jis privalomas visas ir tiesiogiai taikomas visose valstybėse narėse. Taigi reglamentas – visuotinai privalomas tiesiogiai taikomas ES teisės aktas, jo nuostatų, skirtingai

---

[310] Kent, P. *Law of the European Union*. Third edition. London: Sweet and Maxwell, 2001, p. 74–79; Tridimas, T. *The General Principles of EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press. 2007, p. 498–547; Obradovich, D., Lawranos, N. *Interface between EU Law and National Law*. Groningen: Europa Law Publishing, 2007, p. 281–309; Mastroianni, R. Recent Developments in the Case-law of the Court of Justice on the Effects of Unimplemented EC Directives. Twelve Years of *Francovich* in the European Court of Justice: A Survey of the Case-law on the Interpretation of the Three Conditions of Liability. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Köln: Bundesanzeiger Verlag. 2004, p. 181–197.

[311] ETT 2003 m. gruodžio 4 d. Sprendimas *Evans*, C-63/01, Rink. p. I-14447, 5, 82–88 punktai; ETT 2007 m. sausio 25 d. Sprendimas *Robins ir kt.,* C-278/05, Rink. p. I-1053, 69–82 punktai; ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimas *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681, 34–46 punktai.

[312] ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Palmisani,* C-261/95, Rink. p. I-4025, 24–27 punktai; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Maso ir kt.,* C-373/95, Rink. p. I-4051, 34–42 punktai; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Bonifaci ir kt*. bei *Berto ir kt*., C-94/95 ir C-95/95, Rink. p. I-3969, 46–54 punktai.

nei direktyvų, perkelti į nacionalinę teisę nereikia ir net negalima. Tai yra svarbi pareiga, kurios laikymosi užtikrinimas garantuoja vienodą ir nuoseklų ES teisės taikymą visoje ES[313]. Valstybė narė, perkėlusi reglamentą į nacionalinę teisę arba nesilaikydama reglamento nuostatų[314], pažeidžia ne tik pareigą, kylančią iš Sutarties 288 straipsnio 2 dalies, bet ir pačiame reglamente įtvirtintą normą, jog reglamentas yra privalomas visas ir tiesiogiai taikomas visose valstybėse narėse[315]. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog yra tokių reglamentų, kurių konkrečias nuostatas reikia perkelti į nacionalinę teisę (jei tokia pareiga numatyta reglamento tekste). Taigi pačiame reglamente gali būti nustatyta pareiga valstybei imtis priemonių tam, kad reglamento normos būtų perkeltos į nacionalinę teisę[316]. Nevykdydama šių reglamento nuostatų, valstybė pažeistų pareigą, įtvirtintą tokiame reglamente, nes Sutarties 288 straipsnio 2 dalis pareigos perkelti reglamentą į nacionalinę teisę nenumato.

Sutarties 288 straipsnio 4 dalis numato, kad sprendimas yra privalomas visas tiems adresatams, kuriems jis skirtas. Teismo praktika patvirtina, kad tam tikrais atvejais sprendimai gali būti adresuoti valstybei narei arba konkrečioms valstybėms narėms, todėl nustatyti joms pareigas[317]. Taigi jei sprendimas nustato pareigas valstybei, nesilaikius šių pareigų taip pat pažeidžiama ir pareiga, įtvirtinta Sutarties 288 straipsnio 4 dalyje. Teismas nėra sprendęs, ar valstybės atsakomybė už žalą galėtų būti taikoma ir tuo atveju, jei valstybė nesilaiko pareigos, įtvirtintos sprendime. Vadovaujantis tuo, kad ir sprendimas gali būti tiesiogiai veikiantis[318], darytina išvada, jog taikyti valstybės atsakomybę už žalą galima būtų ir valstybei nesilaikius pareigų, kurias jai nustato sprendimas. Taigi dar vienas atvejis, kuomet nesilaikoma pareigų, kylančių iš Sutarties ir antrinės ES teisės – nesilaikymas sprendime įtvirtintų teisės normų.

Specifinis pareigų, kylančių iš ES teisės, pažeidimo atvejis – Europos Sąjungos sudarytos tarptautinės sutarties nuostatų nesilaikymas. Nenagrinėjant tarptautinių sutarčių vietos ES teisėje ir neanalizuojant Europos Sąjungos kompetencijos sudaryti tokias sutartis, nes tai išeitų už šio tyrimo ribų, pažymėtina, jog, vadovaujantis Sutarties 216 straipsniu, Europos Sąjunga gali sudaryti tarptautines sutartis, kurios tampa privalomomis ES institucijoms ir valstybėms narėms. Tokios tarptautinės sutartys tampa ES teisinės sistemos sudėtine dalimi. Taigi valstybė narė,

---

[313] ETT 1973 m. spalio 10 d. Sprendimas *Variola*, 34/73, Rink. p. 981, 10–11 punktai; ETT 2002 m. rugsėjo 17 d. Sprendimas *Muñoz ir Superior Fruiticola*, C-253/00, Rink. p. I-7289, 27 punktas; ETT 2005 m. spalio 13 d. Sprendimas *Richard Dahms*, C-379/04, Rink. p. I-8723, 13–14 punktai.

[314] ETT 2001 m. birželio 28 d. Sprendimas *Larsy*, C-118/00, Rink. p. I-5063.

[315] Kiekviename reglamente paprastai yra įtvirtinta nuostata, jog reglamentas yra privalomas visas ir tiesiogiai taikomas visose valstybėse narėse.

[316] ETT 2001 m. Sprendimas *Azienda Agricola Monte Aroscu,* C-403/98, Rink. p. I-103.

[317] ETT 1970 m. spalio 6 d. Sprendimas *Grad*, 9/70, Rink. p. 825, 5 punktas; ETT 2004 m. lapkričio 11 d. Sprendimas *Österreichischer Zuchtverband*, C-216/02, Rink. p. I-10683, 18 punktas.

[318] ETT 2004 m. lapkričio 11 d. Sprendimas *Österreichischer Zuchtverband*, C-216/02, Rink. p. I-10683.

nesilaikydama šių tarptautinių sutarčių nuostatų, pažeidžia ir pareigą, kylančią iš Sutarties 216 straipsnio. Teismas kol kas nenagrinėjo nei vienos bylos dėl žalos asmeniui atlyginimo valstybei nesilaikius Europos Sąjungos sudarytos tarptautinės sutarties nuostatų. Atsižvelgiant į tai, kad Teismas pripažįsta tarptautinių sutarčių, kurias sudarė Europos Sąjunga, tiesioginį veikimą[319] (tai patvirtina ir teisės doktrina)[320], galima būtų teigti, jog asmuo turėtų turėti galimybę reikalauti žalos iš valstybės atlyginimo ir tuo atveju, jei valstybė pažeistų tarptautinės sutarties, kurią sudarė Europos Sąjunga ir kuri dėl to tapo privaloma šiai valstybei, nuostatas.

Iš Teismo praktikos matyti, jog Europos Sąjunga gali sudaryti įvairias tarptautines sutartis, kurios gali nustatyti pareigas ir valstybėms narėms: asociacijos sutartis[321], laisvosios prekybos sutartis[322], susitarimus dėl intelektinės nuosavybės teisių[323], bendradarbiavimo susitarimus tarp ES ir trečiųjų šalių[324], susitarimus dėl tarifų ir prekybos[325], laisvosios prekybos susitarimus[326], Europos ekonominės erdvės susitarimus[327].

P. Gasparon nurodo, jog visos Europos Sąjungos sudarytos sutartys gali būti suskirstytos į dvi rūšis. Pirma, sutartys, kurių šalimis yra Europos Sąjunga ir trečiosios valstybės (pavyzdžiui, laisvosios prekybos susitarimai). Antra, taip vadinamos mišrios sutartys (angl. *mixed agreements*), kurių šalimis yra Europos Sąjunga ir ES valstybės narės bei valstybės, kurios nėra ES narės (pavyzdžiui, asociacijos sutartys). Autorius pripažįsta, jog taikyti valstybės atsakomybę už žalą galima pažeidus pareigas, kylančias iš abiejų minėtų tarptautinių sutarčių rūšių[328].

---

[319] ETT 1982 m. spalio 26 d. Sprendimas *Kupferberg*, 104/81, Rink. p. 3641; ETT 1999 m. lapkričio 23 d. Sprendimas *Portugalija prieš Tarybą*, C-149/96, Rink. p. I-8395; ETT 1999 m. kovo 2 d. Sprendimas *Nour Eddline El-Yassini*, C-416/96, Rink. p. I-1209; ETT 2005 m. balandžio 12 d. Sprendimas *Igor Simutenkov*, C-265/03, Rink. p. I-2579.

[320] Hartley, T. C. *The Foundations of European Community Law. An Introduction to the Constitutional and Administrative Law of the European Community*. Third edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 206–230; van Themaat, K., van Themaat, V. *The Law of the European Union and the European Communities*. Fourth edition. Hague: Kluwer Law International, 2008, p. 519–531.

[321] ETT 1974 m. balandžio 30 d. Sprendimas *Haegeman*, 181/73, Rink. p. 449, 5–6 punktai; ETT 1987 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Demirel*, 12/86, Rink. p. 3719, 8–12 punktai; ETT 1990 m. rugsėjo 20 d. Sprendimas *Sevince*, C-192/89, Rink. p. I-3461, 14–26 punktai; ETT 2000 m. gegužės 11 d. Sprendimas *Savas*, C-37/98, Rink. p. I-2027, 41–55 punktai.

[322] ETT 1982 m. spalio 26 d. Sprendimas *Kupferberg*, 104/81, Rink. p. 3641, 11–12 punktai.

[323] ETT 1998 m. birželio 16 d. Sprendimas *Hermes*, C-53/96, Rink. P. I-3603, 22–24 punktai.

[324] ETT 1998 m. birželio 16 d. Sprendimas *Racke*, C-162/96, Rink. p. I-3655, 31 punktas; ETT 1999 m. kovo 2 d. Sprendimas *Nour Eddline El-Yassini*, C-416/96, Rink. p. I-1209, 25–32 punktai; ETT 2005 m. balandžio 12 d. Sprendimas *Igor Simutenkov*, C-265/03, Rink. p. I-2579, 20–29 punktai.

[325] ETT 1972 m. gruodžio 12 d. Sprendimas *International Fruit Company*, 21-24/72, Rink. p. 1219, 8–20 punktai; ETT 1999 m. lapkričio 23 d. Sprendimas *Portugalija prieš Tarybą,* C-149/96, Rink. p. I-8395, 40–47 punktai.

[326] ETT 1993 m. liepos 1 d. Sprendimas *Eurim Pharm*, C-207/91, Rink. p. I-3723, 13–26 punktai.

[327] PIT 1997 m. sausio 22 d. Sprendimas *Opel Austria prieš Tarybą*, T-115/94, Rink. p. II-39, 100–102 punktai.

[328] Gasparon, P. The Transposition of the Principle of Member State Liability into the Context of External Relations. *European Journal of International Law*. 1999, 10(3), p. 609–613; Ott, A. Thirty Years of Case-law by the European Court of Justice on International Law: A Pragmatic Approach Towards Its Integration. In *The European Union and the International Legal Order: Discord or Harmony?* Hague: T. M. C. Asser Press. 2001, p. 100–109.

G. Conway pritaria šiai nuomonei nurodydamas[329], jog, atsižvelgiant į tai, kad tokios tarptautinės sutartys nustato pareigas valstybėms narėms, gali būti taikoma ir valstybės atsakomybė už žalą. Jei tai yra mišri sutartis, valstybės narės pačios yra tokios sutarties šalys, todėl akivaizdu, kad turi vykdyti pareigas, kylančias iš šios sutarties. Jei tai sutartis, kurios šalimi yra Europos Sąjunga, bet nėra valstybės narės, valstybės narės įgyja pareigą laikytis šių sutarčių pagal Sutarties nuostatas, nustatančias jog ES sudarytos tarptautinės sutartys yra privalomos valstybėms narėms. A. Ott teigia, kad valstybės atsakomybė už žalą gali būti taikoma tik tuo atveju, jei pažeidžiamos pareigos, kylančios iš mišrių sutarčių, nes tik šios sutartys numato pareigas ne tik Europos Sąjungai, bet ir valstybėms narėms[330]. Šiai nuomonei pritaria ir P. Eeckhout[331]. Apibendrinus visas šias nuomones, būtų tikslinga laikytis pozicijos, jog taikyti valstybės atsakomybę už žalą būtų galima tiek valstybei narei nesilaikant pareigos, kylančios iš tarptautinės sutarties, kurios šalima yra ne tik Europos Sąjunga, bet ir pati valstybė narė, tiek ir tuo atveju, jei nesilaikoma nuostatų tos tarptautinės sutarties, kurios šalimi yra Europos Sąjunga, bet nėra pati valstybė narė. Visų Europos Sąjungos sudarytų tarptautinių sutarčių privalomumas kyla iš Sutarties, todėl tokių sutarčių nuostatų valstybės narės privalo laikytis. Vis dėlto pažymėtina, jog praktikoje gali būti sunku nustatyti, ar tarptautinė sutartis, kurios šalimi yra Europos Sąjunga, bet nėra valstybė narė, įtvirtina konkrečią pareigą valstybei narei. To nenustačius, nebūtų galima taikyti ir valstybės atsakomybės už žalą.

Teismo jurisprudencija taikant valstybės atsakomybę Europos Sąjungai pagal Sutarties 258–260 straipsnius pateikia nebaigtinį sąrašą pareigų, kurias valstybei narei numato Sutartis ir kurios gali būti pažeistos: netinkamas ES teisės taikymas arba visiškas netaikymas[332], jei valstybė narė sudaro tarptautinę sutartį su trečiąja valstybe, kai tokios teisės ji neturėjo[333], Teismo sprendimų nevykdymas[334], kiti Sutarties pažeidimai[335]. Vadinasi, galima būtų teigti, jog taikyti valstybės atsakomybę už žalą taip pat turėtų būti galima pažeidus kitas pareigas, kylančias

[329] Conway, G. Breaches of EC Law and the International Responsibility of Member States. *European Journal of International Law*. 2002, 13(3), p. 679.
[330] Ott, A. Thirty Years of Case-law by the European Court of Justice on International Law: A Pragmatic Approach Towards Its Integration. In *The European Union and the International Legal Order: Discord or Harmony?* Hague: T. M. C. Asser Press. 2001, p. 95–140.
[331] Eeckhout, P. *External Relations of the European Union. Legal and Constitutional Foundations*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2004, p. 274–300.
[332] ETT 2000 m. birželio 15 d. Sprendimas *Komisija prieš Vokietiją*, 348/97, Rink. p. I-4429, 62 punktas; ETT 2000 m. kovo 9 d. Sprendimas *Komisija prieš Italiją*, C-358/98, Rink. p. I-1255, 17 punktas; ETT 2002 m. kovo 7 d. Sprendimas *Komisija prieš Italiją*, C-145/99, Rink. p. I-2235, 30 punktas; ETT 2003 m. balandžio 10 d. Sprendimas *Komisija prieš Vokietiją,* C-20/01 ir C-28/01, Rink. p. I-3609, 30 punktas; ETT 2005 m. balandžio 14 d. Sprendimas *Komisija prieš Ispaniją*, C-157/03, Rink. p. I-2911, 44 punktas.
[333] ETT 2005 m. birželio 2 d. Sprendimas *Komisija prieš Liuksemburgą*, C-266/03, Rink. p. I-4805, 34 punktas.
[334] ETT 1973 m. vasario 7 d. Sprendimas *Komisija prieš Italiją*, 39/72, Rink. p. 101, 16–17 punktai.
[335] ETT 1987 m. birželio 17 d. Sprendimas *Komisija prieš Italiją*, 154/85, Rink. p. I-2717, 12 punktas; ETT 1994 m. kovo 24 d. Sprendimas *Komisija prieš Belgiją*, C-80/92, Rink. p. I-1019, 18 punktas; ETT 2004 m. spalio 5 d. Sprendimas *Komisija prieš Graikiją*, C-475/01, Rink. p. I-8923, 16–24 punktai.

iš Sutarties, nei tos, kurių galimus pažeidimus savo praktikoje yra tyręs Teismas ir kurios pirmiau buvo nagrinėtos.

Atkreiptinas dėmesys į tai, jog Lisabonos sutartimi buvo nustatyta antrinės ES teisės aktų hierarchija: nuo šiol visi privalomos galios antrinės teisės aktai (direktyvos, reglamentai, sprendimai) suskirstyti į šias rūšis: „įstatymo galią turintys“ ir „įstatymo galios neturintys“ teisės aktai (Sutarties 289 ir 290 straipsniai). Šis skirstymas priklauso nuo to, kokias normas tokie teisės aktai įtvirtina: jei tai pagal įprastinę teisėkūros procedūrą priimti teisės aktai, kurie nustato bendro pobūdžio esmines teisės normas, jie turės įstatymo galią (Sutarties 289 straipsnis); jei tai Komisijai deleguotas teisės aktas, kuris papildo arba keičia neesmines įstatymo galią turinčio teisės akto nuostatas, toks teisės aktas neturės įstatymo galios. Šios Sutarties nuostatos iš esmės nekeičia EB sutartyje buvusios antrinės EB teisės aktų sistemos, tačiau paaiškina jų tarpusavio ryšius (įstatymo galios neturintys teisės aktai negalės prieštarauti įstatymo galią turintiems teisės aktams), aiškiau apibrėžia, kokios ES institucijos galės priimti minėtus teisės aktus[336]. Taigi galima būtų teigti, jog pareigų, kylančių iš ES teisės, pažeidimų rūšys ir toliau išlieka tos pačios. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad jei valstybė narė nesilaikytų pareigos, įtvirtintos įstatymo galios neturinčiame antrinės ES teisės akte, ji pažeistų ne tik Sutartį, bet ir įstatymo galią turintį antrinės ES teisės aktą.

Taigi antrasis ES teisės pažeidimo elementas – pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimas – leidžia nustatyti ir apibrėžti pačią pareigą, kurią valstybei nustato ES teisė. Asmuo turi turėti teisę į žalos iš valstybės atlyginimą, jei yra konstatuotas pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimas, nepriklausomai nuo to, ar ši pareiga kyla iš pirminės ar antrinės ES teisės, ir, koks yra tokios pareigos turinys. Svarbiausios valstybių narių pareigos kyla iš Sutarties, tačiau asmens teisė į žalos atlyginimą neturėtų būti ribojama vien tuo pagrindu, kad ji kyla ne iš pirminės, o iš antrinės ES teisės.

Apibendrinus visą šią dalį, galima daryti šias išvadas.

Pirma, ES teisės pažeidimas yra sudėtinė sąvoka, kurią sudaro du elementai: valstybės veiksmai pagal ES teisę ir pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimas.

Antra, pirmasis ES teisės pažeidimo elementas padeda nustatyti konkrečią valstybės instituciją, dėl kurios veiksmų asmuo patyrė žalos. Valstybės veiksmais pagal ES teisę laikytini tik valstybės institucijos veiksmai. Valstybės institucijos sąvoka turi būti aiškinama plečiamai ir

[336] Žr. išsamiau Dougan M. The Treaty of Lisbon 2007: Winning Mind, not Hearts. *Common Market Law Review*. 2008, 45, p. 637–660.

apimti ne tik įstatymų leidžiamosios valdžios, vykdomosios valdžios institucijas ir galutinės instancijos teismus, bet ir kitus subjektus, kurie atitinka funkcinį ir kontrolės kriterijus.

Trečia, antrasis ES teisės pažeidimo elementas padeda nustatyti, kokios konkrečios pareigos, kylančios iš ES teisės, valstybė nesilaikė. Asmuo turi turėti teisę į žalos iš valstybės atlyginimą nepriklausomai nuo to, kokia pareiga, kylanti iš pirminės ar antrinės ES teisės, buvo pažeista, ir, koks yra šios pareigos turinys.

Ketvirta, ES teisės pažeidimo elementai turi būti taikomi kumuliatyviai. Tik nustačius, jog tenkinami abu minėti ES teisės pažeidimo elementai, galima konstatuoti, jog valstybės veiksmai buvo neteisėti ir taikyti valstybės atsakomybės už žalą sąlygas.

IV DALIS. VALSTYBĖS ATSAKOMYBĖS UŽ ŽALĄ SĄLYGOS

Nustačius, kad tenkinami abu ES teisės pažeidimo elementai – valstybės institucijos veiksmai laikytini valstybės veiksmais pagal ES teisę, o valstybė nesilaikė pareigos, kylančios iš ES teisės – galima būtų teigti, jog valstybės veiksmai yra neteisėti. Tačiau to nepakanka norint reikalauti žalos iš valstybės atlyginimo. Tam būtina įrodyti valstybės atsakomybės už žalą sąlygas. Atsižvelgiant tai, šioje darbo dalyje nagrinėjami klausimai, svarbūs atsakomybės sąlygų turinio aiškinimui. Apžvelgiama, kokia buvo atsakomybės sąlygų raida Teismo praktikoje. Nagrinėjama, kas turi pareigą aiškinti šias atsakomybės sąlygas. Tiriamas atsakomybės sąlygų turinys. Analizuojama, ar Teismo suformuluotos atsakomybės sąlygos gali būti laikomos minimaliais reikalavimais žalos iš valstybės atlyginimui.

4.1. Atsakomybės sąlygų raida Teismo praktikoje

Užsienio autoriai, nagrinėdami valstybės atsakomybės už žalą sąlygų raidą Teismo praktikoje, pateikia įvairias klasifikacijas. Antai, P. Aalto išskiria du etapus, kuriais buvo vystomos atsakomybės sąlygos. Pirmajam etapui, pasak autoriaus, būdinga tai, jog jame (pradedant *Francovich* byla) daugiausiai kelti klausimai dėl direktyvų neįgyvendinimo (netinkamo įgyvendinimo), buvo aiškinamasi, kokios šiais atvejais turėtų būti atsakomybės sąlygos. Antrasis etapas prasidėjo 1996 m., kuomet buvo priimtas sprendimas *Brasserie* byloje bei kiti Teismo sprendimai, priimti laikotarpiu nuo 1997 m. iki 2001 m. Šis etapas tęsėsi iki 2001 m. Šiuo laikotarpiu atsakomybės sąlygos buvo toliau aiškinamos, tikslinamos ir plėtojamos[337]. T. Tridimas nuomone, tikslinga išskirti du etapus. Pirmasis etapas, kaip nurodo autorius, svarbus tuo, jog jame buvo nustatytos atsakomybės sąlygos, atsakomybės sąlygos dažniausiai taikytos sprendžiant žalos iš valstybės atlyginimo klausimą dėl direktyvų neįgyvendinimo ar netinkamo įgyvendinimo. Šiam etapui autorius priskiria ne tik *Francovich*, bet ir *Brasserie*, *Dillenkofer* bylas. Kito etapo pradžia – 1998 m., jame atsakomybės sąlygos toliau aiškintos, plėtotos, didelis dėmesys skirtas antrajai ir trečiajai atsakomybės sąlygoms – pažeidimo pakankamam akivaizdumui ir tiesioginiam priežastiniam ryšiui tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos[338]. S. Prechal nurodo, jog, analizuojant valstybės atsakomybės sąlygų raidą, galima išskirti du etapus: pirmasis etapas tęsėsi iki sprendimo *Francovich* byloje priėmimo. Šio etapo esminis bruožas – nebuvo jokių valstybėms narėms bendrų atsakomybės sąlygų, šiuos klausimus

[337] Aalto, P. Twelve Years of *Francovich* in the European Court of Justice: A Survey of the Case-law on the Interpretation of the Three Conditions of Liability. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Koln: Bundesanzeiger Verlag, 2004, p. 61.
[338] Tridimas, T. Liability for Breach of Community Law: Growing Up and Mellowing Down? *Common Market Law Review*. 2001, 38(2), p. 301–304.

reguliavo nacionalinė teisė. Antrasis etapas prasidėjo kartu su sprendimo *Francovich* byloje priėmimu, kuriame Teismas pirmą kartą suformulavo visoms valstybėms narėms bendras atsakomybės sąlygas. Ši etapas tęsiasi iki šiol[339]. Apibendrinus teisės doktrinoje išsakytas nuomones ir vadovaujantis Teismo praktika, galima būtų išskirti šiuos keturis atsakomybės sąlygų raidos etapus:

Pirmasis etapas prasidėjo Teismo sprendimo priėmimu *Francovich* byloje[340], kurioje pirmą kartą suformuluotos bendros atsakomybės sąlygos, į kurias nuo šiol privalėjo atsižvelgti nacionaliniai teismai: pirma, „direktyva ketinta suteikti teisių asmeniui“; antra, „galima nustatyti tų teisių turinį pagal direktyvos nuostatas“; trečia, „tarp pažeidimo ir asmens patirtos žalos yra priežastinis ryšys“. *Francovich* byla paliko daug neatsakytų klausimų, kadangi šioje byloje nustatytos atsakomybės sąlygos buvo pritaikytos tik direktyvų neįgyvendinimui[341]. Kitose šiame etape nagrinėtose bylose (*Faccini Dori, El Corte Ingles*[342]) taip pat dažniausiai spręstas klausimas dėl atsakomybės taikymo neįgyvendinus direktyvų nacionalinėje teisėje. Atsižvelgiant į tai, nebuvo aišku, kokias atsakomybės sąlygas reikėtų taikyti kitų pareigų, kylančių iš ES teisės, pažeidimų atvejais.

Antrasis etapas reikšmingas tuo, jog jame buvo performuluotos *Francovich* byloje nustatytos atsakomybės sąlygos jas pritaikant bet kurios kitos pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimui. Šiame etape Teismas priėmė sprendimus tokiose bylose kaip *Brasserie, British Telecommunications, Hedley Lomas, Dillenkofer, Denkavit, Sutton, Maso, Carbonari, Bonifaci ir Berto, Palmisani, Norbrook Laboratories, Brinkmann, Konle, Rechberger, Haim*[343].

---

[339] Prechal, S. *Directives in EC Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press. 2005, p. 271–280.

[340] ETT 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimas *Francovich ir kiti prieš Italiją,* C-6/90 ir 9/90, Rink. p. I-5357, 38–47 punktai. Ši byla sulaukė didelio užsienio teisės autorių dėmesio. Žr. išsamiau: Tridimas, T. Liability for Breach of Community Law: Growing Up and Mellowing Down? *Common Market Law Review*. 2001, 38(2), p. 301; Moniz, C. B. Overview of the Mechanisms of Enforcement of Community Law. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Köln: Bundesanzeiger Verlag. 2004, p. p. 47–49; van Gerven, W. Bridging the Unbridgeable: Community and National Tort Laws after *Francovich* and *Brasserie*. *International and Comparative Law Quarterly.* 1996, 45(3), p. 507–544; Martin, C. P. Furthering the Effectiveness of EC Directives and the Judicial Protection of Individual Rights Thereunder. *International and Comparative Law Quarterly*. 1994, 43, p. 26–54; 20. Caranta, R. Judicial Protection Against Member States: A New *Jus Commune* Takes Shape. *Common Market Law Review*. 1995, 32, p. 703–726; Hervey, T. K., Rostant, P. After *Francovich:* State Liability and British Employment Law. *Industrial Law Journal*. 1996, 25, p. 279–285; Harlow, C. *Francovich* ant the Problem of the Disobedient State. *European Law Review*. 1996, 2, p. 199–225; Barav, A. State Liability in Damages for Breach of Community Law in National Courts. *Yearbook of European Law*. 2000, 16, p. 87–128.

[341] Barav, A. State Liability in Damages for Breach of Community Law in National Courts. *Yearbook of European Law*, 2000, 16, p. 91.

[342] ETT 1994 m. liepos 14 d. Sprendimas *Faccini Dori*, C-91/92, Rink. p. I-3325; ETT 1996 m. kovo 7 d. Sprendimas *El Corte Inglés*, C-192/94, Rink. p. I-1281.

[343] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029; ETT 1996 m. kovo 26 d. Sprendimas *British Telecommunications,* C-392/93, Rink. p. I-1631; ETT 1996 m. gegužės 23 d. Sprendimas *Hedley Lomas*, C-5/94, Rink. p. I-2553; ETT 1996 m. spalio 8 d. Sprendimas *Dillenkofer ir kt.*, C-178/94, C-179/94 ir C-188/94–C-190/94, Rink. p. I-4845; ETT 1996 m. spalio 17 d. Sprendimas *Denkavit ir kt*.,

Neabejotina, kad svarbiausia šio etapo byla – *Brasserie*, kurioje buvo performuluotos *Francovich* byloje nustatytos atsakomybės sąlygos[344] nurodant, jog valstybė narė turi pareigą atlyginti žalą asmeniui esant tokių atsakomybės sąlygų visumai: pirma, „pažeista teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui“; antra, „pažeidimas yra pakankamai akivaizdus“; trečia, „tarp padaryto ES teisės pažeidimo ir asmens patirtos žalos yra tiesioginis priežastinis ryšys“. Palyginus šias atsakomybės sąlygas su sąlygomis, nustatytomis *Francovich* byloje, matyti keli esminiai skirtumai. Pirma, atsakomybės sąlygos pritaikytos bet kokios kitos pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimui. Antra, pakeista pirmosios atsakomybės sąlygos formuluotė nurodant, jog ES teisės norma turi būti „siekiama“ suteikti teises asmeniui. Trečia, atsirado nauja atsakomybės sąlyga – „pažeidimo pakankamas akivaizdumas“ ir pateikti kriterijai, padedantys apibrėžti šios atsakomybės sąlygos turinį. Ketvirta, pabrėžta, jog tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos turi būti ne bet koks, o būtent „tiesioginis“ priežastinis ryšys. Penkta, nebeliko *Francovich* byloje suformuluotos antrosios atsakomybės sąlygos, t. y. būtinybės nustatyti asmeniui suteikiamų teisių turinį pagal direktyvos nuostatas. Šešta, Teismas pažymėjo, jog kaltė nėra privaloma atsakomybės sąlyga, bet į ją gali būti atsižvelgta vertinant, ar pažeidimas buvo pakankamai akivaizdus. Tai, jog *Brasserie* byloje nustatytos atsakomybės sąlygos turi būti taikomos bet kokios kitos pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimui, vėliau patvirtinta tokiose bylose kaip *British Telecommunications*, *Hedley Lomas*, *Denkavit, Sutton, Maso, Bonifaci ir Berto, Palmisani, Norbrook Laboratories, Brinkmann, Konle*, *Rechberger*, *Haim*[345]. Pažymėtina, jog minėtose bylose detaliausiai analizuotas antrosios atsakomybės sąlygos – pažeidimo pakankamo akivaizdumo, turinys. Trečioji atsakomybės sąlyga (tiesioginis priežastinis ryšys tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos) detaliau aiškinta tik *Brinkmann* ir *Rechberger* bylose.

C-283/94, C-291/94 ir C-292/94, Rink. p. I-5063; ETT 1997 m. balandžio 22 d. Sprendimas *Sutton*, C-66/95, Rink. p. I-2163; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Maso ir kt.,* C-373/95, Rink. p. I-4051; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Bonifaci ir kt*. bei *Berto ir kt*., C-94/95 ir C-95/95, Rink. p. I-3969; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Palmisani,* C-261/95, Rink. p. I-4025; ETT 1998 m. balandžio 2 d. Sprendimas *Norbrook Laboratories,* C-127/95, Rink. p. I-1531; ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *Brinkmann,* C-319/96, Rink. p. I-5255; ETT 1999 m. vasario 25 d. Spendimas *Carbonari ir kt.,* C-131/97, Rink. p. I-1103; ETT 1999 m. birželio 1 d. Sprendimas *Konle*, C-302/97, Rink. p. I-3099; ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499; ETT 2000 m. liepos 4 d. Sprendimas *Haim*, C-424/97, Rink. p. I-5123.

[344] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 37–99 punktai.

[345] ETT 1996 m. kovo 26 d. Sprendimas *British Telecommunications,* C-392/93, Rink. p. I-1631; ETT 1996 m. gegužės 23 d. Sprendimas *Hedley Lomas*, C-5/94, Rink. p. I-2553; ETT 1996 m. spalio 8 d. Sprendimas *Dillenkofer ir kt.*, C-178/94, C-179/94 ir C-188/94–C-190/94, Rink. p. I-4845; ETT 1996 m. spalio 17 d. Sprendimas *Denkavit ir kt*., C-283/94, C-291/94 ir C-292/94, Rink. p. I-5063; ETT 1997 m. balandžio 22 d. Sprendimas *Sutton*, C-66/95, Rink. p. I-2163; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Maso ir kt.,* C-373/95, Rink. p. I-4051; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Bonifaci ir kt*. bei *Berto ir kt*., C-94/95 ir C-95/95, Rink. p. I-3969; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Palmisani,* C-261/95, Rink. p. I-4025; ETT 1998 m. balandžio 2 d. Sprendimas *Norbrook Laboratories,* C-127/95, Rink. p. I-1531; ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *Brinkmann,* C-319/96, Rink. p. I-5255; ETT 1999 m. birželio 1 d. Sprendimas *Konle*, C-302/97, Rink. p. I-3099; ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499; ETT 2000 m. liepos 4 d. Sprendimas *Haim*, C-424/97, Rink. p. I-5123.

Taigi antrajame etape buvo ne tik apibendrintos ir suvienodintos atsakomybės sąlygos, bet ir jos pritaikytos bet kokios kitos pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimui.

Trečiajame etape toliau aiškintas atsakomybės sąlygų turinys ir patvirtintas *Brasserie* byloje nustatytų atsakomybės sąlygų taikymas bet kokios pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimui. Šiam etapui tikslinga priskirti tokias bylas: *Stockholm Lindöpark*, *Larsy*, *Paul*, *Evans*, *Köbler*[346]. Visose šiose bylose Teismas tiesiogiai rėmėsi atsakomybės sąlygomis, suformuluotomis *Brasserie* byloje, detaliau aiškino antrosios atsakomybės sąlygos turinį. Reikšmingiausia šio etapo byla laikytina *Köbler* byla[347], kurioje Teismas nurodė, kad tos pačios atsakomybės sąlygos (su tam tikra išimtimi dėl antrosios atsakomybės sąlygos) turi būti taikomos ir tuo atveju, jei žalos asmeniui savo veiksmais padaro galutinės instancijos teismai.

Ketvirtajam etapui tikslinga priskirti naujausią Teismo praktiką tokiose bylose kaip *Traghetti del Mediterraneo*, *Robins*, *Jonkman, Synthon, Danske Slagterier, Transportes Urbanos*[348]. Panašiai kaip ir antrojo bei trečiojo etapo bylose, šiame etape nagrinėtos bylos dar kartą patvirtino, jog *Brasserie* byloje suformuluotos atsakomybės sąlygos taikytinos pažeidus bet kokią pareigą, kylančią iš ES teisės. Šiame etape detaliausiai aiškintas antrosios atsakomybės sąlygos turinys, kiek daugiau dėmesio Teismas skyrė ir pirmosios atsakomybės sąlygos turinio aiškinimui[349]. *Traghetti del Mediterraneo* byloje[350] patvirtintas *Köbler* byloje Teismo išsakytas teiginys, jog tos pačios atsakomybės sąlygos taikytinos tuo atveju, jei ES teisę savo veiksmais pažeidžia galutinės instancijos teismai.

Apibendrinus atsakomybės sąlygų raidą Teismo praktikoje, pažymėtina, jog Teismas buvo linkęs griežtinti atsakomybės sąlygas nepaisant to, kad jos buvo pritaikytos bet kuriam pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimui, o atsakomybė galėjo būti taikoma ir tuo atveju, jei ES teisę pažeistų galutinės instancijos teismai. Vis dėlto nors valstybės atsakomybės už žalą taikymas ir buvo išplėstas, tačiau atsirado abejonių, ar atsakomybės sąlygos nesudarė pagrindo riboti asmens teisę į žalos atlyginimą.

---

[346] ETT 2001 m. sausio 18 d. Sprendimas *Stockholm Lindöpark*, C-150/99, Rink. p. I-493; ETT 2001 m. birželio 28 d. Sprendimas *Larsy*, C-118/00, Rink. p. I-5063; ETT 2003 m. gruodžio 4 d. Sprendimas *Evans*, C-63/01, Rink. p. I-14447; ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239; ETT 2004 m. spalio 12 d. Sprendimas *Paul ir kt*., C-222/02, Rink. p. I-9425.

[347] ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239.

[348] ETT 2006 m. birželio 13 d. Sprendimas *Traghetti del Mediterraneo Spa prieš Repubblica Italiana*, C-173/03, Rink. p. I-5177; ETT 2007 m. sausio 25 d. Sprendimas *Robins ir kt.,* C-278/05, Rink. p. I-1053; ETT 2007 m. birželio 21 d. Sprendimas *Jonkman ir kt.*, C-231/06–C-233/06, Rink. p. I-5149; ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimas *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681; ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000; ESTT 2010 m. sausio 26 d. Sprendimas *Transportes Urbanos*, C-118/08, Rink. p. I-0000.

[349] ETT 2007 m. sausio 25 d. Sprendimas *Robins ir kt.,* C-278/05, Rink. p. I-1053; ETT 2007 m. birželio 21 d. Sprendimas *Jonkman ir kt.*, C-231/06–C-233/06, Rink. p. I-5149; ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimas *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681; ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000.

[350] ETT 2006 m. birželio 13 d. Sprendimas *Traghetti del Mediterraneo Spa prieš Repubblica Italiana*, C-173/03, Rink. p. I-5177, 30–46 punktai.

4.2. Atsakomybės sąlygų aiškinimo ir taikymo pareiga

Prieš pradedant atsakomybės sąlygų turinio analizę, būtina pažymėti, jog nors atsakomybės sąlygas aiškina ir taiko nacionaliniai teismai, Teismas dažnai pats nurodo, kaip konkrečiu atveju reikėtų aiškinti atsakomybės sąlygų turinį[351]. Šie išaiškinimai nacionaliniams teismams yra privalomi ir sudėtingais bei neaiškiais atvejais gali padėti nustatyti, ar turi būti taikoma valstybės atsakomybė už žalą.

Iš Teismo praktikos matyti, jog dažniausiai Teismas aiškina pirmąją atsakomybės sąlygą (ar pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui), nes šios atsakomybės sąlygos turinio nustatymas – ES teisės aiškinimo dalykas: norint apibrėžti, ar teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui, būtina analizuoti konkrečios ES teisės normos turinį[352].

Dėl antrosios atsakomybės sąlygos (pažeidimo pakankamo akivaizdumo) pažymėtina, jog minėta atsakomybės sąlyga yra ne tik ES teisės aiškinimo, bet ir ES teisės taikymo dalykas, kadangi šiuo atveju būtina nustatyti ne tik konkrečios ES teisės normos turinį, bet ir tai, kaip šią normą taikė valstybės institucijos. Taigi nemažai veiksmų laisvės paliekama nacionaliniams teismams. Ši atsakomybės sąlyga taip pat aiškinama Teismo praktikoje, tačiau atsakyti į klausimą, ar pažeidimas laikytinas pakankamai akivaizdžiu, dažnai paliekama nacionaliniams teismams[353].

---

[351] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 55, 57–58 punktai; ETT 1996 m. kovo 26 d. Sprendimas *British Telecommunications,* C-392/93, Rink. p. I-1631, 40 ir 41 punktai; ETT 1996 m. spalio 17 d. Sprendimas *Denkavit ir kt*., C-283/94, C-291/94 ir C-292/94, Rink. p. I-5063, 49 punktas; ETT 1997 m. balandžio 22 d. Sprendimas *Sutton*, C-66/95, Rink. p. I-2163, 35 punktas; ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *Brinkmann,* C-319/96, Rink. p. I-5255, 26 punktas; ETT 1999 m. birželio 1 d. Sprendimas *Konle*, C-302/97, Rink. p. I-3099, 58 punktas; ETT 2000 m. liepos 4 d. Sprendimas *Haim*, C-424/97, Rink. p. I-5123, 42–44 punktai; ETT 2001 m. sausio 18 d. Sprendimas *Stockholm Lindöpark*, C-150/99, Rink. p. I-493, 38 punktas; ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 51–54, 100 punktai.

[352] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 54 punktas; ETT 1996 m. gegužės 23 d. Sprendimas *Hedley Lomas*, C-5/94, Rink. p. I-2553, 27 punktas; ETT 1996 m. spalio 8 d. Sprendimas *Dillenkofer ir kt.,* C-178/94, 179/94 ir C-188/94–C-190/94, Rink. p. I-4845, 30–42 punktai; ETT 1998 m. balandžio 2 d. Sprendimas *Norbrook Laboratories,* C-127/95, Rink. p. I-1531, 108 punktas; ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 102–103 punktai; ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000, 21 punktas; ETT 2004 m. spalio 12 d. Sprendimas *Paul ir kt*., C-222/02, Rink. p. I-9425, 50–51 punktai.

[353] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 55–74 punktai; ETT 1996 m. gegužės 23 d. Sprendimas *Hedley Lomas*, C-5/94, Rink. p. I-2553, 28 ir 29 punktai; ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *Brinkmann,* C-319/96, Rink. p. I-5255, 26 punktas; ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499, 51–53 punktai; ETT 2001 m. sausio 18 d. Sprendimas *Stockholm Lindöpark*, C-150/99, Rink. p. I-493, 38–42 punktai; ETT 1996 m. kovo 26 d. Sprendimas *British Telecommunications,* C-392/93, Rink. p. I-1631, 42–46 punktai; ETT 1996 m. spalio 17 d. Sprendimas *Denkavit ir kt*., C-283/94, C-291/94 ir C-292/94, Rink. p. I-5063, 50–54 punktai; ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *Brinkmann,* C-319/96, Rink. p. I-5255, 29, 33 punktai; ETT 2003 m. birželio 12 d. Sprendimas *Schmidberger*, C-112/00, Rink. p. I-5659, 95 ir 96 punktai; ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 104–126 punktai.

Rečiausiai Teismo praktikoje aiškinama trečioji atsakomybės sąlyga – tiesioginis priežastinis ryšys tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos[354]. Taip, manytina, yra todėl, kad priežastinio ryšio nustatymas – ne ES teisės aiškinimo, bet ES teisės taikymo klausimas, kadangi nacionalinis teismas, vertindamas tiesioginį priežastinį ryšį, turi įsitikinti konkretaus fakto egzistavimu, t. y., ar žala atsirado būtent dėl padaryto ES teisės pažeidimo. Vis dėlto neabejotina, kad ir Teismas pats gali aiškinti šios atsakomybės sąlygos turinį.

Teisės doktrinoje diskutuojama, kokias atsakomybės sąlygas turi aiškinti Teismas, o kokias – nacionaliniai teismai. D. Obradovich ir N. Lawranos teigimu, nacionaliniai teismai turi aiškinti visų be išimties atsakomybės sąlygų turinį[355]. A. Ward pripažįsta, jog Teismas turi aiškinti tik antrąją atsakomybės sąlygą[356]. T. Tridimas nuomone, Teismas turėtų aiškinti tik pirmąją atsakomybės sąlygą. Pasako šio autoriaus, antrąją ir trečiąją atsakomybės sąlygas turi aiškinti patys nacionaliniai teismai. Sudėtingais atvejais Teismas pats gali nuspręsti, kaip aiškintinas antrosios atsakomybės sąlygos turinys[357].

Galima būtų teigti, jog atsižvelgiant į tai, kad atsakomybės sąlygos taikomos nacionaliniuose teismuose, būtent nacionaliniai teismai privalo aiškinti šių atsakomybės sąlygų turinį. Vis dėlto kadangi atsakomybės sąlygos buvo suformuluotos Teismo praktikoje, pats Teismas gali pateikti konkrečius atsakomybės sąlygų išaiškinimus taip palengvindamas nacionalinių teismų darbą. Vadinasi, jei nacionaliniam teismui kiltų abejonė dėl to, kaip aiškinti konkrečią atsakomybės sąlygą, jis galėtų (o galutinės instancijos teismas privalėtų) kreiptis į Teismą prašydamas priimti prejudicinį sprendimą dėl konkrečios atsakomybės sąlygos išaiškinimo. Taip būtų geriausiai atskleistas valstybės atsakomybės sąlygų turinys.

4.3. Pirmoji atsakomybės sąlyga – pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui

Pirmoji atsakomybės sąlyga, kurią būtina įrodyti tam, kad asmuo galėtų pasinaudoti teise į žalos atlyginimą, – pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui.

Pirmoji atsakomybės sąlyga yra glaudžiai susijusi su ES teisės tiesioginiu veikimu, kadangi, norint konstatuoti, jog ES teisės norma yra tiesiogiai veikianti, taip pat reikia įrodyti, kad ši teisės norma suteikia teises asmeniui. Taigi tiesiogiai veikiančios ES teisės normos visada

[354] ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *Brinkmann,* C-319/96, Rink. p. I-5255, 26–29 punktai; ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499, 67–77 punktai.
[355] Obradovich, D., Lawranos, N. *Interface between EU Law and National Law*. Groningen: Europa Law Publishing. 2007, p. 287–291.
[356] Ward, A. *Judicial Review and the Rights of Private Parties in EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 235.
[357] Tridimas, T. *The General Principles of EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 520–521.

suteiktų teises asmeniui. Tačiau ir tuo atveju, jei ES teisės norma nebūtų tiesiogiai veikianti, asmuo turėtų teisę į žalos iš valstybės atlyginimą nacionaliniame teisme[358].

Teismas daugelyje bylų konstatavo, jog konkretūs direktyvų straipsniai suteikė teises asmeniui. Tokie sprendimai priimti *Francovich*, *Faccini Dori*, *Denkavit, Dillenkofer*, *Rechberger*, *Norbrook Laboratories, Stockholm Lindöpark* bylose[359]. Kitose bylose Teismas pripažino, jog Sutarties (anksčiau EB sutarties), reglamento normos suteikė teises asmeniui[360].

Visos pirmiau išvardytos bylos rodo, jog Teismas nesusiduria su dideliais sunkumais konstatuodamas, jog ES teisės norma buvo siekiama suteikti teises asmeniui. Tačiau šios atsakomybės sąlygos turinys nėra pakankamai atskleistas – Teismas tik nedaugelyje bylų išsamiai vertino, kaip reikėtų paaiškinti, ar ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui. Vienose bylose Teismas tiesiog nurodė, jog konkreti ES (anksčiau EB) teisės norma suteikė teises asmeniui, išsamiau šios atsakomybės sąlygos nedetalizuodamas[361]. Kitose bylose priimtas sprendimas, kad ES (anksčiau EB) teisės norma suteikė teises asmeniui, nes ji veikė tiesiogiai[362]. *Köbler* byloje Teismas paminėjo, jog atsižvelgiant į tai, kad konkrečios Sutarties (anksčiau EB sutarties) ir reglamento nuostatos buvo susijusios su laisvu darbuotojų judėjimu ES (anksčiau EB) ir diskriminacijos tuo pagrindu uždraudimu, jos neabejotinai suteikė teises asmeniui[363]. *Rechberger* byloje pasiremta *Dillenkofer* bylos sprendimu, kuriame jau buvo pripažinta, jog konkreti direktyva buvo susijusi su vartotojų apsauga, vadinasi ja buvo siekiama suteikti teises asmeniui[364]. Taigi *Dillenkofer* byloje Teismas tyrė direktyvos tikslą ir pripažino, jog atsižvelgiant į tai, kad direktyva buvo skirta vartotojų apsaugai užtikrinti, konkrečios jos normos

[358] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 50 punktas.
[359] ETT 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimas *Francovich ir kiti prieš Italiją,* C-6/90 ir 9/90, Rink. p. I-5357, 44 punktas; ETT 1994 m. liepos 14 d. Sprendimas *Faccini Dori*, C-91/92, Rink. p. I-3325, 17, 28 punktai; ETT 1996 m. spalio 17 d. Sprendimas *Denkavit ir kt*., C-283/94, C-291/94 ir C-292/94, Rink. p. I-5063, 39 punktas; ETT 1996 m. spalio 8 d. Sprendimas *Dillenkofer ir kt.,* C-178/94, C-179/94 ir C-188/94–C-190/94, Rink. p. I-4845, 46 punktas; ETT 1998 m. balandžio 2 d. Sprendimas *Norbrook Laboratories,* C-127/95, Rink. p. I-1531, 108 punktas; ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499, 22 ir 23 punktai; ETT 2001 m. sausio 18 d. Sprendimas *Stockholm Lindöpark*, C-150/99, Rink. p. I-493, 33 punktas.
[360] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 54 punktas; ETT 1996 m. gegužės 23 d. Sprendimas *Hedley Lomas*, C-5/94, Rink. p. I-2553, 27 punktas; ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000, 21 punktas; ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 102–103 punktai.
[361] ETT 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimas *Francovich ir kiti prieš Italiją,* C-6/90 ir 9/90, Rink. p. I-5357, 44 punktas; ETT 1998 m. balandžio 2 d. Sprendimas *Norbrook Laboratories,* C-127/95, Rink. p. I-1531, 108 punktas.
[362] ETT 1994 m. liepos 14 d. Sprendimas *Faccini Dori*, C-91/92, Rink. p. I-3325, 17, 28 punktai; ETT 1996 m. spalio 17 d. Sprendimas *Denkavit ir kt*., C-283/94, C-291/94 ir C-292/94, Rink. p. I-5063, 39 punktas; ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029 54 punktas; ETT 1996 m. spalio 8 d. Sprendimas *Dillenkofer ir kt.,* C-178/94, C-179/94 ir C-188/94–C-190/94, Rink. p. I-4845, 48 punktas; ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499, 22 ir 23 punktai; ETT 2001 m. sausio 18 d. Sprendimas *Stockholm Lindöpark*, C-150/99, Rink. p. I-493, 33 punktas; ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000, 20–22 punktai.
[363] ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 102–103 punktai.
[364] ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499, 22 ir 23 punktai.

suteikė teises asmeniui. Iš to, kas išdėstyta, galima būtų teigti, jog paprastai asmeniui teises siekiama suteikti tomis ES teisės normomis, kurios skirtos įvairioms asmens teisių apsaugos sritimis, ES vidaus rinkos laisvėms.

Teismo jurisprudencijoje yra buvę bylų, kuriose pripažinta, jog ES teisės norma nebuvo siekiama suteikti asmeniui jokių teisių. Toks sprendimas priimtas *Paul* byloje[365], kurioje Teismas pripažino, kad „direktyvos, reguliuojančios bankų priežiūros institucijų atsakomybės klausimus, negalėjo suteikti jokių teisių asmeniui“ (nes nustatė pareigas šioms institucijoms). Šį Teismo sprendimą reikėtų nagrinėti kartu su sprendimu, priimtu *Brasserie* byloje, kurioje Teismas nurodė, jog asmens teisės gali kilti ne tik tiesiogiai, bet ir netiesiogiai – iš valstybių narių įsipareigojimų (pavyzdžiui, konkrečių Sutarties (anksčiau EB sutarties) normų, kurios valstybėms narėms nustato įvairius draudimus)[366]. Tokiai Teismo praktikai pritartina, kadangi Sutartyje yra nemažai teisės normų, kurios numato valstybėms narėms įvairius draudimus, pavyzdžiui, draudimą riboti laisvą prekių, asmenų, kapitalo judėjimą, įsisteigimo laisvę, laisvę teikti paslaugas ir pan. Daugelis šių teisės normų yra tiesiogiai veikiančios, taigi neabejotinai suteikia teises asmeniui.

Atkreiptinas dėmesys į tai, jog *Francovich* byloje nurodyta dar viena atsakomybės sąlyga – „galimybė apibrėžti asmeniui suteikiamų teisių turinį pagal direktyvos nuostatas“[367]. *Brasserie* byloje nebuvo užsiminta apie tai, jog būtina atskirai įvertinti asmeniui suteikiamų teisių turinį[368]. *Faccini Dori, Dillenkofer* bylose[369] ši sąlyga vis dar išskirta kaip atskira atsakomybės sąlyga, kurią, anot Teismo, reikia įrodyti tuo atveju, jei direktyva neįgyvendinta ar įgyvendinta netinkamai. *Norbrook Laboratories* ir *Carbonari* bylose minėta sąlyga jau nebeišskirta, tačiau į ją atsižvelgta aiškinant pirmosios atsakomybės sąlygos turinį[370]. Vėliau priimtuose sprendimuose Teismas iš viso nebeužsiminė apie tokią papildomą atsakomybės sąlygą[371]. Darytina išvada, jog sprendžiant žalos asmeniui atlyginimo klausimą, būtinybės nustatyti asmeniui suteikiamų teisių

[365] ETT 2004 m. spalio 12 d. Sprendimas *Paul ir kt*., C-222/02, Rink. p. I-9425, 49–51 punktai.
[366] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 54 punktas.
[367] ETT 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimas *Francovich ir kiti prieš Italiją,* C-6/90 ir 9/90, Rink. p. I-5357, 40 punktas.
[368] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 51 punktas.
[369] ETT 1994 m. liepos 14 d. Sprendimas *Faccini Dori*, C-91/92, Rink. p. I-3325, 27 punktas; ETT 1996 m. spalio 8 d. Sprendimas *Dillenkofer ir kt*., C-178/94, C-179/94 ir C-188/94–C-190/94, Rink. p. I-4845, 27 punktas.
[370] ETT 1998 m. balandžio 2 d. Sprendimas *Norbrook Laboratories,* C-127/95, Rink. p. I-1531, 108 punktas; ETT 1999 m. vasario 25 d. Spendimas *Carbonari ir kt.,* C-131/97, Rink. p. I-1103, 52 punktas.
[371] Žr. pavyzdžiui: ETT 2003 m. gruodžio 4 d. Sprendimo *Evans*, C-63/01, Rink. p. I-14447, 83 punktą; ETT 2007 m. sausio 25 d. Sprendimo *Robins ir kt.,* C-278/05, Rink. p. I-1053, 69 punktą; ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimo *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681, 35 punktą.

turinį nėra. Taigi užtenka išsiaiškinti, ar pažeista ES teisės norma buvo siekiama suteikti teises asmeniui.

Apibendrinus pirmosios atsakomybės sąlygos turinio aiškinimą Teismo praktikoje, darytina išvada, jog ši atsakomybės sąlyga neriboja asmens teisės į žalos atlyginimą. Vadovaujantis Teismo praktika, galima būtų suformuluoti tokias šios sąlygos turinio aiškinimo taisykles. Pirma, vertinant, ar ES teisės norma buvo siekiama suteikti teises asmeniui, tikslinga atsižvelgti ne tik į teisės normos turinį, bet ir į jos tikslą. Antra, konkreti ES teisės norma teises gali suteikti tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai, todėl asmens teisės gali kilti iš pareigų, kurias valstybėms narėms nustato ES teisė. Trečia, gali būti atsižvelgta į tai, ar ES teisės normos tikslas buvo asmens teisių apsauga, ar ši norma buvo tiesiogiai veikianti.

Teisės doktrinoje aiškinant pirmąją atsakomybės sąlygą, yra nurodoma, jog asmens teisė turi būti aiškiai apibrėžta arba turi būti galimybė ją apibrėžti[372]. Teisės mokslininkų teigimu, sąvoka „teisė“ turėtų būti suprantama kaip ES, bet ne nacionalinės teisės sąvoka, todėl valstybių narių nacionaliniai teismai turėtų aiškinti šios atsakomybės sąlygos turinį atsižvelgdami tik į ES teisės reikalavimus[373].

Vertinimas, ar ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui, teisės doktrinoje yra siejamas su klausimu, ar galima ginti tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai asmeniui suteikiamas teises. T. Eilmansberger laikosi nuomonės, jog turi būti ginamos tiesiogiai ir netiesiogiai asmeniui suteikiamos teisės. Šiuo atveju asmuo nacionaliniame teisme turėtų įrodyti, jog nesant ES teisės normos pažeidimo (t. y. valstybei laikantis ES teisės reikalavimų), jis turėjo galimybę pasinaudoti konkrečiomis teisėmis[374]. Tai, kad ES teisės norma gali netiesiogiai suteikti asmeniui teisių, pritaria M. Tison, J. H. Binder, H. F. Köck ir M. Hintersteininger[375]. Manytina, kad būtų tikslinga pritarti šiai nuomonei, nes ji atitinka ir Teismo praktiką. Be to, taip yra užtikrinamos platesnės asmens galimybės pasinaudoti teise į žalos atlyginimą nacionaliniame teisme.

---

[372] Borchardt, K.-D., (eds.). *Kommentar zu dem Vertrag über die Europäische Union und zu dem Vertrag zur Gründung der Europäischen Gemeinschaft*. Köln: Bundesanzeiger Verlag, 1999, p. 1967.

[373] Obradovich, D., Lawranos, N. *Interface between EU Law and National Law*. Groningen: Europa Law Publishing, 2007, p. 288; Borchardt, K.-D., (eds.). *Kommentar zu dem Vertrag über die Europäische Union und zu dem Vertrag zur Gründung der Europäischen Gemeinschaft*. Köln: Bundesanzeiger Verlag, 1999, p. 1967.

[374] Eilmansberger, T. The Relationship Between Rights and Remedies in EC Law: in Search of the Missing Link. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 1224–1225.

[375] Tison, M. Do not Attack the Watchdog! Banking Supervisor‘s Liability after *Peter Paul*. *Common Market Law Review*. 2005, 42, 640; Tison, M. Who is Afraid of *Peter Paul*? The European Court of Justice to Rule on Banking Supervisory Liability. *The Financial Regulator*. 2004, 9, p. 67; Binder, J. H. The Advocate-General’s Opinion in *Paul and others v. Germany* – Cutting Back State Liability for Regulatory Negligence? *European Business Law Review*. 2004, 15, p. 474; Köck, H. F., Hintersteininger, M. The Concept of Member State Liability for Violation of Community Law and Its Shortcomings. An Analysis of the Case Law of the European Court of Justice on this Matter. *Austrian Review of International and European Law*. 1998, 3, p. 23.

Daugelio užsienio teisininkų nuomone[376], pirmoji atsakomybės sąlyga yra susijusi su „asmens teises saugančios normos teorija“ (vok. *Schutznormtheorie*), kuri išplėtota teisės doktrinoje vokiečių kalba ir vėliau pritaikyta Teismo praktikoje nagrinėjant ES deliktinės atsakomybės bylas[377]. Tam tikrais atvejais Teismas ir valstybės atsakomybės bylose taiko šią teoriją vertindamas, ar ES teisės norma buvo siekiama suteikti teises asmeniui[378]. Vis dėlto M. Ruffert, N. Reich, T. Eilmansberger ir S. Prechal pažymi, jog šios teorijos taikymas praktikoje yra per siauras, nes ES teise siekiama užtikrinti kaip įmanoma platesnę asmens teisių apsaugą. Vadinasi, teises gali suteikti ir tos ES teisės normos, kuriomis nėra siekiama apsaugoti asmens teises. Vadovaujantis šia teorija, valstybės atsakomybė už žalą kiltų tik tokiais atvejais, jei būtų pažeista ES teisės norma, kuria buvo siekiama apsaugoti asmens teises[379]. Todėl, S. Prechal teigimu, visada būtina išsamiai analizuoti konkrečios ES teisės normos turinį, o ne tik tikslą, kurio siekiama šia teisės norma[380]. R. Rebhahn teigimu, ES teisėje yra tokių teisės normų, kurios pagal savo esmę negalės suteikti asmeniui jokių teisių[381]. Taigi ne visas ES teisės normas pažeidus kils valstybės atsakomybė už žalą.

Teisės doktrinoje yra įvairių nuomonių dėl to, kaip nustatyti, ar ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui. Antai, Tamara K. Hervey, spręsdama šį klausimą, siūlo atsižvelgti į ES teisės akto tikslą. Jeigu tokios teisės normos tikslas yra konkrečių asmenų grupių, pavyzdžiui, vartotojų, teisių apsauga, tuomet pripažinti, jog šia teisės norma buvo siekiama suteikti teises,

---

[376] van Themaat, K., van Themaat, V. *The Law of the European Union and the European Communities*. Fourth edition. Hague: Kluwer Law International, 2008, p. 558; Betlem, G. Being “Directly and Individually Concerned”, The Schutznorm Doctrine and *Francovich* Liability. In *Public Interest Litigation before European Courts*. Baden-Baden: NOMOS Verlag, 1996, p. 1–25; Reich, N., Horizontal Liability in EC Law: Hybridization of Remedies for Compensation in Case of Breaches of EC Rights. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 718–719; Caranta, R. Governmental Liability After *Francovich*. *Cambridge Law Journal*. 1993, 52(2), p. 284; Prechal, S. Member State Liability and Direct Effect: What‘s the Difference After All?. *European Business Law Review*. 2006, 17, p. 309.

[377] ETT 1971 m. gruodžio 2 d. Sprendimas *Zuckerfabrik Schöppenstedt prieš Tarybą*, 5/71, Rink. p. 975, 11 punktas; ETT 2000 m. liepos 4 d. Sprendimas *Bergaderm ir Goupil prieš Komisiją*, C-352/98 P, Rink. p. I-5291, 13–14, 62 punktai.

[378] ETT 1996 m. spalio 8 d. Sprendimas *Dillenkofer ir kt.,* C-178/94, C-179/94 ir C-188/94–C-190/94, Rink. p. I-4845, 46 punktas; ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499, 22 ir 23 punktai.

[379] Reich, N., Horizontal Liability in EC Law: Hybridization of Remedies for Compensation in Case of Breaches of EC Rights. *Common Market Law Review*. 2007, 44, 718–719; Ruffert, M. Rights and Remedies in European Community Law: a Comparative View. *Common Market Law Review*. 1997, 34, p. 310–312; Eilmansberger, T. The Relationship Between Rights and Remedies in EC Law: in Search of the Missing Link. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 1225; Tison, M. Do not Attack the Watchdog! Banking Supervisor‘s Liability after *Peter Paul*. *Common Market Law Review.* 2005, 42, p. 660.

[380] Prechal, S. *Directives in EC Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 108; Prechal, S. Member State Liability and Direct Effect: What‘s the Difference After All?. *European Business Law Review*. 2006, 17, p. 307.

[381] Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 192.

yra paprasčiau[382]. C. Harlow pateikia kitą pavyzdį, kuomet nesunku nustatyti, ar ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui, – tai tokios teisės normos, kurios reglamentuoja pagrindines ES vidaus rinkos laisves[383]. K. ir V. van Themaat, P. Aalto teigimu, norint nustatyti, ar ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui, būtina ne tik įvertinti ES teisės akto tikslą, bet ir atsižvelgti į tai, ar asmuo turi galimybę kreiptis į nacionalinį teismą dėl žalos atlyginimo[384]. R. Rebhahn manymu, ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui, jei bus nustatyta, kad ši norma gina konkrečius asmens interesus[385]. S. M. Lage, S. Prechal ir P. Aalto išsako pastebėjimą, kad jeigu ES teisės norma yra tiesiogiai veikianti, ji visada suteiks teises asmeniui[386]. M. Dougan teigimu, norint nustatyti, ar ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui, būtina įvertinti, ar ši norma suteikia aiškias teises tiksliai apibrėžtai asmenų grupei, kuriai taip pat priklauso ir asmuo, reikalaujantis žalos atlyginimo. Tos ES teisės normos, kurios nėra tiesiogiai veikiančios, paprastai nesuteikia asmenims teisių[387]. Taigi kaip nurodo A. Barav, vertinant, ar ES teisės norma suteikia teises asmeniui, reikia nustatyti, ar ši teisės norma yra aiški, tiksli ir besąlyginė[388]. Vadinasi, kuo aiškesnė ir tikslesnė ši ES teisės norma, tuo lengviau įrodyti, kad ji suteikia teises asmeniui. Ši nuomonė nėra klaidinga, tačiau ES teisės normos aiškumas, tikslumas ir besąlygiškumas yra tik viena iš ES teisės tiesioginio veikimo sąlygų. O Teismas yra pripažinęs, jog valstybės atsakomybė už žalą gali kilti ir tada, jei ES (anksčiau EB) teisės norma neveikia tiesiogiai[389]. Vadinasi, netikslinga pritarti tiems teisės mokslininkams, kurie mano, jog teisių asmeniui gali suteikti tik tiesiogiai veikianti ES teisės norma.

Įdomų pastebėjimą išsako G. Betlem, kuris nurodo, jog pirmoji valstybės atsakomybės už žalą sąlyga neturi būti aiškinama pagal Teismo praktiką taikant Sutarties 263 straipsnį, kuris įtvirtina galimybę ginčyti ES teisės akto teisėtumą, jeigu asmuo su tokiu teisės aktu yra tiesiogiai

---

[382] Hervey, T. K. *Francovich* Liability Simplified. Joined Cases C-178/94, C-179/94, C-188/94, C-189/94 and C-190/94 *Dillenkofer et al v. Federal Republic of Germany*. *Industrial Law Journal*. 1997, 26, p. 75.
[383] Harlow, C. *Francovich* ant the Problem of the Disobedient State. *European Law Review*. 1996, 2, p. 211.
[384] van Themaat, K., van Themaat, V. *The Law of the European Union and the European Communities*. Fourth edition. Hague: Kluwer Law International, 2008, p. 560; Aalto, P. Twelve Years of *Francovich* in the European Court of Justice: A Survey of the Case-law on the Interpretation of the Three Conditions of Liability. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Koln: Bundesanzeiger Verlag, 2004, p. 62–63.
[385] Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 193.
[386] Lage, S. M., Brokelmann, H. The Liability of the Spanish State for Breach of EC Law: The Landmark Ruling of the Spanish Tribunal Supremo in the Canal Satelite Digital Case. *European Law Review*. 2004, 29, p. 538; Prechal, S. Member State Liability and Direct Effect: What's the Difference After All?. *European Business Law Review*. 2006, 17, p. 305; Aalto, P. Twelve Years of *Francovich* in the European Court of Justice: A Survey of the Case-law on the Interpretation of the Three Conditions of Liability. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Koln: Bundesanzeiger Verlag, 2004, p. 62.
[387] Dougan, M. *National Remedies Before the Court of Justice*. Oxford: Hart Publishing, 2004, p. 238–240.
[388] Barav, A. State Liability in Damages for Breach of Community Law in National Courts. *Yearbook of European Law*, 2000, 16, p. 91.
[389] ETT 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimas *Francovich ir kiti prieš Italiją,* C-6/90 ir 9/90, Rink. p. I-5357.

ir konkrečiai susijęs. Taigi neturi būti laikomasi nuomonės, jog konkreti ES teisės norma suteikia teises asmeniui tik tuo atveju, jeigu asmuo su šia teisės norma yra tiesiogiai ir konkrečiai susijęs[390]. Šis pastebėjimas yra visiškai teisingas, kadangi pripažinus, jog asmuo turi teisę į žalos iš valstybės atlyginimą tik tuo atveju, jei jis su pažeista ES teisės norma yra tiesiogiai ir konkrečiai susijęs, būtų nepagrįstai apribotos asmens galimybės gauti žalos iš valstybės atlyginimą.

Apibendrinant teisės doktrinoje išsakytas nuomones, konstatuotina, jog norint įvertinti, ar ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui, būtina atsižvelgti į konkretaus ES teisės akto tikslą ir analizuoti šiame teisės akte įtvirtintos teisės normos turinį. Teisės asmeniui gali būti suteiktos tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai, t. y. kilti iš pareigų, kurias valstybei nustato ES teisės aktas. Teisių asmeniui gali suteikti tiek tiesiogiai veikiančios ES teisės normos, tiek tos teisės normos, kurios neveikia tiesiogiai.

Teisės literatūroje išsakomos įvairios nuomonės dėl to, ar, asmeniui reikalaujant žalos iš valstybės atlyginimo, papildomai būtina nustatyti asmeniui suteikiamų teisių turinį[391]. Vieni autoriai nurodo, jog tuo atveju, jeigu direktyva yra neįgyvendinta arba įgyvendinta netinkamai (pavėluotai), tokį vertinimą reikėtų atlikti, tačiau tai yra ne atskira atsakomybės sąlyga, o tik pirmosios atsakomybės sąlygos papildymas, sudėtinis elementas[392]. Kiti autoriai dėl šios atsakomybės sąlygos neišsako aiškios pozicijos. T. Eilmansberger teigimu, Teismas *Brasserie* byloje sujungė pirmąją ir antrąją atsakomybės sąlygas į vieną, todėl pirmoji atsakomybės sąlyga buvo performuluota, todėl ją įrodant, reikėtų vertinti, koks yra asmeniui suteikiamų teisių turinys[393]. C. P. Martin nuomone, jeigu nustatoma, kad ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui, bus galima apibrėžti ir šios teisės normos turinį[394]. Iš to, kas išdėstyta, galima daryti išvadą, jog asmeniui suteikiamų teisių turinio nustatymas neturi būti laikoma atskira atsakomybės sąlyga. Tai pirmosios atsakomybės sąlygos paaiškinimas, papildymas, suteikiantis jai aiškumo ir palengvinantis žalos iš valstybės atlyginimą nacionaliniame teisme.

---

[390] Betlem, G. Being "Directly and Individually Concerned", The Schutznorm Doctrine and *Francovich* Liability. In *Public Interest Litigation before European Courts*. Baden-Baden: NOMOS Verlag, 1996, p. 22.

[391] ETT 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimas *Francovich ir kiti prieš Italiją,* C-6/90 ir 9/90, Rink. p. I-5357, 40 punktas.

[392] van Themaat, K., van Themaat, V. *The Law of the European Union and the European Communities*. Fourth edition. Hague: Kluwer Law International, 2008, p. 560–561; Schockweiler, F. Die Haftung der EG Mitgliedstaaten Gegenüber dem Einzelnen bei Verletzung des Gemeinschafts-rechts. *Europarecht*. 1993, 28(2), p. 115; Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 192.

[393] Eilmansberger, T. The Relationship Between Rights and Remedies in EC Law: in Search of the Missing Link. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 1225.

[394] Martin, C. P. Furthering the Effectiveness of EC Directives and the Judicial Protection of Individual Rights Thereunder. *International and Comparative Law Quarterly*. 1994, 43, p. 48.

4.4. Antroji atsakomybės sąlyga – pažeidimo pakankamas akivaizdumas

Sąvoka „pakankamai akivaizdus pažeidimas“ (angl. *sufficiently serious breach*, vok. *hinreichend qualifizierter Verstoss*, pranc. *violation suffisamment caractérisée*) atsirado Teismo praktikoje sprendžiant ES deliktinės atsakomybės bylas[395] ir vėliau buvo pritaikyta Teismui nagrinėjant valstybės atsakomybės už žalą bylas.

Brasserie byloje nurodyta, jog pažeidimas bus pakankamai akivaizdus, jei valstybės institucija „*akivaizdžiai ir šiurkščiai pažeidė turimos veiksmų laisvės ribas*“. Šioje byloje Teismas taip pat pateikė kriterijus, padedančius nustatyti, ar pažeidimas laikytinas pakankamai akivaizdžiu[396]. Taigi norint paaiškinti, kaip reikėtų suprasti sąvoką „pakankamai akivaizdus pažeidimas“, būtina išnagrinėti kriterijus, kuriais remiantis apibrėžiamas šios atsakomybės sąlygos turinys. Pažymėtina, jog kriterijų, kuriais remiantis nustatoma, ar pažeidimas laikytinas pakankamai akivaizdžiu, išskyrimas leidžia teigti, kad yra atsižvelgiama į valstybės institucijos, kuri savo veiksmais sukėlė žalą asmeniui, kaltę.

Brasserie byloje Teismas nurodė šiuos pažeidimo pakankamai akivaizdumo nustatymo kriterijus:

1) veiksmų laisvė, kuria naudojosi valstybės institucija;

2) pažeistos ES (anksčiau EB) teisės normos aiškumas ir tikslumas;

3) ar pažeidimas buvo padarytas tyčia, ar dėl neatsargumo;

4) ar teisės klaida buvo pateisinama, ar nepateisinama;

5) ar ES (anksčiau EB) institucija savo veiksmais prisidėjo prie valstybės institucijos veiksmų, ar valstybės institucija priėmė teisės normas, prieštaraujančias ES (anksčiau EB) teisei, arba nepanaikino teisės normų, prieštaraujančių ES (anksčiau EB) teisei[397].

Köbler byloje minėtas kriterijų sąrašas buvo papildytas vienu nauju kriterijumi – pareigos kreiptis į Teismą su prašymu priimti prejudicinį sprendimą pagal Sutarties 267 straipsnio (anksčiau EB sutarties 234 straipsnio) 3 dalį nesilaikymu. Taigi į šį kriterijų, anot Teismo, turi būti atsižvelgiama tuo atveju, jei sprendžiamas valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų taikymo klausimas[398].

---

[395] ETT 1971 m. gruodžio 2 d. Sprendimas *Zuckerfabrik Schöppenstedt prieš Tarybą*, 5/71, Rink. p. 975, 11 punktas; ETT 1978 m. gegužės 25 d. Sprendimas *Bayerische HNL ir kiti prieš Tarybą ir Komisiją*, 83/76, 94/76, 4/77, 15/77 ir 40/77, Rink. p. 1209, 4 punktas.

[396] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 51, 55–56 punktai.

[397] Ibid, 56 punktas.

[398] ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 55 punktas; ETT 2006 m. birželio 13 d. Sprendimas *Traghetti del Mediterraneo Spa prieš Repubblica Italiana*, C-173/03, Rink. p. I-5177, 32 punktas.

Norint nustatyti, kaip turėtų būti suprantamas antrosios atsakomybės sąlygos turinys, būtina kompleksiškai išnagrinėti visus pirmiau išvardintus kriterijus. Ši analizė taip pat padės atsakyti į klausimus, ar minėtų kriterijų sąrašas nacionaliniams teismams yra privalomas ar tik pavyzdinis, ar nacionalinis teismas, nagrinėjantis bylą dėl žalos atlyginimo, turi atsižvelgti į vieną, ar kelis kriterijus, ar šis kriterijų sąrašas yra baigtinis.

Veiksmų laisvė, kuria naudojosi valstybės institucija

Teismo jurisprudencijoje sąvoka „veiksmų laisvė“ pirmą kartą apibrėžta ES deliktinės atsakomybės bylose kaip „ekonominės politikos pasirinkimo galimybe“[399]. Pasirėmęs šia sąvoka ir ją kiek performulavęs, Teismas valstybės atsakomybės už žalą bylose pradėjo vartoti sąvoką „*veiksmų laisvė, kuria naudojosi valstybės institucija*“[400]. Vis dėlto nei vienoje byloje Teismas plačiau neaiškino, kaip ši sąvoka turi būti suprantama, ir vertino veiksmų laisvę, kuria naudojosi valstybės institucija, atsižvelgdamas į konkrečios bylos aplinkybes[401].

Nustatyti, kokia veiksmų laisve darydama ES teisės pažeidimą naudojosi valstybės institucija, nėra lengva. Iš Teismo praktikos matyti, kad valstybės institucija gali naudotis plačia (siaura) veiksmų laisve arba iš viso nesinaudoti jokia veiksmų laisve[402]. *Haim* byloje Teismas pažymėjo, jog veiksmų laisvė turi būti nustatoma ne pagal nacionalinės, bet ES (anksčiau EB) teisės normas. Visai nesvarbu tai, kiek veiksmų laisvės palikta konkrečiai valstybės institucijai, vykdančiai ES (anksčiau EB) teisės reikalavimus, pagal nacionalinę teisę[403]. Vadinasi, būtina apibrėžti, kiek veiksmų laisvės tam tikroje srityje ES teisė yra palikusi valstybei narei. Tai galima padaryti aiškinantis konkrečios ES teisės normos turinį.

Daugiausiai problemų taikant valstybės atsakomybę už žalą gali sukelti tie atvejai, kuomet valstybės institucija naudojasi plačia veiksmų laisve. Pirmoji byla, kurioje buvo vertinamas pažeidimo pakankamas akivaizdumas valstybės institucijai naudojantis plačia

[399] ETT 1971 m. gruodžio 2 d. Sprendimas *Zuckerfabrik Schöppenstedt prieš Tarybą*, 5/71, Rink. p. 975, 11 punktas; ETT 1972 m. birželio 13 d. Sprendimas *Grands Moulins de Paris prieš Komisiją*, 9/71 ir 11/71, Rink. p. 391, 13 punktas; ETT 1978 m. gegužės 25 d. Sprendimas *Bayerische HNL ir kiti prieš Tarybą ir Komisiją*, 83/76, 94/76, 4/77, 15/77 ir 40/77, Rink. p. 1209, 4 punktas.

[400] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 44 punktas.

[401] ETT 1998 m. balandžio 2 d. Sprendimas *Norbrook Laboratories,* C-127/95, Rink. p. I-1531, 109 punktas; ETT 2000 m. liepos 4 d. Sprendimas *Haim*, C-424/97, Rink. p. I-5123, 38 ir 41 punktai; ETT 2001 m. sausio 18 d. Sprendimas *Stockholm Lindöpark*, C-150/99, Rink. p. I-493, 39–40 punktai; ETT 2007 m. sausio 25 d. Sprendimas *Robins ir kt*., C-278/05, Rink. p. I-1053, 70–73 punktai; ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimas *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681, 37–39 punktai.

[402] ETT 1996 m. kovo 26 d. Sprendimas *British Telecommunications,* C-392/93, Rink. p. I-1631, 42–43 punktai; ETT 2007 m. sausio 25 d. Sprendimas *Robins ir kt.,* C-278/05, Rink. p. I-1053, 70–74 punktai.

[403] ETT 2000 m. liepos 4 d. Sprendimas *Haim*, C-424/97, Rink. p. I-5123, 40 punktas.

veiksmų laisve buvo *Brasserie* byla[404]. Išanalizavus šią bylą, apibendrintai būtų galima išskirti tokius atvejus, kuomet bus laikoma, kad valstybės institucija naudojasi plačia veiksmų laisve:

1) Konkreti sritis nėra harmonizuota ES teisėje[405]. Tai gali būti tokie atvejai, kuomet nėra priimtos direktyvos ar reglamento konkrečiu klausimu. Šią sritį harmonizavus, valstybės institucija praranda turėtą veiksmų laisvę;

2) Konkreti sritis priskiriama ne ES, bet valstybių narių išimtinei kompetencijai[406]. Paminėtina tai, kad Sutarties 2–6 straipsniuose jau yra išskirtos ES kompetencijos sritys, todėl, manytina, bus lengviau nustatyti, kokios sritys yra paliktos valstybėms narėms, o už kurias atsako ES.

3) Konkreti sritis yra harmonizuota ES teisėje, tačiau valstybės institucija joje turi pakankamai veiksmų laisvės[407].

Vadinasi, kitais atvejais nei tie, kurie pirmiau išvardyti, bus laikoma, jog valstybės institucija naudojosi ribota veiksmų laisve arba nesinaudojo jokia veiksmų laisve. Taigi nustatyti, kad pažeidimas buvo pakankamai akivaizdus jei valstybės institucija naudojosi plačia veiksmų laisve, nėra taip paprasta, tam būtina gerai išmanyti konkrečiu atveju taikytinas ES teisės normas ir išanalizuoti faktines bylos aplinkybes.

Vėlesnė Teismo praktika parodė, jog dažniausias atvejis, kuomet vertinta, ar ES teisė buvo pažeista valstybės institucijai naudojantis plačia veiksmų laisve – direktyvų netinkamas įgyvendinimas. Tokie sprendimai priimti *British Telecommunications, Denkavit, Brinkmann, Robins* bylose[408]. Visoms šioms byloms būdinga tai, jog Teismas, vertindamas pažeidimo pakankamą akivaizdumą, atsižvelgė ne tik į veiksmų laisvę, kuria naudojosi valstybės institucija, bet ir į kitus kriterijus, tokius kaip, pavyzdžiui, ES teisės normos tikslumas ir aiškumas. Vadinasi, galima būtų teigti, jog, siekiant nustatyti, ar ES teisė buvo pakankamai akivaizdžiai pažeista valstybės institucijai naudojantis plačia veiksmų laisve, reikia atsižvelgti ne tik į valstybės institucijos veiksmų laisvės ribas, bet ir kitus pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijus. Tokia išvada daroma todėl, kad nustačius, jog valstybės institucija naudojosi plačia veiksmų laisve, yra apibrėžiamos tik jos turimos veiksmų laisvės ribos. Pritaikius kitus kriterijus, yra nustatoma, ar šios ribos buvo akivaizdžiai ir šiurkščiai pažeistos.

---

[404] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029.
[405] Ibid, 48 punktas.
[406] Ibid, 61 punktas.
[407] Ibid, 63–64 punktai.
[408] ETT 1996 m. kovo 26 d. Sprendimas *British Telecommunications,* C-392/93, Rink. p. I-1631, 42–45 punktai; ETT 1996 m. spalio 17 d. Sprendimas *Denkavit ir kt*., C-283/94, C-291/94 ir C-292/94, Rink. p. I-5063, 50–53 punktai; ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *Brinkmann,* C-319/96, Rink. p. I-5255, 30–33 punktai; ETT 2007 m. sausio 25 d. Sprendimas *Robins ir kt.,* C-278/05, Rink. p. I-1053, 72–82 punktai.

Daugiausiai problemų praktikoje kelia tos situacijos, kuomet valstybės institucija, darydama ES teisės pažeidimą, naudojasi ribota veiksmų laisve arba nesinaudoja jokia veiksmų laisve. Atvejai, kuomet valstybės institucija naudojosi ribota veiksmų laisve arba tokia veiksmų laisve visai nesinaudojo, dažnai analizuojami Teismo praktikoje. Tai patvirtina Teismo sprendimai *Dillenkofer, Hedley Lomas, Norbrook Laboratories, Rechberger, Stockholm Lindöpark, Larsy, Synthon* bylose[409]. Iš šių bylų matyti, kad dažniausiai valstybės institucijos naudojasi ribota veiksmų laisve arba nesinaudoja jokia veiksmų laisve, kuomet keliamas valstybės atsakomybės už žalą taikymo klausimas dėl to, jog buvo neįgyvendinta direktyva[410], direktyva įgyvendinta netinkamai[411], nesilaikyta Sutarties[412], reglamento[413].

Vienais atvejais valstybės institucija, netinkamai perkeldama direktyvą į nacionalinę teisę, gali naudotis plačia, kitais – ribota veiksmų laisve. Taip yra todėl, kad ne visos direktyvos yra vienodai išsamios: vienos jų palieka daugiau, kitos – mažiau veiksmų laisvės valstybei narei. Iš Teismo praktikos matyti, jog tai priklauso nuo įvairių aplinkybių. Antai, *Stockholm Lindöpark* byloje Teismas konstatavo, jog valstybės institucija, perkeldama Šeštosios pridėtinės vertės mokesčio direktyvos nuostatas į nacionalinę teisę, naudojosi tik ribota veiksmų laisve, nes ši direktyva numatė išsamų atleidimo nuo pridėtinės vertės mokesčio atvejų sąrašą[414]. *Synthon* byloje pripažinta, jog Jungtinės Karalystės valstybės institucija, į nacionalinę teisę perkeldama direktyvos dėl medicininės kilmės produktų nuostatas, naudojosi siaura veiksmų laisve, nes direktyvoje buvo išvardytas ribotas sąrašas atvejų, kuomet galima atsisakyti išduoti leidimą gaminti tam tikrus medicininės kilmės produktus[415]. *Rechberger* byloje[416] keltas klausimas, ar direktyvos, reglamentuojančios organizuotas išvykas, nuostatos buvo tinkamai perkeltos į Austrijos teisę. Šioje byloje Teismas pripažino, jog valstybės institucija nesinaudojo jokia veiksmų laisve perkeldama direktyvą į nacionalinę teisę, nes direktyvos normos buvo

[409] ETT 1996 m. spalio 8 d. Sprendimas *Dillenkofer ir kt.,* C-178/94, C-179/94 ir C-188/94–C-190/94, Rink. p. I-4845; ETT 1996 m. gegužės 23 d. Sprendimas *Hedley Lomas*, C-5/94, Rink. p. I-2553; ETT 1998 m. balandžio 2 d. Sprendimas *Norbrook Laboratories,* C-127/95, Rink. p. I-1531; ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499; ETT 2001 m. sausio 18 d. Sprendimas *Stockholm Lindöpark*, C-150/99, Rink. p. I-493; ETT 2001 m. birželio 28 d. Sprendimas *Larsy*, C-118/00, Rink. p. I-5063; ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimas *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681.

[410] ETT 1996 m. spalio 8 d. Sprendimas *Dillenkofer ir kt.,* C-178/94, C-179/94 ir C-188/94–C-190/94, Rink. p. I-4845, 26 punktas; ETT 1998 m. balandžio 2 d. Sprendimas *Norbrook Laboratories,* C-127/95, Rink. p. I-1531, 108–109 punktai.

[411] ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *Brinkmann,* C-319/96, Rink. p. I-5255, 27 punktas; ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499, 53 punktas; ETT 2001 m. sausio 18 d. Sprendimas *Stockholm Lindöpark*, C-150/99, Rink. p. I-493, 42 punktas; ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimas *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681, 46 punktas.

[412] ETT 1996 m. gegužės 23 d. Sprendimas *Hedley Lomas*, C-5/94, Rink. p. I-2553, 27–29 punktai.

[413] ETT 2001 m. birželio 28 d. Sprendimas *Larsy*, C-118/00, Rink. p. I-5063, 55 punktas.

[414] ETT 2001 m. sausio 18 d. Sprendimas *Stockholm Lindöpark*, C-150/99, Rink. p. I-493, 40–42 punktai.

[415] ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimas *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681, 41–46 punktai.

[416] ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499, 53 punktas.

suformuluotos aiškiai ir konkrečia, ir nepaliko jokių pasirinkimo galimybių. Vadinasi, tam tikrais atvejais valstybės institucija, netgi įgyvendindama direktyvą, gali nesinaudoti jokia veiksmų laisve.

Svarbu pažymėti, jog iš pradžių Teismas laikėsi pozicijos (ir ją pagrindė *Dillenkofer, Hedley Lomas, Norbrook Laboratories* bylose), kad jeigu valstybės institucija nesinaudoja jokia veiksmų laisve arba naudojasi tik ribota veiksmų laisve, toks ES teisės pažeidimas laikomas pakankamai akivaizdžiu *per se*, t. y. netaikant jokių kitų pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijų[417]. Tačiau iš vėliau priimtų Teismo sprendimų matyti, jog linkstama atsisakyti šios pozicijos. Štai *Rechberger* byloje ginčas kilo dėl galimo ES teisės pažeidimo, kuris buvo padarytas valstybės institucijai naudojantis ribota veiksmų laisve. Tačiau Teismas vis tiek vertino pažeidimo pakankamą akivaizdumą atsižvelgdamas į kitus šios atsakomybės sąlygos nustatymo kriterijus, šiuo atveju – pažeistos ES teisės normos tikslumą ir aiškumą[418].

Iš Teismo sprendimo *Haim* byloje akivaizdu, kad naudojimasis ribota veiksmų laisve arba nesinaudojimas jokia veiksmų laisve nelemia, kad pažeidimas iš karto bus laikomas pakankamai akivaizdžiu[419]. Panašus sprendimas priimtas ir *Larsy* byloje. Šioje byloje buvo pripažinta, jog valstybės institucija, vykdydama reglamento nuostatas, nesinaudojo jokia veiksmų laisve, tačiau Teismas vis tiek vertino pažeidimo pakankamą akivaizdumą atsižvelgdamas į kitus kriterijus, įskaitant ir reglamento nuostatų tikslumą bei aiškumą[420].

Stockholm Lindöpark byloje valstybės institucija, perkeldama direktyvą į nacionalinę teisę, naudojosi ribota veiksmų laisve. Vis dėlto Teismas, atsižvelgdamas į direktyvos normų tikslumą ir aiškumą, vis tiek vertino, ar direktyvos netinkamas įgyvendinimas galėjo būti laikomas pakankamai akivaizdžiu ES teisės pažeidimu[421]. *Synthon* byloje pripažinta, jog valstybės institucija, perkeldama direktyvą į nacionalinę teisę, naudojosi tik ribota veiksmų laisve. Tačiau nepaisydamas šios aplinkybės, Teismas vertino, ar pažeidimas galėjo būti laikomas pakankamai akivaizdžiu, atsižvelgdamas į direktyvos normų tikslumą ir aiškumą[422].

Iš to, kas išdėstyta, galima būtų teigti, jog naujausioje savo praktikoje Teismas visada vertina, ar pažeidimas yra pakankamai akivaizdus – tiek tada, kai valstybės institucija, darydama ES teisės pažeidimą, naudojosi plačia veiksmų laisve, tiek tada, kai valstybės institucija

[417] ETT 1996 m. gegužės 23 d. Sprendimas *Hedley Lomas*, C-5/94, Rink. p. I-2553, 28–29 punktai; ETT 1996 m. spalio 8 d. Sprendimas *Dillenkofer ir kt.,* C-178/94, C-179/94 ir C-188/94–C-190/94, Rink. p. I-4845, 26–27 punktai; ETT 1998 m. balandžio 2 d. Sprendimas *Norbrook Laboratories,* C-127/95, Rink. p. I-1531, 109 punktas.
[418] ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499, 50–53 punktai.
[419] ETT 2000 m. liepos 4 d. Sprendimas *Haim*, C-424/97, Rink. p. I-5123, 41–42 punktai.
[420] ETT 2001 m. birželio 28 d. Sprendimas *Larsy*, C-118/00, Rink. p. I-5063, 41–55 punktai.
[421] ETT 2001 m. sausio 18 d. Sprendimas *Stockholm Lindöpark*, C-150/99, Rink. p. I-493, 39–42 punktai.
[422] ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimas *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681, 41–46 punktai.

naudojosi ribota veiksmų laisve arba tokia veiksmų laisve visai nesinaudojo[423]. Manytina, jog tokia Teismo praktika nėra palanki asmeniui, nes nustato pakankamai akivaizdų ES teisės pažeidimą ne tik tuo atveju, kai valstybės institucija naudojosi plačia veiksmų laisve, bet ir tada, kai šia veiksmų laisve nebuvo naudotasi arba naudotasi tik ribota veiksmų laisve. Kaip buvo minėta šio darbo 2.2 skyriuje, nagrinėdamas ES deliktinės atsakomybės bylas Teismas laikosi nuomonės, jog nustačius, kad ES institucija, darydama ES teisės pažeidimą naudojosi ribota veiksmų laisve arba nesinaudojo jokia veiksmų laisve, pažeidimas yra laikomas pakankamai akivaizdžiu *per se*. Siekiant garantuoti, kad asmens teisė į žalos atlyginimą būtų užtikrinta vienodai nepriklausomai nuo to, ES teisę pažeidė valstybės ar ES institucija, valstybės atsakomybės už žalą bylose pažeidimo pakankamas akivaizdumas pagal toliau analizuojamus kriterijus taip pat turėtų būti vertinamas tik tuomet, kai valstybės institucija, darydama ES teisės pažeidimą, naudojosi plačia veiksmų laisve.

Pažeistos ES teisės normos aiškumas ir tikslumas

Į pažeistos ES teisės normos tikslumą ir aiškumą Teismas atsižvelgia gana dažnai – tai patvirtina Teismo sprendimai *British Telecommunications, Denkavit, Brinkmann, Rechberger, Stockholm Lindöpark, Larsy, Robins, Synthon* bylose[424]. ES teisės normos tikslumas ir aiškumas gali būti apibrėžiamas atsižvelgiant į įvairias aplinkybes. Vienais atvejais šis kriterijus yra lemiamas nustatant pažeidimo pakankamą akivaizdumą, kitais atvejais jis gali užkirsti kelią žalos iš valstybės atlyginimui. *British Telecommunications* byloje Teismas konstatavo, jog direktyvos normos buvo netikslios, o Jungtinės Karalystės valstybės institucijos perkėlė šios direktyvos nuostatas, vadovaudamosi gera valia ir atsižvelgdamos į direktyvos normų turinį. Panašiai direktyva įgyvendinta ir kitose valstybėse narėse, o Teismas niekada nebuvo aiškinęs direktyvos nuostatų. Atsižvelgdamas į tai, Teismas pripažino, kad ES teisės pažeidimas buvo pakankamai akivaizdus[425]. *Brinkmann* byloje Teismas nurodė, kad atsižvelgiant į tai, jog direktyvos normos nebuvo aiškios, Danijos valstybės institucijos jos nuostatas įgyvendino netinkamai (konkretus produktas buvo klaidingai priskirtas prie cigarečių). Vadovaujantis tuo, kad tokiai klasifikacijai

[423] Taip pat žr. Generalinės advokatės Kokott 2006 m. liepos 13 d. nuomonės byloje *Robins ir kt*., C-278/05, Rink. p. I-1053, 93 punktą.
[424] ETT 1996 m. kovo 26 d. Sprendimas *British Telecommunications,* C-392/93, Rink. p. I-1631, 42–45 punktai; ETT 1996 m. spalio 17 d. Sprendimas *Denkavit ir kt*., C-283/94, C-291/94 ir C-292/94, Rink. p. I-5063, 50–52 punktai; ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *Brinkmann,* C-319/96, Rink. p. I-5255, 30–33 punktai; ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499, 50–53 punktai; ETT 2001 m. sausio 18 d. Sprendimas *Stockholm Lindöpark*, C-150/99, Rink. p. I-493, 39–42 punktai; ETT 2001 m. birželio 8 d. Sprendimas *Larsy*, C-118/00, Rink. p. I-5063, 46–55 punktai; ETT 2007 m. sausio 25 d. Sprendimas *Robins ir kt.,* C-278/05, Rink. p. I-1053, 73–80 punktai; ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimas *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681, 39–46 punktai.
[425] ETT 1996 m. kovo 26 d. Sprendimas *British Telecommunications,* C-392/93, Rink. p. I-1631, 42–45 punktai.

pritarė Suomijos Vyriausybė ir Komisija, toks pažeidimas nepripažintas pakankamai akivaizdžiu[426]. Panašų sprendimą Teismas priėmė ir *Denkavit* byloje, kurioje nurodė, jog direktyvos, reglamentuojančios bendrą mokesčių sistemą, nuostatas Vokietijos institucijos perkėlė į savo teisę taip pat, kaip ir kitos valstybės narės, tokiai pozicijai pritarė ir Taryba. Šiuo klausimu nebuvo ir Teismo praktikos, todėl pažeidimas nepripažintas pakankamai akivaizdžiu[427].

Teismo sprendimai kitose bylose parodo, kaip ES teisės normos tikslumas ir aiškumas gali tapti lemiamu kriterijumi pripažįstant, jog pažeidimas laikytinas pakankamai akivaizdžiu. *Rechberger* byloje direktyvos konkretus straipsnis buvo suformuluotas besąlygiškai ir nedviprasmiškai ir nepaliko Austrijos valstybės institucijai jokių alternatyvų dėl jo perkėlimo į nacionalinę teisę. Įvertinęs tai, Teismas nurodė, kad ES teisė buvo pakankamai akivaizdžiai pažeista[428].

Stockholm Lindöpark byloje Teismas nurodė, jog Švedijos valstybės institucija netinkamai perkėlė direktyvos, reguliuojančios pridėtinės vertės mokesčio harmonizavimo aspektus, normas į nacionalinę teisę, kadangi šios direktyvos nuostatos buvo tikslios ir aiškios ir nepaliko jokių abejonių dėl jų turinio aiškinimo. Atsižvelgęs į tai, Teismas priėmė sprendimą, jog Švedija padarė pakankamai akivaizdų ES teisės pažeidimą[429].

Synthon byla parodo, kaip griežtai Teismas gali vertinti valstybės institucijos veiksmus, kai ji veikia pagal ES teisę. Neatsižvelgęs į tai, kad direktyvos, reglamentuojančios medicininės kilmės produktų naudojimą, nuostatos buvo suformuluotos sudėtingai ir painiai, Teismas pripažino, jog jos buvo pakankamai tikslios ir aiškios tam, kad Jungtinės Karalystės valstybės institucija būtų galėjusi jas tinkamai perkelti į nacionalinę teisę. Tai įvertinęs, Teismas nusprendė, jog pažeidimas yra pakankamai akivaizdus[430].

Larsy byloje Teismas vertino reglamento dėl socialinės apsaugos nuostatų normų tikslumą ir aiškumą. Teismo teigimu, šio reglamento normos buvo vienodai aiškinamos tiek Generalinio advokato, pateikusio nuomonę šioje byloje, tiek Komisijos ir paties Teismo (Teismas jau anksčiau buvo išaiškinęs šio reglamento normas). Teismas pripažino, kad Belgijos valstybės institucijos, nesilaikydamos reglamento nuostatų, padarė pakankamai akivaizdų ES teisės pažeidimą[431].

---

[426] ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *Brinkmann,* C-319/96, Rink. p. I-5255, 30–33 punktai.
[427] ETT 1996 m. spalio 17 d. Sprendimas *Denkavit ir kt*., C-283/94, C-291/94 ir C-292/94, Rink. p. I-5063, 50–52 punktai.
[428] ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499, 50–53 punktai.
[429] ETT 2001 m. sausio 18 d. Sprendimas *Stockholm Lindöpark*, C-150/99, Rink. p. I-493, 39–42 punktai.
[430] ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimas *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681, 41–46 punktai.
[431] ETT 2001 m. birželio 28 d. Sprendimas *Larsy*, C-118/00, Rink. p. I-5063, 46–55 punktai.

Apibendrinus tai, kas pirmiau išdėstyta, galima būtų teigti, jog kuo tikslesnė ir aiškesnė ES teisės norma, tuo lengviau priimti sprendimą, kad pažeidimas yra pakankamai akivaizdus. Priešingai, kuo tokia teisės norma dviprasmiškesnė ir painesnė, tuo lengviau pateisinti valstybės institucijos veiksmus ir konstatuoti, jog padarytas ES teisės pažeidimas nebuvo pakankamai akivaizdus. ES teisės normos tikslumas ir aiškumas, manytina, yra labai palankus valstybei, norinčiai išvengti atsakomybės. Tokia išvada darytina todėl, kad ES teisės aktai dažnai suformuluoti sudėtingai, juose vartojama daug dviprasmiškų sąvokų, kurias aiškindama valstybė gali suklysti.

Ar teisės klaida buvo pateisinama, ar nepateisinama

Šiuo kriterijumi, vertindamas pažeidimo pakankamą akivaizdumą, Teismas rėmėsi tik *Brasserie* byloje. Minėtoje byloje Teismas nurodė, kad Vokietijos valstybės institucijos veiksmai negalėjo būti vertinami kaip atleistina klaida, kadangi jau anksčiau Teismas viename savo sprendimų, priimtų pagal Sutarties 260 straipsnį (anksčiau EB sutarties 228 straipsnį) pažymėjo, kad šie veiksmai nesuderinami su Sutarties 34 straipsniu (anksčiau EB sutarties 28 straipsniu). Teismas pabrėžė, jog siekiant nustatyti, ar valstybės institucijos veiksmai gali būti vertinami kaip pateisinama, ar nepateisinama klaida, reikėjo atsižvelgti į tokias aplinkybes, kaip tarp ginčo šalių anksčiau kilę nesutarimai, Komisijos pozicija, nacionalinių teismų praktika tuo klausimu[432]. Taigi nustatant, ar valstybės institucijos veiksmai gali būti vertinami kaip pateisinama, ar nepateisinama klaida, gali būti atsižvelgiama į įvairias aplinkybes.

Vertinimas, ar teisės klaida yra pateisinama, ar nepateisinama, taip pat susijęs su pažeistos ES teisės normos tikslumu ir aiškumu. Antai, *British Telecommunications* byloje Teismas nurodė jog pažeidimas nebuvo pakankamai akivaizdus todėl, kad ginčijama direktyva nebuvo aiški, jos nuostatas Jungtinės Karalystės valstybės institucija aiškino gera valia, tokiam aiškinimui pritarė ir kitos valstybės narės“[433]. Vadinasi, jeigu pažeista ES teisės norma yra tiksli ir aiški, valstybės institucijos teisės klaida nebus pateisinama. Kuo neaiškesnė ir dviprasmiškesnė ES teisės norma, tuo lengviau pateisinti valstybės institucijos veiksmus, kai ji veikia pagal ES teisę.

[432] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 59–64 punktai.
[433] ETT 1996 m. kovo 26 d. Sprendimas *British Telecommunications,* C-392/93, Rink. p. I-1631, 43–46 punktai.

Pažeidimo padarymas tyčia ar dėl neatsargumo

Pažeidimo padarymas tyčia ar dėl neatsargumo – tai dar vienas kriterijus, kuris padeda nustatyti, ar pažeidimas yra pakankamai akivaizdus. Šis kriterijus susijęs su valstybės institucijos kalte. Tiesiogiai minėtu kriterijumi Teismas nesirėmė nei vienoje byloje, tačiau savo sprendimuose, priimtuose *Brasserie, Dillenkofer, Draehmpael, Haim* bylose[434], nurodė, jog kaltė negali būti viena atsakomybės sąlygų, į ją gali būti atsižvelgiama tik ta apimtimi, kiek reikia pažeidimo pakankamam akivaizdumui nustatyti. Kitokia valstybės narės kaltės samprata apribotų asmens teisę į žalos atlyginimą[435].

Išsamiau kaltę apibrėžė generalinis advokatas Tesauro savo nuomonėje *Brasserie* byloje, kurioje pažymėjo, jog bendrąja prasme kaltė – tai subjektyvus atsakomybės elementas, parodantis, kaip pats asmuo supranta jo daromą pažeidimą. Tai būtų sunku pritaikyti konkrečiai valstybės institucijai, vykdančiai valdžios funkcijas. Pasak generalinio advokato, didžioji dalis valstybių narių pripažįsta, jog kaltė, kaip atsakomybės sąlyga, tenkinama bet kuriuo atveju, jei įrodomas valstybės institucijos veiksmų neteisėtumas (t. y. konstatuojamas pažeidimas). Taigi valstybės atsakomybė už žalą turi būti laikoma atsakomybe be kaltės[436].

Nesigilinant į kaltės sampratą, nes tai išeitų už šio tyrimo ribų, pažymėtina, jog vien reikalavimas įrodyti pakankamai akivaizdų ES teisės pažeidimų, suponuoja teiginį, jog į kaltę vienu ar kitu aspektu atsižvelgiama sprendžiant klausimą dėl valstybės atsakomybės. Tokia išvada daroma todėl, kad neužtenka ES teisės pažeidimo (valstybės veiksmų neteisėtumo) konstatavimo fakto, t. y. nepakanka įrodyti abiejų ES teisės pažeidimų elementų – valstybės institucijos veiksmų, kurie laikomi valstybės veiksmais pagal ES teisę, ir pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimo. Dar būtina konstatuoti, jog ES teisės pažeidimas yra pakankamai akivaizdus pagal Teismo suformuluotus šios sąlygos nustatymo kriterijus, kurie leidžia konstatuoti, jog sprendžiamas valstybės institucijos kaltės klausimas: vertinama, ar valstybės institucijos klaida buvo pateisinama ar nepateisinama, ar ES teisės norma buvo aiški ir tiksli ir pan. Be to, kaltė gali būti skirtingai suprantama nacionalinėje teisėje, daug kas priklauso nuo to, kaip kaltę įvertins nacionalinis teismas. Taigi tai gali tapti svarbia kliūtimi kreipiantis dėl žalos iš valstybės atlyginimo. Vadovaujantis tuo, kas išdėstyta, galima daryti išvadą, jog dar vieno papildomo kriterijaus, tokio kaip pažeidimo padarymas tyčia ar dėl neatsargumo, nustatymas

[434] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 75–80 punktai; ETT 1996 m. spalio 8 d. Sprendimas *Dillenkofer ir kt.,* C-178/94, C-179/94 ir C-188/94–C-190/94, Rink. p. I-4845, 28 punktas; ETT 1997 m. balandžio 22 d. Sprendimas *Draehmpaehl*, C-180/95, Rink. p. I-2195, 19–22 punktai; ETT 2000 m. liepos 4 d. Sprendimas *Haim*, C-424/97, Rink. p. I-5123, 39–40 punktai.

[435] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 75–80 punktai.

[436] Generalinio advokato Tesauro 1995 m. lapkričio 28 d. nuomonė byloje *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 85–86 punktai.

vertinant pažeidimo pakankamą akivaizdumą, yra perteklinis. Norint kaip galima labiau išplėsti asmens galimybes gauti žalos iš valstybės atlyginimą, pastarasis kriterijus, atsižvelgiant į tai, kad juo Teismas nei karto nesivadovavo, neturėtų būti taikomas vertinant, ar pažeidimas buvo pakankamai akivaizdus.

Ar ES institucija savo veiksmais prisidėjo prie valstybės institucijos veiksmų, ar valstybės institucija priėmė teisės normas, prieštaraujančias ES teisei arba nepanaikino teisės normų, prieštaraujančių ES teisei

Teismas, spręsdamas klausimą, ar ES teisės pažeidimas yra pakankamai akivaizdus, nėra vertinęs, ar ES institucija savo veiksmais prisidėjo prie valstybės institucijos veiksmų. Praktikoje aplinkybė, kad ES institucija savo veiksmais prisidėjo prie valstybės institucijos veiksmų, gali sąlygoti valstybės ir ES institucijos veiksmų atribojimo problemą. Šiuo atveju gali tekti spręsti, ar taikytina tiek valstybės atsakomybė už žalą, tiek ES deliktinė atsakomybė. Pastarasis atvejis praktikoje kelia sudėtingų problemų, kuomet reikia atriboti, kokie valstybės institucijos veiksmai sąlygojo žalos asmeniui atsiradimą, dėl kokių ES institucijos veiksmų asmuo patyrė žalos, ar valstybės institucija veikė visiškai savarankiškai nuo ES institucijos ir pan. Pažymėtina, kad bendros valstybės atsakomybės už žalą ir ES deliktinės atsakomybės taikymo klausimai analizuojami šio darbo 2.2 skyriuje, todėl šioje vietoje šis probleminis klausimas nagrinėjamas nebus.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad aplinkybė, jog ES institucija savo veiksmais prisidėjo prie valstybės institucijos veiksmų galėtų būti vertinama kaip palanki valstybei, kurios atsakomybės klausimas sprendžiamas, ši aplinkybė gali būti lemiama pripažįstant, kad pakankamai akivaizdaus pažeidimo nebuvo. Priešingai turėtų būti vertinama aplinkybė, jog valstybės institucija nepanaikino teisės normų, prieštaraujančių ES teisei, tokie valstybės institucijos veiksmai padėtų patvirtinti, jog buvo padarytas pakankamai akivaizdus ES teisės pažeidimas.

Galutinės instancijos teismų pareigos kreiptis į Teismą su prašymu priimti prejudicinį sprendimą nesilaikymas

Teismas, pakoregavęs kriterijus, pagal kuriuos nustatomas pažeidimo pakankamas akivaizdumas, *Köbler* byloje pripažino, jog sprendžiant valstybės atsakomybės už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų taikymo klausimą, vienas iš pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijų turėtų būti galutinės instancijos teismų pareigos, įtvirtintos Sutarties 267 straipsnio (anksčiau EB sutarties 234 straipsnio) 3 dalyje, kreiptis į Teismą su

prašymu priimti prejudicinį sprendimą, nesilaikymas[437]. Atsižvelgiant į tai, būtina pateikti atsakymus į šiuos klausimus: *pirma*, kodėl Sutarties 267 straipsnis toks svarbus ES teisę pažeidus galutinės instancijos teismui ir kodėl Teismas minėtą straipsnį įtraukė į vertinimą, ar ES teisės pažeidimas yra pakankamai akivaizdus; *antra*, ar nebuvo galima antrosios atsakomybės sąlygos nustatymo kriterijų sąrašą palikti tokį patį, kokį Teismas pateikė *Brasserie* byloje.

Siekiant atsakyti į pirmąjį klausimą, pažymėtina, jog efektyvus Teismo ir nacionalinių teismų bendradarbiavimas labai priklauso nuo to, kaip ES teisė aiškinama ir taikoma nacionaliniuose teismuose. Kaip Teismas nurodė *Agricultores* ir *Jego-Quere* bylose, nacionaliniai teismai, o ypač galutinės instancijos, privalo užtikrinti asmens teisių apsaugą, tai juos įpareigoja daryti Sutarties 267 straipsnis (anksčiau EB sutarties 234 straipsnis)[438].

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad galutinės instancijos teismai ne visada turi pareigą teikti paklausimą Teismui dėl prejudicinio sprendimo pagal Sutarties 267 straipsnio 3 dalį. Todėl Teismo sprendimas *Köbler* byloje nagrinėtinas kartu su Teismo sprendimu *CILFIT* byloje, kurioje išvardyti trys atvejai, kuomet galutinės instancijos teismai neturi pareigos kreiptis į Teismą pagal Sutarties 267 straipsnio 3 dalį: pirma, ES (anksčiau EB) teisės norma yra tokia aiški, jog nacionaliniam teismui nekyla jokių abejonių dėl jos aiškinimo; antra, ši teisės norma jau anksčiau buvo išaiškinta Teismo panašiomis aplinkybėmis (pateikiamas identiškas paklausimas, dėl kurio Teismas jau priėmė prejudicinį sprendimą); trečia, ES (anksčiau EB) teisės aiškinimas konkrečioje situacijoje nėra reikalingas[439]. Šie atvejai Teismo jurisprudencijoje nebuvo nei karto keisti[440]. Jie ir toliau išlieka nekonkretūs ir sunkiai pritaikomi praktikoje, kadangi galutinės instancijos teismas, nebūdamas tikras, kaip konkreti ES teisės norma turi būti aiškinama, privalo kreiptis į Teismą su prašymu priimti prejudicinį sprendimą. Daugelis generalinių advokatų pritaria, jog Teismas, norėdamas palengvinti Sutarties 267 straipsnio (anksčiau EB sutarties 234 straipsnio) 3 dalies taikymą praktikoje, privalo iš naujo peržiūrėti *CILFIT* byloje išvardytus atvejus[441]. Būtų tikslinga pritarti šiai nuomonei, kadangi, manytina, jog

[437] ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 55 punktas.
[438] ETT 2002 m. liepos 25 d. Sprendimas *Union de Pequenos Agricultores prieš Tarybą*, C-50/00 P, Rink. p. I-6677, 40–41 punktai; ETT 2004 m. balandžio 1 d. Sprendimas *Komisija prieš Jégo-Quére*, C-263/02 P, Rink. p. I-3425, 30–31 punktai.
[439] ETT 1982 m. spalio 6 d. Sprendimas *CILFIT ir kt.*, 283/81, Rink. p. 3415, 10–16 punktai.
[440] ETT 2005 m. rugsėjo 15 d. Sprendimas *Intermodal Transports*, C-495/03, Rink. p. I-8151, 35–39 punktai; ETT 2005 m. gruodžio 6 d. Sprendimas *Gaston Schul Douane-expediteur*, C-461/03, Rink. p. I-10513, 16–19 punktai; PIT 2008 m. rugsėjo 9 d. Sprendimas *Vokietija prieš* Komisiją, T-349/06, T-371/06, T-14/07, T-15/07 ir T-332/07, Rink. p. II-2181, 67 punktas; ETT 2009 m. balandžio 2 d. Sprendimas *Pedro IV Servicios*, C-260/07, Rink. P. I-0000, 31 ir 36 punktai.
[441] Generalinio advokato Jacobs 1997 m. liepos 10 d. nuomonė byloje C-338/95 *Wiener*, [1997] ECR I-6495, 55 ir 65 punktai; Generalinio advokato Tizzano 2002 m. vasario 21 d. nuomonė byloje *Lyckeskog*, C-99/00, Rink. p. I-4839, 53–76 punktai; Generalinio advokato Colomer 2005 m. birželio 30 d. nuomonė byloje *Gaston Schul*, C-461/03, Rink. p. I-10513, 44–59 punktai.

nacionalinis teismas, spręsdamas klausimą, ar gali būti taikoma valstybės atsakomybė už žalą dėl galutinės instancijos teismo veiksmų, dėl *CILFIT* byloje išvardintų atvejų neapibrėžtumo negalėtų tinkamai nustatyti, ar galutinės instancijos teismas nesilaikė Sutarties 267 straipsnio 3 dalies, ar jis iš viso turėjo pareigą šių nuostatų laikytis.

Pažymėtina, jog *CILFIT* byla Teismas tiesiogiai rėmėsi *Köbler* byloje[442] norėdamas pabrėžti, kad galutinės instancijos teismas turėtų, kilus menkiausiai abejonei, kreiptis į Teismą prašydamas priimti prejudicinį sprendimą konkrečiu klausimu. *Köbler* byloje ginčas kilo dėl to, kad Austrijos Aukščiausiasis administracinis teismas, nebūdamas tikras, kaip aiškinti konkrečias ES teisės normas, kreipėsi į Teismą prašydamas prejudicinio sprendimo. Teismas, gavęs šį prašymą, Austrijos Aukščiausiajam administraciniam teismui nusiuntė vieną iš savo anksčiau priimtų prejudicinių sprendimų, kuriame jau buvo išaiškintos tos ES teisės normos, dėl kurių aiškinimo į Teismą kreipėsi Austrijos Aukščiausiasis administracinis teismas, ir paklausė, ar prejudicinis sprendimas vis dar būtinas. Austrijos Aukščiausiasis administracinis teismas, gavęs iš Teismo šį prejudicinį sprendimą ir remdamasis tuo, jog panašiomis aplinkybėmis Teismui jau buvo pateiktas identiškas paklausimas, savo kreipimąsi atsiėmė. Atsižvelgiant į tai, kad Austrijos Aukščiausiasis administracinis teismas neteisingai suprato Teismo prejudiciniame sprendime pateiktą ES teisės normos išaiškinimą ir dėl to netinkamai išaiškino ir pritaikė ES teisės normą, kilo klausimas, ar dėl galutinės instancijos teismo veiksmų taip pat gali būti taikoma valstybės atsakomybė už žalą[443].

Iš to, kas išdėstyta, galima teigti, jog Teismas išskyrė Sutarties 267 straipsnio 3 dalyje įtvirtintos pareigos nesilaikymą kaip vieną iš pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijų, kadangi siekė pabrėžti šios normos taikymo svarbą galutinės instancijos teismuose ir užtikrinti, kad ES teisė visose valstybėse narėse būtų vienodai aiškinama ir taikoma.

Siekiant atsakyti į antrąjį klausimą, pažymėtina, jog žalos asmuo patiria ne todėl, kad galutinės instancijos teismas nesikreipė į Teismą pagal Sutarties 267 straipsnio 3 dalį, bet dėl to, jog nesikreipus į Teismą, buvo netinkamai išaiškinta ir pritaikyta konkreti ES teisės norma. Generalinis advokatas Leger savo nuomonėje *Köbler* byloje nurodė, jog ES teisę pažeidus galutinės instancijos teismui, galima būtų atsižvelgti į kitus kriterijus, padedančius nustatyti, kad pažeidimas yra pakankamai akivaizdus. Šie kriterijai gali būti ES teisės normos tikslumas ir aiškumas, vertinimas ar galutinės instancijos teismo padaryta teisės klaida buvo atleistina ar

[442] ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 118 punktas.
[443] Ibid, 109–113 punktai.

neatleistina ir pan.[444]. Su tokia nuomone būtų galima sutikti dėl šių priežasčių: pirma, taikyti antrąją atsakomybės sąlygą praktikoje sunku dėl Teismo griežtai aiškinamų šios sąlygos nustatymo kriterijų, papildomi kriterijai gali riboti asmens teisę į žalos atlyginimą; antra, galutinės instancijos teismas gali pažeisti ES teisę ir kitais būdais, pavyzdžiui, jei Teismas pagal Sutarties 260 straipsnį konstatavo, jog valstybė narė nevykdė pareigų, kylančių iš Sutarties, o šios valstybės narės galutinės instancijos teismas nesivadovauja tokiu sprendimu ir vis tiek taiko ES teisei prieštaraujančią ES teisės normą; trečia, Sutarties 267 straipsnio 3 dalis nesuteikia asmeniui jokių teisių, todėl asmuo, norėdamas gauti žalos atlyginimą iš valstybės, negalėtų įrodyti, kad tenkinama pirmoji atsakomybės sąlyga – tai, kad pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui; ketvirta, iš Teismo praktikos matyti, kad kitus pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijus (išskyrus vertinimą, kokia veiksmų laisve naudojosi valstybės institucija) Teismas laiko alternatyviais, kurie gali patvirtinti ar paneigti, jog ES teisė buvo pakankamai akivaizdžiai pažeista; penkta, galutinės instancijos teismai, nesikreipę į Teismą pagal 267 straipsnio 3 dalį, padaro teisės klaidą, kurią galima nustatyti pagal vieną iš *Brasserie* byloje suformuluotų pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijų – klaidos pateisinamumą ar nepateisinamumą.

Atkreiptinas dėmesys į Teismo sprendimą *Traghetti del Mediterraneo* byloje. Šioje byloje Italijos Aukščiausiasis teismas kreipėsi į Teismą prašydamas išaiškinti Sutarties (anksčiau EB sutarties) nuostatas, susijusias su ES konkurencijos politika. Teismas Italijos Aukščiausiajam teismui išsiuntė prejudicinį sprendimą, priimtą *Köbler* byloje, pateikdamas klausimą, ar šis sprendimas yra pakankamas bylai išspręsti. Italijos Aukščiausiasis teismas, manydamas, kad ne visi klausimai jam yra aiškūs, neatsiėmė savo kreipimosi (priešingai nei padarė Austrijos Aukščiausiasis administracinis teismas *Köbler* byloje), taigi tinkamai atliko pareigą, kylančią iš Sutarties 267 straipsnio 3 dalies. Teismas, priimdamas sprendimą, nurodė, jog ES teisė taip pat gali būti pakankamai akivaizdžiai pažeista ir tuo atveju, jei galutinės instancijos teismai klaidingai įvertina faktines bylos aplinkybes ir teisės normas, reglamentuojančias įrodinėjimo taisykles. Teismas taip pat pažymėjo, kad valstybės atsakomybė už žalą dėl galutinės instancijos teismo veiksmų negali būti apribota tokio galutinės instancijos teismo tyčia arba dideliu neatsargumu. Todėl nacionaliniai teismai, spręsdami klausimą dėl žalos atlyginimo, negali

[444] Generalinio advokato Leger 2003 m. balandžio 8 d. nuomonė byloje *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 139 punktas.

taikyti griežtesnių antrosios atsakomybės sąlygos nustatymo kriterijų nei tų, kurie buvo pateikti *Köbler* byloje[445].

Iš sprendimo *Traghetti del Mediterraneo* byloje matyti, kad Teismas buvo linkęs sušvelninti argumentus, išsakytus *Köbler* byloje, nes nebepabrėžė Sutarties 267 straipsnio 3 dalies svarbos vertinant, ar ES teisė buvo pakankamai akivaizdžiai pažeista, ir patvirtino, jog nacionaliniai teismai, sprendžiantys žalos atlyginimo klausimą, taip pat gali atsižvelgti į kitus, ne tokius griežtus, antrosios atsakomybės sąlygos nustatymo kriterijus, nei tie, kurie pateikti *Köbler* byloje. Vadinasi, galima būtų teigti, kad Teismas netiesiogiai pripažino, jog *Köbler* byloje pateikti kriterijai, padedantys nustatyti, ar pažeidimas yra pakankamai akivaizdus, ypač vertinimas, ar galutinės instancijos teismas nesikreipė į Teismą pagal Sutarties 267 straipsnio 3 dalį, yra per griežti. Taigi spręsdami klausimą dėl valstybės atsakomybės už žalą taikymo ES teisę pažeidus galutinės instancijos teismui, nacionaliniai teismai neturėtų pareigos atsižvelgti į tai, ar galutinės instancijos teismas nesilaikė pareigos, įtvirtintos Sutarties 267 straipsnio 3 dalyje. Šis kriterijus vertintinas kaip alternatyvus, todėl nacionaliniai teismai galėtų vadovautis tais pačiais pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijais, kurie buvo išvardinti *Brasserie* byloje, ypatingai atkreipdami dėmesį į tokius kriterijus kaip teisės klaidos pateisinamumas ar nepateisinamumas, pažeistos ES teisės normos aiškumas ir tikslumas. Manytina, kad didžioji dalis problemų taip pat būtų išspręstos, jei Teismas išsamiau paaiškintų, kaip reikėtų taikyti *CILFIT* byloje nustatytus atvejus.

Atkreiptinas dėmesys į tai, jog *Köbler* ir *Traghetti del Mediterraneo* bylose Teismas, vardindamas pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijus, nebeišskyrė veiksmų laisvės, kuria naudojosi valstybės institucija, kaip vieno iš kriterijų taikant valstybės atsakomybę už žalą dėl galutinės instancijos teismo veiksmų[446]. Akivaizdu, kad šis kriterijus negali būti pritaikytas galutinės instancijos teismams, nes teismai atlieka visiškai kitokias funkcijas nei kitos valstybės institucijos – nagrinėdami bylas, užtikrina tinkamą ES teisės aiškinimą ir taikymą valstybėse narėse.

Išnagrinėjus visus pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijus, galima būtų teigti, jog antroji atsakomybės sąlygą – reikalavimas įrodyti pakankamai akivaizdų pažeidimą – riboja asmens teisę į žalos atlyginimą. Norint užtikrinti, kad asmens teisė į žalos atlyginimą būtų ribojama kaip įmanoma mažiau, reikėtų atkreipti dėmesį į tokius aspektus. Pirma, veiksmų

[445] ETT 2006 m. birželio 13 d. Sprendimas *Traghetti del Mediterraneo Spa prieš Repubblica Italiana*, C-173/03, Rink. p. I-5177, 33–46 punktai.
[446] ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 55–56 punktai; ETT 2006 m. birželio 13 d. Sprendimas *Traghetti del Mediterraneo Spa prieš Repubblica Italiana*, C-173/03, Rink. p. I-5177, 43 punktas.

laisvė, kuria darydama ES teisės pažeidimą naudojasi valstybės institucija, yra pagrindinis ir būtinas kriterijus (išskyrus tuos atvejus, kuomet ES teisę pažeidžia galutinės instancijos teismai), kuriuo vadovaujantis vertinamas pažeidimo pakankamas akivaizdumas. Į šį kriterijų reikėtų atsižvelgti visais atvejais, kiti kriterijai padėtų patvirtinti arba paneigti, jog ES teisė buvo pakankamai akivaizdžiai pažeista. Antra, tais atvejais, kai valstybės institucija, darydama ES teisės pažeidimą, naudojasi ribota veiksmų laisve ar nesinaudoja jokia veiksmų laisve, pažeidimas laikytinas pakankamai akivaizdžiu *per se* be jokių papildomų įrodinėjimo priemonių. Trečia, visi pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijai (išskyrus veiksmų laisvė, kuria naudojosi valstybės institucija) turėtų būti taikomi alternatyviai, jų sąrašą reikėtų laikyti pavyzdiniu. Todėl nacionaliniai teismai, vertindami pažeidimo pakankamą akivaizdumą, galėtų atsižvelgti į kitus kriterijus nei tuos, kuriuos suformulavo Teismas: pavyzdžiui, nesilaikoma Teismo sprendimo, priimto pagal Sutarties 260 straipsnį, neatsižvelgiama į tai, kaip konkrečią ES teisės normą taiko kitų valstybių narių valstybės institucijos, kokia yra ES institucijų pozicija tuo klausimu ir pan. Vadinasi, asmens teisė į žalos atlyginimą labai priklausys nuo to, ar nacionalinis teismas, įvertinęs veiksmų laisvę, kuria naudojosi valstybės institucija, atsižvelgs į kelis, ar vieną pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijų. Jei bus atsižvelgta į kelis arba visus kriterijus, asmeniui pasinaudoti teise į žalos atlyginimą būtų sunkiau. Jei nacionalinis teismas atsižvelgs į kurį nors vieną kriterijų, pasinaudoti teise į žalos atlyginimą asmeniui būtų lengviau. Ketvirta, ES teisę pažeidus galutinės instancijos teismui, nacionalinis teismas, nagrinėdamas bylą dėl žalos atlyginimo, galėtų vadovautis *Brasserie* byloje pateiktais pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijais (išskyrus veiksmų laisvę, kuria naudojosi valstybės institucija), esminiais kriterijais laikydamas pažeistos ES teisės normos aiškumą ir tikslumą, tai, ar galutinės instancijos teismo klaida yra pateisinama ar nepateisinama.

Pažeidimo pakankamas akivaizdumas – daugiausiai teisės doktrinoje nagrinėjama ir diskusijų kelianti atsakomybės sąlyga. Teisės autorių teigimu, ši atsakomybės sąlyga labiausiai riboja asmens teisę į žalos atlyginimą, kadangi asmeniui tenka pareiga įrodyti ne bet kokio, o pakankamai akivaizdaus ES teisės pažeidimo padarymo faktą[447].

Kaip nurodo R. Rebhahn, daugiausiai sunkumų praktikoje kyla dėl to, jog nėra aiškus turinys kriterijų, kuriais vadovaujantis nustatoma, ar ES teisė buvo pakankamai akivaizdžiai pažeista, šie kriterijai suteikia galimybę valstybei išvengti atsakomybės. Minėtų kriterijų sąrašas

[447] van Gerven, W. Bridging the Unbridgeable: Community and National Tort Laws after *Francovich* and *Brasserie*. *International and Comparative Law Quarterly.* 1996, 45(3), p. 544; Abboud, W. EC Environmental Law and Member State Liability – Towards a Fourth Generation of Community Remedies. *Review of European Community and International Environmental Law*. 1998, 7(1), p. 89; Beutler, B. State Liability for Breaches of Community Law by National Courts: is the Requirement of a Manifest Infringement of the Applicable Law an Insurmountable Obtacle? *Common Market Law Review*. 2009, 46(3), p. 804.

yra nebaigtinis, jis nacionaliniams teismams galėtų būti orientacinio pobūdžio[448]. W. van Gerven išsako poziciją, jog visų minėtų kriterijų buvimas konkrečiu atveju nepaliktų abejonių konstatuoti, jog pažeidimas buvo pakankamai akivaizdus. Taigi jeigu kuris nors vienas kriterijus nebūtų tenkinamas, nacionaliniam teismui galėtų atsirasti abejonių, ar pažeidimas turi būti laikomas pakankamai akivaizdžiu. Vis dėlto šie kriterijai neturėtų būti laikomi kumuliatyviais, nes kitaip būtų visiškai neįmanoma įrodyti antrosios atsakomybės sąlygos[449].

K. ir V. van Themaat nurodo, jog pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijai yra svarbūs tam, kad būtų nustatytos priežastys, galėjusios lemti valstybės institucijos veiksmus, kuriais buvo pažeista ES teisė[450]. A. Somek pažymi, jog Teismas nėra išsamiai paaiškinęs, ar šie kriterijai turi būti taikomi alternatyviai, ar kumuliatyviai. Kuo daugiau kriterijų pavyktų įrodyti konkrečiu atveju, tuo užtikrinčiau galima būtų teigti, jog padarytas pakankamai akivaizdus ES teisės pažeidimas. Vis dėlto A. Somek nuomone, minėtus kriterijus reikėtų suprasti kaip alternatyvius, antraip taikyti valstybės atsakomybę už žalą būtų neįmanoma. Šio autoriaus teigimu, užtektų atsižvelgti į kurį nors vieną kriterijų, kuris patvirtintų arba paneigtų, kad ES teisė buvo pakankamai akivaizdžiai pažeista. Taigi kurio nors vieno kriterijaus nebuvimas nebūtų kliūtimi taikyti valstybės atsakomybę už žalą[451].

Teisės doktrinoje detaliausiai analizuojamas pirmasis kriterijus – veiksmų laisvė, kuria naudojosi valstybės institucija. Užsienio teisės autoriai pripažįsta, jog kuo platesnės veiksmų laisvės ribos, tuo sunkiau įrodyti pažeidimo pakankamą akivaizdumą[452]. Ir priešingai, kuo veiksmų laisvės ribos yra siauresnės (kuo detalesnius reikalavimus valstybėms narėms nustato ES teisė), tuo lengviau įrodyti antrąją atsakomybės sąlygą[453].

T. K. Hervey siūlo veiksmų laisvę, kuria naudojosi valstybės institucija, apibrėžti keliais būdais. Pirma, taikant taip vadinamą „sektorinį“ (angl. *sector centered*) metodą, kai vertinama, kiek konkreti ES teisės sritis palieka veiksmų laisvės pačiai valstybei, t. y. ar ji suteikia plačią, ar ribotą veiksmų laisvę. Antra, taikant „individualų“ (angl. *subject centered*) metodą, kuomet

[448] Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 197–200.
[449] van Gerven, W. Bridging the Unbridgeable: Community and National Tort Laws after *Francovich* and *Brasserie*. *International and Comparative Law Quarterly*. 1996, 45(3), p. 527.
[450] van Themaat, K., van Themaat, V. *The Law of the European Union and the European Communities*. Fourth edition. Hague: Kluwer Law International, 2008, p. 558–562.
[451] Somek, A. Inexplicable Law: Legality's Adventure in Europe. *Transnational Law and Contemporary Problems*. 2006, 15, p. 118–120.
[452] Prechal, S. *Directives in EC Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, p. 2005, p. 289.
[453] Tridimas, T. Liability for Breach of Community Law: Growing Up and Mellowing Down? *Common Market Law Review*. 2001, 38(2), p. 311; Gasparon, P. The Transposition of the Principle of Member State Liability into the Context of External Relations. *European Journal of International Law*. 1999, 10(3), p. 616; van Gerven, W. Bridging the Unbridgeable: Community and National Tort Laws after *Francovich* and *Brasserie*. *International and Comparative Law Quarterly*. 1996, 45(3), p. 518.

veiksmų laisvės ribos apibrėžiamos pagal tai, naudojantis kokia kompetencija (ES ar valstybės narės) buvo sprendžiamas tam tikras klausimas[454]. Manytina, jog būtų tikslinga taikyti pirmąjį metodą, atsižvelgiant į tai, kad jo taikymas yra tikslesnis. Taikant šį metodą, yra gilinamasi į konkrečią ES teisės sritį, analizuojama, kokia pareiga, kylanti iš šią sritį reglamentuojančio ES teisės akto, buvo pažeista.

Bendros nuomonės dėl to, ar pažeidimo pakankamas akivaizdumas turi būti nustatomas skirtingai priklausomai nuo to, ar valstybės institucija naudojosi plačia, ar ribota veiksmų laisve (arba nesinaudojo jokia veiksmų laisve), nėra. Vienų autorių nuomone, nustatyti, ar pažeidimas yra pakankamai akivaizdus, būtina tik tais atvejais, kuomet valstybės institucija naudojosi plačia veiksmų laisve. Kitais atvejais ši atsakomybės sąlyga turi būti tenkinama iš karto be jokių papildomų įrodinėjimo priemonių. Šią poziciją palaiko tokie užsienio autoriai kaip W. van Gerven, P. Oliver, A. Ward, H. F. Köck, M. Hintersteininger[455]. Kiti autoriai (Ch. Hilson, M. Dougan, G. Betlem, J. Marson, K. Lenaerts) nurodo, jog pažeidimo pakankamas akivaizdumas vertintinas visais atvejais nepriklausomai nuo to, ar valstybės institucija naudojosi plačia, ar ribota veiksmų laisve, arba nesinaudojo jokia veiksmų laisve[456].

Atsižvelgiant į tai, kad pareigos, kylančios iš ES teisės, dažniausiai pažeidžiamos neperkėlus direktyvą į nacionalinę teisę arba ją perkėlus netinkamai, teisės doktrinoje diskutuojama, kaip tokiais atvejais reikėtų nustatyti veiksmų laisvės ribas, kuriomis naudojosi valstybės institucija. Didžioji dalis autorių sutaria, jog direktyvos neįgyvendinimas laiku arba visiškai laikytinas pakankamai akivaizdžiu pažeidimu *per se*, kadangi šiuo atveju nesinaudojama jokia veiksmų laisve – valstybės institucija negali pasirinkti, ar perkelti direktyvą į nacionalinę teisę, ar to nedaryti, arba savo nuožiūra pasirinkti direktyvos perkėlimo į nacionalinę teisę datą[457].

---

[454] Hervey, T. K. *Francovich* Liability Simplified. Joined Cases C-178/94, C-179/94, C-188/94, C-189/94 and C-190/94 *Dillenkofer et al v. Federal Republic of Germany*. *Industrial Law Journal*. 1997, 26, p. 78.

[455] van Gerven, W. The Emergence of the Common European Tort Law: the EU Contribution – One Among Others. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Koln: Bundesanzeiger Verlag, 2004, p. 230; Oliver, P. Case C-5/94, *The Queen v. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food ex parte Hedley Lomas (Ireland),* [1996] ECR I-2553. *Common Market Law Review*. 1997, 34, p. 672–673; Ward, A. *Judicial Review and the Rights of Private Parties in EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford university Press, 2007, p. 230; Köck, H. F., Hintersteininger, M. The Concept of Member State Liability for Violation of Community Law and Its Shortcomings. An Analysis of the Case Law of the European Court of Justice on this Matter. *Austrian Review of International and European Law*. 1998, 3, p. 25.

[456] Hilson, Ch. The Role of Discretion in EC Law on Non-contractual Liability. *Common Market Law Review*. 2005, 42, p. 693; Dougan, M. *National Remedies Before the Court of Justice*. Oxford: Hart Publishing, 2004, p. 243–246; Marson, J. Holes in the Safety Net? State Liability and the Need for Private Law Enforcement. *Liverpool Law Review*. 2004, 25, p. 212–213; Lenaerts, K. Interlocking Legal Orders in the European Union and Comparative Law. *International and Comparative Law Quarterly*. 2003, 52, p. 892–893.

[457] Hilson, Ch. Liability of Member States in Damages: the Place of Discretion, p. 946; Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 198; Abboud, W. EC Environmental Law and Member State Liability –

Kokia veiksmų laisve naudojamasi netinkamai perkeliant direktyvą į nacionalinę teisę, bendros nuomonės nėra. K. Lenaerts ir D. Arts pastebi, jog tokiu atveju būtina vertinti, ar padarytas ES teisės pažeidimas yra pakankamai akivaizdus, kadangi valstybė narė turi galimybę pasirinkti priemones, kaip perkelti direktyvą į nacionalinę teisę[458]. Šiam pastebėjimui pritaria M. Brealey ir M. Hoskins, kadangi, šių autorių teigimu, valstybės institucija, neperkėlusi direktyvos į nacionalinę teisę, negali pateikti jokių tokį jos elgesį pateisinančių priežasčių. O netinkamai direktyva gali būti įgyvendinta ir dėl pateisinančių aplinkybių, t. y. gera valia[459]. Vis dėlto šie autoriai nenurodo, kokia veiksmų laisve naudojasi valstybės institucijos, pasirinkdamos direktyvos perkėlimo į nacionalinę teisę priemones. R. Rebhahn ir W. Aboud manymu, tam tikrais atvejais valstybės institucija, netinkamai įgyvendinusi direktyvą, naudojasi plačia, kitais – ribota veiksmų laisve[460]. Anot S. Prechal, direktyvų neįgyvendinimo atvejais pats faktas, jog direktyva nebuvo perkelta į nacionalinę teisę, patvirtina, kad ES teisė buvo pakankamai akivaizdžiai pažeista[461]. Būtų tikslinga pritarti tiems autoriams, kurie teigia, jog valstybės institucija, perkeldama direktyvą į nacionalinę teisę, nesinaudoja jokia veiksmų laisve. Priešingai, pasirinkdama priemones, kaip direktyvą įgyvendinti nacionalinėje teisėje, valstybės institucija yra susaistyta direktyva siekiamo tikslo, todėl šiuo atveju ji gali naudotis tiek plačia, tiek ribota veiksmų laisve, kurią reikėtų nustatyti atsižvelgiant į konkrečios bylos aplinkybes. Taigi tuo atveju, jei valstybės institucija naudojosi ribota veiksmų laisve (netinkamai įgyvendinusi direktyvą) arba nesinaudojo jokia veiksmų laisve (neįgyvendinusi direktyvos), būtų laikoma, kad pažeidimas yra pakankamai akivaizdus *per se*.

R. Rebhahn nurodo, jog kitų pareigų, kylančių iš ES teisės, pažeidimų atvejais valstybės institucija gali naudotis tiek plačia, tiek siaura veiksmų laisve[462]. A. Ward mano priešingai, teigdama, jog, pažeidusi pareigas, kylančias tik iš Sutarties, valstybės institucija naudojasi siaura veiksmų laisve arba nesinaudoja jokia veiksmų laisve[463]. Šiai nuomonei būtų galima pritarti, kadangi Sutarties nuostatos paprastai yra suformuluotos aiškiai ir tiksliai, jos nepalieka

---

Towards a Fourth Generation of Community Remedies. *Review of European Community and International Environmental Law*. 1998, 7, p. 88.

[458] Lenaerts, K., Arts, D., Maselis, I. *Procedural Law of the European Union.* Second edition. London: Sweet and Maxwell, 2006, p. 110–111.

[459] Brealey, M., Hoskins, M. *Remedies in EC Law. Law and Practice in the English Courts*. London: Longman, 1994, p. 85–86.

[460] Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 199; Abboud, W. EC Environmental Law and Member State Liability – Towards a Fourth Generation of Community Remedies. *Review of European Community and International Environmental Law*. 1998, 7, p. 90.

[461] Prechal, S. *Directives in EC Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 286–287.

[462] Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 199.

[463] Ward, A. *Judicial Review and the Rights of Private Parties in EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 253.

valstybėms narėms jokių elgesio variantų. Vis dėlto reikėtų laikytis pozicijos, kad pažeidus tiek pareigas, kylančias iš Sutarties, tiek pareigas, kylančias iš kitų ES antrinės teisės aktų nuostatų, veiksmų laisvė, kuria naudojosi valstybės institucija, turėtų būti įvertinta atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes ir analizuojant pažeistos ES teisės normos turinį. Jeigu valstybės institucija nesinaudojo jokia veiksmų laisve arba naudojosi siaura veiksmų laisve, šis pažeidimas turėtų būti laikomas pakankamai akivaizdžiu *per se*.

Pažeistos ES teisės normos aiškumas ir tikslumas teisės doktrinoje siejamas su kitu pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijumi – ar teisės klaida yra pateisinama, ar nepateisinama. S. Prechal bei T. Tridimas nurodo, kad teisės normos tikslumas ir aiškumas yra pats svarbiausias pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijus, reiškiantis, jog teisės normos turinys turi būti toks aiškus, kad valstybės institucijai nekyla jokių klausimų dėl jo aiškinimo[464]. Taigi valstybė, norėdama išvengti atsakomybės, galėtų pasiremti pažeistos ES teisės normos nepakankamu aiškumu ir dviprasmiškumu[465]. H. F. Köck ir M. Hintersteininger teigimu, valstybė, pasiremdama savo teisės klaida, galėtų išvengti atsakomybės tik tuo atveju, jei jos institucijos padaryta teisės klaida būtų pateisinama (logiška, protinga)[466]. Vadinasi, jei ES teisės norma yra aiški ir tiksli, valstybės institucijos padaryta klaida nebus pateisinama. Ir priešingai, jei ES teisės norma yra dviprasmiška ir paliekanti daug galimybių dėl jos turinio aiškinimo, ši teisės klaida bus atleistina. Tokiai nuomonei būtų galima pritarti, nes akivaizdu, jog valstybės institucijai yra daug lengviau pažeisti pareigą, kylančią iš ES teisės, tuo atveju, jei ES teisės norma yra tiksli ir aiški. Jeigu tokia teisės norma yra suformuluota sudėtingai, todėl paliekanti įvairių galimybių dėl jos turinio aiškinimo, negalima būtų iš karto teigti, kad ES teisės pažeidimas yra pakankamai akivaizdus.

Daugelis autorių sutaria, kad reikalavimas įrodyti pakankamai akivaizdų ES teisės pažeidimą suponuoja teiginį, jog kaltė turi įtakos taikant valstybės atsakomybę už žalą ir taip apriboja asmens teisę į žalos iš valstybės atlyginimą[467]. M. Brealey, M. Hoskins ir Ch. Vajda

---

[464] Prechal, S. *Directives in EC Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press. 2005, p. 288; Tridimas, T. Liability for Breach of Community Law: Growing Up and Mellowing Down? *Common Market Law Review*. 2001, 38(2), p. 311.

[465] Tridimas, T. Liability for Breach of Community Law: Growing Up and Mellowing Down? *Common Market Law Review*. 2001, 38(2), p. 311; Köck, H. F., Hintersteininger, M. The Concept of Member State Liability for Violation of Community Law and Its Shortcomings. An Analysis of the Case Law of the European Court of Justice on this Matter. *Austrian Review of International and European Law*. 1998, 3, p. 26.

[466] Köck, H. F., Hintersteininger, M. The Concept of Member State Liability for Violation of Community Law and Its Shortcomings. An Analysis of the Case Law of the European Court of Justice on this Matter. *Austrian Review of International and European Law*. 1998, 3, p. 26–27.

[467] Hartley, T. C. *European Union in a Global Context. Text, Cases and Materials*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. 211–212; Reich, N., Horizontal Liability in EC Law: Hybridization of Remedies for Compensation in Case of Breaches of EC Rights. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 713–714; Hartley, T. C. *The Foundations of European Community Law. An Introduction to the Constitutional and Administrative Law of*

nuomone, valstybės atsakomybė už žalą laikytina objektyviąja atsakomybe[468]. Kiti autoriai išsako priešingą poziciją. K. Lenaerts ir M. G. Puder nuomone, vertinant pažeidimo pakankamą akivaizdumą, būtina atsižvelgti į įvairius subjektyvius ir objektyvius kriterijus (taip pat į tai, ar pažeidimas buvo padarytas tyčia, ar dėl neatsargumo). Vadinasi, reikia išsiaiškinti, ar dėl protingo valstybės institucijos pareigūno (tarnautojo) elgesio asmuo nebūtų patyręs žalos[469]. H. Toner teigimu, esminis kriterijus, apsprendžiantis kaltę, – „bendrų nusistovėjusių teisės principų nesilaikymas“. Vis dėlto, kas laikytina šiais principais ir kaip reikėtų suprasti jų turinį, autorė nenurodo[470]. J. Convery ir T. Tridimas nuomone, kaltė yra reikšmingas kriterijus, į kurį reikėtų atsižvelgti sprendžiant valstybės atsakomybės už žalą taikymo klausimą, tačiau ES teisėje kaltė neturi būti suprantama taip, kaip nacionalinėje teisėje[471]. H. F. Köck ir M. Hintersteininger teigimu, kaltė ne visada lemia, jog ES teisė buvo pakankamai akivaizdžiai pažeista, todėl turi būti skiriami du valstybės atsakomybės už žalą atvejai – „atsakomybė be kaltės“ (kuomet valstybės institucija nesinaudoja jokia veiksmų laisve arba naudojasi ribota veiksmų laisve) ir „atsakomybė esant kaltei“ (kuomet valstybės institucija naudojasi plačia veiksmų laisve)[472]. Apibendrinant galima būtų teigti, jog didžioji dalis užsienio teisininkų laikosi nuomonės, jog valstybės atsakomybė už žalą nėra objektyvioji atsakomybė. Atsižvelgiant į tai, pati kaltės forma (tyčia ar neatsargumas) neturėtų būti vienu iš pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijų.

Teisės doktrinoje tiriama Sutarties 267 straipsnio 3 dalies svarba taikant valstybės atsakomybę už žalą ES teisę pažeidus galutinės instancijos teismų veiksmais. Užsienio teisininkai nurodo, jog ši Sutarties nuostata yra reikšminga tuo, jog ja siekiama užtikrinti vienodą ES teisės aiškinimą ir taikymą visose ES valstybėse narėse, tinkamą Teismo ir nacionalinių

---

the European Community. Third edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 226–227; Toner, H. Thinking the Unthinkable? State Liability for Judicial Acts after *Factortame (III)*. *Yearbook of European Law*. 1998, 17, p. 185; Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 200.

[468] Brealey, M., Hoskins, M. *Remedies in EC Law. Law and Practice in the English Courts*. London: Longman, 1994, p. 72–73; Vajda, Ch. Liability for Breach of Community Law: A Survey of the ECJ Cases Post *Factortame*. *European Business Law Review*. 2006, 17, p. 258–259.

[469] Lenaerts, K. Interlocking Legal Orders in the European Union and Comparative Law. *International and Comparative Law Quarterly*. 2003, 5, p. 893; Puder, M. G. Phantom Menace or New Hope: Mamber State Public Tort Liability After the Double-Bladed Light Saber Duel Between the European Court of Justice and the German *Bundesgerichtshof* in *Brasserie du Pecheur. Vanderbilt Journal of Transnational Law*. 2000, 33(1), p. 324–325.

[470] Toner, H. Thinking the Unthinkable? State Liability for Judicial Acts after *Factortame (III)*. *Yearbook of European Law*. 1998, 17, p. 185.

[471] Convery, J. State Liability in the United Kingdom after *Brasserie du Pecheur*. *Common Market Law Review*. 1997, 34(3), p. 606; Tridimas, T. *The General Principles of EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press. 2007, p. 510.

[472] Köck, H. F., Hintersteininger, M. The Concept of Member State Liability for Violation of Community Law and Its Shortcomings. An Analysis of the Case Law of the European Court of Justice on this Matter. *Austrian Review of International and European Law*. 1998, 3, p. 25–26.

teismų bendradarbiavimą[473]. Užsienio teisininkai pateikia įvairias nuomones dėl to, ar Teismas pagrįstai nusprendė papildyti kriterijus, padedančius nustatyti, ar pažeidimas buvo pakankamai akivaizdus, vienu nauju kriterijumi – pareigos, nustatytos Sutarties 267 straipsnio 3 dalyje, nesilaikymu.

D. Nassimpian teigimu, iš Teismo praktikos nėra aišku, kaip šiuo atveju reikėtų taikyti Sutarties 267 straipsnio 3 dalį[474]. R. W. Davis ir M. Ruffert nurodo, kad Teismo sprendimas *Köbler* byloje apribojo asmens teisę į žalos atlyginimą, nes juo buvo pripažinta, jog valstybės atsakomybė už žalą galima ne dėl visų, bet tik dėl galutinės instancijos teismų veiksmų, kuriais pažeidžiama ES teisė. Anot šių autorių, Teismas pirmiau minėtu sprendimu taip pat patvirtino, kad valstybės atsakomybė už žalą dėl galutinės instancijos teismų veiksmų galima tik nustačius, kad nebuvo laikytasi pareigos, įtvirtintos Sutarties 267 straipsnio 3 dalyje, todėl nepakanka įrodyti, jog galutinės instancijos teismas netinkamai išaiškino ES teisės normą[475].

P. J. Wattel ir Ch. Timmermans nurodo, jog galutinės instancijos teismas, turėdamas menkiausią abejonę, privalo kreiptis į Teismą pagal Sutarties 267 straipsnio 3 dalį, todėl nesilaikymas pareigos kreiptis į Teismą su prašymu priimti prejudicinį sprendimą pagal šį straipsnį yra esminė aplinkybė, lemianti pažeidimo pakankamą akivaizdumą[476]. H. Toner pastebi, jog galutinės instancijos teismai gali pažeisti ES teisę ne tik nesikreipę į Teismą pagal Sutarties 267 straipsnio 3 dalį, bet ir kitais būdais, kaip antai, netinkamai išaiškinę ES teisės normą, kurią jau anksčiau aiškino Teismas, nesugebėję pritaikyti tikslios ir aiškios ES teisės normos[477].

G. Anagnostaras nuomone, tuo atveju, jei ES teisę pažeidžia galutinės instancijos teismai, keliami labai aukšti standartai, kadangi būtina įrodyti, jog tokie teismai nesilaikė pareigos kreiptis į Teismą pagal Sutarties 267 straipsnio 3 dalį. Vis dėlto Teismas, anot šio autoriaus, nėra tinkamai paaiškinęs, kaip reikėtų taikyti minėtą Sutarties nuostatą. Šiame kontekste svarbų

[473] Komarek, J. Federal Elements in the Community Judicial System: Building Coherence in the Community Legal Order. *Common Market Law Review*. 2005, 42, p. 17; Timmermans, Ch. Use of the Infringement Procedure in Cases of Judicial Errors. In *The European Union. The Ongoing Process of Integration*. Hague: T.M.C. Asser Press, 2004, p. 162; Anagnostaras, G. The Principle of State Liability for Judicial Breaches: The Impact of European Community Law. *European Public Law*. 2001, 7(2), p. 297; Classen, C. D. Case C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Osterreich,* Judgment of 30 September 2003, Full Court. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 820.

[474] Nassimpian, D. ...And We Keep on meeting: (De-) fragmenting State Liability. *European Law Review.* 2007, 32, p. 826.

[475] Davis, R. W. Liability in Damages for a Breach of Community Law: Some Reflections on the Question of Who to Sue and the Concept of "the State". *European Law Review.* 2006, 31, p. 76–79; Ruffert, M. Case C-173/03, *Traghetti del Mediterraneo SpA in Liquidation v. Italian Republic,* Judgment of the Court (Great Chamber) of 13 June 2006, nyr. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 483.

[476] Wattel, P. J. *Köbler, Cilfit and Welthgrove*: We Can't Go on Meeting Like This. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 177–178; Timmermans, Ch. Use of the Infringement Procedure in Cases of Judicial Errors. In *The European Union. The Ongoing Process of Integration*. Hague: T.M.C. Asser Press, 2004, p. 156.

[477] Toner, H. Thinking the Unthinkable? State Liability for Judicial Acts after *Factortame (III)*. *Yearbook of European Law*. 1998, 17, p. 183.

vaidmenį atlieka ir kitas kriterijus, kuriuo remiantis nustatomas pažeidimo pakankamas akivaizdumas – pažeistos ES teisės normos tikslumas ir aiškumas. Taigi galutinės instancijos teismai gali pažeisti ES teisę ne tik tada, kuomet jie nesilaiko pareigos, įtvirtintos Sutarties 267 straipsnio 3 dalyje, bet ir, pavyzdžiui, netinkamai išaiškinę ES teisės normą, kuri nėra pakankamai tiksli ir aiški. Nėra aišku ir tai, kaip reikėtų įrodyti pirmąją atsakomybės sąlygą (tai, kad pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui), nes Sutarties 267 straipsnio 3 dalis nustato ne asmens teisę, bet galutinės instancijos teismų pareigą kreiptis į Teismą: atveju asmuo įgyja tik netiesioginę garantiją, jog Teismas prejudiciniame sprendime paaiškins ES teisės normą, o galutinės instancijos atsižvelgs į tokį Teismo išaiškinimą. Sunku būtų įrodyti ir tiesioginį priežastinį ryšį, t. y. kad dėl to, jog galutinės instancijos teismas nesikreipė į Teismą pagal Sutarties 267 straipsnio 3 dalį, asmuo patyrė žalos[478].

J. H. Jans nurodo, jog tuo atveju, jei ES teisę pažeidžia galutinės instancijos teismas, asmuo žalos patiria ne todėl, kad galutinės instancijos teismas nesikreipė į Teismą pagal Sutarties 267 straipsnio 3 dalį, bet dėl to, jog, nesikreipus į Teismą, buvo netinkamai išaiškinta ir pritaikyta ES teisės norma. Taigi šiuo atveju asmuo įgyja teisę į žalos atlyginimą dėl materialinės teisės normos pažeidimo, o ne todėl, kad galutinės instancijos teismas nesilaikė pareigos, įtvirtintos Sutarties 267 straipsnio 3 dalyje[479].

C. D. Classen manymu, galutinės instancijos teismas, abejodamas, kaip aiškinti konkrečią ES teisės normą, privalo kreiptis į Teismą su prašymu pateikti prejudicinį sprendimą, kadangi Teismo anksčiau jau pateiktas ES teisės normos išaiškinimas gali būti nepakankamas tuo konkrečiu atveju arba išaiškinta ES teisės norma negali būti analogiškai taikoma dėl skirtingų bylos faktinių aplinkybių. Atsižvelgiant į tai, labai svarbu įvertinti, ar galutinės instancijos teismas laikėsi pareigos, įtvirtintos Sutarties 267 straipsnio 3 dalyje[480].

B. Beutler nuomone, Teismas tinkamai nepaaiškino, kaip reikėtų įvertinti, ar galutinės instancijos teismas nesilaikė pareigos, kurią numato Sutarties 267 straipsnio 3 dalis. Kilus abejonių dėl to, kaip atlikti šį vertinimą, atsirastų kliūtys asmeniui gauti žalos iš valstybės atlyginimą. Šio autoriaus nuomone, visi nacionaliniai teismai turi užtikrinti, kad ES teisė būtų

[478] Anagnostaras, G. Erroneous Judgments and the Prospect of Damages: the Scope of the Principle of Governmental Liability for Judicial Breaches. *European Law Review*. 2006, 31, p. 737–746.
[479] Jans, J. H. State Liability and Infringements Attributable to National Courts: a Dutch Perspective on the *Köbler* case. In *The European Union: An Ongoing Process of Integration*. Hague: T.M.C. Asser Institut, 2004, p. 169–170.
[480] Classen, C. D. Case C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Osterreich,* Judgment of 30 September 2003, Full Court. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 820–821.

vienodai aiškinama ir taikoma, o asmens teisės nacionaliniuose teismuose vienodai ginamos. Taigi galutinės instancijos teismai neturi būti labiau privilegijuoti nei kiti teismai[481].

Apibendrinus teisės doktrinoje išsakytas nuomones, teisingiausia būtų pritarti tiems užsienio teisės autoriams, kurie laikosi nuomonės, jog ES teisę pažeidžia galutinės instancijos teismai, antroji atsakomybės sąlyga – pažeidimo pakankamas akivaizdumas – turėtų būti įrodoma pagal tuos pačius kriterijus, kurie nustatyti *Brasserie* byloje (išskyrus veiksmų laisvę, kuria naudojasi valstybės institucija). Šie kriterijai laikytini pakankamais, o nacionalinis teismas galėtų, bet neprivalėtų atsižvelgti į Sutarties 267 straipsnio 3 dalį spręsdamas, ar galutinės instancijos teismas padarė pakankamai akivaizdų ES teisės pažeidimą. Svarbiausi kriterijai vertinant galutinės instancijos teismo veiksmus būtų ES teisės normos aiškumas ir tikslumas ir tai, ar galutinės instancijos teismo klaida yra pateisinama ar nepateisinama.

4.5. Trečioji atsakomybės sąlyga – tiesioginis priežastinis ryšys tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos

Tiesioginis priežastinis ryšys tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos – tai dar viena atsakomybės sąlyga, kurią turi įrodyti asmuo reikalaudamas žalos iš valstybės atlyginimo.

Francovich byloje nurodyta, jog asmuo, reikalaudamas žalos iš valstybės atlyginimo, turi įrodyti, kad tarp valstybei tenkančios pareigos pažeidimo ir asmens patirtos žalos yra priežastinis ryšys[482]. Tokia pati šios atsakomybės sąlygos formuluotė pakartota *Faccini Dori, El Corte Ingles* bylose[483]. Visgi *Brasserie* byloje Teismas pripažino[484], o vėlesnėje praktikoje patvirtino, jog būtina įrodyti ne bet kokį, o būtent tiesioginį priežastinį ryšį (angl. *direct causal link*, vok. *unmitellbarer Kausalzusammenhang*, pranc. *direct lien de causalité*) tarp valstybės pareigos pažeidimo ir atsiradusios žalos[485]. Toks Teismo sprendimas galėjo būti sąlygotas šių priežasčių: pirma, remdamasis savo praktika ES deliktinės atsakomybės bylose, Teismas siekė patvirtinti,

---

[481] Beutler, B. State Liability for Breaches of Community Law by National Courts: is the Requirement of a Manifest Infringement of the Applicable Law an Insurmountable Obtacle? *Common Market Law Review*. 2009, 46(3), p. 793–804.

[482] ETT 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimas *Francovich ir kiti prieš Italiją,* C-6/90 ir 9/90, Rink. p. I-5357, 40 punktas.

[483] ETT 1994 m. liepos 14 d. Sprendimas *Faccini Dori*, C-91/92, Rink. p. I-3325, 27 punktas; ETT 1996 m. kovo 7 d. Sprendimas *El Corte Inglés*, C-192/94, Rink. p. I-1281, 22 punktas.

[484] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 51 punktas.

[485] ETT 1996 m. kovo 26 d. Sprendimas *British Telecommunications,* C-392/93, Rink. p. I-1631, 39 punktas; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Maso ir kt.,* C-373/95, Rink. p. I-4051, 35 punktas; ETT 1997 m. balandžio 22 d. Sprendimas *Sutton*, C-66/95, Rink. p. I-2163, 32 punktas; ETT 1999 m. vasario 25 d. Spendimas *Carbonari ir kt.,* C-131/97, Rink. p. I-1103, 52 punktas; ETT 2000 m. liepos 4 d. Sprendimas *Haim*, C-424/97, Rink. p. I-5123, 36 punktas; ETT 2001 m. birželio 28 d. Sprendimas *Larsy*, C-118/00, Rink. p. I-5063, 36 punktas; ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239, 51 punktas; ETT 2007 m. sausio 25 d. Sprendimas *Robins ir kt.,* C-278/05, Rink. p. I-1053, 69 punktas.

jog valstybės atsakomybės už žalą bylose atsakomybės sąlygos turi būti vienodos[486]; antra, Teismas norėjo užkirsti kelią tiems atvejams, kuomet reikalaujama žalos iš valstybės atlyginimo, jei atsiradusi žala yra per daug nutolusi nuo valstybės institucijos veiksmų.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Teismo praktikoje vartojama sąvoka „tiesioginis priežastinis ryšys tarp valstybei tenkančios pareigos nevykdymo ir atsiradusios žalos“. Manytina, kad apibrėžiant trečiąja atsakomybės sąlygą, geriau vartoti sąvoką „tiesioginis priežastinis ryšys tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos“, nes ji yra tikslesnė. Tyrimas parodė, jog iš pradžių būtina nustatyti ES teisės pažeidimo elementus (tai, kad valstybės institucijos veiksmus galima laikyti valstybės veiksmais pagal ES teisę ir pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimą), o tik po to įrodyti Teismo nustatytas atsakomybės sąlygas. Taigi tiesioginis priežastinis ryšys vertinamas jau nustačius, kad buvo padarytas ES teisės pažeidimas. Atsižvelgiant į tai, tekste vartojama sąvoka „*tiesioginis priežastinis ryšys tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos*“.

Nustatyti, ar tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos yra tiesioginis priežastinis ryšys Teismas paprastai palieka nacionaliniams teismams[487], nes priežastinio ryšio nustatymas – ES teisės taikymo klausimas. Atsižvelgiant į tai, kad šią sąlygą suformulavo Teismas, darytina išvada, jog Teismas negali palikti tiesioginio priežastinio ryšio turinio aiškinimo vien tik nacionaliniams teismams. Taigi Teismas turėtų pateikti bendrus šios atsakomybės sąlygos turinio aiškinimo aspektus. Vis dėlto iš Teismo praktikos matyti, kad tiesioginio priežastinio ryšio turinį Teismas aiškina itin retai.

Detaliausiai šią atsakomybės sąlygą Teismas aiškino *Brinkmann* ir *Rechberger* bylose. *Rechberger* byloje Teismas vertino, ar tarp netinkamo direktyvos, reguliuojančios organizuotas išvykas, perkėlimo į Austrijos teisę ir dėl to atsiradusios žalos (dėl kelionių organizatoriaus bankroto asmenys negalėjo atgauti sumokėto užstato), buvo tiesioginis priežastinis ryšys. Teismas nurodė, jog šios direktyvos tikslas – vartotojų teisių apsauga kelionių organizatoriaus bankroto atveju, nepriklausomai nuo bankrotą įtakojusių veiksnių. Atsižvelgdamas į tai, Teismas pripažino, kad šiuo atveju priežastinio ryšio negalėjo nutraukti bankrotą įtakojęs neprotingas kelionių organizatoriaus elgesys ar kitų nenumatytų aplinkybių atsiradimas[488]. Taigi pripažinta, jog tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos buvo tiesioginis priežastinis ryšys.

Brinkmann byloje ginčas kilo dėl tabako apmokestinimo klausimus reglamentuojančios direktyvos nuostatų neįgyvendinimo Danijos teisėje. Teismas nurodė, jog nors ES teisė ir buvo pakankamai akivaizdžiai pažeista, tiesioginio priežastinio ryšio tarp pažeidimo ir atsiradusios

[486] ETT 2000 m. liepos 4 d. Sprendimas *Bergaderm ir Goupil prieš Komisiją*, C-352/98 P, Rink. p. I-5291, 41–42 punktai.
[487] ETT 1998 m. balandžio 2 d. Sprendimas *Norbrook Laboratories,* C-127/95, Rink. p. I-1531, 110 punktas.
[488] ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499, 67–77 punktai.

žalos (įmonė sumokėjo per didelius mokesčius valstybei dėl netinkamos cigarečių ir rūkomojo tabako klasifikacijos, nustatytos teisės aktu) nebuvo. Šią išvadą Teismas priėmė todėl, kad Danijos valstybės institucijos taikė tiesiogiai veikiančias netinkamai perkeltos direktyvos nuostatas[489]. Taigi *Brinkmann* byloje Teismas pripažino, jog konkretūs veiksniai, skirtingai nei buvo *Rechberger* byloje, gali nutraukti tiesioginio priežastinio ryšio grandinę.

G. Betlem, komentuodamas Teismo sprendimą *Brinkmann* byloje, nurodo, jog Teismas, vertindamas priežastinį ryšį, savo praktikoje taiko taip vadinamą *conditio sine qua non* (lot. „būtina sąlyga“) taisyklę. Šios taisyklės esmė – priežastinis ryšys turi būti pakankamas atsakomybei atsirasti, todėl pažeidimas negali būti per daug nutolęs nuo atsiradusios žalos (tačiau tai nereiškia, kad bet kokie pašaliniai veiksniai gali nutraukti tiesioginio priežastinio ryšio grandinę). Šios taisyklės taikymą, pasak autoriaus, patvirtina Teismo sprendimas *Rechberger* byloje, kurioje konstatuota, jog žalą sąlygojo būtent ES teisės pažeidimas, o priežastinio ryšio tarp pažeidimo ir žalos negalėjo nutraukti trečiųjų šalių veiksmai[490].

R. Rebhahn nepritaria Teismo sprendimui *Brinkmann* byloje nurodydamas, jog tuo konkrečiu atveju priežastinis ryšys nebuvo pakankamai nutolęs nuo atsiradusios žalos, todėl Danijos valstybės institucijų veiksmai šios priežastinio ryšio grandinės negalėjo nutraukti. Vadinasi, valstybės atsakomybė už žalą turėjo būti taikoma[491]. T. Tridimas taip pat pritaria šiai nuomonei, kadangi, pasak autoriaus, Teismas nepateikė pakankamai motyvų, pagrindžiančių faktą, kodėl tarp Danijos valstybės institucijų padaryto ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos nebuvo priežastinio ryšio[492]. Šiems argumentams būtų tikslinga pritarti. Teismas *Brinkmann* byloje tiesiog nurodė, kad atsižvelgiant į vien tai, jog Danijos valstybės institucijos taikė tiesiogiai veikiančias direktyvos nuostatas, kurios buvo netinkamai perkeltos į nacionalinę teisę, tiesioginio priežastinio ryšio tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos nebuvo. Darytina išvada, jog tokie Teismo motyvai nesiderina su Teismo pozicija, kurios jis laikėsi *Rechberger* byloje – tai, kad konkretūs pašaliniai veiksniai nebūtinai turi nutraukti priežastinio ryšio grandinę. Taigi diskutuotina, ar Teismo sprendimas *Brinkmann* byloje buvo pagrįstas.

---

[489] ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *Brinkmann,* C-319/96, Rink. p. I-5255, 26–29 punktai.

[490] Betlem, G., Gonzalez, C. P., Granger, M. P., Schoisswohl, B. *Francovich* Follow-Up. Cases on State Liability for Breach of European Community Law. Iš *the European Environmental Law Homepage*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-02-12].
http://C|/Documents%20and%20Settings/gbetlem/My%20Docu...e_July03/FFU_update_2004/final_FFU_8Sept04/francovi.htm..

[491] Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 202–203.

[492] Tridimas, T. *The General Principles of EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press. 2007, p. 531; Tridimas, T. Liability for Breach of Community Law: Growing Up and Mellowing Down? *Common Market Law Review*. 2001, 38(2), p. 306.

Apibendrinant būtų galima teigti, jog Teismas nėra pateikęs aiškaus atsakymo dėl to, kaip valstybės atsakomybės už žalą bylose reikėtų nustatyti tiesioginį priežastinį ryšį. Šiuo tikslu pasiremti Teismo praktika ES deliktinės atsakomybės bylose būtų netikslinga, nes aiškindamas tiesioginį priežastinį ryšį valstybės atsakomybės už žalą bylose, Teismas nesivadovauja savo praktika ES deliktinės atsakomybės bylose. Šiai Teismo pozicijai būtų galima pritarti, nes ES deliktinės atsakomybės bylose tiesioginis priežastinis ryšys yra aiškinamas griežtai. Antai, *Roquette Freres* byloje Teismas pažymėjo, jog įrodyti priežastinį ryšį turi asmuo, kuris patyrė žalą, visais atvejais svarbu žinoti konkretų žalos, atsiradusios dėl ES teisės pažeidimo, dydį, neužtenka nurodyti tik minimalių, simbolinių nuostolių, kuriuos asmuo patyrė[493]. Žala turi būti susijusi su pažeidimu, dėl kurio ji atsirado[494]. Priežastinio ryšio grandinę gali nutraukti ir pats asmuo, kuris patyrė žalą[495]. Nustatant priežastinį ryšį taip pat reikėtų atsižvelgti į trečiųjų šalių (ES ar valstybės institucijų) veiksmus[496]. Iš to, kas išdėstyta, galima būtų teigti, jog pritaikius šias tiesioginio priežastinio ryšio nustatymo taisykles valstybės atsakomybės už žalą byloms, asmens teisė į žalos atlyginimą gali būti dar labiau apribota. Todėl būtų teisingiau laikytis nuomonės, kurią palaiko ir Teismas, kad nustatyti tiesioginį priežastinį ryšį turi nacionaliniai teismai pagal nacionalinės teisės normas, kurios negali prieštarauti efektyvumo ir veiksmingumo principams[497]. Tokia Teismo praktika užtikrina, kad trečioji valstybės atsakomybės už žalą sąlyga nesudaro pagrindo riboti asmens teisės į žalos atlyginimą. Vis dėlto Teismas, norėdamas palengvinti nacionalinių teismų darbą, turėtų pateikti išsamesnes gaires, kaip nustatyti tiesioginį priežastinį ryšį.

Teisės doktrinoje nurodoma, jog nustatant tiesioginį priežastinį ryšį, reikia vadovautis ES deliktinės atsakomybės bylose Teismo pateiktais išaiškinimais[498]. Atsižvelgiant į tai, tiesioginio

---

[493] ETT 1976 m. gegužės 21 d. Sprendimas *Société Roquette frères prieš Komisiją*, 26/74, Rink. p. 677, 23 punktas.
[494] ETT 1979 m. spalio 4 d. Sprendimas *Dumortier ir kiti prieš Tarybą*, 64/76 ir 113/76, 167/78 ir 239/78, 27/79, 28/79 ir 45/79, Rink. p. 3091, 8–23 punktai; ETT 2004 m. spalio 28 d. Sprendimas *van den Berg prieš Tarybą ir Komisiją*, C-164/01 P, Rink. p. I-10225, 44–57 punktai.
[495] ETT 1982 m. rugsėjo 29 d. Sprendimas *Oleifici Mediterranei prieš EEB*, 26/81, Rink. p. 3057, 17–27 punktai.
[496] ETT 1979 m. gruodžio 5 d. Sprendimas *Amylum ir kt. prieš Tarybą ir Komisiją*, 116/77 ir 124/77, Rink. p. I-3497, 10–21 punktai; ETT 1997 m. rugsėjo 17 d. Sprendimas *Dorsch Consult*, C-54/96, Rink. p. I-4961, 73–74 punktai.
[497] Efektyvumo ir veiksmingumo principų turinys analizuojamas šio darbo 5.2 skyriuje.
[498] Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 201–204; Schermers, H. G., Waelbroeck, D. F. *Judicial Protection in the European Union*. Sixth Edition. Hague: Kluwer Law International, 2001, p. 569–571; Antoniolli, L. Community Liability. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 234–235; Smith, F., Woods, L. Causation in *Francovich:* The Neglected Problem. *International and Comparative Law Quarterly*. 1997, 46, p. 936–941; Reich, N., Horizontal Liability in EC Law: Hybridization of Remedies for Compensation in Case of Breaches of EC Rights. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 726–728; Tridimas, T. Liability for Breach of Community Law: Growing Up and Mellowing Down? *Common Market Law Review*. 2001, 38(2), p. 310; van Gerven, W. Bridging the Unbridgeable: Community and National Tort Laws after *Francovich* and *Brasserie*. *International and Comparative Law Quarterly.* 1996, 45(3), p. 522; van Gerven, W. Remedies for Infringements of Fundamental Rights. *European Public Law*. 2004, 10, p. 267.

priežastinio ryšio turinio nustatymo taisyklės valstybės atsakomybės už žalą bylose turi būti vienodos ir todėl ne griežtesnės nei sprendžiant ES deliktinės atsakomybės bylas[499].

S. Prechal, T. Tridimas, N. Reich, G. Betlem, W. van Gerven nurodo, jog tiesioginio priežastinio ryšio turinį reikia aiškinti pagal ES teisės reikalavimus, nors priežastinis ryšys ir yra nustatomas atsižvelgiant į individualias bylos aplinkybes[500]. R. Rebhahn ir M. Dougan teigimu, nesant bendrų Teismo išaiškinimų dėl to, kaip reikėtų aiškinti tiesioginio priežastinio ryšio turinį, valstybių narių nacionaliniai teismai gali taikyti skirtingus šios atsakomybės sąlygos nustatymo principus[501]. Siekiant to išvengti, N. Reich teigimu, būtina bent minimaliai ES lygmeniu suvienodinti priežastinio ryšio nustatymo principus[502]. Priešingu atveju, kaip nurodo F. Smith ir L. Woods, gali būti užkirstas kelias atlyginti žalą asmeniui dėl sudėtingų nacionalinės teisės taisyklių, pagal kurias yra nustatomas tiesioginis priežastinis ryšys[503].

M. Tison, L. Antoniolli, N. Reich, analizuodami šią atsakomybės sąlygą, nurodo, jog tiesioginį priežastinį ryšį gali nutraukti asmens, patyrusio žalą, neapdairus elgesys“[504]. Vadinasi, A. Toth teigimu, žala turi būti tiesiogiai susijusi su asmeniu, kuris ją patyrė[505]. W. van Gerven, T. Tridimas, S. M. Lage, H. Brokelmann ir L. Antoniolli išsako nuomonę, kad, nustatant tiesioginį priežastinį ryšį, būtina atsižvelgti į neteisėtus trečiųjų šalių veiksmus, todėl priežastinis ryšys turi būti betarpiškas ir išimtinis. Jei trečiosios šalies veiksmai nutraukia priežastinio ryšio grandinę, nebus galimas ir žalos iš valstybės atlyginimas[506]. Daugelis autorių atkreipia dėmesį į

---

[499] Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 202.

[500] Prechal, S. *Directives in EC Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press. 2005, p. 290; Tridimas, T. *The General Principles of EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press. 2007, p. 533; van Gerven, W. Bridging the Unbridgeable: Community and National Tort Laws after *Francovich* and *Brasserie*. *International and Comparative Law Quarterly*. 1996, 45(3), p. 525.

[501] Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 201; Dougan, M. *National Remedies Before the Court of Justice*. Oxford: Hart Publishing, 2004, p. 246.

[502] Reich, N., Horizontal Liability in EC Law: Hybridization of Remedies for Compensation in Case of Breaches of EC Rights. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 727–728.

[503] Smith, F., Woods, L. Causation in *Francovich:* The Neglected Problem. *International and Comparative Law Quarterly*. 1997, 46, p. 925–936.

[504] Tison, M. Do not Attack the Watchdog! Banking Supervisor‘s Liability after *Peter Paul*. *Common Market Law Review*. 2005, 42, p. 662; Antoniolli, L. Community Liability. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 235; Reich, N., Horizontal Liability in EC Law: Hybridization of Remedies for Compensation in Case of Breaches of EC Rights. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 729.

[505] Toth, A. G. The Concepts of Damage and Causality as Elements of Non-contractual Liability. In *The Action for Damages in Community Law*. Hague: Kluwer Law International, 1997, p. 180.

[506] van Gerven, W. Remedies for Infringements of Fundamental Rights. *European Public Law*. 2004, 10, p. 267; Tridimas, T. Liability for Breach of Community Law: Growing Up and Mellowing Down? *Common Market Law Review*. 2001, 38(2), p. 310; Lage, S. M., Brokelmann, H. The Liability of the Spanish State for Breach of EC Law: The Landmark Ruling of the Spanish Tribunal Supremo in the Canal Satelite Digital Case. *European Law Review*. 2004, 29, p. 543; Antoniolli, L. Community Liability. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 234–235; Ward, A. *Judicial Review and the Rights of Private Parties in EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 243; Reich, N., Horizontal Liability in EC Law: Hybridization of Remedies for Compensation in Case of Breaches of EC Rights. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 729.

tai, kad praktikoje sunku įvertinti, kokie trečiųjų šalių veiksmai bei asmens, patyrusio žalą, elgesys, galėtų nutraukti tiesioginio priežastinio ryšio grandinę, todėl ši aplinkybė nacionalinių teismų turi būti ypač atsakingai ištirta[507].

R. Reich siūlo tiesioginį priežastinį ryšį vertinti jį siejant su pirmąja atsakomybės sąlyga (tai, kad pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui), todėl, norint nustatyti tiesioginį priežastinį ryšį, reikia išsiaiškinti, kokiam asmeniui konkreti ES teisės norma suteikė teises ir, kokia buvo šio asmens patirta žala[508].

R. Rebhahn, H. G. Schermers ir D. Waelbroeck atkreipia dėmesį į tuos atvejus, kuomet dėl teisinių santykių sudėtingumo (pavyzdžiui, kai patiriamos įvairios netiesioginių finansinių nuostolių rūšys) sunku įvertinti atsiradusią žalą ir nustatyti, kokie valstybės institucijos veiksmai sąlygojo jos atsiradimą. Šių autorių nuomone, priežastinio ryšio betarpiškumui įrodyti esminis kriterijus turi būti ne asmens, patyrusio žalą, elgesys, bet valstybės institucijos veiksmai, kurių neįtakoja jokie kiti pašaliniai veiksniai. Todėl būtina įrodyti, kad, nesant pažeidimo, žala taip pat nebūtų atsiradusi[509].

S. Prechal nurodo, kad tiesioginio priežastinio ryšio turinio aiškinimas yra labai susijęs su nacionalinės proceso teisės normomis, tokiomis kaip įrodinėjimo taisyklės, todėl ši atsakomybės sąlyga yra ypač įtakojama nacionalinės teisės[510].

Apibendrinant teisės doktrinoje išsakytas nuomones, būtų galima konstatuoti, jog daugelis teisės autorių pritaria Teismui, kad priežastinis ryšys turi būti tiesioginis. Reikėtų sutikti, kad tiesioginis priežastinis ryšys turi būti aiškinamas ne griežčiau nei ES deliktinės atsakomybės bylose, tačiau dėl pirmiau išvardintų argumentų būtų tikslinga laikytis nuomonės, jog nustatyti tiesioginį priežastinį ryšį reikėtų palikti nacionaliniams teismams. Pritartina tiems autoriams, kurie teigia, jog vienose valstybėse narėse taikomos griežtesnės priežastinio ryšio nustatymo taisyklės nei kitose, kurios ribotų asmens teisę į žalos atlyginimą. Reikėtų pritarti ir tiems autoriams, kurie teigia, jog tam tikrais atvejais priežastinį ryšį gali būti sunku nustatyti dėl teisinių santykių sudėtingumo, įvairių pašalinių veiksnių, kurie įtakoja valstybės institucijų

[507] Lage, S. M., Brokelmann, H. The Liability of the Spanish State for Breach of EC Law: The Landmark Ruling of the Spanish Tribunal Supremo in the Canal Satelite Digital Case. *European Law Review*. 2004, 29, p. 543; Smith, F., Woods, L. Causation in *Francovich:* The Neglected Problem. *International and Comparative Law Quarterly*. 1997, 46, p. 938; Schermers, H. G., Waelbroeck, D. F. *Judicial Protection in the European Union*. Sixth Edition. Hague: Kluwer Law International, 2001, p. 214–215.
[508] Reich, N., Horizontal Liability in EC Law: Hybridization of Remedies for Compensation in Case of Breaches of EC Rights. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 729.
[509] Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 203–204; Schermers, H. G., Waelbroeck, D. F. *Judicial Protection in the European Union*. Sixth Edition. Hague: Kluwer Law International, 2001, p. 214–215.
[510] Prechal, S. *Directives in EC Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press. 2005, p. 290.

elgesį. Dėl šių priežasčių Teismas turėtų pateikti išsamesnes visų valstybių narių nacionaliniams teismams bendras tiesioginio priežastinio ryšio nustatymo taisykles.

4.6. Ketvirtoji atsakomybės sąlyga – žala

Nei vienoje byloje, kurioje aiškintas atsakomybės sąlygų turinys, Teismas nenurodė, jog žala, atsiradusi dėl ES teisės pažeidimo, yra privaloma atsakomybės sąlyga. Tai galėjo būti sąlygota tos aplinkybės, jog visi žalos atlyginimo klausimai sprendžiami nacionaliniuose teismuose pagal nacionalinės teisės normas (pavyzdžiui, siekiant nustatyti, kokio dydžio žalą asmuo patyrė ir pan.). Vis dėlto būtų galima išskirti tokius argumentus, pagrindžiančius teiginį, jog žala laikytina privaloma atsakomybės sąlyga.

Pirma, analizuojant trečiosios atsakomybės sąlygos – tiesioginio priežastinio ryšio tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos – turinį, matyti, kad nesant žalos, nebūtų galimybės nustatyti ir tiesioginio priežastinio ryšio. Taigi nebūtų tikslinga spręsti klausimo dėl valstybės atsakomybės už žalą taikymo.

Antra, anksčiau buvo minėta, kad, spręsdamas ES deliktinės atsakomybės bylas, Teismas įvardija žalą kaip privalomą ES deliktinės atsakomybės sąlygą. Todėl galima būtų teigti, jog žala taip pat turėtų būti išskirta privaloma valstybės atsakomybės už žalą sąlyga, nes žalos asmeniui atlyginimas neturi skirtis priklausomai nuo to, ar žalos asmeniui savo veiksmais sukėlė ES, ar valstybės narės institucija.

Iš to, kas išdėstyta, darytina išvada, jog asmuo, kreipdamasis į nacionalinį teismą dėl žalos atlyginimo, taip pat turėtų įrodyti, jog dėl konkretaus ES teisės pažeidimo jis patyrė žalos.

Nors visi žalos asmeniui atlyginimo klausimai sprendžiami nacionaliniuose teismuose taikant nacionalinės teisės normas, kurios turi atitikti efektyvumo ir veiksmingumo principus, pagrindiniai kriterijai, kuriuos turi atitikti tokios nacionalinės teisės normos, suformuluotos Teismo praktikoje. Šie kriterijai išsamiau analizuojami kitoje – penktojoje – darbo dalyje.

4.7. Atsakomybės sąlygos – minimalūs reikalavimai žalos atlyginimui

Teismas *Francovich* byloje nurodė, jog visos trys valstybės atsakomybės už žalą sąlygos yra pakankamos žalos atlyginimui nacionaliniame teisme[511]. Vėliau nagrinėtose bylose Teismas papildomai paaiškino, jog šios atsakomybės sąlygos yra būtinos ir pakankamos kreipiantis dėl žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, tačiau valstybės narės nacionalinėje teisėje

[511] ETT 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimas *Francovich ir kiti prieš Italiją,* C-6/90 ir 9/90, Rink. p. I-5357, 41 punktas.

gali būti nustatytos ir ne tokios griežtos valstybės atsakomybės sąlygos[512]. Šis Teismo teiginys rodo, kad Teismas nesiekia suvienodinti valstybių narių nacionalinės teisės normų, pagal kurias taikoma valstybės atsakomybė už žalą dėl nacionalinės teisės pažeidimų, o šiose nacionalinės teisės normose gali būti įtvirtintos ir kitokios (švelnesnės) atsakomybės sąlygos nei tos, kurias suformulavo Teismas. Kyla klausimas, ar iš tikrųjų Teismo nustatytos valstybės atsakomybės už žalą sąlygos yra minimalūs būtini reikalavimai tam, kad asmuo galėtų pasinaudoti teise į žalos atlyginimą nacionaliniame teisme, ir koks šių atsakomybės sąlygų santykis su valstybių narių nacionalinėje teisėje įtvirtintomis valstybės atsakomybės sąlygomis.

Teisės doktrinoje šis probleminis klausimas beveik neanalizuojamas. R. Caranta nurodo, jog Teismo suformuluotos valstybės atsakomybės už žalą sąlygos turi būti laikomos būtinais ir pakankamais reikalavimais tam, kad asmuo galėtų kreiptis dėl žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo[513]. M. Dougan ir M. G. Puder teigimu, atsakomybės sąlygos, nustatytos *Brasserie* byloje, laikytinos minimaliomis ir todėl pakankamomis teisei į žalos atlyginimą įgyvendinti[514]. Kaip nurodo A. Ward, Teismo nustatytos atsakomybės sąlygos neužkerta kelio valstybėms narėms taikyti ne tokias griežtas nacionalinės teisės normose įtvirtintas valstybės atsakomybės sąlygas[515].

Galima būtų teigti, jog nacionaliniai teismai, spręsdami žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo klausimą, turi taikyti Teismo praktikoje suformuluotas atsakomybės sąlygas. Valstybių narių nacionalinėje teisėje gali būti nustatytos ne tokios griežtos atsakomybės sąlygos, taikytinos tuo atveju, jei valstybės atsakomybė asmeniui kyla už žalą, atsiradusią dėl valstybės institucijų veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė. Vadinasi, atsakomybės sąlygos, kurios taikomos, jei valstybė pažeidžia ES teisę, gali skirtis nuo atsakomybės sąlygų, kurios taikytinos tuo atveju, jei pažeidžiama nacionalinė teisė. Jei nacionalinėje teisėje būtų įtvirtintos ne tokios griežtos atsakomybės sąlygos nei tos, kurias suformulavo Teismas, asmuo galėtų lengviau pasinaudoti teise į žalos iš valstybės, pažeidusios nacionalinę teisę, atlyginimą. Akivaizdu, kad šiuo atveju asmens teisė į žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimą galėtų būti apribota nei teisė reikalauti žalos atlyginimo iš valstybės, pažeidusios nacionalinę teisę. Kad šis ribojimas būtų minimalus, nacionaliniai teismai Teismo nustatytas atsakomybės

[512] ETT 2006 m. birželio 13 d. Sprendimas *Traghetti del Mediterraneo Spa prieš Repubblica Italiana*, C-173/03, Rink. p. I-5177, 45 punktas.
[513] Caranta, R. Governmental Liability After *Francovich*. *Cambridge Law Journal*. 1993, 52(2), p. 283–286.
[514] Dougan, M. *National Remedies Before the Court of Justice*. Oxford: Hart Publishing, 2004, p. 248; Puder, M. G. Phantom Menace or New Hope: Mamber State Public Tort Liability After the Double-Bladed Light Saber Duel Between the European Court of Justice and the German *Bundesgerichtshof* in *Brasserie du Pecheur. Vanderbilt Journal of Transnational Law*. 2000, 33(1), p. 334.
[515] Ward, A. *Judicial Review and the Rights of Private Parties in EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 254.

sąlygas (žalą taip pat laikydami privaloma atsakomybės sąlyga) turėtų aiškinti ir taikyti itin lanksčiai. Šiame kontekste ypač atsakingai reikėtų įvertinti antrąją atsakomybės sąlygą – pažeidimo pakankamą akivaizdumą – kuri, kaip buvo minėta pirmiau, riboja asmens teisę į žalos atlyginimą.

Apibendrinus visą šią dalį, galima būtų daryti tokias išvadas.

Pirma, pirmoji atsakomybės sąlyga – tai, kad pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui, ir trečioji atsakomybės sąlyga – tiesioginis priežastinis ryšys tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos – taip, kaip jos aiškinamos Teismo praktikoje, neriboja asmens teisės į žalos atlyginimą.

Antra, antroji atsakomybės sąlyga – pažeidimo pakankamas akivaizdumas – riboja asmens teisę į žalos atlyginimą. Norint užtikrinti, kad šis ribojimas būtų kaip įmanoma mažesnis, reikėtų atkreipti dėmesį į tokius aspektus dėl šios atsakomybės sąlygos turinio aiškinimo:

1) Veiksmų laisvė, kuria darydama ES teisės pažeidimą naudojosi valstybės institucija, yra pagrindinis kriterijus (išskyrus tuos atvejus, kuomet ES teisę pažeidžia galutinės instancijos teismai), padedantis apibrėžti, ar buvo padarytas pakankamai akivaizdus ES teisės pažeidimas. Šiuo kriterijumi reikėtų vadovautis visais atvejais, kiti kriterijai padėtų patvirtinti arba paneigti, ar ES teisė buvo pakankamai akivaizdžiai pažeista.

2) Tais atvejais, kai valstybės institucija, darydama ES teisės pažeidimą, naudojosi ribota veiksmų laisve ar nesinaudojo jokia veiksmų laisve, pažeidimas turėtų būti laikomas pakankamai akivaizdžiu *per se* be jokių papildomų įrodinėjimo priemonių.

3) Visi pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijai (išskyrus veiksmų laisvę, kuria naudojosi valstybės institucija) turėtų būti taikomi alternatyviai, jų sąrašą reikėtų laikyti pavyzdini. Nacionaliniai teismai taip pat galėtų atsižvelgti ir į kitus kriterijus nei tuos, kuriuos suformulavo Teismas, pavyzdžiui: nesilaikoma Teismo sprendimo, priimto pagal Sutarties 260 straipsnį, neatsižvelgiama į tai, kaip konkrečią ES teisės normą taiko kitų valstybių narių valstybės institucijos, kokia yra ES institucijų pozicija tuo klausimu ir pan. Taigi asmens teisė į žalos atlyginimą labai priklausytų nuo to, ar nacionalinis teismas, įvertinęs veiksmų laisvę, kuria naudojosi valstybės institucija, atsižvelgtų į kelis, ar vieną kriterijų. Jei būtų atsižvelgta į kelis arba visus kriterijus, asmeniui pasinaudoti teise į žalos atlyginimą būtų sunkiau. Jei nacionalinis teismas atsižvelgtų į kurį nors vieną kriterijų, pasinaudoti teise į žalos atlyginimą asmeniui būtų lengviau.

4) ES teisę pažeidus galutinės instancijos teismui, nacionalinis teismas, nagrinėdamas bylą dėl žalos atlyginimo, galėtų vadovautis *Brasserie* byloje pateiktais kriterijais (išskyrus

veiksmų laisvę, kuria naudojosi valstybės institucija) esminiais kriterijais laikydamas teisės klaidos pateisinamumą ar nepateisinamumą, pažeistos ES teisės normos aiškumą ir tikslumą. Nacionaliniai teismai galėtų, bet neprivalėtų visais atvejais atsižvelgti į tai, ar galutinės instancijos teismas nesilaikė pareigos, įtvirtintos Sutarties 267 straipsnio 3 dalyje.

Trečia, asmuo, kreipdamasis į nacionalinį teismą dėl žalos atlyginimo, taip pat turi įrodyti, kad jis dėl ES teisės pažeidimo patyrė žalos. Atsižvelgiant į tai, žala taip pat turėtų būti laikoma privaloma atsakomybės sąlyga, kuri neriboja asmens teisės į žalos atlyginimą.

V DALIS. VALSTYBĖS ATSAKOMYBĖS UŽ ŽALĄ TAIKYMAS NACIONALINIUOSE TEISMUOSE

Nustačius, kad tenkinamos valstybės atsakomybės už žalą sąlygos, asmuo gali reikalauti žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo nacionaliniame teisme. Atsižvelgiant į tai, šioje darbo dalyje analizuojamas valstybės atsakomybės už žalą taikymas nacionaliniuose teismuose siekiant išsiaiškinti, koks yra nacionalinių teismų vaidmuo atlyginant asmens patirtą žalą, kaip turi būti apibrėžti efektyvumo ir veiksmingumo principai, kildinami iš ES teisės, kuriuos turi atitikti nacionalinės teisės normos, pagal kurias sprendžiami žalos asmeniui atlyginimo klausimai, kokios yra materialinės ir proceso teisės normos, pagal kurias atlyginama žala, ir kaip nacionaliniai teismai privalo vertinti šių teisės normų atitiktį efektyvumo ir veiksmingumo principams.

5.1. Nacionalinių teismų vaidmuo atlyginant asmens patirtą žalą

ES teisę įpareigotos įgyvendinti ir jos laikytis visos valstybės institucijos[516]. Teismas ypač pabrėžia nacionalinių teismų vaidmenį visų valstybės institucijų sistemoje, kadangi žalos atlyginimo klausimai sprendžiami būtent nacionaliniuose teismuose[517], o nacionaliniai teismai privalo užtikrinti, kad dėl ES teisės pažeidimo asmens patirtos neigiamos pasekmės būtų pašalintos[518]. Taigi kaip pažymi S. Drake, nacionaliniai teismai „užima ypatingą vietą visų valstybės institucijų sistemoje ir privalo užtikrinti asmens teisių, kylančių iš ES teisės, apsaugą“[519]. Atsižvelgiant į tai, būtina išsiaiškinti, kaip reikėtų suprasti sąvoką „teisminė asmens teisių apsauga“ taikant valstybės atsakomybę už žalą.

Asmens teisė į teisminę jo pažeistų teisių apsaugą pripažinta daug anksčiau nei Teismas priėmė sprendimą *Francovich* byloje, kurioje pirmą kartą suformuluotos visoms valstybėms narėms bendros valstybės atsakomybės už žalą sąlygos. Savo praktikoje Teismas yra nurodęs, kad: „nacionaliniai teismai užima ypatingą vietą visų valstybės institucijų sistemoje“; „valstybė narė turi paskirti kompetentingus teismus, į kuriuos galėtų kreiptis asmuo, norėdamas apginti savo pažeistas teises, kylančias iš ES teisės“; „asmens teisių apsauga nacionaliniame teisme turi

[516] ETT 1999 m. birželio 1 d. Sprendimas *Konle*, C-302/97, Rink. p. I-3099, 62–63 punktai; ETT 2001 m. birželio 28 d. Sprendimas *Larsy*, C-118/00, Rink. p. I-5063, 35 punktas.
[517] ETT 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimas *Francovich ir kiti prieš Italiją,* C-6/90 ir 9/90, Rink. p. I-5357, 31 punktas; ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 39 ir 95 punktai.
[518] ETT 2007 m. birželio 21 d. Sprendimas *Jonkman ir kt.*, C-231/06–C-233/06, Rink. p. I-5149, 40 punktas.
[519] Drake, S. Scope of Courage and the Principle of „Individual Liability“ for Damages: Further Development of the Principle of Effective Judicial Protection by the Court of Justice. *European Law Review.* 2006, 31, p. 841–843.

būti „greita ir efektyvi“[520]. Vėliau Teismas, pasiremdamas anksčiau nagrinėtomis bylomis, pabrėžė, jog nacionaliniai teismai, spręsdami žalos asmeniui atlyginimo klausimą tuo atveju, kai valstybė pažeidžia ES teisės normas, privalo atsižvelgti į iš ES teisės kildinamus efektyvumo ir veiksmingumo principus[521]. Iš to, kas išdėstyta, galima būtų teigti, jog svarbiausia pareiga, kurią turi valstybė narė – užtikrinti, kad nacionalinėje teisėje būtų paskirti teismai, kurie nagrinėtų valstybės atsakomybės už žalą bylas atsižvelgdami į efektyvumo ir veiksmingumo principus.

Teisminė asmens teisių apsauga teisės doktrinoje, visų pirma, siejama su ES teisės tiesioginiu veikimu[522]. T. Eilmansberger visą Teismo praktiką, kurioje aiškintas teisminės asmens teisių apsaugos turinys, skirsto į du etapus. Pirmajame etape teisminė asmens teisių apsauga buvo siejama su ES teisės tiesioginiu veikimu, šiam etapui svarbus Teismo sprendimas *Van Gend and Loos* byloje[523], kurioje konstatuota, jog tiesiogiai veikianti ES (anksčiau EB) teisės norma suteikia asmeniui teises, kurias privalo ginti nacionaliniai teismai (tokias teises W. van Gerven ir M. Ruffert vadina „*Van Gend en Loos* tipo teisėmis“[524]). Antrajame etape Teismas pripažino asmens galimybę reikalauti žalos atlyginimo iš valstybės, pažeidusios ES teisę, kadangi ES teisės tiesioginis veikimas ne visada užtikrino, jog asmens teisės bus tinkamai apsaugotos nacionaliniame teisme[525]. Taigi pagrindinė priežastis, dėl kurios asmuo įgijo galimybę pasinaudoti teise į žalos atlyginimą nacionaliniame teisme, buvo ta, jog ES teisės tiesioginis veikimas tapo neefektyvia asmens teisių gynybos priemone nacionaliniame teisme.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nacionalinės teisės normos, kuriomis vadovaujasi nacionaliniai teismai spręsdami valstybės atsakomybės už žalą bylas, valstybėse narėse yra skirtingos, o tai gali sąlygoti nevienodą teisminę asmens teisių apsaugą. *Express Dairy Foods* byloje Teismas pabrėžė, kad nepaisant to, jog nacionalinės teisės normos nėra vienodos, asmens teisių apsauga nacionaliniame teisme neturi skirtis priklausomai nuo to, ar pažeidžiamos asmens

---

[520] ETT 1968 m. gruodžio 19 d. Sprendimas *Salgoil*, 13/68, Rink. p. 680; ETT 1985 m. liepos 9 d. Sprendimas *Bozzetti*, 179/84, Rink. p. 2301; ETT 1978 m. kovo 9 d. Sprendimas *Simmenthal*, 106/77, Rink. p. 629; ETT 1986 m. gegužės 15 d. Sprendimas *Johnston*, 222/84, Rink. p. 1651.

[521] ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Palmisani,* C-261/95, Rink. p. I-4025, 27 punktas.

[522] Martin, C. P. Furthering the Effectiveness of EC Directives and the Judicial Protection of Individual Rights Thereunder. *International and Comparative Law Quarterly*. 1994, 43, p. 26–54; van Gerven, W. Bridging the Unbridgeable: Community and National Tort Laws after *Francovich* and *Brasserie*. *International and Comparative Law Quarterly*. 1996, 45(3), p. 507–544; Barav, A. State Liability in Damages for Breach of Community Law in National Courts. *Yearbook of European Law*, 2000, 16, p. 87–128; Reich, N., Horizontal Liability in EC Law: Hybridization of Remedies for Compensation in Case of Breaches of EC Rights. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 705–742.

[523] ETT 1963 m. vasario 5 d. Sprendimas *Van Gend & Loos*, 26/62, Rink. p. 1.

[524] van Gerven, W. Remedies for Infringements of Fundamental Rights. *European Public Law*. 2004, 10, p. 261–284; Ruffert, M. Rights and Remedies in European Community Law: A Comparative View. *Common Market Law Review*. 1997, 34, p. 307–336.

[525] Eilmansberger, T. The Relationship Between Rights and Remedies in EC Law: in Search of the Missing Link. *Common Market Law Review*. 2004, 41, p. 1201–1227.

teisės, kylančios iš ES, ar iš nacionalinės teisės[526]. *Unibet* byloje Teismas nurodė, jog nacionaliniai teismai privalo užtikrinti asmens teisių, kylančių iš ES (anksčiau EB) teisės, apsaugą, jei šios teisės yra pažeidžiamos. Todėl asmens teisės turi būti ginamos nepriklausomai nuo to, ar nacionalinėje teisėje pripažįstamos konkrečios asmens teisių gynybos priemonės, ar tokių asmens teisių gynybos priemonių nacionalinė teisė nenumato[527]. Šis Teismo sprendimas buvo palankiai sutiktas teisės doktrinoje, nes išplėtė teisminę pažeistų asmens teisių apsaugą nacionaliniuose teismuose[528]. Tam būtų galima pritarti, nes iš Teismo argumentų *Unibet* byloje matyti, jog asmuo turi turėti galimybę pasinaudoti teise į žalos atlyginimą valstybei pažeidus ES teisę bet kuriuo atveju nepriklausimai nuo to, ar asmuo turi galimybę pasinaudoti teise į žalos atlyginimą iš valstybės, pažeidusios nacionalinės teisės normas.

Iš to, kas išdėstyta, galima būtų daryti šias išvadas. Pirma, valstybės narės privalo paskirti nacionalinius teismus, kurie, vadovaudamiesi efektyvumo ir veiksmingumo principais, nagrinėtų valstybės atsakomybės už žalą bylas. Antra, asmens teisė į žalos atlyginimą valstybei pažeidus ES teisės normas kyla tiesiogiai iš ES teisės, todėl nacionaliniai teismai turi užtikrinti pažeistų asmens teisių apsaugą remdamiesi ES teisės reikalavimais. Trečia, asmuo turi turėti teisę į žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimą nepriklausomai nuo to, ar jis turi galimybę pasinaudoti teise į žalos iš valstybės atlyginimą pagal nacionalinės teisės normas.

5.2. Efektyvumo ir veiksmingumo principai, kuriais remdamiesi nacionaliniai teismai sprendžia bylas dėl žalos atlyginimo

Nustačius, kad tenkinamos valstybės atsakomybės už žalą sąlygos, asmuo turi teisę į žalos atlyginimą pagal nacionalinės teisės normas. Atsižvelgiant į tai, kad žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo klausimas valstybių narių teismuose sprendžiamas pagal skirtingas teisės normas, jos turi atitikti tam tikrus vienodus ES teisės garantuojamus standartus. Kadangi tokių bendrų standartų EB sutartis nenumatė, juos suformulavo Teismas savo praktikoje ir įvardijo *efektyvumo* ir *veiksmingumo* principais[529].

---

[526] ETT 1980 m. birželio 12 d. Sprendimas *Express Dairy Foods*, 130/79, Rink. p. 1887, 12 punktas.
[527] ETT 2007 m. kovo 13 d. Sprendimas *Unibet,* C-432/05, Rink. p. I-2271, 72–73 punktai.
[528] Arnull, A. Case C-432/05, *Unibet (London) Ltd and Unibet (International) Ltd v Justitiekanslern,* judgment of the Grand Chamber of 13 March 2007. *Common Market Law Review.* 2007, 44(6), p. 1763–1780; Anagnostaras, G. The Quest for an Effective Remedy and the Measure of Judicial Protection Afforded to Putative Community Law Rights. *European Law Review.* 2007, 32, p. 727–739.
[529] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 67 punktas; ETT 1997 m. balandžio 22 d. Sprendimas *Sutton*, C-66/95, Rink. p. I-2163, 33 punktas; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Palmisani,* C-261/95, Rink. p. I-4025, 27 punktas; ETT 2000 m. vasario 3 d. Sprendimas *Dounias*, C-228/98, Rink. p. I-577, 64 punktas.

Pažymėtina, jog nacionalinis teismas visada privalo įvertinti, ar konkreti nacionalinės teisės norma, reglamentuojanti vieną ar kitą žalos atlyginimo aspektą, atitinka abu minėtus principus. Efektyvumo ir veiksmingumo principų taikymas – visų nacionalinių teismų pareiga[530].

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad naujos redakcijos ES sutarties 19 straipsnio 2 dalyje nustatyta, jog valstybės narės numato asmens teisių gynybos priemones, būtinas užtikrinant veiksmingą teisminę apsaugą ES teisei priklausančiose srityse. Taigi veiksmingumo principas šiuo metu yra tiesiogiai reglamentuotas pirminėje ES teisėje. Tai, be abejo, padidina šio principo taikymo nacionaliniuose teismuose reikšmę.

Apibrėžti efektyvumo ir veiksmingumo principus labai svarbu, nes tai padeda nustatyti, kaip turi būti taikomos nacionalinės teisės normos, pagal kurias sprendžiamas žalos asmeniui atlyginimo klausimas.

Efektyvumo principas – vienas svarbiausių ES teisės principų, kurio turinį Teismas dažnai aiškino spręsdamas bylas dėl ES teisei prieštaraujančių neteisėtai sumokėtų mokesčių grąžinimo. Šiose bylose Teismas pažymėdavo, jog atsižvelgiant į efektyvumo principą, neteisėtai sumokėtų mokesčių grąžinimas „negalėjo būti apsunkintas arba tapti neįmanomas“[531]. Vėliau analogiškos nuostatos pakartotos ir kituose Teismo sprendimuose neišskiriant, kaip efektyvumo principas turi būti aiškinamas sprendžiant valstybės atsakomybės už žalą bylas[532].

Efektyvumo principas, kaip jis suprantamas pačia bendriausia prasme, pakankamai plačiai analizuojamas teisės doktrinoje[533]. Šiam tyrimui svarbu, kaip reikėtų aiškinti šio principo turinį valstybės atsakomybės už žalą bylose. Atsižvelgiant į tai, būtina apibrėžti efektyvumo principo turinį vadovaujantis Teismo praktika valstybės atsakomybės už žalą bylose.

Francovich byloje Teismas nurodė, jog nacionalinės teisės normos, pagal kurias asmeniui atlyginama žala, „negali apsunkinti asmens teisės į žalos atlyginimą arba padaryti jos praktiškai

---

[530] ETT 2001 m. birželio 28 d. Sprendimas *Larsy*, C-118/00, Rink. p. I-5063, 52 punktas.

[531] ETT 1976 m. gruodžio 16 d. Sprendimas *Rewe-Zentralfinanz ir Rewe–Zentral,* 33/76, Rink. p. 1989, 5 punktas; ETT 1976 m. gruodžio 16 d. Sprendimas *Comet,* 45/76, Rink. p. 2043, 13 punktas; ETT 1983 m. lapkričio 9 d. Sprendimas *San Giorgio*, 199/82, Rink. p. 3595, 12 punktas.

[532] ETT 1995 m. gruodžio 14 d. Sprendimas *Peterbroeck,* C-312/93, Rink. p. I-4599, 12 punktas; ETT 1998 m. rugsėjo 15 d. Sprendimas *Edis,* C-231/96, Rink. p. I-4951, 19 punktas.

[533] Snyder, F. The Effectiveness of European Community Law: institutions, processes, tools and techniques. *Modern Law Review*. 1993, 56, p. 7–45; Accetto, M., Zleptnig, S. The Principle of Effectiveness: Rethinking Its Role in Community Law. *European Public Law.* 2005, 11(3), p. 375–403; Martin, C. P. Furthering the Effectiveness of EC Directives and the Judicial Protection of Individual Rights Thereunder. *International and Comparative Law Quarterly*. 1994, 43, p. 26–54; Karnell, E. H. An Exercise in Effectiveness? *European Business Law Review*. 2007, 18(5), p. 1181–1191; Becker, F. Application of Community Law by Member States' Public Authorities: Between Autonomy and Effectiveness. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 1035–1056; Drake, S. Scope of Courage and the Principle of „Individual Liability" for Damages: Further Development of the Principle of Effective Judicial Protection by the Court of Justice. *European Law Review.* 2006, 31, p. 843–848.

neįmanomos“[534]. Tokia pati formuluotė pakartota ir *Brasserie* byloje[535]. *Palmisani* byloje Teismas šias nuostatas detalizavo įvardindamas, kad valstybės atsakomybės už žalą bylose efektyvumo principas suprantamas kaip „*nacionalinės teisės normos savybė neapsunkinti asmens teisės į žalos atlyginimą ar nepadaryti jos praktiškai neįmanomos*“[536]. Taigi efektyvumo principas parodo, jog nacionalinės teisės normos, pagal kurias asmeniui atlyginama žala, turi būti taikomos taip, kad neapribotų asmens teisės į žalos atlyginimą arba visai neužkirstų kelio pasinaudoti teise į žalos atlyginimą. Tam, kad galima būtų nustatyti, ar teisės norma atitinka efektyvumo principą, būtina nuosekliai ištirti šios teisės normos turinį. Nustatęs, kad konkrečią teisės normą sunku arba neįmanoma pritaikyti praktikoje, nacionalinis teismas neturėtų taikyti šios teisės normos. Šiuo atveju, manytina, nacionalinis teismas turėtų taikyti bendrąją teisės normą, taikytiną konkretiems teisiniams santykiams. Pavyzdžiui, jeigu nacionalinėje teisėje įtvirtintas itin trumpas senaties terminas kreipiantis į teismą dėl žalos atlyginimo, nacionalinis teismas turėtų taikyti bendrąjį senaties terminą. Taigi efektyvumo principas riboja nacionalinių teismų savarankiškumą, nes įpareigoja užtikrinti, kad asmens teisė į žalos atlyginimą netaptų tik teorine galimybe.

Veiksmingumo principas – vienas pamatinių ES teisės principų, turintis glaudžių sąsajų su efektyvumo principu. Veiksmingumo principo turinys taip pat dažnai aiškintas Teismo bylose dėl ES teisei prieštaraujančių neteisėtai sumokėtų mokesčių grąžinimo. Tokiose bylose Teismas paprastai pažymėdavo, jog nacionalinės teisės normos, pagal kurias grąžinami ES teisei prieštaraujantys neteisėtai sumokėti mokesčiai, turi būti ne mažiau palankios nei tos, kurios taikomos tais atvejais, jei būtų grąžinami nacionalinei teisei prieštaraujantys neteisėtai sumokėti mokesčiai[537].

Ankstyvojoje savo praktikoje Teismas tiesiogiai nenurodė, ar veiksmingumo principo turinys turi būti vienodai aiškinamas ir taikant valstybės atsakomybę už žalą nacionaliniame teisme. Aiškindamas veiksmingumo principo turinį, Teismas pažymėdavo, jog pažeistų asmens teisių, kylančių iš ES (anksčiau EB) teisės, apsauga nacionaliniame teisme turi būti ne mažiau palanki nei asmens teisių, kylančių iš nacionalinės teisės, apsauga, „*jei asmens kreipimosi į*

[534] ETT 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimas *Francovich ir kiti prieš Italiją,* C-6/90 ir 9/90, Rink. p. I-5357, 33–34, 43 punktai.
[535] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 39 punktas.
[536] ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Palmisani,* C-261/95, Rink. p. I-4025, 27 punktas.
[537] ETT 1997 m. gruodžio 11 d. Sprendimas *Mangorrian ir Cunningham*, C-246/96, Rink. p. I-7153, 37 punktas; ETT 2000 m. gegužės 16 d. Sprendimas *Preston ir kt*., C-78/98, Rink. p. I-3201, 31 punktas; ETT 2004 m. sausio 7 d. Sprendimas *Wells*, C-201/02, Rink. p. I-723, 67 punktas.

teismą priežastis, tikslas, esminiai požymiai yra vienodi“[538]. Taigi tam, kad nustatytų, ar nacionalinės teisės norma atitinka veiksmingumo principą, nacionalinis teismas turėjo palyginti reikalavimų, grindžiamų ES teisės pažeidimu, ir reikalavimų, grindžiamų nacionalinės teisės pažeidimu, panašumą[539].

Teisės doktrinoje veiksmingumo principo turinys nėra taip plačiai nagrinėjamas kaip efektyvumo principo turinys. Užsienio teisininkai, kurie analizuoja šio principo turinį, ne visada išskiria, kaip reikėtų aiškinti veiksmingumo principo turinį valstybės atsakomybės už žalą bylose[540]. Šiam tyrimui yra svarbus veiksmingumo principo turinio aiškinimas taikant valstybės atsakomybę už žalą, todėl būtina išanalizuoti, kaip veiksmingumo principas suprantamas nagrinėjant bylas dėl žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo.

Francovich byloje Teismas nurodė, jog nacionalinės teisės normos, pagal kurias asmeniui atlyginama žala iš valstybės, pažeidusios ES teisę, neturi būti mažiau palankios nei tos, kurios taikomos *panašiems reikalavimams, grindžiamiems nacionalinėms teisės pažeidimu*[541]. Vadinasi, norint nustatyti, ar nacionalinės teisės normos atitinka veiksmingumo principą, būtina įvertinti, ar reikalavimai, kurie yra grindžiami nacionalinės teisės pažeidimu, yra panašūs į reikalavimus, grindžiamus ES teisės pažeidimu. Kokiais kriterijais remiantis reikėtų įvertinti tokių reikalavimų panašumą, Teismas šioje byloje nenurodė.

Panašius argumentus Teismas *Palmisani* ir *Metallgesellschaft* bylose, kuriose nurodė, jog veiksmingumo principas turi užtikrinti, kad bylose dėl žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, turi būti taikomos *ne mažiau palankios* nacionalinės teisės normos, kurios taikytinos nagrinėjant reikalavimus, susijusius su nacionalinės teisės pažeidimais. Tačiau nacionaliniai teismai, spręsdami žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo klausimą, gali taikyti ir labiau asmeniui palankias nacionalinės teisės normas[542]. Iš šių sprendimų taip pat nepaaiškėjo, kaip turėtų būti įvertintas reikalavimų panašumas.

---

[538] ETT 1998 m. gruodžio 1 d. Sprendimas *Levez*, C-326/96, Rink. p. I-7835, 41–43 punktai; ETT 2007 m. birželio 7 d. Sprendimas *van der Weerd ir kt*., C-222/05–C-225/05, Rink. p. I-4233, 28 punktas.

[539] ETT 1998 m. gruodžio 1 d. Sprendimas *Levez*, C-326/96, Rink. p. I-7835, 39–43 punktai.

[540] Accetto, M., Zleptnig, S. The Principle of Effectiveness: Rethinking Its Role in Community Law. *European Public Law*. 2005, 11(3), p. 388–390; Ward, A. *Judicial Review and the Rights of Private Parties in EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 186–193; Tridimas, T. Enforcing Community Rights in National Courts: Some Recent Developments. In *The Future of Remedies in Europe*. Oxford: Hart Publishing. 2000, p. 37–41; Jans, J. H., Marseille, A. T. Joined Cases C-222-225/05, *Van der Weerd and Others v. Minister van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit*, Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 7 June 2007, [2007] ECR I-4233. *Common Market Law Review*. 2008, 45(1), p. 857–858.

[541] ETT 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimas *Francovich ir kiti prieš Italiją,* C-6/90 ir 9/90, Rink. p. I-5357, 43 punktas.

[542] ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Palmisani,* C-261/95, Rink. p. I-4025, 27–33 punktai; ETT 2001 m. kovo 8 d. Sprendimas *Metallgesellschaft ir kt*., C-397/98 ir C-410/98, Rink. p. I-1727, 95 punktas.

Naujausia Teismo praktika išsprendė šį klausimą. *Transportes Urbanos* byloje Teismas nurodė, jog reikalavimų panašumas turi būti įvertintas *atsižvelgiant į šių reikalavimų tikslą ir jų esminius požymius*[543]. Taigi jeigu reikalavimų, grindžiamų nacionalinės teisės pažeidimu ir reikalavimų, grindžiamų ES teisės pažeidimu, tikslas yra žalos atlyginimas, galima būtų teigti, jog tokių reikalavimų tikslas yra panašus. Siekiant apibrėžti šių reikalavimų panašumą pagal esminius požymius, reikėtų atsižvelgti į tai, dėl kieno veiksmų reikalaujama žalos atlyginimo, kokiais veiksmais gali būti padaryta žala ir pan. Manytina, kad reikalavimų, grindžiamų nacionalinės teisės pažeidimu, ir reikalavimų, grindžiamų ES teisės pažeidimu, esminiai požymiai būtų panašūs, jei būtų kreipiamasi dėl žalos iš valstybės atlyginimo, kai ES ar nacionalinę teisę savo veiksmais pažeidžia valstybės institucijos.

T. Tridimas atkreipia dėmesį į tai, jog šiuo atveju gali kilti problema, kaip apibrėžti tokių reikalavimų panašumą[544]. Iš Teismo praktikos matyti, kad norint įvertinti reikalavimų panašumą, nebūtina atlikti išsamaus tyrimo[545]. Taigi nacionalinis teismas, nagrinėjantis bylą dėl žalos iš valstybės atlyginimo, turėtų nesigilindamas į faktines bylos aplinkybes ir tuo atveju taikytinas teisės normas įvertinti, ar reikalavimai laikytini panašiais. Reikalavimų panašumą nacionalinis teismas turėtų atlikti kiekvienu konkrečiu atveju atskirai.

Iš Teismo praktikos taip pat matyti, kad reikalavimams, kurių tikslas yra žalos atlyginimas ir kurie yra grindžiami valstybės įvykdytu ES teisės pažeidimu, gali būti taikomos ir labiau palankios nacionalinės teisės normos nei tos, kurios taikomos reikalavimams dėl žalos iš valstybės atlyginimo, grindžiamiems nacionalinės teisės pažeidimais[546].

Apibendrinant galima daryti šias išvadas. Pirma, efektyvumo ir veiksmingumo principai riboja nacionalinių teismų savarankiškumą, nes įpareigoja juos nacionalinės teisės normas taikyti taip, kad jos neapsunkintų ar nepadarytų praktiškai neįmanomos asmens teisės į žalos atlyginimą ir užtikrintų, kad tokios nacionalinės teisės normos reikalavimams dėl žalos atlyginimo valstybei pažeidus ES teisę bus ne mažiau palankiai taikomos nei reikalavimams dėl žalos atlyginimo, grindžiamiems valstybės įvykdytais nacionalinės teisės pažeidimais. Antra, nacionaliniai teismai, spręsdami žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo klausimą, gali taikyti ir labiau asmeniui palankias nacionalinės teisės normas nei tos, kurios taikomos sprendžiant žalos iš valstybės, pažeidusios nacionalinę teisę, atlyginimo klausimą.

---

[543] ESTT 2010 m. sausio 26 d. Sprendimas *Transportes Urbanos*, C-118/08, Rink. p. I-0000, 36 punktas.
[544] Tridimas, T. Enforcing Community Rights in National Courts: Some Recent Developments. In *The Future of Remedies in Europe*. Oxford: Hart Publishing. 2000, p. 38–39.
[545] ETT 1995 m. liepos 6 d. Sprendimas *BP Supergas prieš Graikiją*, C-62/93, Rink. p. I-1883, 58 punktas.
[546] ESTT 2010 m. sausio 26 d. Sprendimas *Transportes Urbanos*, C-118/08, Rink. p. I-0000, 34 punktas.

5.3. Nacionalinės materialinės ir proceso teisės normos, pagal kurias asmeniui atlyginama žala

Nacionalinis teismas, priėmęs sprendimą, kad tenkinamos valstybės atsakomybės už žalą sąlygos, taiko nacionalinės teisės normas, pagal kurias asmeniui turi būti atlyginama žala. Šios nacionalinės teisės normos turi atitikti pirmiau minėtus efektyvumo ir veiksmingumo principus. Atsižvelgiant į tai, būtina išskirti tokias teisės normas.

Apibendrinus Teismo jurisprudenciją valstybės atsakomybės už žalą bylose, matyti, jog nacionalinės teisės normos, pagal kurias atlyginama žala, yra dviejų rūšių – *materialinės* ir *proceso*[547]. Praktikoje dažniausiai taikomos *materialinės teisės normos*, reglamentuojančios atlygintinos žalos dydį, rūšį ir senaties terminus, per kuriuos galima kreiptis į teismą dėl žalos atlyginimo[548]. Dažniausiai taikomos *proceso teisės normos* gali būti suskirstytos į dvi rūšis. Vienos jų susijusios su įrodinėjimo taisyklėmis, kitos reguliuoja teismų, nagrinėjančių valstybės atsakomybės už žalą bylas, kompetencijos klausimus[549].

Paminėtina, kad tik nedaugelis užsienio teisės autorių išskiria minėtų nacionalinės teisės normų rūšis: vieni teisininkai nacionalinės teisės normas klasifikuoja į materialines ir proceso[550], kiti nurodo, jog gali būti išskiriamos materialinės, proceso teisės normos ir teisės normos, reguliuojančios įrodinėjimo taisykles[551]. A. Arnul išskiria tik proceso teisės normas[552]. F. Snyder minėtas normas suskirsto į turinio ir formos[553]. G. Betlem ir W. van Gerven mano, jog užtektų, kad nacionalinė teisė reguliuotų tik teismų, sprendžiančių žalos atlyginimo klausimus, paskyrimą ir kompetencijos apibrėžimą. Visus kitus klausimus, šių autorių nuomone, tikslinga palikti aiškinti Teismui, nes šiuo metu nėra aišku, kokius žalos asmeniui atlyginimo aspektus reguliuoja

---

[547] ETT 1997 m. balandžio 22 d. Sprendimas *Draehmpaehl*, C-180/95, Rink. p. I-2195, 29 punktas; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Bonifaci ir kt*. bei *Berto ir kt*., C-94/95 ir C-95/95, Rink. p. I-3969, 23 punktas.

[548] ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Maso ir kt.,* C-373/95, Rink. p. I-4051, 36 punktas; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Palmisani,* C-261/95, Rink. p. I-4025, 26 punktas; ETT 1997 m. balandžio 22 d. Sprendimas *Draehmpaehl*, C-180/95, Rink. p. I-2195, 25–29 punktai; ETT 1997 m. balandžio 22 d. Sprendimas *Sutton*, C-66/95, Rink. p. I-2163, 23–25 punktai; ETT 2001 m. kovo 8 d. Sprendimas *Metallgesellschaft ir kt.,* C-397/98 ir C-410/98, Rink. p. I-1727, 91 punktas.

[549] ETT 2000 m. vasario 3 d. Sprendimas *Dounias*, C-228/98, Rink. p. I-577, 70–71 punktai; ETT 2000 m. liepos 4 d. Sprendimas *Haim*, C-424/97, Rink. p. I-5123, 27–29 punktai; ETT 2001 m. birželio 28 d. Sprendimas *Larsy*, C-118/00, Rink. p. I-5063, 35 punktas; ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimas *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681, 35–36 punktai.

[550] van Gerven, W. Of Rights, Remedies and Procedures. *Common Market Law Review*. 2000, 37, p. 513; Prechal, S. *Directives in EC Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press. 2005, p. 291–293; Ward, A. *Judicial Review and the Rights of Private Parties in EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 235.

[551] Brealey, M., Hoskins, M. *Remedies in EC Law. Law and Practice in the English Courts*. London: Longman, 1994, p. 57.

[552] Arnull, A. Case C-432/05, *Unibet (London) Ltd and Unibet (International) Ltd v Justitiekanslern,* judgment of the Grand Chamber of 13 March 2007. *Common Market Law Review.* 2007, 44(6), p. 1763–1764.

[553] Snyder, F. The Effectiveness of European Community Law: institutions, processes, tools and techniques. *Modern Law Review*. 1993, 56, p. 7–45.

nacionalinė, o kokius – ES teisė[554]. Su pastaraja nuomone nereikėtų sutikti, nes taip būtų daromas per didelis poveikis nacionalinių teismų veiklai, ribojamas jų savarankiškumas.

Iš to, kas išdėstyta, kyla išvada, kad siekiant įvertinti nacionalinės teisės normų atitiktį efektyvumo ir veiksmingumo principams, svarbu ne tai, kaip šios nacionalinės teisės normos vadinamos, bet tai, kokius klausimus jos reguliuoja. *Materialinės teisės normos* susijusios su žalos dydžiu, rūšimi ir terminais, per kuriuos galima kreiptis į teismą dėl žalos atlyginimo. *Proceso teisės normos* parodo, kokie yra formalieji reikalavimai tam, kad žala būtų atlyginta (kokiomis priemonėmis įrodyti žalos dydį, pasirinkti nacionalinį teismą, kuris nagrinėtų tokią bylą ir pan.). Vadovaujantis minėta klasifikacija, toliau tiriama, kokius pagrindinius Teismo praktikoje suformuluotus kriterijus šios teisės normos turi atitikti tam, kad neprieštarautų efektyvumo ir veiksmingumo principams.

Materialinės teisės normos

1) Teisės normos, reglamentuojančios žalos dydį ir rūšį. Teismas, tirdamas teisės normų, reglamentuojančių žalos dydį ir rūšį, atitiktį efektyvumo principui, yra išskyręs pagrindinius kriterijus, kuriuos tokios teisės normos turi tenkinti. Pažymėtina, jog daugelį kriterijų, kuriuos turi atitikti nacionalinės teisės normos, reglamentuojančios žalos dydį ir rūšį, Teismas išplėtojo remdamasis savo praktika ES deliktinės atsakomybės bylose[555].

Pirma, *žala* turi būti suprantama kaip „nukentėjusio asmens turto ar kitokių teisės saugomų vertybių netekimas (praradimas)“[556]. Antra, „žala privalo atitikti asmens patirtus nuostolius“[557]. Taigi su efektyvumo principu nebus suderinamos tokios teisės normos, kurios neužtikrins visų asmens patirtų nuostolių atlyginimo.

Trečia, asmuo turi teisę į visišką tiesioginių ir netiesioginių nuostolių (negautų pajamų, turėtų išlaidų, pelno praradimo) atlyginimą[558]. Taigi asmens teisė į žalos atlyginimą negali būti apribota tik tiesioginių nuostolių kompensavimu. Ketvirta, „kompensacija privalo būti reali ir

---

[554] Betlem, G. Being „Directly and Individually Concerned“, The Schutznorm Doctrine and *Francovich* Liability. In *Public Interest Litigation before European Courts*. Baden-Baden: NOMOS Verlag, 1996, p. 23–24; van Gerven, W. Bridging the Gap between Community and National Laws: Towards a Principle of Homogeneity in the Field of Legal Remedies? *Common Market Law Review*. 1995, 32, p. 679, 693–694.

[555] Žr., pavyzdžiui, ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimo *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 85 punktą.

[556] ETT 1973 m. lapkričio 13 d. Sprendimas *Werhahn prieš Tarybą*, 63/72–69/72, Rink, p. I-1229, 10–25 punktai.

[557] ETT 1993 m. rugpjūčio 2 d. Sprendimas *Marshall*, C-271/91, Rink. p. I-4367, 26 punktas; ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 82–83, 90 punktai; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Maso ir kt.,* C-373/95, Rink. p. I-4051, 36–37 punktai; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Palmisani,* C-261/95, Rink. p. I-4025, 26–27 punktai; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Bonifaci ir kt*. bei *Berto ir kt*., C-94/95 ir C-95/95, Rink. p. I-3969, 48–49 punktai; ETT 2001 m. kovo 8 d. Sprendimas *Metallgesellschaft ir kt.,* C-397/98 ir C-410/98, Rink. p. I-1727, 85 ir 91 punktai.

[558] ETT 2001 m. kovo 8 d. Sprendimas *Metallgesellschaft ir kt.,* C-397/98 ir C-410/98, Rink. p. I-1727, 91 punktas.

adekvati padarytai žalai, ji negali būti tik nominali“[559], todėl asmuo turi teisę ne tik į minimalių jo patirtų nuostolių atlyginimą.

Penkta, žala bet kokiu atveju turi būti atlyginama netgi tada, kai nėra galimybės nustatyti tikslaus jos dydžio[560], todėl asmens teisė į žalos atlyginimą bus apribota, jei asmeniui bus atsisakyta atlyginti žalą vien tuo pagrindu, jog jis nežino tikslaus žalos dydžio. Šešta, asmuo, kuris patyrė žalos, turi įrodyti, jog „buvo imtasi priemonių sumažinti atsiradusią žalą“[561], nes kitaip asmeniui bus atlyginta mažiau žalos nei jis tikėjosi arba žala bus visai neatlyginta[562].

Septinta, asmuo taip pat turi teisę į palūkanų kompensavimą[563]. Vis dėlto iš Teismo sprendimo *Sutton* byloje matyti, kad palūkanos ne visada sudaro visiško nuostolių atlyginimo principo dalį. Palūkanos nėra kompensuojamos, jeigu asmuo ginčija jam neišmokėtas socialinio draudimo išmokas, kadangi tokios išmokos asmeniui mokamos tik esant konkrečioms įstatyme nustatytoms sąlygoms[564]. Taigi palūkanų atlyginimo galimybė spręstina kiekvienu atveju atskirai atsižvelgiant į bylos aplinkybes.

Aštunta, nacionalinė teisė gali nustatyti „tam tikras specialias nuostolių rūšis, kurios pažeidus ES teisę taip pat turi būti kompensuojamos“. Tokių specialių nuostolių rūšių atlyginimą Teismas pripažįsta „neatskiriamu ekonominių teisinių santykių elementu“[565].

Devinta, kol kas nėra aišku, ar asmuo taip pat turi teisę į neturtinės žalos atlyginimą valstybei pažeidus ES teisę. Savo sprendimuose, priimtuose ES deliktinės atsakomybės bylose, Teismas pripažįsta ir neturtinės žalos atlyginimo galimybę[566]. Teisės doktrinoje nurodoma, jog neturtinė žala yra sudėtinė žalos dalis, todėl ji taip pat galėtų būti kompensuojama ir valstybei pažeidus ES teisę[567]. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į tai, kad neturtinė žala yra specifinė žalos

---

[559] ETT 1997 m. balandžio 22 d. Sprendimas *Draehmpaehl*, C-180/95, Rink. p. I-2195, 25–29, 42 punktai.
[560] ETT 1985 m. lapkričio 7 d. Sprendimas *Adams prieš Komisiją*, 145/83, Rink. p. 3539, 48–52 punktai; ETT 1992 m. gegužės 19 d. Sprendimas *Mulder ir kt. prieš Tarybą ir Komisiją,* C-104/89 ir C-37/90, Rink. p. I-3061, 26 punktas.
[561] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 85 punktas; ETT 1996 m. spalio 8 d. Sprendimas *Dillenkofer ir kt.,* C-178/94, C-179/94 ir C-188/94–C-190/94, Rink. p. I-4845, 72 punktas.
[562] Reich, N., Horizontal Liability in EC Law: Hybridization of Remedies for Compensation in Case of Breaches of EC Rights. *Common Market Law Review*. 2007, 44, p. 730.
[563] ETT 1993 m. rugpjūčio 2 d. Sprendimas *Marshall*, C-271/91, Rink. p. I-4367, 31 punktas; ETT 2001 m. kovo 8 d. Sprendimas *Metallgesellschaft ir kt.,* C-397/98 ir C-410/98, Rink. p. I-1727, 86 punktas.
[564] ETT 1997 m. balandžio 22 d. Sprendimas *Sutton*, C-66/95, Rink. p. I-2163, 23–34 punktai.
[565] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 87–90 punktai.
[566] PIT 2004 m. birželio 10 d. Sprendimas *Francois prieš Komisiją*, T-307/01, Rink. p. II-1669, 107–111 punktai; PIT 2004 m. kovo 3 d. Sprendimas *Vainker prieš Europos Parlamentą*, T-48/01, Rink. p. II-197, 180 punktas; PIT 2006 m. balandžio 6 d. Sprendimas *Camós Grau prieš Komisiją*, T-309/03, Rink. p. II-1173, 162–164 punktai.
[567] van Gerven, W. Remedies for Infringements of Fundamental Rights. *European Public Law*. 2004, 10, p. 269; Toth, A. G. The Concepts of Damage and Causality as Elements of Non-contractual Liability. In *The Action for Damages in Community Law*. Hague: Kluwer Law International, 1997, p. 179–198; Oliphant, K. The Nature and

rūšis, todėl nacionalinė teisė gali numatyti sąlygas, kurioms esant ši žala nėra kompensuojama. Atsižvelgiant į tai, konstatuotina, jog efektyvumo principui neprieštarautų tokios nacionalinės teisės normos, kurios užtikrintų neturtinės žalos atlyginimą tik išimtiniais atvejais, pavyzdžiui, jei nacionalinės teisės akte yra nurodyta, kad neturtinė žala atlyginama tik teisės aktų nustatytais atvejais.

Dešimta, spręsdamas klausimą dėl žalos atlyginimo valstybės institucijai pavėlavus perkelti direktyvą į nacionalinę teisę, Teismas *Maso, Bonifaci ir Berto*, *Palmisani* bylose pripažino, kad „atgalinis normų, įgyvendinusių direktyvą nacionalinėje teisėje pavėluotai, taikymas yra pakankamas tam, kad asmens teisės, kurias jam suteikia tokia direktyva, būtų tinkamai apsaugotos. Kitoks žalos atlyginimas šiuo atveju negalimas, nebent asmuo sugebėtų įrodyti, jog jis patyrė papildomų nuostolių“[568]. M. Dougan ir K. Oliphant pritaria šiai Teismo pozicijai[569]. Manytina, jog su šia nuomone netikslinga sutikti, nes, priešingai, būtų paneigtas visiškas nuostolių atlyginimo principas arba žala, valstybės institucijai pavėlavus perkelti direktyvą į nacionalinę teisę, visai neatlyginta.

Materialinės teisės normos, reglamentuojančios žalos atlyginimą, taip pat turi atitikti ir veiksmingumo principą. Taigi tokios teisės normos turi būti ne mažiau palankios nei tos, kurios taikomos asmeniui kreipiantis dėl žalos iš valstybės, pažeidusios nacionalinę teisę, atlyginimo. Vadinasi, jei nacionalinis teismas nustatys, jog nacionalinės teisės normos, reglamentuojančios atlygintinos žalos dydį ir rūšį, atitinka efektyvumo principą, jis taip pat dar turės užtikrinti, kad šios teisės normos būtų ne mažiau palankios nei tos, kurios taikomos tuo atveju, kai asmuo kreipiasi dėl žalos iš valstybės, pažeidusios nacionalinę teisę, atlyginimo. Pavyzdžiui, jeigu nacionalinėje teisėje įtvirtinti konkretūs žalos nustatymo principai (kurie neprieštarauja pirmiau minėtiems Teismo praktikoje pateiktiems kriterijams), taikytini sprendžiant žalos iš valstybės, pažeidusios nacionalinę teisę, atlyginimo klausimą, tie patys (arba labiau palankūs) principai turi būti taikomi ir nagrinėjant bylą dėl žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo.

2) Teisės normos, reglamentuojančios senaties terminus. ES teisė nenumato minimalaus ir maksimalaus termino, per kurį asmuo galėtų kreiptis į teismą dėl žalos iš valstybės atlyginimo. Teismas, vertindamas teisės normų, reglamentuojančių senaties terminus, per kuriuos asmuo gali

---

Assessment of Damages. In *Tort Law of the European Union.* Wien: Springer-Verlag, 2008, p. 265; Wissink, M. Overview. In *Tort Law of the European Union*. Wien: Springer-Verlag, 2008, p. 358.

[568] ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Maso ir kt.,* C-373/95, Rink. p. I-4051, 40–42 punktai; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Bonifaci ir kt*. bei *Berto ir kt*., C-94/95 ir C-95/95, Rink. p. I-3969, 51 punktas; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Palmisani,* C-261/95, Rink. p. I-4025, 35 punktas.

[569] Dougan, M. The *Francovich* Right to Reparation: Reshaping the Contours of Community Remedial Competence. *European Public Law*. 2000, 6(1), p. 113; Oliphant, K. The Nature and Assessment of Damages. In *Tort Law of the European Union.* Wien: Springer-Verlag. 2008, p. 250.

kreiptis į teismą dėl žalos iš valstybės atlyginimo, atitiktį efektyvumo principui, yra išskyręs tokius pagrindinius kriterijus, kuriuos turi tenkinti šios teisės normos.

Pirma, asmuo gali kreiptis į nacionalinį teismą, kai patiria pirmąsias neigiamas pasekmes, atsiradusias dėl ES teisės pažeidimo, t. y., kai atsiranda žala[570]. Antra, senaties terminai turi būti „tinkami“ (protingi) (pavyzdžiui, Teismas *Danske Slagterier* byloje pripažino, jog Vokietijos Civiliniame kodekse įtvirtintas trejų metų senaties terminas neprieštarauja efektyvumo principui[571]).

Trečia, senaties terminai turi būti „iš anksto nustatyti ir griežtai apibrėžti“. Ketvirta, jei Komisija pradeda procesą prieš valstybę narę pagal Sutarties 258–259 straipsnius, nacionalinėje teisėje įtvirtinti senaties terminai, per kuriuos asmuo gali pasinaudoti teise į žalos iš valstybės atlyginimą, neturi būti sustabdomi. Šiuo atveju asmuo neturi laukti, kol Teismas pagal Sutarties 260 straipsnį konstatuos, jog valstybė narė pažeidė savo pareigas, kylančias iš Sutarties[572]. Penkta, kreipiantis dėl žalos atlyginimo direktyvos netinkamo įgyvendinimo atveju, senaties terminas turi būti pradedamas skaičiuoti nuo teisės akto, įgyvendinančio direktyvą, priėmimo[573].

Iš to, kas išdėstyta, darytina išvada, jog efektyvumo principą atitiktų tokios nacionalinės teisės normos, kuriose nustatyti senaties terminai nebūtų pernelyg trumpi, ir per kuriuos būtų reali galimybė kreiptis į teismą dėl žalos atlyginimo. Asmeniui turėtų būti sudarytos sąlygos pasinaudoti teise į žalos atlyginimą iš karto po to, kai žala atsirado. Jeigu Komisija pradėjo procesą pagal Sutarties 258–259 straipsnius, nacionalinėje teisėje įtvirtintas senaties terminas neturi būti nutrauktas ar sustabdytas tol, kol vyksta procesas pagal pirmiau minėtus Sutarties straipsnius ir kol Teismas priims sprendimą pagal Sutarties 260 straipsnį.

Materialinės teisės normos, reglamentuojančios senaties terminus, taip pat turi atitikti ir veiksmingumo principą. Taigi šios teisės normos turi būti ne mažiau palankios nei tos, kurios taikomos tais atvejais, kai kreipiamasi dėl žalos iš valstybės, pažeidusios nacionalinę teisę, atlyginimo. Taigi jeigu nacionalinis teismas nustatys, kad teisės normos, reguliuojančios senaties terminus, atitinka efektyvumo principą, jis privalės užtikrinti, kad tos pačios (arba labiau palankios) teisės normos būtų taikomos atlyginant žalą iš valstybės, pažeidusios ES teisę. Pavyzdžiui, jei nacionalinėje teisėje būtų įtvirtintas penkerių metų senaties terminas, kuris taikomas kreipiantis dėl žalos iš valstybės, pažeidusios nacionalinės teisės normas, atlyginimo,

[570] ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000, 49 ir 56 punktai.
[571] ETT 1996 m. spalio 17 d. Sprendimas *Denkavit ir kt*., C-283/94, C-291/94 ir C-292/94, Rink. p. I-5063, 23 punktas; ETT 1997 m. liepos 17 d. Sprendimas *Haahr Petroleum,* C-90/94, Rink. p. I−4085, 48 punktas; ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000, 29–42 punktai.
[572] ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000, 27–37 punktai.
[573] ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Palmisani,* C-261/95, Rink. p. I-4025, 25, 28–29, 38–39 punktai.

toks pat arba palankesnis (ilgesnis) senaties terminas turėtų būti taikomas tuo atveju, jei asmuo kreiptųsi dėl žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo.

Teisės doktrinoje pritariama Teismo praktikai, kad nacionalinės materialinės teisės normos būtų vertinamos atsižvelgiant į efektyvumo ir veiksmingumo principus, o Teismas pateiktų pagrindinius kriterijus, kuriuos šios teisės normos turėtų tenkinti[574]. G. Betlem ir W. van Gerven atkreipia dėmesį į tai, kad Teismas turėtų pateikti detalesnes gaires, kaip turėtų būti nagrinėjamos bylos dėl žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, nes vien efektyvumo ir veiksmingumo principų taikymas nacionaliniuose teismuose yra nepakankamas[575]. Abejotina, ar iš viso būtina dar labiau suvienodinti šią nacionalinės teisės sritį, kadangi valstybių narių teisinės sistemos yra labai skirtingos. Manytina, jog Teismo praktika vystoma tinkama linkme, kuomet nacionaliniams teismams yra pateikiami tik pagrindiniai kriterijai, kuriuos turėtų tenkinti nacionalinės materialinės teisės normos tam, kad neprieštarautų efektyvumo ir veiksmingumo principams.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, darytina išvada, jog reikalavimas, kad nacionalinės materialinės teisės normos atitiktų efektyvumo ir veiksmingumo principus, yra pakankamas ir padeda asmeniui pasinaudoti teise į žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimą nacionaliniame teisme.

Proceso teisės normos

1) Teisės normos, reglamentuojančios įrodinėjimo taisykles. Teismas, vertindamas nacionalinių proceso teisės normų, nustatančių įrodinėjimo taisykles, atitiktį efektyvumo principui, yra išskyręs tokius pagrindinius kriterijus, kuriuos turi tenkinti šios teisės normos.

Pirma, asmeniui, reikalaujančiam žalos iš valstybės atlyginimo, neturi būti draudžiama remtis tiek rašytiniais, tiek kitokiais įrodymais[576]. Vadinasi, patirtos žalos dydis galėtų būti įrodinėjamas įvairiomis priemonėmis. Antra, asmuo neturėtų įrodyti prezumpcijų, įtvirtintų

[574] Oliphant, K. The Nature and Assessment of Damages. In *Tort Law of the European Union.* Wien: Springer-Verlag. 2008, p. 241–271; Tridimas, T. *The General Principles of EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press. 2007, p. 533–540; van Gerven, W. Of Rights, Remedies and Procedures. *Common Market Law Review*. 2000, 37, p. 513; Ward, A. *Judicial Review and the Rights of Private Parties in EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 233–243; Magnus, U. Limitations of Liability under EC Tort Law. In *Tort Law of the European Union*. Wien: Springer-Verlag. 2008, p. 274–275; Pereira, A. Limitation Periods in EC Law. In *Tort Law of the European Union*. Wien: Springer-Verlag. 2008, p. 303–304.

[575] Betlem, G. Being „Directly and Individually Concerned", The Schutznorm Doctrine and *Francovich* Liability. In *Public Interest Litigation before European Courts*. Baden-Baden: NOMOS Verlag, 1996, p. 23–24; van Gerven, W. Bridging the Gap between Community and National Laws: Towards a Principle of Homogeneity in the Field of Legal Remedies? *Common Market Law Review*. 1995, 32, p. 679, 693–694.

[576] ETT 1986 m. gegužės 15 d. Sprendimas *Johnston*, 222/84, Rink. p. 1651, 17 punktas.

nacionalinėje teisėje[577]. Trečia, liudytojų parodymai yra tinkama priemonė žalai įrodyti, todėl jais galima remtis teisme. Vis dėlto tam tikrais atvejais nacionalinės teisės normos gali numatyti, kad liudytojų parodymai galimi tik išimtiniais atvejais nustatant žalos dydį[578]. Taigi žalos dydį asmuo gali įrodinėti įvairiais būdais su sąlyga, kad tokie būdai yra leistini pagal nacionalinę teisę.

Vertinant įrodinėjimo taisyklių atitiktį veiksmingumo principui, pažymėtina, jog įrodinėjimo taisyklės turi būti ne mažiau palankios nei tos, kurios taikomos tais atvejais, kai kreipiamasi dėl žalos iš valstybės, pažeidusios nacionalinę teisę, atlyginimo. Jeigu nacionalinis teismas nustatys, kad teisės normos, reguliuojančios įrodinėjimo taisykles, atitinka efektyvumo principą, jis privalės užtikrinti, kad tos pačios (arba labiau palankios) teisės normos būtų taikomos atlyginant dėl ES teisės pažeidimo sukeltą žalą. Taigi jei nacionalinėje teisėje būtų nustatyta, kad siekiant įrodyti žalos dydį, galima remtis įvairiomis įrodymų rūšimis (ne tik, pavyzdžiui, rašytiniais įrodymais), tos pačios (arba palankesnės) teisės normos turėtų būti taikomos tuo atveju, jei asmuo kreiptųsi dėl žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo.

2) Teisės normos, reguliuojančios teismų, nagrinėjančių bylas dėl žalos atlyginimo, kompetenciją. Nacionalinės teisės normos, reglamentuojančios teismų, nagrinėjančių valstybės atsakomybės už žalą bylas, kompetenciją, taip pat turi atitikti efektyvumo ir veiksmingumo principus[579]. Teismas kol kas nėra pateikęs kriterijų, padedančių nustatyti, kaip valstybės narės šią pareigą turi įgyvendinti. Manytina, kad svarbiausia būtų užtikrinti, jog tokie teismai iš viso būtų paskirti. Taigi valstybė narė pati turėtų nustatyti kriterijus, kuriais vadovaujantis šie teismai būtų parinkti.

Tam, kad parenkant tokius nacionalinius teismus nebūtų pažeisti efektyvumo ir veiksmingumo principai, valstybė narė turėtų užtikrinti, kad būtų sudarytos ne mažiau palankios sąlygos kreiptis į šiuos teismus dėl žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, kaip ir tais atvejais, jei asmuo kreiptųsi dėl žalos iš valstybės, pažeidusios nacionalinę teisę, atlyginimo. Šie teismai taip pat turėtų taikytų tokias pačias teisės normas, kurias taiko visi toje valstybėje veikiantys nacionaliniai teismai. Asmuo taip pat turėtų turėti galimybę skųsti tokių teismų priimtus sprendimus aukštesnės instancijos teismams be jokių specialių apribojimų.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, darytina išvada, jog reikalavimas, kad nacionalinės proceso teisės normos atitiktų efektyvumo ir veiksmingumo principus, yra pakankamas ir padeda

[577] ETT 1983 m. lapkričio 9 d. Sprendimas *San Giorgio*, 199/82, Rink. p. 3595, 14 punktas; ETT 1988 m. vasario 25 d. Sprendimas *Jules Bianco ir kt.*, 331/85, 376/85 ir 378/85, Rink. p. 1099, 12 punktas.
[578] ETT 2000 m. vasario 3 d. Sprendimas *Dounias*, C-228/98, Rink. p. I-577, 68–72 punktai.
[579] ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *EvoBus Austria*, C-111/97, Rink. p. I-5411, 15 punktas.

asmeniui pasinaudoti teise į žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimą nacionaliniame teisme.

Apibendrinus visą šią dalį, darytinos šios išvados.

Pirma, asmens teisė į žalos atlyginimą valstybei pažeidus ES teisės normas kyla tiesiogiai iš ES teisės, todėl nacionaliniai teismai turi užtikrinti pažeistų asmens teisių apsaugą remdamiesi ES teisės reikalavimais. Asmuo turi turėti teisę į žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimą nepriklausomai nuo to, ar jis turi galimybę pasinaudoti teise į žalos iš valstybės atlyginimą pagal nacionalinės teisės normas.

Antra, vadovaudamiesi efektyvumo ir veiksmingumo principais, nacionaliniai teismai privalo nacionalinės teisės normas taikyti taip, kad jos neapsunkintų arba nepadarytų praktiškai neįmanomos asmens teisės į žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimą. Nacionaliniai teismai taip pat privalo užtikrinti, kad tokios nacionalinės teisės normos bus vienodai taikomos tiek kreipiantis dėl žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, tiek kreipiantis dėl žalos iš valstybės, pažeidusios nacionalinę teisę, atlyginimo. Nacionaliniai teismai, spręsdami žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo klausimą, gali taikyti ir labiau asmeniui palankias nacionalinės teisės normas nei tos, kurios yra taikomos atlyginant žalą, atsiradusią dėl valstybės įvykdyto nacionalinės teisės pažeidimo.

Trečia, efektyvumo ir veiksmingumo principų taikymas nacionaliniuose teismuose yra pakankamas ir užtikrina, kad asmuo galės pasinaudoti teise į žalos atlyginimą valstybei pažeidus ES teisę.

VI DALIS. VALSTYBĖS ATSAKOMYBĖ UŽ ŽALĄ ES VALSTYBĖSE NARĖSE

Ši, paskutinė, darbo dalis skirta valstybės atsakomybės už žalą taikymui atskirose valstybėse narėse. Tyrimui atlikti pasirinktos tokios kontinentinės ir bendrosios teisės tradicijos valstybės narės kaip Prancūzija, Jungtinė Karalystė, Vokietija ir Austrija. Atsižvelgiant į tai, analizuojama, kaip šių valstybių narių nacionaliniuose teismuose taikomos atsakomybės sąlygos, nagrinėjama, ar pripažįstamas Teismo praktikoje nustatytas principas, jog valstybės atsakomybė už žalą kyla nepriklausomai nuo to, dėl kokios valstybės institucijos veiksmų asmuo patyrė žalos.

Šioje dalyje taip pat nagrinėjama, kaip valstybės atsakomybė už žalą taikoma Lietuvos teismuose. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos teismuose kol kas tik pradedama formuoti praktika bylose dėl žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, siekiama atsakyti į šiuos klausimus: kokie Lietuvos teismai kompetentingi nagrinėti tokias bylas; kaip Lietuvos teismai turi taikyti Teismo suformuluotas atsakomybės sąlygas ir koks šių atsakomybės sąlygų santykis su valstybės atsakomybės sąlygomis, nustatytomis CK; kokios nacionalinės materialinės ir proceso teisės normos, kurios negali prieštarauti efektyvumo ir veiksmingumo principams, taikytinos nagrinėjant bylas dėl žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo. Atsakius į pirmiau minėtus klausimus, bus galima pateikti pasiūlymus Lietuvos teismams ir pasiūlymus galiojančių teisės aktų pakeitimams, kurie padėtų asmeniui lengviau pasinaudoti teise į žalos atlyginimą nacionaliniuose teismuose.

6.1. Valstybės atsakomybė už žalą Prancūzijoje

Prancūzijos teismų praktikoje remiamasi Teismo praktikoje nustatytomis atsakomybės sąlygomis[580]. Vis dėlto pasitaiko atvejų, kada reikalaujama įrodyti ne tik pažeidimo pakankamą akivaizdumą. Kaltė tam tikrais atvejais taip pat laikoma privaloma atsakomybės sąlyga. Tai paprastai tokios situacijos, kai sprendžiamas žalos iš valstybės atlyginimo klausimas netinkamai ar pavėluotai įgyvendinus direktyvą[581]. Tokia praktika, manytina, prieštarauja Teismo praktikai, vadovaujantis kuria kaltė nėra privaloma atsakomybės sąlyga, nors į kaltę gali būti atsižvelgiama sprendžiant, ar buvo padarytas pakankamai akivaizdus ES teisės pažeidimas.

Prancūzijos Civiliniame kodekse (pranc. *Code civil*)[582] nėra specialaus straipsnio, reglamentuojančio valstybės atsakomybę už žalą, atsiradusią dėl valstybės institucijų neteisėtų

[580] Rebhahn, R. Public Liability in Comparison – England, France, Germany. In *European Tort Law*. Koziol, H., Steininger, B. C (eds.). Springer: Wien, 2006, p. 73.
[581] Troiano, S. EC Tort Law and the Romanic Legal Family. In *Tort Law of the European Community*. Koziol, H., Schulze, R. (eds.). Springer: Wien, 2008, p. 407–408.
[582] *Code Civil*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-05-12]http://admi.net/code/index-CCIVILL0.html.

veiksmų (pranc. *responsabilité de la puissance publique*), kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė. Taikant šią atsakomybės rūšį, remiamasi Civilinio kodekso 1382 straipsniu, kuriame įtvirtintas svarbiausias deliktinės atsakomybės principas (pranc. *faute civil*), jog asmuo savo kaltais veiksmais padaręs žalos kitam asmeniui, privalo šią žalą atlyginti bei Prancūzijos teismų praktika šioje srityje[583]. Pagal Prancūzijos teismų praktiką tuo atveju, jei žalos asmuo patiria dėl valstybės institucijų neteisėtų veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė, valstybės atsakomybė už žalą laikoma atsakomybe be kaltės (pranc. *responsabilité sans faute*)[584]. Šiuo atveju reikalaujama įrodyti tris atsakomybės sąlygas: neteisėtus veiksmus, žalą ir tiesioginį priežastinį ryšį tarp neteisėtų veiksmų ir žalos[585]. Matyti, kad taikant valstybės atsakomybę už žalą pažeidus ES teisę, vadovaujamasi griežtesnėmis atsakomybės sąlygomis, nes šiuo atveju būtina įrodyti, jog pažeidimas buvo pakankamai akivaizdus.

Prancūzijos teismai pripažįsta Teismo praktikoje įtvirtintą principą, jog valstybės atsakomybė už žalą gali būti taikoma nepriklausomai nuo to, kokia valstybės institucija pažeidė ES teisę. Dažniausiai Prancūzijos teismai sprendžia klausimą, ar gali būti taikoma valstybės atsakomybė už žalą ES teisę pažeidus įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijų veiksmais[586].

Prancūzijoje pripažįstama valstybės atsakomybė už žalą, atsiradusią dėl įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė. Valstybės atsakomybė už žalą dėl teismų (nagrinėjančių civilines bylas) neteisėtų veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė, taikoma pagal Teismų sandaros įstatymo (pranc. *Code de l'organisation judiciaire*) L.781-1 straipsnį, ji galima tik dėl didelio nacionalinio teismo neatsargumo ar tuo atveju, jei teismas nevykdo teisingumo[587]. Valstybės atsakomybė už žalą taip pat galima ir dėl kitų institucijų, tokių kaip, pavyzdžiui, viešųjų paslaugų, naudingų visuomenei, teikėjų (pavyzdžiui, ligoninių) neteisėtų veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė[588]. Taigi Prancūzijos teismai panašiai aiškina valstybės institucijos sąvoką spręsdami tiek bylas dėl žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, tiek bylas dėl žalos iš valstybės, pažeidusios nacionalinę teisę, atlyginimo.

---

[583] Rebhahn, R. Public Liability in Comparison – England, France, Germany. In *European Tort Law*. Koziol, H., Steininger, B. C. (eds.). Springer: Wien, 2006, p. 73.
[584] van Gerven, W. The Remedy of Compensation. *Common Market Law Review*. 2000, 37, p. 509–510.
[585] Rebhahn, R. Public Liability in Comparison – England, France, Germany. In *European Tort Law*. Koziol, H., Steininger, B. C. (eds.). Springer: Wien, 2006, p. 88–89.
[586] Conseil D'Etat, 30 Octobre 1996, *Ste Jacques Dangeville,* RFD, 1997 p. 1059; Conseil D'Etat, 28 February 1992, *Societe Arizona Tobacco Products,* AJDA. 1992, p. 210.
[587] van Gerven, W., Lever, J., Larouche, P. *Tort law*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2000, p. 378–379.
[588] Rebhahn, R. Public Liability in Comparison – England, France, Germany. In *European Tort Law*. Koziol, H., Steininger, B. C. (eds.). Springer: Wien, 2006, p. 72.

Bylas dėl žalos iš valstybės atlyginimo (tiek pažeidus ES, tiek nacionalinę teisę) nagrinėja administraciniai teismai[589]. Ypatingą vietą šių teismų sistemoje užima Valstybės Taryba (pranc. *Conseil d'Etat*), kuri atlieka aukščiausio administracinio teismo funkcijas[590].

Prancūzijos teismai dar iki Teismui priimant sprendimą *Francovich* byloje pripažino asmens teisę į žalos, padarytos valstybei pažeidus ES teisės normas, atlyginimą. Tai buvo padaryta 1989 m. *Nicolo* byloje[591]. Teismui priėmus sprendimą *Francovich* byloje, Prancūzijos teismų praktika pasikeitė, nes nuo šiol jie turėjo vadovautis Teismo nustatytomis atsakomybės sąlygomis, pripažinti asmens teisę į žalos atlyginimą nepriklausomai nuo to, kokia valstybės institucija savo veiksmais pažeidė ES teisę[592]. Galima būtų paminėti šiuos Prancūzijos teismų sprendimus.

Dangeville byloje ginčas kilo dėl įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos veiksmų, galimai pažeidusių ES teisę. Įmonė Dangeville turėjo sumokėti pridėtinės vertės mokestį, nes Parlamento teisės aktas, reglamentuojantis pridėtinės vertės mokesčio klausimus, netinkamai perkėlė ES direktyvą į nacionalinę teisę. Paryžiaus administracinis teismas, nagrinėdamas šią bylą, atsižvelgė į kaltę kaip privalomą atsakomybės sąlygą. Pripažinus, kad tenkinamos visos Teismo suformuluotos atsakomybės sąlygos, priimtas sprendimas priteisti žalos atlyginimą iš Prancūzijos[593].

Arizona Tobacco byloje[594] ginčas kilo dėl vykdomosios valdžios institucijos veiksmų, galimai pažeidusių ES teisę. Prancūzijos Ekonomikos ir finansų ministerija priėmė sprendimą, kuriuo atsisakė padidinti kai kurių tabako gaminių kainas tabako gamintojams. Tabako gamintojai kreipėsi į administracinį teismą reikalaudami žalos iš valstybės atlyginimo. Jie rėmėsi tuo, jog pirmiau minėtas sprendimas netinkamai įgyvendino direktyvą. Pirmosios instancijos administracinis teismas atsisakė tenkinti šį reikalavimą. Valstybės Taryba panaikino tokį sprendimą ir, pritaikiusi Teismo nustatytas atsakomybės sąlygas, įpareigojo Prancūziją atlyginti tabako gamintojams dėl netinkamo direktyvos perkėlimo patirtą žalą, kurią padarė vykdomosios valdžios institucija. Svarbu paminėti tai, kad į kaltę, kaip atskirą atsakomybės sąlygą, šiuo atveju nebuvo atsižvelgta (priešingai nei *Dangeville* byloje). Esminis kriterijus, į kurį buvo atsižvelgta vertinant pažeidimo pakankamą akivaizdumą, buvo tas, jog Teismas jau anksčiau ne kartą savo praktikoje aiškino minėtos direktyvos nuostatas.

---

[589] Rebhahn, R. Public Liability in Comparison – England, France, Germany. In *European Tort Law*. Koziol, H., Steininger, B. C. (eds.). Springer: Wien, 2006, p. 76.
[590] van Gerven, W. The Remedy of Compensation. *Common Market Law Review*. 2000, 37, p. 509–510.
[591] Conseil D'Etat, 20 Octobre 1989, *Nicolo, Recueil Lebon*, AJDA. 1989, p. 190.
[592] Barav, A. State Liability in Damages for Breach of Community Law in National Courts. *Yearbook of European Law*, 2000, 16, p. 111.
[593] Cour Administrative d'Appel de Paris, 1 July 1992, *Dangeville,* AJDA. 1992, p. 768.
[594] Conseil D'Etat, 28 February 1992, *Societe Arizona Tobacco Products,* AJDA. 1992, p. 210.

Animoux Sauvages byloje[595] ginčas kilo dėl to, jog Prancūzijos Parlamentas priėmė teisės aktą, tiesiogiai įtvirtinantį medžioklės sezono pradžios ir pabaigos datas, nors tai jau buvo nustatyta ministro įsakymu. Į teismą kreipėsi laukinius gyvūnus ginanti asociacija teigdama, kad Parlamento priimtas teisės aktas netinkamai perkėlė direktyvos nuostatas į nacionalinę teisę. Valstybės Taryba pripažino, kad ES teisę pažeidė įstatymų leidžiamosios valdžios institucija, netinkamai perkėlusi direktyvą į nacionalinę teisę. Pritaikius Teismo suformuluotas atsakomybės sąlygas, buvo priteistas žalos iš Prancūzijos atlyginimas. Šiuo atveju, panašiai kaip *Arizona Tobacco* byloje, į kaltę, kaip atskirą atsakomybės sąlygą, nebuvo atsižvelgta.

Įdomi *John Walker* byla, kuri buvo nagrinėjama dar iki Teismui priimant sprendimą *Köbler* byloje. *John Walker* byloje nurodyta, jog apeliacinis teismas priėmė sprendimą neatsižvelgęs į Teismo anksčiau išaiškintą ES teisės normą. Kasacinis teismas, kuris nagrinėjo šią bylą, nesprendė žalos atlyginimo klausimo, tačiau perdavė bylą iš naujo nagrinėti kitam apeliaciniam teismui[596]. Manytina, jog nacionalinis teismas būtų kitaip išsprendęs šią bylą, jeigu ji būtų nagrinėjama jau po sprendimo *Köbler* byloje priėmimo. Taigi sprendimas *John Walker* byloje patvirtina, kad Prancūzijos teismai jau anksčiau pripažino, jog ES teisę gali pažeisti ir galutinės instancijos teismas, kurio sprendimų pagal nacionalinę teisę negalima skųsti.

Apibendrinant tai, kas pirmiau išdėstyta, galima teigti, jog valstybės atsakomybė už žalą pažeidus ES teisę Prancūzijoje neribojama konkrečių valstybės institucijų veiksmais. Prancūzijos teismams griežtai taikant antrąją atsakomybės sąlygą, gali būti sudarytos sąlygos riboti asmens teisę į žalos atlyginimą.

6.2. Valstybės atsakomybė už žalą Jungtinėje Karalystėje

Ilgą laiką Jungtinės Karalystės teismai nepripažino, jog asmuo turi teisę į žalos iš Jungtinės Karalystės, pažeidusios ES teisę, atlyginimą. *Bourgoin* byloje, kurioje sprendimas priimtas dar 1986 m., Apeliacinis teismas nusprendė, kad asmuo neturi teisės kreiptis į teismą dėl žalos atlyginimo, jei Jungtinė Karalystė pažeistų Sutartį (anksčiau EB sutartį), kadangi tokios galimybės nenumato nacionalinė teisė[597]. Taigi Jungtinės Karalystės teismai laikėsi nuomonės, jog asmens teisė į žalos iš Jungtinės Karalystės, pažeidusios ES teisę, atlyginimą, kyla ne iš ES, bet iš nacionalinės teisės.

---

[595] Conseil D'Etat, 3 December 1999, *Association pour la Protection des Animoux Sauvages v. Prefet de Maine-et Loire et Prefet de la Loire-Atlantique*, D 2000, p. 17.
[596] Cour de Cassation, 21 February 1995, *John Walker and Sons Ltd.,* IV, 50, p. 52.
[597] Thompson, R. The Impact of the *Francovich* Judgment on UK Tort Law. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Koln: Bundesanzeiger Verlag, 2004, p. 168.

Teismui priėmus sprendimus *Francovich, Brasserie du Pecheur, Dillenkofer, Hedley Lomas, British Telecommunications* bylose, Jungtinės Karalystės teismų praktika visiškai pasikeitė. Nuo to laiko teismų praktikoje pripažįstama, kad asmuo taip pat turi teisę į žalos iš Jungtinės Karalystės, pažeidusios ES teisę, atlyginimą[598]. Vis dėlto nors Jungtinės Karalystės teismai taiko Teismo suformuluotas atsakomybės sąlygas, bet pripažįsta, kad asmens teisė į žalos atlyginimą Jungtinei Karalystei pažeidus ES teisę kyla ne iš ES, bet iš nacionalinės teisės[599].

Valstybės atsakomybė už žalą, atsiradusią dėl neteisėtų valstybės institucijų veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė, nėra reglamentuota jokiame teisės akte. Visi šios atsakomybės taikymo principai vystomi nacionalinių teismų praktikoje nagrinėjant atskiras deliktų (angl. *tort*) rūšis[600]. Dažniausiai taikomi teisiniai valstybės atsakomybės už žalą, atsiradusią dėl neteisėtų valstybės institucijų veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė, pagrindai – nerūpestingumo deliktas (angl. *tort of negligence*) ir statutinės pareigos pažeidimo deliktas (angl. *tort of breach of statutory duty*)[601], kuriuo tam tikrais atvejais remiasi Jungtinės Karalystės teismai atlygindami žalą, atsiradusią dėl ES teisės pažeidimo[602]. Šių deliktų taikymas – specifinis, todėl reikalaujama įrodyti šias atsakomybės sąlygas: rūpestingumo ar statutinės pareigos nesilaikymą, žalą, kurią valstybės institucija turėjo numatyti, artimą priežastinį ryšį[603]. Tam tikrais atvejais reikalaujama įrodyti ir valstybės institucijos kaltę, tačiau dažnai ryšys tarp atsakomybės už žalą be kaltės ir atsakomybės už žalą esant kaltei nėra aiškus[604]. Taigi taikant valstybės atsakomybę už žalą dėl neteisėtų valstybės institucijų veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė, remiamasi kitokiomis atsakomybės sąlygomis nei tos, kurias nustatė Teismas.

---

[598] Thompson, R. The Impact of the *Francovich* Judgment on UK Tort Law. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Koln: Bundesanzeiger Verlag, 2004, p. 165.

[599] House of Lords, 13 March 1997, *R. v. Secretary of State for Employment, Ex parte Seymour Smith.* [1997] UKHL 11; House of Lords, 7 December 2000, *R. v. Secretary of State for Health and Others, Ex Parte Imperial Tobacco Limited and Others.* [2000] UKHL 60; House of Lords, 8 February 2001, *R. v. Preston and Others v. Wolverhampton Health Trust v. Midland Bank Plc.* [2001] UKHL 5; House of Lords, 22 March 2001, *Three Rivers District Council and Others v. Governor and Company of the Bank of England.* [2001] UKHL 16; House of Lords, 28 June 2005, *Autologic Holdings plc and Others v. Her Majesty's Commissioniers of Inland Revenue.* [2005] UKHL 54.

[600] Rogers, W. V. H. EC Tort Law and the English Law. In *Tort Law of the European Community*. Koziol, H., Schulze, R. (eds.). Germany: Springer, 2008, p. 367.

[601] van Gerven, W., Lever, J., Larouche P. *Tort Law*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2000, p. 358; Thompson, R. The Impact of the *Francovich* Judgment on UK Tort Law. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Koln: Bundesanzeiger Verlag, 2004, p. 166.

[602] House of Lords, 28 October 1999, *R. Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd.* [1999] UKHL 44.

[603] Selelionytė, S. Neteisėtumas kaip valstybės deliktinės atsakomybės sąlyga. *Jurisprudencija*, 2006, 1(79), p. 104.

[604] Rogers, W. V. H. EC Tort Law and the English Law. In *Tort Law of the European Community*. Koziol, H., Schulze, R. (eds.). Germany: Springer, 2008, p. 387.

Bylas dėl žalos atlyginimo tiek valstybei pažeidus ES, tiek nacionalinę teisę Jungtinėje Karalystėje sprendžia teismai, kurie nagrinėja civilines bylas. Galutinė instancija šioms byloms yra Lordų Rūmai[605].

Bene žymiausia Jungtinės Karalystės teismų nagrinėta byla, kurioje spręstas žalos, atsiradusios dėl ES teisės pažeidimo, atlyginimo klausimas – *Factortame.* Įmonė Factortame reikalavo žalos iš Jungtinės Karalystės atlyginimo teigdama, jog Parlamento priimtas Prekybinės laivybos aktas pažeidė Sutartį (anksčiau EB sutartį). Lordų Rūmai, remdamiesi Teismo nustatytomis atsakomybės sąlygomis, pripažino, kad šios sąlygos buvo tenkinamos ir priteisė žalos atlyginimą. Daug diskusijų bylos nagrinėjimo metu sukėlė antroji atsakomybės sąlyga – pažeidimo pakankamas akivaizdumas. Vertinant, ar pažeidimas yra pakankamai akivaizdus, atsižvelgta į tokius kriterijus kaip Sutarties (anksčiau EB sutarties) teisės normų aiškumas ir tikslumas, Komisijos pozicija dėl Jungtinės Karalystės veiksmų. Galiausiai, buvo pripažinta, kad pažeidimas buvo pakankamai akivaizdžiu. Sėkmingai įrodžius ir kitas dvi atsakomybės sąlygas, priteistas žalos atlyginimas. Svarbu pažymėti tai, jog šioje byloje aiškiai nurodyta, jog nors valstybės atsakomybė už žalą pažeidus ES teisę taikoma pagal Teismo nustatytas atsakomybės sąlygas, ji kyla ne iš ES teisės, o iš nacionalinės teisės ir yra grindžiama statutinės pareigos pažeidimo deliktu[606].

Gallagher byloje pilietis Gallagher kreipėsi į teismą reikalaudamas žalos iš Jungtinės Karalystės atlyginimo dėl vykdomosios valdžios institucijos – Vidaus reikalų ministerijos – veiksmų netinkamai perkėlus direktyvą į nacionalinę teisę. Apeliacinis teismas, remdamasis Teismo suformuluotomis atsakomybės sąlygomis, iš pradžių nustatė, kad direktyva buvo siekiama suteikti teises asmeniui, o priežastinis ryšys tarp pažeidimo ir žalos buvo tiesioginis. Vis dėlto pažeidimas nepripažintas pakankamai akivaizdžiu atsižvelgiant į tai, kad valstybės institucija naudojosi plačia veiksmų laisve, o direktyvos normos nebuvo aiškios ir tikslios tam, kad jos galėtų būti tinkamai perkeltos į nacionalinę teisę[607].

Lay and Gage byloje ginčas kilo dėl to, jog Žemės ūkio ministerija galimai pažeidė reglamento, nustatančio kvotas pienui, normas. Apeliacinis teismas išsamiai tyrė visas Teismo nustatytas atsakomybės sąlygas. Apeliacinis teismas, įvertinęs pirmąją ir trečiąją atsakomybės sąlygas, nusprendė, jog Jungtinė Karalystė padarė teisės klaidą, kuri buvo atleistina, kadangi reglamento normos nebuvo pakankamai tikslios ir aiškios tam, kad jas būtų buvę galima

[605] van Dam, C. *European Tort Law.* Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 488.
[606] House of Lords, 28 October 1999, *R. v. Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd.* [1999] UKHL 44.
[607] Court of Appeal, 10 June 1996, *R. v. Secretary of State for the Home Department, ex parte Gallagher*. [1996] 2 C.M.L.R. 951.

tinkamai taikyti praktikoje. Atsižvelgiant į tai, pripažinta, kad pažeidimas nebuvo pakankamai akivaizdus, todėl asmuo neturėjo teisės į žalos atlyginimą[608].

Kitoje, *Scullion* byloje, ginčas kilo dėl, jog Vyriausybė netinkamai perkėlė direktyvą, reglamentuojančią vyrų ir moterų lygybės klausimus, į nacionalinę teisę. Apeliacinis teismas vėl taip pat nuosekliai taikė Teismo suformuluotas atsakomybės sąlygas. Labiausiai diskutuota dėl pažeidimo pakankamo akivaizdumo. Apeliacinis teismas pripažino, jog pažeidimas laikytinas pakankamai akivaizdžiu, nes nors direktyvos normos nebuvo pakankamai aiškios ir tikslios, tačiau vykdomosios valdžios institucija atlikto tyčinius veiksmus naudodamasi ribota veiksmų laisve. Remiantis tuo, jog įrodytos ir kitos atsakomybės sąlygos, žalos atlyginimas priteistas[609].

Jungtinės Karalystės teismų praktikoje pripažįstama asmens teisė reikalauti žalos atlyginimo nepriklausomai nuo to, kokios valstybės institucijos veiksmais ES teisė buvo pažeista. Paprastai teismų praktikoje sprendžiamas klausimas dėl valstybės atsakomybės už žalą taikymo ES teisę pažeidus įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijoms. Panašiai sprendžiamos bylos dėl žalos iš valstybės, pažeidusios nacionalinę teisę, atlyginimo[610].

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, galima teigti, jog Jungtinėje Karalystėje pripažįstama asmens teisė reikalauti žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, nepriklausomai nuo to, kokia valstybės institucija pažeidė ES teisę. Jungtinės Karalystės teismams lanksčiai taikant atsakomybės sąlygas, nesudaromas pagrindas riboti asmens teisę į žalos atlyginimą.

6.3. Valstybės atsakomybė už žalą Vokietijoje

Vokietijos teismai, remdamiesi Teismo praktika, pripažįsta asmens galimybę pasinaudoti teise į žalos atlyginimą valstybei pažeidus ES teisės reikalavimus[611].

Teisės normos, pagal kurias atlyginama žala, atsiradusi dėl neteisėtų valstybės institucijų veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė, įtvirtintos Vokietijos Konstitucijos (vok. *Grundgesetz*)[612] 34 straipsnyje ir Vokietijos Civilinio kodekso (vok. *Bürgerliches Gesetzbuch*)[613] 839 straipsnyje. Vadovaujantis šiomis teisės normomis, išskiriamos tokios atsakomybės sąlygos:

---

[608] High Court, 15 May 1995, *R. v. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte Lay and Gage.* [1995] COD 387.
[609] High Court, 30 July 1999 *R. v. Department of Social Security, ex parte Scullion* [1999] 3 C.M.L.R. 798.
[610] Rogers, W. V. H. EC Tort Law and the English Law. In *Tort Law of the European Community.* Koziol, H., Schulze, R. (eds.). Germany: Springer, 2008, p. 376.
[611] Müller-Graf, P.-Ch. Die Auswirkungen der *Francovich*-Doktrin auf das Deutsche Delikstrecht. In Twelve Years of *Francovich* in the European Court of Justice: A Survey of the Case-law on the interpretation of the Three Conditions of Liability. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Koln: Bundesanzeiger Verlagsger. 2004, p. 155.
[612] *Grundgesetz*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-05-12]. *http://www.bundestag.de/dokumente/rechtsgrundlagen/grundgesetz/index.html.*
[613] *Bürgerliches Gesetzbuch*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-05-12]. http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/.

neteisėti veiksmai, žalai, priežastinis ryšys tarp žalos ir neteisėtų veiksmų ir kaltė. Vadinasi, valstybės atsakomybė už žalą, atsiradusią dėl valstybės institucijų neteisėtų veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė, nėra atsakomybė be kaltės[614]. Iš to, kas išdėstyta, matyti, jog šios atsakomybės sąlygos nėra visai identiškos toms, kurias Teismas suformulavo savo praktikoje.

Iš Vokietijos teismų praktikos ilgai nebuvo aišku, kokios atsakomybės sąlygos taikytinos tuo atveju, jei valstybė pažeidžia ES teisę – ar nustatytos nacionalinėje teisėje, ar suformuluotos Teismo praktikoje. Tai patvirtina Vokietijos teismų praktika.

Brasserie byloje įmonė Brasserie kreipėsi į nacionalinį teismą reikalaudama žalos iš Vokietijos atlyginimo galimai pažeidus Sutartį (anksčiau EB sutartį). Federalinis Aukščiausiasis Teismas, spręsdamas klausimą dėl žalos atlyginimo, rėmėsi Teismo nustatytomis atsakomybės sąlygomis. Byloje pripažinta, jog vienas vykdomosios valdžios institucijos įvykdytas ES teisės pažeidimas nebuvo pakankamai akivaizdus, o tarp kito pažeidimo ir atsiradusios žalos nebuvo tiesioginio priežastinio ryšio. Atsižvelgiant į tai, priimtas sprendimas, jog valstybės atsakomybė už žalą negalėjo būti taikoma[615].

Dillenkofer byloje ginčas kilo dėl netinkamo direktyvos įgyvendinimo. Kiolno aukštesnysis žemės teismas priėmė sprendimą, kad Vokietijos atsakomybė už žalą dėl įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos veiksmų negalėjo būti taikoma todėl, kad reikalavimas dėl žalos atlyginimo buvo susijęs su neįvykusia kelione, dėl kurios susitarta dar iki pasibaigiant terminui, iki kurio direktyva turėjo būti perkelti į nacionalinę teisę. Vis dėlto šioje byloje nacionalinis teismas rėmėsi ne Teismo praktikoje suformuluotomis atsakomybės sąlygomis, o atsakomybės sąlygomis, kurios įtvirtintos Vokietijos Civiliniame kodekse[616].

Daug diskusijų kelia ir kitas Federalinio Aukščiausiojo Teismo sprendimas. Įmonė kreipėsi į teismą reikalaudama žalos iš Vokietijos atlyginimo remdamasi tuo, jog Mėsos higienos įstatymas, nustatydamas didesnius mėsos patikrinimų mokesčius, galimai pažeidė ES teisės aktus – direktyvą ir sprendimą. Federalinis Aukščiausiasis Teismas atmetė įmonės kreipimąsi vadovaudamasis ne Teismo nustatytomis atsakomybės sąlygomis, bet atsakomybės sąlygomis, įtvirtintomis Vokietijos Civiliniame kodekse[617].

Naujausia Vokietijos teismų praktika patvirtina, kad Vokietijos teismai vis dažniau atsižvelgia į Teismo suformuluotas atsakomybės sąlygas spręsdami bylas dėl žalos iš Vokietijos, pažeidusios ES teisę, atlyginimo. Vis dėlto šios atsakomybės sąlygos, ypatingai antroji, yra

[614] Rebhahn, R. Public Liability in Comparison – England, France, Germany. In *European Tort Law*. Koziol, H., Steininger, B. C. (eds.). Springer: Wien, 2006, p. 89–90.
[615] Bundesgerichtshof 24 October 1996, III ZR 127/91.
[616] Oberlandischesgerichtshof Köln 15 July 1997, EZW, 1998, p. 95.
[617] Bundesgerichtshof, 14 December 2000, III ZR 151/99.

taikomos griežtai, todėl dažnais atvejais asmeniui užkertamas kelias pasinaudoti teise į žalos atlyginimą[618].

Vokietijoje pripažįstama valstybės atsakomybė už žalą, atsiradusią dėl neteisėtų vykdomosios valdžios institucijų veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė (valstybės atsakomybė už žalą, atsiradusią dėl neteisėtų teismų veiksmų, yra ribota ir galima tik tada, jei teisėjas padaro nusikaltimą)[619]. Valstybės atsakomybė už žalą, atsiradusią dėl neteisėtų įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė, negalima[620]. Priešingai, ES teisės pažeidimo atveju pripažįstama valstybės atsakomybė už žalą dėl vykdomosios valdžios institucijų[621], įstatymų leidžiamosios valdžios institucijų veiksmų[622], galutinės instancijos teismų veiksmų[623], taip pat ES teisę pažeidus federacijos subjekto – žemės, institucijai[624].

Bylas dėl žalos atlyginimo valstybei pažeidus tiek nacionalinės, tiek ES teisės normas sprendžia bendrosios kompetencijos teismai[625]. Galutinė instancija šioms byloms yra Federalinis Aukščiausiasis Teismas, kuris atsakingas už vieningos praktikos formavimą[626].

Iš to, kas išdėstyta, galima būtų teigti, jog Vokietijoje asmuo turi teisę į žalos atlyginimą nepriklausomai nuo to, kokia valstybės institucija pažeidė ES teisę. Vokietijos teismams griežtai taikant antrąją atsakomybės sąlygą, atsiranda galimybė riboti asmens teisę į žalos atlyginimą.

6.4. Valstybės atsakomybė už žalą Austrijoje

Austrijos teismai pripažįsta asmens teisę reikalauti žalos iš Austrijos, pažeidusios ES teisę, atlyginimo. Šios bylos Austrijoje sprendžiamos taip: jei žalos asmuo patiria dėl vykdomosios valdžios institucijos veiksmų, tokias bylas nagrinėja bendrosios kompetencijos teismai; jei žala atsiranda dėl įstatymų leidžiamosios valdžios institucijų ir galutinės instancijos teismų veiksmų, tokias bylas nagrinėja Austrijos Federalinis Konstitucinis Teismas (vok.

[618] Bundesgerichtshof 14 December 2000, III ZR 151/99; Bundesgerichtshof 9 October 2003, III ZR 342/02; Bundesgerichtshof 28 October 2004, III ZR 294/03; Bundesgerichtshof 2 December 2004, III ZR 358/03; Bundesgerichtshof 20 Januar 2005, III ZR 48/01; Bundesgerichtshof 24 November 2005, III ZR 4/05; Bundesgerichtshof 12 October 2006, III ZR 144/05; Bundesgerichtshof 22 Januar 2009, III ZR 233/07.
[619] Rebhahn, R. Public Liability in Comparison – England, France, Germany. In *European Tort Law*. Koziol, H., Steininger, B. C. (eds.). Springer: Wien, 2006, p. 72.
[620] Graziano, T. K., Oert, Ch. EC Tort Law and the German Legal Family. In *Tort Law of the European Community*. Koziol. H., Schulze, R. (eds.). Wien: Springer, 2008, p. 449.
[621] Bundesgerichtshof 14 December 2000, III ZR 151/99.
[622] Bundesgerichtshof 24 October 1996, III ZR 127/91; Bundesgerichtshof 20 Januar 2005, III ZR 48/01; Bundesgerichtshof 24 November 2005, III ZR 4/05.
[623] Bundesgerichtshof 28 October 2004, III ZR 294/03.
[624] Bundesgerichtshof 2 December 2004, III ZR 358/03.
[625] Rebhahn, R. Public Liability in Comparison – England, France, Germany. In *European Tort Law*. Koziol, H., Steininger, B. C. (eds.). Springer: Wien. 2006, p. 72; Graziano, T. K., Oert, Ch. EC Tort Law and the German Legal Family. In *Tort Law of the European Community*. Koziol, H., Schulze, R. (eds.). Wien: Springer. 2008, p. 448.
[626] Bundesgerichtshof 12 October 2006, III ZR 144/05; Bundesgerichtshof 22 Januar 2009, III ZR 233/07.

Verfassungsgerichtshof) (anksčiau šias bylas nagrinėjo specializuoti administraciniai teismai (vok. *Amtsthaftungsgerichte*)[627].

Valstybės atsakomybė už žalą dėl neteisėtų vykdomosios valdžios institucijų veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė, taikoma remiantis Federalinės Konstitucijos (vok. *Bundesverfassungsgesetz*) 23 straipsniu ir Tarnybinės atsakomybės įstatymo (vok. *Amtshaftungsgesetz*) 1 straipsnio 1 dalimi[628]. Valstybės atsakomybės už žalą nacionalinę teisę pažeidus neteisėtais įstatymų leidžiamosios ir teisminės valdžios institucijų veiksmais taikymo pagrindas – Federalinės Konstitucijos 137 straipsnis ir Tarnybinės atsakomybės įstatymo 2 straipsnio 3 dalis[629]. Valstybės atsakomybė už žalą pažeidus ES teisę taikoma remiantis tais pačiais teisiniais pagrindais. Taigi valstybės atsakomybė už žalą pažeidus ES teisę nėra savarankiška asmens teisių gynybos priemonė, kuri kyla iš ES teisės[630].

Atlyginant žalą, atsiradusią dėl valstybės institucijų neteisėtų veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė, taikomos skirtingos atsakomybės sąlygos nei tuo atveju, kai sprendžiamas žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo klausimas. Vadovaujantis pirmiau minėtais Federalinės Konstitucijos ir Tarnybinės atsakomybės įstatymo straipsniais, valstybės atsakomybė už žalą, atsiradusią dėl neteisėtų valstybės institucijų veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė, taikoma esant tokių atsakomybės sąlygų visumai: neteisėtiems veiksmams, žalai, kaltei, priežastiniam ryšiui tarp neteisėtų veiksmų ir žalos. Taigi akivaizdu, kad valstybės atsakomybė už žalą, atsiradusią dėl valstybės institucijų neteisėtų veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė, nėra griežtoji atsakomybė, t. y. atsakomybė be kaltės[631]. Jei žalos asmuo patiria dėl valstybės institucijų veiksmų, kuriais pažeidžiama ES teisė, Austrijos teismai taiko Teismo nustatytas atsakomybės sąlygas[632]. Taigi Austrijos teismuose taikomos vienos atsakomybės sąlygos nagrinėjant bylas dėl žalos iš Austrijos, pažeidusios ES, atlyginimo, ir kitos atsakomybės sąlygos nagrinėjant bylas dėl žalos iš Austrijos atlyginimo, kai neteisėtais valstybės institucijų veiksmais pažeidžiama nacionalinė teisė.

---

[627] Verfassungsgerichtshof 7 October 2003, A11/01.

[628] Klecatsky. Das Staatshaftungsrecht in Österreich. In *Entwicklungen im Staatshaftungsrecht.* Schriften der Universität Pasau, 1982, p. 33.

[629] Verfassungsgerichtshof 6 März 2001, A23/00ua; Verfassungsgerichtshof 7 October 2003, A11/01; Verfassungsgerichtshof 10 October 2003, A36/00; Verfassungsgerichtshof 15 Juni 2005, A30/04; Verfassungsgerichtshof 17 März 2006, A8/05; Verfassungsgerichtshof 8 October 2007, A14/06; Verfassungsgerichtshof 20 Juni 2007, A20/06; Verfassungsgerichtshof 11 Marz 2009, A17/08.

[630] Ohlinger, T., Potacs, M. Gemeinschaftsrecht und Staatliches Recht. Die Anwendung des Europasrechts im Innerstaatlichen Bereich. 3 aktualisierte Auflage. Wien: Lexis Nexis, 2006, p. 200.

[631] Graziano, T. K., Oert, Ch. EC Tort Law and the German Legal Family. In *Tort Law of the European Community*. Koziol. H., Schulze, R. (eds.). Wien: Springer, 2008, p. 450.

[632] Verfassungsgerichtshof 7 October 2003, A11/01; Verfassungsgerichtshof 10 October 2003, A36/00; Verfassungsgerichtshof 17 März 2006, A8/05; Verfassungsgerichtshof 8 October 2007, A14/06; Verfassungsgerichtshof 20 Juni 2007, A20/06; Verfassungsgerichtshof 11 März 2009, A17/08.

Austrijos teismai nuosekliai taiko Teismo nustatytas atsakomybės sąlygas griežtai aiškindami antrąją atsakomybės sąlygą. Tai patvirtina Austrijos teismų praktika.

RTS byloje įmonė, kuri buvo atsakinga už radijo ir televizijos programų transliavimą, reikalavo žalos iš Austrijos atlyginimo. Įmonė teigė, jog įstatymų leidžiamosios valdžios institucija, netinkamai perkeldama direktyvą į nacionalinę teisę, pažeidė ES teisę. Federalinis Konstitucinis Teismas, remdamasis Teismo suformuluotomis atsakomybės sąlygomis, iš pradžių vertino, ar buvo tenkinama antroji atsakomybės sąlyga – pažeidimo pakankamas akivaizdumas. Ištyręs bylos aplinkybes, Federalinis Konstitucinis Teismas priėmė sprendimą, jog ES teisės pažeidimas nėra pakankamai akivaizdus, nes direktyvos normos nebuvo aiškios ir tikslios tam, kad jas būtų buvę galima be jokių sunkumų perkelti į nacionalinę teisę. Be to, įstatymų leidžiamosios valdžios institucija, perkeldama šią direktyvą į nacionalinę teisę, naudojosi plačia veiksmų laisve. Atsižvelgiant į tai, kitos dvi atsakomybės sąlygos nebuvo toliau vertinamos. Taigi pripažinta, jog įmonė neturėjo teisės į žalos atlyginimą[633].

Kitoje, *Rechtsanwalt* byloje, taip pat buvo reikalaujama žalos iš Austrijos atlyginimo dėl to, jog įstatymų leidžiamosios valdžios institucija netinkamai perkėlė direktyvą į nacionalinę teisę. Federalinis Konstitucinis Teismas, pasiremdamas Teismo nustatytomis atsakomybės sąlygomis, iš pradžių vertino, ar galėjo būti tenkinama trečioji atsakomybės sąlyga – tiesioginis priežastinis ryšys tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos. Federalinis Konstitucinis Teismas pripažino, jog taikyti valstybės atsakomybės už žalą nebuvo pagrindo, nes tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos nebuvo tiesioginio priežastinio ryšio, t. y. žala buvo per daug nutolusi nuo ES teisės pažeidimo[634]. Taigi šiuo atveju, skirtingai nei pirmiau minėtoje byloje, taikyti valstybės atsakomybės už žalą nebuvo galima dėl to, kad nebuvo tenkinama trečioji atsakomybės sąlyga.

Dar vienoje byloje asmuo reikalavo žalos iš Austrijos atlyginimo ES teisę galimai pažeidus galutinės instancijos teismui. Ginčas kilo dėl to, kad galutinės instancijos teismas netinkamai pritaikė anksčiau Teismo priimtą prejudicinį sprendimą. Federalinis Konstitucinis Teismas pripažino, jog šiuo atveju buvo tenkinamos visos Teismo suformuluotos atsakomybės sąlygos. Taikydamas antrąją atsakomybės sąlygą, Federalinis Konstitucinis Teismas atsižvelgė į Sutarties 267 straipsnio (anksčiau EB sutarties 234 straipsnio) 3 dalyje įtvirtintos pareigos svarbą ir pripažino, kad šią pareigą galutinės instancijos teismas pažeidė. Atsižvelgiant į šias aplinkybes, buvo priteistas žalos iš Austrijos atlyginimas[635].

[633] Verfassungsgerichtshof 7 October 2003, A11/01.
[634] Verfassungsgerichtshof 17 März 2006, A8/05.
[635] Verfassungsgerichtshof 10 October 2003, A36/00.

Pažymėtina, jog Austrijoje nepripažįstama valstybės atsakomybė už žalą, atsiradusią dėl įstatymų leidžiamosios valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė. Galimybė taikyti valstybės atsakomybę už žalą, atsiradusią dėl vykdomosios valdžios institucijų ir teisminės valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė, nėra draudžiama[636].

Iš pradžių Austrijos teismai laikėsi pozicijos, jog Austrijai pažeidus ES teisę reikalauti žalos atlyginimo galima tik tuo atveju, jei žala atsirado dėl vykdomosios valdžios institucijos veiksmų[637]. Iš vėliau Austrijos teismų nagrinėtų bylų matyti, jog pripažįstama žalos iš Austrijos atlyginimo galimybė nepaisant to, kokia valstybės institucija pažeidė ES teisę – vykdomosios valdžios[638], įstatymų leidžiamosios valdžios[639] ar galutinės instancijos teismas[640]. Austrijos teismai taip pat pripažįsta galimybę taikyti valstybės atsakomybę už žalą ES teisę pažeidus kitoms valstybės institucijoms[641].

Galima būtų teigti, jog Austrijoje asmuo turi teisę į žalos atlyginimą nepriklausomai nuo to, kuri valstybės institucija pažeidė ES teisę. Austrijos teismams griežtai taikant antrąją atsakomybės sąlygą, sudaromas pagrindas riboti asmens teisę į žalos atlyginimą.

Ištyrus Prancūzijos, Jungtinės Karalystės, Vokietijos ir Austrijos teismų praktiką atlyginant asmens patirtą žalą, atsiradusią valstybei pažeidus ES teisės normas, konstatuotina, jog visose minėtose valstybėse narėse pripažįstama asmens galimybė gauti žalos atlyginimą nepriklausomai nuo to, kurios valstybės institucijos veiksmais ES teisė buvo pažeista. Taigi šiuo aspektu asmens teisė į žalos atlyginimą nėra ribojama. Vertinant atsakomybės sąlygų taikymą, galima būtų teigti, jog palankiausios sąlygos asmeniui pasinaudoti teise į žalos atlyginimą sudarytos Jungtinės Karalystės teismuose, kurie lanksčiai taiko Teismo nustatytas atsakomybės sąlygas. Prancūzijos, Vokietijos ir Austrijos nacionaliniuose teismuose Teismo suformuluotos atsakomybės sąlygos, ypatingai antroji, taikomos griežtai. Nors šių valstybių narių teismuose yra

---

[636] Ohlinger, T., Potacs, M. Gemeinschaftsrecht und Staatliches Recht. Die Anwendung des Europasrechts im Innerstaatlichen Bereich. 3 aktualisierte Auflage. Wien: Lexis Nexis, 2006, p. 198; Graziano, T. K., Oert, Ch. EC Tort Law and the German Legal Family. In *Tort Law of the European Community*. Koziol. H., Schulze, R. (eds.). Wien: Springer, 2008, p. 449.

[637] Dossi, H. Die Gemeinschaftsrechtliche Staatshaftung am Beispiel Österreichs. In *Bundesministerium für Justiz, Haftung für Staatliches Handeln,* Wien: Neuer Wissenschaftlicher Verlag, 2003, p. 39; Dossi, H. Die Gemeinschaftsrechtliche Staatshaftung am Beispiel Österreichs. In *Österreichische Juristenkommission, Staatshaftung*. Wien: Neuer Wissenschaftlicher Verlag, 2004, p. 25.

[638] Oberster Gerichtshof 25 Juli 2000, Nr. SZ 73/123; Oberster Gerichtshof 30 Januar 2001, SZ 74/15; Oberster Gerichtshof 12 October 2004, 1 Ob 286/03w.

[639] Verfassungsgerichtshof 6 März 2001, A23/00ua; Verfassungsgerichtshof 15 Juni 2005, A30/04; Verfassungsgerichtshof 26 September 2006, A11/06; Verfassungsgerichtshof 17 März 2006, A8/05; Verfassungsgerichtshof 20 Juni 2007, A20/06.

[640] Verfassungsgerichtshof 14 Juni 2004, A17/03.

[641] Oberster Gerichtshof 25 Juli 2000, 1 Ob 146/00b; Oberster Gerichtshof 6 October 2000, 1 Ob 12/00x.

bylų, kuriose asmeniui priteistas žalos atlyginimas griežtai taikant antrąją atsakomybės sąlygą, vis dėlto toks šios atsakomybės sąlygos taikymas sudaro sąlygas riboti asmens teisę į žalos atlyginimą. Tai patvirtina teiginį, jog pažeidimo pakankamas akivaizdumas – labiausiai asmens teisę į žalos atlyginimą ribojanti atsakomybės sąlyga.

6.5. Valstybės atsakomybė už žalą Lietuvoje

Priešingai nei Prancūzijoje, Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje ir Austrijoje, Lietuvos nacionaliniai teismai dar tik pradeda formuoti praktiką valstybės atsakomybės už žalą bylose[642]. Atsižvelgiant į tai, labai svarbu nustatyti, kaip asmuo galėtų pasinaudoti teise į žalos iš Lietuvos valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimą nacionaliniuose teismuose. Ne mažiau svarbu pateikti pasiūlymus tiek Lietuvos teismams, kurie ateityje turės nagrinėti šias bylas, tiek įstatymų leidėjui tam, kad, vadovaujantis teisės aktais, asmeniui būtų sudarytos visos sąlygos kreiptis į teismą dėl žalos iš Lietuvos valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimą.

Pažymėtina, jog Lietuvos teismai turi vadovautis Teismo praktika nagrinėdami valstybės atsakomybės už žalą bylas. Antai Lietuvos Respublikos teismų įstatymo[643] 33 straipsnio 3 dalyje, Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo (toliau – ABTĮ)[644] 4 straipsnio 3 dalyje, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK)[645] 3 straipsnio 5 dalyje nurodyta, jog teismai, nagrinėdami bylas, taiko ES teisę ir vadovaujasi ES teisminių institucijų sprendimais, taip pat prejudiciniais sprendimais ES teisės aktų aiškinimo ir galiojimo klausimais.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nacionaliniuose Lietuvos teismuose kol kas išnagrinėtos tik kelios bylos, kurios svarbios šiame darbe atliekamam tyrimui. Pirmiausia, būtina paminėti Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo (toliau – LVAT) nutartį, priimtą 2008 m. balandžio 24 d. administracinėje byloje Nr. AS[444]-199/2008. Šioje byloje išnagrinėtas pareiškėjo S. T. atskirasis skundas dėl Vilniaus apygardos administracinio teismo nutarties administracinėje byloje atsakovui Lietuvos valstybei dėl žalos atlyginimo. Pareiškėjas nurodė, jog jis kreipėsi į Vilniaus apygardos administracinį teismą prašydamas pripažinti, kad LVAT ankstesne savo nutartimi pažeidė Sutarties 267 straipsnio (anksčiau EB sutarties 234 straipsnio) 3 dalį, Sutarties 45 straipsnio (anksčiau EB sutarties 39 straipsnio) 1 dalį, Sutarties 56 straipsnio (anksčiau EB sutarties 49 straipsnio) 1 dalį, Sutarties 107 straipsnio (anksčiau EB sutarties 87 straipsnio) 1 dalį, Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2005/36 dėl profesinių kvalifikacijų pripažinimo,

[642] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. balandžio 24 d. nutartis administracinėje byloje *S. T. prieš Lietuvos valstybę*, Nr. AS[444]-199/2008; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. liepos 31 d. nutartis administracinėje byloje *S. T. prieš Lietuvos Respubliką*, Nr. AS[502]-363/2009.
[643] Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 46-851; 2002, Nr. 17-649.
[644] Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 85-2566.
[645] Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262; Nr. 77; Nr. 80, Nr. 82.

ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 2 straipsnį. Atsižvelgdamas į tai, pareiškėjas prašė atlyginti žalą – 5 eurus ir 81 eurocentą baudos, banko komisinį mokestį, pašto ir kitas išlaidas.

Vilniaus apygardos administracinis teismas šį skundą atmetė 2008 m. vasario 4 d. nutartimi nurodydamas, jog jis negali vertinti apeliacinės instancijos teisėjų (šiuo atveju LVAT) veiksmų. Vilniaus apygardos administracinis teismas konstatavo, jog pareiškėjas iš pradžių turėjo kreiptis su prašymu dėl proceso atnaujinimo ir tik tada reikalauti žalos atlyginimo. LVAT, vadovaudamasis Konstituciniu aktu „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“[646], ir Teismo sprendimu *Köbler* byloje, pabrėžė, jog Teismas pripažįsta valstybės atsakomybę už žalą tais atvejais, kai ES (anksčiau EB) teisė pažeidžiama galutinės instancijos teismo veiksmais, o tokias bylas dėl žalos atlyginimo nagrinėja nacionaliniai teismai. LVAT taip pat nurodė, jog „asmens teisė į žalos, atsiradusios dėl neteisėtų valstybės institucijų veiksmų, atlyginimą tiesiogiai kyla iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatų[647], o kai žala yra padaryta netinkamai taikant ES teisę – ir iš ES teisės normų“. LVAT pažymėjo, kad reikalavimas atlyginti administracinio teismo veiksmais padarytą žalą yra susijęs su viešojo administravimo subjektų veiklos įvertinimu, nes siekiant pripažinti, ar administracinis teismas atliko neteisėtus veiksmus nagrinėdamas bylą, yra būtina nustatyti, ar jis tinkamai įvertino ir kvalifikavo viešojo administravimo subjekto veiksmus. Toks reikalavimas turi būti nagrinėjamas administraciniuose teismuose, todėl Vilniaus apygardos administracinis teismas, padaręs išvadą, jog jis pagal ABTĮ 16 straipsnį nekompetentingas vertinti LVAT veiksmų, kuriais galėjo būti pažeista ES teisė nagrinėjant administracinę bylą, netinkamai išaiškino teisės normas. Kadangi ginčo atveju pareiškėjas buvo padavęs skundą dėl proceso atnaujinimo, jo skundas dėl žalos atlyginimo negalėjo būti nagrinėjamas – LVAT teigimu, žalos, padarytos galutinės instancijos teismo veiksmais, atlyginimo klausimas nagrinėtinas teismų tik tuo atveju, jei byla galutinės instancijos teisme yra užbaigta[648].

Kitą nutartį LVAT priėmė 2009 m. liepos 31 d. administracinėje byloje Nr. AS[502]-363/2009. Ši nutartis priimta išnagrinėjus to paties pareiškėjo S. T. atskirąjį skundą dėl Vilniaus apygardos administracinio teismo nutarties, kuria atsisakyta priimti pareiškėjo S. T. skundą atsakovui Lietuvos valstybei, atstovaujamai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas), dėl pažeidimo pripažinimo ir įpareigojimo atlikti veiksmus.

[646] Lietuvos Respublikos Konstitucijos papildymo Konstituciniu aktu „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 150 straipsnio papildymo“ įstatymas. *Valstybės žinios.* 2004, Nr. 111-4123.
[647] Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios.* 1992, Nr. 33-1014.
[648] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. balandžio 24 d. nutartis administracinėje byloje *S. T. prieš Lietuvos valstybę*, Nr. AS[444]-199/2004.

Pareiškėjas S. T. kreipėsi į Vilniaus apygardos administracinį teismą prašydamas pripažinti, kad Lietuvos valstybė, veikdama per Konstitucinį Teismą, pažeidė Sutarties 267 straipsnio (anksčiau EB sutarties 234 straipsnio) 3 dalį, Sutarties 18 straipsnį (anksčiau EB sutarties 12 straipsnį), Sutarties 49 straipsnį (anksčiau EB sutarties 43 straipsnį), Sutarties 101 straipsnį (anksčiau EB sutarties 81 straipsnį) ir Sutarties 107 straipsnį (anksčiau EB sutarties 87 straipsnį) ir Direktyvą 2003/54. Pareiškėjas nurodė, jog Konstitucinis Teismas 2009 m. kovo 2 d. priėmė nutarimą byloje Nr. 28/08[649] netaikydamas ES teisės ir taip nukrypo nuo Teismo praktikos *Köbler* byloje ir LVAT 2008 m. balandžio 24 d. nutarties.

Vilniaus apygardos administracinis teismas atsisakė priimti pareiškėjo skundą ir nurodė, jog jis (Vilniaus apygardos administracinis teismas) pagal ABTĮ negali vertinti Konstitucinio Teismo veiksmų. LVAT teigimu, „Vilniaus apygardos administracinis teismas tinkamai taikė ES teisę ir nenukrypo nuo Teismo praktikos, kadangi negalima taikyti taisyklės, nustatytos konkrečioje Teismo byloje, kuri neturi esminio panašumo su byla, kurią nagrinėjant buvo suformuluotas tas teismo precedentas“ (LVAT 2008 m. balandžio 24 d. nutartis byloje Nr. AS[444]-199/2004 iš esmės skyrėsi nuo šio nagrinėjamo atvejo). Be to, pareiškėjas nereikalavo žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo, kaip kad buvo LVAT nagrinėtoje byloje Nr. AS[444]-199/2004. LVAT nevertino, kaip turėtų būti sprendžiamas klausimas dėl žalos atlyginimo, jei žalos asmeniui savo veiksmais padarytų Konstitucinis Teismas. LVAT tiesiog nurodė, jog Konstitucinis Teismas vykdo konstitucinį teisingumą, o ne viešąjį administravimą, taigi administraciniai teismai negali vertinti Konstitucinio Teismo veiklos[650].

Išanalizavus pirmiau minėtas LVAT nutartis, klausimas, į kurį pirmiausia būtina pateikti atsakymą – *kokie Lietuvos teismai kompetentingi nagrinėti bylas dėl žalos atlyginimo, Lietuvos valstybei pažeidus ES teisės normas*.

Teismai, nagrinėjantys valstybės atsakomybės už žalą bylas

Teismas savo praktikoje pripažino, jog valstybės narės privalo paskirti teismus, kurie nagrinėtų bylas dėl žalos atlyginimo valstybei pažeidus ES teisės normas, ir nustatyti jų kompetenciją[651]. Taikomas vienintelis apribojimas – skiriant šiuos teismus ir nustatant jų

[649] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. kovo 2 d. nutarimas byloje Nr. 28/08 „Dėl Lietuvos Respublikos atominės elektrinės įstatymo 10 straipsnio 1 dalies (2008 m. vasario 1 d. redakcija) nuostatų ir 11 straipsnio (2008 m. vasario 1 d. redakcija) 1 dalies 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 25-988.

[650] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. liepos 31 d. nutartis administracinėje byloje *S. T. prieš Lietuvos Respubliką*, Nr. AS[502]-363/2009.

[651] ETT 2007 m. birželio 21 d. Sprendimas *Jonkman ir kt.*, C-231/06–C-233/06, Rink. p. I-5149, 40 punktas.

kompetenciją, neturi būti pažeidžiami efektyvumo ir veiksmingumo principai[652]. Taigi svarbu užtikrinti, kad tokie teismai iš viso būtų paskirti ir turėtų pakankamus įgaliojimus nagrinėti valstybės atsakomybės už žalą bylas.

LVAT 2008 m. balandžio 24 d. nutartyje nurodė, jog „reikalavimas atlyginti žalą, padarytą administracinio teismo veiksmais, nagrinėtinas administraciniuose teismuose“. Šiame kontekste svarbūs tokie LVAT argumentai: pirma, administraciniai teismai nagrinėja ginčus dėl teisės viešojo administravimo srityje; antra, reikalavimas atlyginti administracinio teismo veiksmais padarytą žalą taip pat netiesiogiai susijęs su viešojo administravimo subjektų veiklos vertinimu, nes šiuo atveju būtina nustatyti, ar administracinis teismas tinkamai įvertino ir kvalifikavo viešojo administravimo subjekto veiksmus. Taigi byla dėl žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo ES teisę pažeidus LVAT, kaip galutinės instancijos administraciniam teismui, būtų teisminga administraciniams teismams. Galima būtų pritarti šiai LVAT nuomonei, nes būtent administraciniai teismai nagrinėja ginčus dėl teisės, kurie kyla viešojo administravimo srityje. Taigi administraciniai teismai galėtų geriausiai išspręsti tokį ginčą. Vis dėlto praktikoje galima situacija, kuomet LVAT priimtų sprendimą, pažeidžiantį ES teisę, o vėliau bylos dėl žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo nagrinėjime dalyvautų tas pats teisėjas, kuris dalyvavo LVAT priimant sprendimą, kuriuo buvo pažeista ES teisė. Siekiant išvengti tokios situacijos, manytina, jog šių bylų nagrinėjimą būtų tikslinga pavesti bendrosios kompetencijos teismams. Šias bylas pirmąja instancija galėtų nagrinėti apygardos teismai remdamiesi CPK nuostatomis, nes jie pagal CPK 27 straipsnį turi specialią kompetenciją ir nagrinėja sudėtingesnes bylas. Taip pat reikėtų užtikrinti, kad apygardos teismų sprendimai tokiose bylose galėtų būti skundžiami. Nustačius, kad apygardos teismai nagrinėtų tokias bylas dėl žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo, efektyvumo ir veiksmingumo principai nebūtų pažeisti.

Pirmiau minėtose LVAT nutartyse liko neatsakyti kiti svarbūs klausimai. *Pirma*, kokie teismai būtų kompetentingi nagrinėti bylas dėl žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo ES teisę pažeidus kitiems galutinės instancijos teismams. *Antra*, kokie teismai turėtų nagrinėti bylas dėl žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo ES teisę pažeidus kitoms valstybės institucijoms.

Atsakant į pirmą klausimą, pažymėtina, jog pagal Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 23 straipsnio 1 dalį Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra vienintelis kasacinės instancijos teismas įsiteisėjusiems bendrosios kompetencijos teismų sprendimams, nuosprendžiams, nutartims ir įsakymams peržiūrėti. Akivaizdu, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas būtų laikomas galutinės instancijos teismu, dėl kurio veiksmų, pažeidžiančių ES teisę, galėtų būti taikoma Lietuvos

[652] ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *EvoBus Austria*, C-111/97, Rink. p. I-5411, 15 punktas.

valstybės atsakomybė už žalą. Vis dėlto tam tikrais atvejais ne tik Lietuvos Aukščiausiasis Teismas bus galutinės instancijos teismas. Kaip pavyzdį galima būtų pateikti CPK 303 straipsnį, kuriame nurodyta, jog apeliacija negalima smulkiuose turtiniuose ginčuose, kai ginčijama suma mažesnė kaip du šimtai penkiasdešimt litų. Pagal CPK 341 straipsnį kasacija negalima turtiniuose ginčuose, jeigu ginčijama suma yra mažesnė kaip penki tūkstančiai litų arba tuo atveju, jei pirmosios instancijos teismo sprendimai ir nutartys nebuvo peržiūrėti apeliacine tvarka. Iš to kyla išvada, jog galutinės instancijos teismais galėtų būti laikomi ir kiti bendrosios kompetencijos Lietuvos teismai, t. y. tie, kurių sprendimai tuo konkrečiu atveju yra galutiniai ir neskundžiami. Taigi ES teisę pažeidus bendrosios kompetencijos galutinės instancijos teismams, tokių bylų nagrinėjimą būtų tikslinga priskirti būtent bendrosios kompetencijos teismams. Juo labiau, bylos dėl žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo pagal CK 6.272 straipsnį sprendžiamos bendrosios kompetencijos teismuose taikant CPK teisės normas[653]. Taip yra todėl, kad CK 6.272 straipsnyje išvardinti veiksmai, kuriais gali būti padaryta žalos asmeniui, nepriskirtini viešojo administravimo sričiai[654]. Vis dėlto neatmestina pirmiau minėta situacija, kuomet bendrosios kompetencijos galutinės instancijos teismas priimtų sprendimą, pažeidžiantį ES teisę, o vėliau bylos dėl žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo nagrinėjime dalyvautų tas pats teisėjas, kuris dalyvavo šiam galutinės instancijos teismui priimant sprendimą, kuriuo buvo pažeista ES teisė. Siekiant to išvengti, tokių bylų sprendimą būtų tikslinga pavesti administraciniams teismams, kurie šias bylas nagrinėtų kaip pirmosios instancijos teismai, t. y. apygardų administraciniai teismai. Apygardų administracinių teismų sprendimus būtų galima skųsti LVAT. Nustačius, kad apygardos administraciniai teismai pagal ABTĮ nuostatas būtų kompetentingi nagrinėti tokias bylas dėl žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo, efektyvumo ir veiksmingumo principai nebūtų pažeisti.

Šio darbo įvade minėta, kad atliekamu tyrimu nesiekiama išsiaiškinti, ar valstybės atsakomybė už žalą taip pat galėtų būti taikoma tuo atveju, jei žalos asmuo patirtų dėl konstitucinio teismo veiksmų. Atsižvelgiant į tai, šiame skyriuje nėra analizuojama, ar Lietuvos valstybei galėtų kilti atsakomybė už žalą dėl Konstitucinio Teismo veiksmų, pažeidžiančių ES teisę.

Atsakant į antrąjį klausimą, pažymėtina, jog 2008 m. balandžio 24 d. ir 2009 m. liepos 31 d. nutartyse LVAT nenurodė, kokie Lietuvos teismai nagrinėtų bylas dėl žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo ES teisę pažeidus kitoms valstybės institucijoms. Kad būtų galima atsakyti į

[653] Vilniaus apygardos administracinio teismo 2009 m. birželio 8 d. nutartis administracinėje byloje *A. I. prieš Lietuvos Respublikos teisingumo ministeriją,* Nr. I-1976-484/2009.
[654] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo specialiosios teisėjų kolegijos nutarčių dėl teismingumo apžvalga „Dėl žalos atlyginimo“, *Administracinių teismų praktika*, 2004, Nr. 5.

šį klausimą, tikslinga išsiaiškinti, kokie teismai nagrinėja bylas dėl žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo, jei žala asmeniui yra padaroma neteisėtais valdžios institucijų veiksmais, kuriais pažeidžiama nacionalinė teisė (CK 6.271 straipsnis) ir dėl kokių valstybės institucijų veiksmų, kuriais būtų pažeista ES teisė, asmuo galėtų reikalauti žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo.

Pagal CK 6.271 straipsnį bylas dėl žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo nagrinėja administraciniai teismai vadovaudamiesi ABTĮ nuostatomis[655]. Šios bylos yra priskirtos administracinių teismų kompetencijai, nes ne materialinės teisės norma, o teisinių santykių, iš kurių kyla žalos atlyginimo prievolė, turinys lemia, kad byla priskirtina administracinių teismų kompetencijai[656].

Pažymėtina, jog CK 6.271 straipsnyje vartojama sąvoka „*valdžios institucija*“, kuri apima bet kurią valstybės ar savivaldybės instituciją, privatų asmenį, vykdantį valdžios funkcijas. Taip pat šias sąvokas aiškina ir nacionaliniai teismai[657]. Taigi pagal CK 6.271 straipsnio nuostatas valstybės arba savivaldybės atsakomybė už žalą, atsiradusią dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, nėra ribojama kurios nors vienos valdžios institucijos veiksmais.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad, vadovaujantis CK 6.271 straipsniu, *skiriama valstybės ir savivaldybės atsakomybė už žalą*, kuri gali atsirasti dėl valstybės ar savivaldybės valdžios institucijų neteisėtų aktų. Todėl CK 6.271 straipsnyje išskiriamos valstybės valdžios ir savivaldybės valdžios institucijų sąvokos, kurias vienija bendra sąvoka „valdžios institucija“. Remiantis Teismo praktika, valstybės atsakomybė už žalą taip pat kyla ir dėl vietos valdžios institucijų veiksmų, kuriais pažeidžiama ES teisė[658]. Taigi sąvoka „valstybės institucija“, kuri yra vartojama šiame darbe, apimtų tiek valstybės, tiek savivaldybės institucijų sąvokas, kurios naudojamos CK 6.271 straipsnyje. Iš to, kas išdėstyta, galima būtų teigti, jog sąvoka „valdžios institucija“, vartojama CK 6.271 straipsnyje, iš esmės atitinka Teismo praktikoje vartojamą sąvoką „valstybės institucija“[659].

Svarbu pastebėti, jog ABTĮ 15 straipsnyje yra vartojama „viešojo administravimo“ sąvoka nurodant, jog administraciniai teismai sprendžia bylas dėl žalos, atsiradusios dėl *viešojo*

---

[655] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutartis administracinėje byloje *R. T. prieš Vilniaus miesto savivaldybės administraciją,* Nr. A[556]-1485/2009.

[656] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo specialiosios teisėjų kolegijos nutarčių dėl teismingumo apžvalga „Dėl žalos atlyginimo“, *Administracinių teismų praktika*, 2003, Nr. 3.

[657] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. balandžio 17 d. nutartis administracinėje byloje *A. G. prieš Lietuvos valstybę,* Nr. A-442-330/2008; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutartis administracinėje byloje *R. T. prieš Vilniaus miesto savivaldybės administraciją,* Nr. A556-1458/2009.

[658] ETT 2000 m. liepos 4 d. Sprendimas *Haim*, C-424/97, Rink. p. I-5123, 31–32 punktai.

[659] Pažymėtina, jog Teismas valstybės institucija taip pat laiko ir teisminės valdžios institucijas (galutinės instancijos teismus).

administravimo subjektų[660] neteisėtų veiksmų, atlyginimo pagal CK 6.271 straipsnį, t. y. iš esmės tik dėl vykdomosios valdžios institucijų veiksmų. Kyla klausimas – ar tie patys administraciniai teismai būtų kompetentingi nagrinėti bylas dėl žalos atlyginimo, jei žalą savo veiksmais sukeltų įstatymų leidžiamosios valdžios institucija?

Lietuvos teisės doktrinoje išsakyta nuomonė, jog CK 6.271 straipsnis pateikia plečiamai suprantamą valdžios institucijų sąvoką, kuri neturėtų apsiriboti tik vykdomosios valdžios institucijomis[661]. Tai, kad pagal CK nuostatas turėtų būti galima ir valstybės atsakomybė už žalą dėl neteisėtų įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos (Lietuvos Respublikos Seimo) veiksmų, atspindi Lietuvos teismų praktika[662]. Tam pritaria S. Selelionytė-Drukteinienė, kuri teigia, jog valstybės veiksmais pažeistos asmens teisės gali būti veiksmingai apgintos tik tuo atveju, jei teisė sudaro sąlygas visų trijų valdžios šakų – įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės – sukeltai žalai atlyginti. Taigi pareiga valstybei atlyginti žalą pagal CK 6.271 straipsnį kiltų ir tuo atveju, jei žala atsirastų dėl neteisėtų įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos veiksmų. Atsižvelgiant į valdžių padalijimo principą, dualistinę Lietuvos Respublikos teismų sistemą ir tą aplinkybę, kad įstatymų leidžiamosios valdžios institucija (Lietuvos Respublikos Seimas) nevykdo viešojo administravimo veiklos, siūloma valstybės atsakomybės už žalą, atsiradusią dėl neteisėtų įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos veiksmų (CK 6.271 straipsnis), bylas priskirti bendrosios kompetencijos teismams[663].

Apibendrinus tai, kas pirmiau išdėstyta, konstatuotina, jog taikant CK 6.271 straipsnį, reikėtų laikytis pozicijos, kad žalos asmeniui neteisėtais veiksmais gali padaryti bet kuri valdžios institucija. Atsižvelgiant į skirtingas tokių institucijų atliekamas funkcijas, bylas dėl žalos, atsiradusios dėl neteisėtų įstatymų leidžiamosios valdžios institucijos veiksmų, atlyginimo reikėtų nagrinėti bendrosios kompetencijos teismuose. Visos kitos bylos, kaip ir šiuo metu, turėtų būtų nagrinėjamos administraciniuose teismuose.

Kritiškai įvertinus visus išdėstytus argumentus, manytina, jog būtų tikslinga laikytis pozicijos, kad ES teisę pažeidus vykdomosios valdžios, įstatymų leidžiamosios valdžios ar

---

[660] Viešojo administravimo subjektas ABTĮ 2 straipsnio 4 dalyje apibrėžiamas kaip institucija, įstaiga, pareigūnas, valstybės tarnautojas, kitas fizinis ar juridinis asmuo, Viešojo administravimo įstatymo nustatyta tvarka įgalioti atlikti viešąjį administravimą. Taip pat žr. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymą. *Valstybės žinios.* 1999, Nr. 60-1945.

[661] Selelionytė-Drukteinienė, S. *Valstybės deliktinės atsakomybės raidos tendencijos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius. 2008, p. 185–196; Mizaras, V. Lietuvos deliktų teisės raidos aktualijos ir tendencijos. Iš *Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos. Mokslinių straipsnių rinkinys.* Vilnius: Justitia, 2007, p. 66; Šeškauskis, M. Ar valstybė privalo atlyginti asmens patirtą žalą, jeigu tinkamai įgyvendinus priimto įstatymo nuostatas žalos būtų išvengta? *International Journal of Baltic Law.* 2007, 3(2), p. 112–113.

[662] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. kovo 1 d. nutartis administracinėje byloje, *K. Jefremova v. Vidaus reikalų ministerija,* Nr. A12-219-2004.

[663] Selelionytė-Drukteinienė, S. *Valstybės deliktinės atsakomybės raidos tendencijos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius. 2008, p. 190, 241, 243–244.

kitoms valstybės institucijoms, tokias bylas dėl žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo būtų tikslinga priskirti administracinių teismų kompetencijai. Administraciniai teismai šias bylas nagrinėtų kaip pirmosios instancijos teismai, t. y. apygardos administraciniai teismai. Bylos būtų nagrinėjamos pagal ABTĮ normas, tokių teismų sprendimus būtų galima skųsti LVAT. Tokia išvada daroma todėl, kad ir įstatymų leidžiamosios valdžios institucija (Lietuvos Respublikos Seimas) tam tikrais atvejais gali priimti įvairius teisės taikymo aktus, kurie nėra susiję su įstatymų leidybos funkcija, ir kuriais taip pat pažeidus ES teisę galėtų būti padaryta žalos asmeniui. Be to, praktikoje galima situacija, kuomet žalos asmuo patirtų dėl kito subjekto veiksmų. Toks subjektas taip pat būtų laikomas valstybės institucija, jei atitiktų funkcinį ir kontrolės kriterijus, t. y. atliktų dalį valdžios funkcijų ir būtų kontroliuojamas valstybės. Tikėtina, jog šiam subjektui galėtų būtų pavestos įvairios vykdomosios valdžios institucijų atliekamos funkcijos (nors neatmestina galimybė, kuomet dalį valdžios funkcijų šiam subjektui pavestų įstatymų leidžiamosios valdžios institucija). Vadinasi, dažniausiai žala asmeniui galėtų būti sukelta vykdomosios valdžios institucijų veiksmais, pažeidžiančiais ES teisę. Taigi būtent administraciniai teismai geriausiai galėtų nagrinėti tokias bylas dėl žalos atlyginimo. Nustačius, kad apygardų administraciniai teismai atsako už pirmiau minėtų bylų nagrinėjimą, efektyvumo ir veiksmingumo principai nebūtų pažeisti.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad, nustatant administracinių teismų kompetenciją pagal ABTĮ nagrinėti bylas dėl žalos iš Lietuvos valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, šiuo tikslu ABTĮ reikėtų vartoti ne sąvoką „viešojo administravimo subjektas“, bet sąvoką „valdžios institucija“, kuri vartojama CK 6.271 straipsnyje, nes ji dėl aukščiau išvardintų priežasčių yra aiškesnė ir tikslesnė. Be to, ji atitiktų Teismo praktikoje vartojamą sąvoką „valstybės institucija“.

Atsakovas valstybės atsakomybės už žalą bylose

Nustačius, kokie nacionaliniai teismai būtų kompetentingi nagrinėti bylas dėl žalos iš Lietuvos valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, kitas klausimas, kurį reikėtų išsiaiškinti prieš kreipiantis į teismą – kas laikytinas tinkamu atsakovu tokiose bylose.

Taikant CK 6.271 ir 6.272 straipsnius, pažymėtina, jog šiose bylose dėl žalos atlyginimo atsakovas yra pati valstybė (CK 6.273 straipsnis)[664]. Lietuvos valstybei šiais atvejais atstovauja Lietuvos Respublikos Vyriausybė arba jos įgaliota institucija[665]. Taigi atsakovu tokiose bylose

[664] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 8 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Karolinos HES“ prieš Lietuvos valstybę,* Nr. 3K-3-377/2008.

[665] Ši CK nuostata detalizuota Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. liepos 26 d. nutarimu Nr. 932 „Dėl atstovavimo valstybei bylose dėl žalos atlyginimo“. *Valstybė žinios*. 2001, Nr. 66-2415. Minėtame nutarime yra

visada reikėtų nurodyti valstybę, bet ne valstybės instituciją, dėl kurios konkrečių veiksmų asmuo patyrė žalos. Ši nuomonė patvirtinta teismų praktikoje[666] ir teisės doktrinoje[667]. Tokios pirmiau minėtos teisės aktų nuostatos atitinka ir Teismo praktiką, kurioje taip pat pripažįstama valstybės, bet ne konkrečios jos institucijos atsakomybė už žalą asmeniui[668]. Taigi atsakovu bylose dėl žalos iš Lietuvos valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, taip pat reikėtų nurodyti Lietuvos valstybę. Šiose bylose Lietuvos valstybei turėtų atstovauti ta valstybės institucija, dėl kurios veiksmų asmuo patyrė žalos.

Išsiaiškinus, koks atsakovas laikytinas tinkamu šiose bylose, būtina aptarti, koks yra Teismo suformuluotų atsakomybės sąlygų santykis su CK nustatytomis atsakomybės sąlygomis, kurias reikia įrodyti taikant CK 6.271 ir 6.272 straipsnius, ir, kaip Lietuvos teismai praktikoje turėtų taikyti Teismo nustatytas atsakomybės sąlygas.

Valstybės atsakomybės už žalą sąlygos

Teismas savo praktikoje pažymėjo, jog valstybės atsakomybės už žalą sąlygos laikytinos minimaliais būtinais reikalavimais tam, kad asmuo gautų žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimą. Vis dėlto nacionaliniai teismai gali ir toliau taikyti nacionalinėje teisėje nustatytas valstybės atsakomybės sąlygas, kurios yra ne tokios griežtos nei tos, kurias nustatė Teismas[669]. Todėl valstybės atsakomybė už žalą, atsiradusią dėl neteisėtų valstybės institucijų veiksmų, kuriais pažeista nacionalinė teisė, gali būti taikoma įrodžius asmeniui palankesnes atsakomybės sąlygas nei tas, kurios buvo suformuluotos Teismo praktikoje. Taigi praktikoje galima situacija, kuomet asmens teisė į žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimą, būtų labiau ribojama, nei asmens teisė gauti žalos atlyginimą iš valstybės, pažeidusios nacionalinę teisę.

Atsižvelgiant į tai, kas pirmiau išdėstyta, tikslinga išnagrinėti, koks yra Teismo nustatytų atsakomybės sąlygų santykis su atsakomybės sąlygomis, kurios turi būti įrodytos taikant CK 6.271 ir 6.272 straipsnius ir, kaip Lietuvos teismai praktikoje turėtų taikyti Teismo nustatytas atsakomybės sąlygas, kad asmuo galėtų vienodomis sąlygomis pasinaudoti teise į žalos iš

---

nurodyta, jog tokiose bylose atstovauti valstybei Vyriausybė įgalioja valstybės institucijas, dėl kurių neteisėtų aktų atsirado žala, o Teisingumo ministeriją – bylose, kai žala atsirado dėl teisėjo ar teismo neteisėtų veiksmų.

[666] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. balandžio 17 d. nutartis administracinėje byloje, *A. G. v. Lietuvos valstybė,* Nr. A-442-330/2008.

[667] Selelionytė-Drukteinienė, S. *Valstybės deliktinės atsakomybės raidos tendencijos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius. 2008, p. 243–244; Kargaudienė, A. Viešoji atsakomybė: atsakomybės už padarytą žalą privačiam asmeniui subjekto apibrėžimo problema. *Jurisprudencija*. 2008, 3(105), p. 77–78; *Mikelėnas, V. et. al. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė.* Vilnius: Justitia. 2003, p. 377.

[668] ETT 1999 m. birželio 1 d. Sprendimas *Konle*, C-302/97, Rink. p. I-3099, 59–64 punktai.

[669] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 66 punktas.

Lietuvos valstybės atlyginimą nepriklausomai nuo to, ar valstybės institucija pažeidė ES ar nacionalinę teisę.

Kaip buvo minėta darbo įvade, šiuo tyrimu nėra siekiama atlikti išsamios valstybės atsakomybės sąlygų, kurios turi būti įrodytos taikant CK 6.271 ir 6.272 straipsnius, analizės. Atsižvelgiant į tai, šios atsakomybės sąlygos nagrinėjamos tiek, kiek būtina ištirti jų santykį su Teismo nustatytomis atsakomybės sąlygomis.

Lietuvos teismų praktika taikant CK 6.271 ir 6.272 straipsnius patvirtina, jog atsakomybė Lietuvos valstybei už žalą kyla esant šioms atsakomybės sąlygoms: *neteisėtiems veiksmams, priežastiniam ryšiui tarp žalos ir neteisėtų veiksmų ir žalai*[670]. Šios sąlygos yra pakankamos tam, kad asmuo galėtų reikalauti žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo[671].

Neteisėti veiksmai. Vadovaujantis CK 6.271 straipsniu, būtina nustatyti, kad valdžios institucijų tarnautojai neveikė taip, kaip pagal įstatymus privalėjo veikti (tai specialioji norma CK 6.246 straipsnio, apibrėžiančio neteisėtus veiksmu, atžvilgiu)[672]. Taigi šiuo atveju svarbu išsiaiškinti, kokią pareigą, įtvirtintą įstatymuose, pažeidė valdžios institucijų tarnautojai. Veiksmų neteisėtumas konstatuojamas įstatymų nustatyta tvarka, t. y. paprastai skundžiant valdžios institucijų neteisėtus veiksmus administraciniam teismui ABTĮ nustatyta tvarka[673]. Veiksmų neteisėtumas Lietuvos teismų praktikoje laikomas svarbiausia atsakomybės sąlyga, todėl neteisėtų veiksmų konstatavimas nagrinėjant bylą paprastai lemia, ar tikslinga toliau vertinti kitas atsakomybės sąlygas[674].

Nagrinėjant veiksmų neteisėtumą pagal CK 6.272 straipsnio 1 dalį, pažymėtina, jog šioje dalyje išvardintų veiksmų neteisėtumo vertinimas civilinėje teisėje netapatus tų pačių veiksmų vertinimui baudžiamajame (administraciniame) procese. Todėl teismas, nagrinėjantis bylą dėl žalos atlyginimo, turi įvertinti konkrečias aplinkybes pagal civilinio proceso normas ir gali prieiti

---

[670] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. gruodžio 8 d. nutartis administracinėje byloje *V. V. prieš Lietuvos valstybę,* Nr. A[146]-1982/2008.

[671] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas byloje Nr. 23/04 „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 90-3529. Atitaisymas: *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 137.

[672] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. sausio 25 d. sprendimas administracinėje byloje *N. K. prieš Lietuvos valstybę,* Nr. A-261-116/2008; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutartis administracinėje byloje *R. T. prieš Vilniaus miesto savivaldybės administraciją,* Nr. A[556]-1485/2009.

[673] Valančius, V. Europos Sąjungos teisės poveikis Lietuvos administracinei justicijai. *Lietuvos Vyriausiojo administracinio teismo biuletenis*. 2007, 1(11), p. 275.
Šeškauskis, M. Ar valstybė privalo atlyginti asmens patirtą žalą, jeigu tinkamai įgyvendinus priimto įstatymo nuostatas žalos būtų išvengta? *International Journal of Baltic Law*. 2007, 3(2), p. 109–110.

[674] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. gruodžio 8 d. nutartis administracinėje byloje *V. V. prieš Lietuvos valstybę,* Nr. A[146]-1982/2008.

priešingos išvados, negu padaryta baudžiamajame (administraciniame) procese[675]. Šiuo atveju valstybės atsakomybė gali būti taikoma ne tik dėl neteisėtų veiksmų ar neveikimo, bet ir tuo pagrindu, kad valstybės institucijų pareigūnai nevykdo bendros pareigos elgtis atidžiai ir rūpestingai – laikytis tokio elgesio taisyklių, kad savo veiksmais ar neveikimu nepadarytų kitam asmeniui žalos[676]. Kreipiantis į teismą dėl žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo pagal CK 6.272 straipsnio 2 dalį, civilinio teismo veiksmų neteisėtumas konstatuojamas skundžiant teismo sprendimą aukštesnės instancijos teismui[677].

Taigi veiksmų neteisėtumas, kaip valstybės atsakomybės sąlyga, kurią būtina įrodyti taikant CK 6.271 ir 6.272 straipsnius, yra specifinis ir susideda iš kelių elementų: pirma, būtina nustatyti, kad valdžios institucijų tarnautojai pažeidė pareigą, kylančią iš įstatymų; antra, šią pareigą pažeidė valdžios institucija. Šiame darbe atliekamas tyrimas parodė, jog norint taikyti Teismo nustatytas atsakomybės sąlygas, būtina įsitikinti, kad tenkinami du ES teisės pažeidimo elementai: pirma, valstybės institucijos veiksmai gali būti laikomi valstybės veiksmais pagal ES teisę; antra, pažeista valstybės pareiga, kylanti iš ES teisės. Taigi šie ES teisės pažeidimo elementai parodo, jog valstybės institucijos veiksmai buvo neteisėti. Akivaizdu, kad abu minėti ES teisės pažeidimo elementai yra labai panašūs į veiksmų neteisėtumą, kaip jis suprantamas CK 6.271 ir 6.272 straipsnių prasme. Antra vertus, Teismas nereikalauja, kad ES teisės pažeidimas (neteisėti veiksmai) būtų konstatuotas atskiro proceso tvarka, t. y. pagal Sutarties 260 straipsnį. Teismui nustačius tokį reikalavimą, asmens teisė į žalos atlyginimą būtų visiškai apribota. Atsižvelgiant į tai, kas pirmiau išdėstyta, konstatuotina, jog Lietuvos teismai, spręsdami bylas dėl žalos iš Lietuvos valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, turėtų atkreipti dėmesį į tai, kad asmeniui siekiant įrodyti atsakomybės sąlygas, būtina nustatyti, ar valstybės institucijos veiksmai laikytini Lietuvos valstybės veiksmais pagal ES teisę, ir tai, kad buvo pažeista pareiga, kurią Lietuvai nustato ES teisė.

Tai, kad kaltė pagal CK 6.271 straipsnį ir 6.272 straipsnio 1 dalį nėra būtina atsakomybės sąlyga, patvirtina tiek teismų praktika[678], tiek teisės doktrina[679]. Taigi galima būtų teigti, jog CK

---

[675] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 7 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Naujapilė“ prieš Lietuvos Respubliką,* Nr. 3K-3-183/2006; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 7 d. nutartis civilinėje byloje *S. U. ir kt. prieš Lietuvos valstybę,* Nr. 3K-3-215/2008; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 4 d. nutartis civilinėje byloje *M. T. ir UAB „Drevida“ prieš Lietuvos valstybę,* Nr. 3K-3-5/2009.

[676] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 30 d. nutartis civilinėje byloje *A. D. prieš Lietuvos Respubliką,* Nr. 3K-3-534/2009.

[677] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „NORD-K“ prieš Lietuvos Respublikos Vyriausybę,* Nr. 3K-3-926/2000; Vilniaus apygardos teismo 2008 m. balandžio 21 d. sprendimas civilinėje byloje *R. K. prieš Lietuvos Respubliką*, Nr. 2-1571-33/2008.

[678] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas byloje Nr. 23/04 „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties

6.271 straipsnyje ir 6.272 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta griežta valstybės atsakomybė, t. y. atsakomybė be kaltės. Atlikus CK 6.272 straipsnio 2 dalies analizę, akivaizdu, jog žalą, atsiradusią dėl neteisėtų teisėjo ar teismo veiksmų nagrinėjant civilinę bylą, atlygina valstybė visiškai, jeigu tokia žala atsirado dėl teisėjo ar kito teismo pareigūno kaltės. Taigi šiuo atveju kaltė yra privaloma atsakomybės sąlyga. Teisės doktrinoje išsakoma abejonė, ar tokia teisės norma yra tinkama, kadangi Lietuva, kaip ir daugelis kitų užsienio valstybių, yra atsisakiusi valstybės imuniteto civiliniuose teisiniuose santykiuose. Juo labiau, reikalavimas įrodyti kaltę negali tapti kliūtimi prisiteisti žalą iš valstybės[680].

Teismas savo praktikoje yra nurodęs, kad kaltė nelaikoma atskira atsakomybės sąlyga, nors į tam tikrus aspektus, susijusius su valstybės institucijos kalte, gali būti atsižvelgta vertinant, ar pažeidimas yra pakankamai akivaizdus[681]. Šiame darbe buvo prieita išvados, jog būtent reikalavimas įrodyti pakankamai akivaizdų ES teisės pažeidimą riboja asmens teisę į žalos atlyginimą. Todėl Lietuvos teismai, spręsdami bylas dėl žalos iš Lietuvos valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, antrąją atsakomybės sąlygą (pažeidimo pakankamą akivaizdumą) turėtų taikyti itin lanksčiai. Lietuvos teismai neturėtų atsižvelgti į tai, ar ES teisės pažeidimas buvo padarytas tyčia ar dėl neatsargumo. Svarbiausiu kriterijumi vertinant, ar pažeidimas yra pakankamai akivaizdus, turėtų būti veiksmų laisvė, kuria, darydama ES teisės pažeidimą, naudojosi Lietuvos valstybės institucija. Jei bus nustatyta, kad Lietuvos valstybės institucija naudojosi ribota veiksmų laisve arba nesinaudojo jokia veiksmų laisve, pažeidimas bus laikomas pakankamai akivaizdžiu *per se*. Jeigu bus nustatyta, kad Lietuvos valstybės institucija, darydama ES teisės pažeidimą naudojosi plačia veiksmų laisve, reikėtų atsižvelgti į kitus kriterijus, kurie padėtų patvirtinti arba paneigti, kad ES teisė buvo pakankamai akivaizdžiai pažeista. Šie kriterijai laikytini alternatyviais, Lietuvos teismai taip pat galėtų atsižvelgti ir į kitus kriterijus

---

Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 90-3529. Atitaisymas: *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 137; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 14 d. nutartis civilinėje byloje *A. E. F. prieš Lietuvos valstybę,* Nr. 3K-3-171/2009; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 4 d. nutartis civilinėje byloje *M. T. ir UAB „Drevida" prieš Lietuvos valstybę,* Nr. 3K-3-5/2009; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutartis administracinėje byloje *R. T. prieš Vilniaus miesto savivaldybės administraciją,* Nr. A[556]-1485/2009; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. sausio 13 d. nutartis civilinėje byloje *G. M. prieš Lietuvos Respublikos finansų ministeriją,* Nr. 3K-3-16/2003; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. balandžio 17 d. nutartis administracinėje byloje *A. G. prieš Lietuvos valstybę,* Nr. A-442-330/2008.

[679] Selelionytė-Drukteinienė, S. *Valstybės deliktinės atsakomybės raidos tendencijos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius. 2008, p. 86–87, 126.

[680] Mizaras, V. Lietuvos deliktų teisės raidos aktualijos ir tendencijos. Iš *Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos. Mokslinių straipsnių rinkinys.* Vilnius: Justitia, 2007, p. 66; Šeškauskis, M. Ar valstybė privalo atlyginti asmens patirtą žalą, jeigu tinkamai įgyvendinus priimto įstatymo nuostatas žalos būtų išvengta? *International Journal of Baltic Law.* 2007, 3(2), p. 108–109; Selelionytė-Drukteinienė, S. *Valstybės deliktinės atsakomybės raidos tendencijos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2008, p. 240–241.

[681] ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029, 79 punktas.

nei tuos, kuriuos suformulavo Teismas, pavyzdžiui, kaip konkrečią ES teisės normą taiko kitų valstybių narių valstybės institucijos, kokia yra ES institucijų pozicija tuo klausimu ir pan.

Taikydami antrąją atsakomybės sąlygą tuo atveju, jei ES teisę pažeistų galutinės instancijos teismai, Lietuvos teismai taip pat galėtų (bet neprivalėtų) atsižvelgti į tai, ar galutinės instancijos teismas nesilaikė pareigos kreiptis į Teismą pagal Sutarties 267 straipsnio 3 dalį. Šiuo atveju esminiais kriterijais, padedančiais nustatyti, ar ES teisė buvo pakankamai akivaizdžiai pažeista, laikytini šie kriterijai: pažeistos ES teisės normos tikslumas ir aiškumas, tai, ar galutinės instancijos teismo klaida yra pateisinama ar nepateisinama.

Priežastinis ryšys. Priežastinis ryšys tarp neteisėtų veiksmų ir atsiradusios žalos – dar viena privaloma atsakomybės sąlyga, kurią būtina įrodyti taikant CK 6.271 ir 6.272 straipsnius. Priežastinis ryšys parodo, kad atsiradę nuostoliai yra susiję su neteisėtais valdžios institucijos veiksmais, t. y. nuostoliai gali būti laikomi veiksmų rezultatu. Iš Lietuvos teismų praktikos matyti, jog priežastinis ryšys turi būti glaudžiai susijęs su atsiradusia žala ir negali būti pertrauktas įvairių pašalinių aplinkybių[682]. Teismai pripažįsta, kad priežastinis ryšys turi būti konkretus, todėl jis vertinamas kiekvienu atveju atskirai[683]. Vis dėlto teisės doktrinoje išsakoma nuomonė, kad neteisėti valdžios institucijos veiksmai nebūtinai turi būti vienintele žalos atsiradimo priežastimi, todėl priežastinis ryšys pagal minėtus CK straipsnius gali būti tiek tiesioginis, tiek netiesioginis. Jei trečiasis asmuo nutraukė priežastinio ryšio grandinę, nereikėtų iš karto paneigti valstybės atsakomybės kilimo[684]. Šiai nuomonei būtų galima pritarti, nes bet kokie pašaliniai veiksniai negali nutraukti priežastinio ryšio grandinės.

Teismas reikalauja, kad tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos būtų įrodytas tiesioginis priežastinis ryšys. Vis dėlto Teismas šios atsakomybės sąlygos beveik neaiškina (išskyrus sprendimus *Brinkmann* ir *Rechberger* bylose)[685] ir palieka ją nustatyti nacionaliniams teismams. Todėl daug kas priklauso nuo nacionalinių teismų, kaip jie taikys šią atsakomybės sąlygą praktikoje. Atsižvelgiant į tai, Lietuvos teismai, vertindami, ar tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos yra tiesioginis priežastinis ryšys, galėtų vadovautis tomis pačiomis priežastinio ryšio nustatymo taisyklėmis, kokios taikomos nustatant priežastinį ryšį pagal CK 6.271 ir 6.272 straipsnius. Šios taisyklės, be abejo, turėtų atitikti efektyvumo ir veiksmingumo principus.

---

[682] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. balandžio 17 d. nutartis administracinėje byloje *A. G. prieš Lietuvos valstybę,* Nr. A-442-330/2008.

[683] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutartis administracinėje byloje *R. T. prieš Vilniaus miesto savivaldybės administraciją,* Nr. A[556]-1485/2009.

[684] Selelionytė-Drukteinienė, S. *Valstybės deliktinės atsakomybės raidos tendencijos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius. 2008, p. 159.

[685] ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *Brinkmann,* C-319/96, Rink. p. I-5255; ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499.

Žala. Žala yra bendra deliktinės atsakomybės sąlyga, kurią būtina įrodyti ir taikant CK 6.271 ir 6.272 straipsnius[686]. Teismo praktikoje žala nėra minima kaip privaloma atsakomybės sąlyga. Vis dėlto ankstesniuose šio darbo skyriuose buvo minėta, jog nesant žalos, taikyti atsakomybės iš viso nebūtų galima. Be to, jei nebūtų galimybės įrodyti atsiradusios žalos, nebūtų galima įrodyti ir priežastinio ryšio. Taigi žala turėtų būti laikoma privaloma atsakomybės sąlyga, kurią ES teisės pažeidimo padarymo atveju reikėtų įrodyti pagal CK nustatytas taisykles. Šios taisyklės taip pat turėtų neprieštarauti efektyvumo ir veiksmingumo principams.

Teismas yra nurodęs, jog tam kad galėtų būti taikoma valstybės atsakomybė už žalą, dar būtina įrodyti, kad pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui. CK 6.271 ir 6.272 straipsniuose tokios atsakomybės sąlygos nėra išskirtos. Vis dėlto ši sąlyga valstybei pažeidus ES teisę yra labai svarbi, nes padeda nustatyti asmenį, patyrusį žalos, pagal ES teisės akto nuostatas. Jei nebūtų galimybės nustatyti, jog asmeniui konkreti ES teisės norma suteikia teises, nebūtų galima taikyti ir valstybės atsakomybės už žalą. Taigi ši valstybės atsakomybės už žalą sąlyga būtų labai svarbi sprendžiant klausimą dėl žalos iš Lietuvos valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimą, ir į ją turėtų atsižvelgti Lietuvos teismai.

Apibendrinus tai, kas išdėstyta, teigtina, jog Lietuvos teismai, nagrinėdami bylas dėl žalos iš Lietuvos valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, turėtų taikyti šias atsakomybės sąlygas: pirma, pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui; antra, pažeidimas yra pakankamai akivaizdus; trečia, tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos yra tiesioginis priežastinis ryšys; ketvirta, dėl ES teisės pažeidimo atsiradusi žala. Šios atsakomybės sąlygos yra ne tokios palankios asmeniui nei tos, kurias būtina įrodyti taikant CK 6.271 ir 6.272 straipsnius (išskyrus CK 6.272 straipsnio 2 dalį). Ypatingai nepalankia asmeniui vertintina antroji Teismo suformuluota atsakomybės sąlyga – pažeidimo pakankamas akivaizdumas, nes ji yra susijusi su valstybės institucijos kalte ir dėl to riboja asmens teisę į žalos atlyginimą. Dėl šios priežasties Lietuvos teismai šią atsakomybės sąlygą turėtų taikyti itin lanksčiai.

Išsiaiškinus, koks yra Teismo suformuluotų atsakomybės sąlygų santykis su atsakomybės sąlygomis, kurias būtina įrodyti taikant CK 6.271 ir 6.272 straipsnius, reikėtų aptarti materialinės ir proceso teisės normas, kurios turi neprieštarauti efektyvumo ir veiksmingumo principams, taikytinas sprendžiant žalos iš Lietuvos valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo klausimą.

[686] Mizaras, V. Lietuvos deliktų teisės raidos aktualijos ir tendencijos. Iš *Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos. Mokslinių straipsnių rinkinys.* Vilnius: Justitia, 2007, p. 71–73.

Materialinės ir proceso teisės normos, taikomos atlyginant žalą

Teismas yra pripažinęs, kad žala asmeniui atlyginama pagal nacionalinės materialinės ir proceso teisės normas, kurios turi atitikti efektyvumo ir veiksmingumo principus[687]. Šių principų svarbą taikant valstybės atsakomybę už žalą pabrėžė ir LVAT 2009 m. liepos 31 d. nutartyje[688]. Taigi Lietuvos teismai, remdamiesi efektyvumo ir veiksmingumo principais, nacionalinės teisės normas turi taikyti taip, kad jos neapsunkintų arba nepadarytų praktiškai neįmanomos asmens teisės į žalos atlyginimą ir užtikrintų, kad tokios nacionalinės teisės normos būtų ne mažiau palankios nei tos, kurios taikomos asmeniui kreipiantis dėl žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo pagal CK 6.271 ir 6.272 straipsnius. Tokios pagrindinės materialinės ir proceso teisės normos būtų:

1) Teisės normos, reglamentuojančios atlygintinos žalos dydį ir rūšį. LVAT 2009 m. liepos 31 d. nutartyje pripažino, jog atlyginant asmeniui žalą, taikomos šios nuostatos: turi būti atlyginama turtinė žala, kurią sudaro tiesioginiai ir netiesiogiai nuostoliai, negautos pajamos (CK 6.249 straipsnis), neturtinė žala (CK 6.250 straipsnis) (asmuo turi teisę ir į neturtinės žalos atlyginimą taikant CK 6.271 ir 6.272 straipsnius)[689]; žala turi būti atlyginama pinigais (priteisiant nuostolius) arba natūra (įpareigojant pateikti tos pat rūšies ir kokybės daiktą, pataisyti sužalotą daiktą ir pan. (CK 6.281 straipsnis)[690]; šiuo atveju taip pat būtų tikslinga taikyti ir CK 6.251 straipsnį, kuris įtvirtina visišką nuostolių atlyginimo principą. Iš šio darbo 5.2 skyriuje atliktos analizės matyti, kad minėtuose CK straipsniuose įtvirtintos nuostatos neprieštarauja Teismo nustatytiems kriterijams, kuriuos turi atitikti atlygintina žala[691]. Taigi galima būtų teigti, jog tokios teisės normos neprieštarautų efektyvumo ir veiksmingumo principams. Atlyginant asmens patirtą žalą, būtų galima taikyti ir kitas CK normas, jei jos atitiktų efektyvumo ir veiksmingumo principus.

2) Teisės normos, reglamentuojančios senaties terminus. Kreipiantis į teismą pagal CK 6.271 ir 6.272 straipsnius, taikomas CK 1.125 straipsnio 8 dalyje nustatytas sutrumpintas trejų

---

[687] ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Palmisani,* C-261/95, Rink. p. I-4025, 27 punktas.

[688] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. liepos 31 d. nutartis administracinėje byloje *S. T. prieš Lietuvos Respubliką*, Nr. AS[502]-363/2009.

[689] Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 60-1945 (žr. šio įstatymo 39 straipsnį); *Mikelėnas, V. et. al. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*, p. 377.

[690] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. liepos 31 d. nutartis administracinėje byloje *S. T. prieš Lietuvos Respubliką*, Nr. AS[502]-363/2009.

[691] ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Maso ir kt.,* C-373/95, Rink. p. I-4051, 36 ir 37 punktai; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Palmisani,* C-261/95, Rink. p. I-4025, 26–27 punktai; ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Bonifaci ir kt*. bei *Berto ir kt*., C-94/95 ir C-95/95, Rink. p. I-3969, 48–49 punktai; ETT 2001 m. kovo 8 d. Sprendimas *Metallgesellschaft ir kt.,* C-397/98 ir C-410/98, Rink. p. I-1727, 85 ir 91 punktai.

metų senaties terminas[692]. Šis terminas yra taikomas todėl, kad reikalavimas dėl žalos atlyginimo yra civilinio, o ne administracinio teisinio pobūdžio. Manytina, jog ir kreipiantis dėl žalos iš Lietuvos valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, būtų tikslinga taikyti minėtą trejų metų senaties terminą. Šis terminas neturėtų prieštarauti efektyvumo ir veiksmingumo principams.

3) Teisės normos, reglamentuojančios įrodinėjimo taisykles. Dar viena nacionalinės teisės sritis, kuri svarbi atlyginant asmens patirtą žalą – įrodinėjimo taisyklės[693]. Atsižvelgiant į tai, kad bylos dėl žalos iš Lietuvos valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo spręstinos tiek bendrosios kompetencijos, tiek administraciniuose teismuose, reikia išskirti pagrindines CPK ir ABTĮ normas, reglamentuojančias įrodinėjimo taisykles. Šios teisės normos būtų svarbios tam, kad asmuo galėtų įrodyti savo patirtą žalą, jos taip pat padėtų nustatyti priežastinį ryšį tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos.

Įrodinėjimo taisyklėms skirtas ABTĮ IX skirsnis bei CPK II dalies XIII skyrius. ABTĮ IX skyriuje įtvirtintos šios normos, susijusios su įrodinėjimu: pateikta įrodymų sąvoka, nurodomos neįrodinėtinos aplinkybės ir faktai, šaukiamų į teismą asmenų atsakomybė, pateikiamos liudytojo, specialisto ir eksperto sąvokos, nurodomos jų teisės ir pareigos, pateikiama teismo pavedimų sąvoka. CPK II dalies XIII skyriaus nuostatos yra išsamesnės. Jos įtvirtina šias teisės normas: pateikia įrodinėjimo ir įrodymų sąvokas, nurodo įrodinėjimo pareigą, reglamentuoja teismo veiksmus įrodinėjimo procese, įrodymų ryšį su byla, atsisakymą priimti įrodymą, atleidimą nuo įrodinėjimo, įrodymų tyrimą, pareiškimą apie įrodymų suklastojimą, įrodymų įvertinimą, šalių ir trečiųjų asmenų paaiškinimus, liudytojų parodymus, rašytinius įrodymus, daiktinius įrodymus, apžiūros protokolą, eksperto išvadą, kitus įrodymus, įrodymų užtikrinimą. Išanalizavus minėtų teisės normų turinį, darytina išvada, jog jos reglamentuoja iš esmės tokius pačius principus, taikomus įrodinėjimo taisyklėms. Nors CPK normos dėl įrodinėjimo yra išsamesnės nei ABTĮ, darytina išvada, jog tiek CPK, tiek ABTĮ normomis siekiama vienodo tikslo – nustatyti, kokiomis priemonėmis ir būdais asmuo gali įrodyti jam padarytos atlygintinos žalos dydį. Teigtina, kad tokios teisės normos neturėtų prieštarauti efektyvumo ir veiksmingumo principams.

Apibendrinant visą šį skyrių, darytinos tokios išvados.

Pirma, būtina paskirti teismus, kurie nagrinėtų bylas dėl žalos atlyginimo Lietuvai pažeidus ES teisę. Jei ES teisę pažeistų Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, šias bylas

[692] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2001 m. balandžio 5 d. nutartis administracinėje byloje *A. Balčius prieš Vyriausiąją rinkimų komisiją*, Nr. AS[7]-331/2001.
[693] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 30 d. nutartis civilinėje byloje *A. D. prieš Lietuvos Respubliką,* Nr. 3K-3-534/2009.

būtų tikslinga pavesti bendrosios kompetencijos – apygardos – teismų kompetencijai, kurie šias bylas nagrinėtų kaip pirmosios instancijos teismai vadovaudamiesi CPK nuostatomis. Apygardos teismų sprendimus būtų galima skųsti. Jeigu ES teisė būtų pažeista bendrosios kompetencijos galutinės instancijos teismų, kitų valstybės institucijų veiksmais, šias bylas būtų tikslinga pavesti administracinių teismų kompetencijai. Apygardos administraciniai teismai, vadovaudamiesi ABTĮ normomis, tokias bylas nagrinėtų kaip pirmosios instancijos teismai, jų sprendimus būtų galima skųsti Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui.

Antra, tinkamu atsakovu nagrinėjant bylas dėl žalos iš Lietuvos valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo būtų laikoma Lietuvos valstybė, kurią turėtų atstovauti ta valstybės institucija, dėl kurios veiksmų asmuo patyrė žalos.

Trečia, nagrinėjant šias bylas, reikėtų vadovautis Teismo praktikoje suformuluotoms atsakomybės sąlygomis. Žala taip pat turėtų būti laikoma privaloma atsakomybės sąlyga. Antroji atsakomybės sąlyga – pažeidimo pakankamas akivaizdumas – turėtų būti taikoma itin lanksčiai.

Ketvirta, nagrinėdami šias bylas, Lietuvos teismai turėtų taikyti nacionalinės materialinės ir proceso teisės normas, kurių atitiktį efektyvumo ir veiksmingumo principams reikėtų ištirti. Taigi šios teisės normos turėtų būti taikomos taip, kad neapsunkintų arba nepadarytų praktiškai neįmanomos asmens teisės į žalos atlyginimą ir užtikrintų, kad tokios teisės normos būtų ne mažiau palankios nei tos, kurios taikomos asmeniui kreipiantis dėl žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo pagal CK 6.271 ir 6.272 straipsnius.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Apibendrinus atlikto tyrimo rezultatus, pateikiamos tokios išvados:

1. Tyrimas parodė, jog Teismui pripažinus, kad valstybė narė pažeidė pareigą, kylančią iš Sutarties, asmuo neturėtų pareigos įrodyti antrosios valstybės atsakomybės už žalą sąlygos – pažeidimo pakankamo akivaizdumo. Valstybės atsakomybė už žalą turėtų būti laikoma papildoma asmens teisių gynybos priemone nacionaliniame teisme. Pripažinus, jog ES teisės tiesioginis veikimas nėra efektyvi asmens teisių gynybos priemonė, asmuo galėtų kreiptis dėl žalos iš valstybės atlyginimo. Šiuo atveju asmuo turėtų būti atleidžiamas nuo pareigos įrodyti pirmąją valstybės atsakomybės už žalą sąlygą – tai, kad pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui.

2. Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad tuo atveju, jei tarptautinis teismas konstatuotų, jog valstybė narė pažeidė pareigą, kylančią iš tarptautinės sutarties, kurią sudarė ES ir kuri dėl to yra ES teisinės sistemos sudėtine dalimi, asmuo, reikalaujantis žalos atlyginimo iš valstybės, neturėtų pareigos įrodyti antrosios valstybės atsakomybės už žalą sąlygos – pažeidimo pakankamo akivaizdumo. Toks ES teisės pažeidimas būtų laikomas pakankamai akivaizdžiu *per se*. Jei žalos asmuo patirtų dėl bendrų valstybės ir ES institucijos veiksmų, ES deliktinė atsakomybė turėtų būti laikoma papildoma asmens teisių gynybos priemonė, kuria asmuo gali pasinaudoti tada, jei nacionalinis teismas jau išsprendė žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo klausimą. Asmuo negalėtų reikalauti, kad jam būtų atlyginta to paties dydžio žala iš ES, ir iš valstybės, taigi asmuo negalėtų nepagrįstai praturtėti. Jei valstybės institucija, darydama ES teisės pažeidimą, buvo kontroliuojama ES institucijos ir todėl nesinaudojo jokia veiksmų laisve (arba naudojosi tik ribota veiksmų laisve) arba valstybės institucija nežinojo, kad ES teisės aktas buvo priimtas neteisėtai, valstybės atsakomybė už žalą neturėtų kilti. Šiuo atveju būtų taikoma tik ES deliktinė atsakomybė.

3. Tyrimas parodė, jog valstybės įvykdyto tarptautinės teisės pažeidimo elementai gali padėti nustatyti ir apibrėžti ES teisės pažeidimo elementus – įrodyti, kad valstybės institucijos veiksmus galima būtų laikyti valstybės veiksmais pagal ES teisę, ir tai, kad buvo nesilaikyta pareigos, kuri kyla valstybei iš ES teisės. Asmuo turi turėti teisę į žalos iš valstybės atlyginimą nepriklausomai nuo to, dėl kokios valstybės institucijos (su tam tikra išimtimi dėl teisminės valdžios institucijų) veiksmų jis patyrė žalos, ir kokia valstybės pareiga, kylanti iš ES teisės, buvo pažeista. Minėti ES teisės pažeidimo elementai turi būti taikomi kumuliatyviai.

Konstatavus, jog tenkinami abu ES teisės pažeidimo elementai, galima taikyti valstybės atsakomybės už žalą sąlygas.

4. Iš atlikto tyrimo matyti, jog pirmoji valstybės atsakomybės už žalą sąlyga (pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui) ir trečioji valstybės atsakomybės už žalą sąlyga (tiesioginis priežastinis ryšys tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos) neriboja asmens teisės į žalos atlyginimą. Reikalavimas įrodyti pakankamai akivaizdų ES teisės pažeidimą (antroji valstybės atsakomybės už žalą sąlyga) riboja asmens teisę į žalos atlyginimą. Žala taip pat turėtų būti laikoma privaloma valstybės atsakomybės už žalą sąlyga, kuri asmens teisės į žalos atlyginimą neriboja.

5. Efektyvumo ir veiksmingumo principai įpareigoja nacionalinius teismus nacionalinės teisės normas taikyti taip, kad jos neapsunkintų arba nepadarytų praktiškai neįmanomos asmens teisės į žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimą. Nacionalinės teisės normos turi būti vienodai taikomos tiek reikalaujant žalos atlyginimo iš valstybės, pažeidusios ES teisę, tiek reikalaujant žalos atlyginimo iš valstybės, pažeidusios nacionalinę teisę. Nagrinėdami bylas dėl žalos iš valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, nacionaliniai teismai galėtų taikyti ir labiau asmeniui palankias nacionalinės teisės normas, nei tos, kurios yra taikomos atlyginant žalą, atsiradusią dėl valstybės įvykdyto nacionalinės teisės pažeidimo. Efektyvumo ir veiksmingumo principų taikymas nacionaliniuose teismuose yra pakankamas ir užtikrina, kad asmuo galės pasinaudoti teise į žalos atlyginimą.

6. Šiam tyrimui atlikti pasirinktų valstybių narių – Prancūzijos, Jungtinės Karalystės, Vokietijos ir Austrijos – teismų praktikos analizė parodė, jog svarbu sudaryti sąlygas asmeniui kreiptis dėl žalos iš valstybės atlyginimo ES teisę pažeidus bet kuriai valstybės institucijai lanksčiai taikant antrąją valstybės atsakomybės už žalą sąlygą – pažeidimo pakankamą akivaizdumą. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos teismuose tik pradedama formuoti praktika valstybės atsakomybės už žalą bylose ir siekiant garantuoti, kad asmuo galėtų tinkamai realizuoti teisę į žalos atlyginimą, visų pirma, būtina paskirti teismus, kompetentingus nagrinėti tokias bylas; antra, užtikrinti, kad atsakomybės sąlygos, nustatytos Teismo praktikoje (žalą taip pat laikant privaloma atsakomybės sąlyga), būtų taikomos lanksčiai; trečia, taikant nacionalinės materialinės ir proceso teisės normas, būtų atsižvelgiama į efektyvumo ir veiksmingumo principus.

Atsižvelgiant į pateiktas išvadas, teikiami šie pasiūlymai Lietuvos teismams:

1. Jei Teismas anksčiau yra pripažinęs, kad Lietuvos valstybė pažeidė pareigas, kylančias iš Sutarties, iš asmens neturėtų būti reikalaujama įrodyti, kad ES teisės pažeidimas buvo pakankamai akivaizdus. Nustačius, kad pažeista ES teisės norma veikia tiesiogiai, asmuo galėtų reikalauti žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo iš pradžių pasinaudojęs tokios ES teisės normos tiesioginiu veikimu. Jei pažeista ES teisės norma būtų tiesiogiai veikianti, asmuo neturėtų įrodyti, kad pažeista ES teisės norma buvo siekiama suteikti teises asmeniui. Jeigu pažeista ES teisės norma neveiktų tiesiogiai, asmuo iš karto galėtų kreiptis dėl žalos atlyginimo.

2. Jei tarptautinis teismas nustatytų, jog Lietuvos valstybė pažeidė pareigą, kylančią iš tarptautinės sutarties, kurią sudarė Europos Sąjunga ir kuri dėl to yra ES teisinės sistemos sudėtine dalimi, iš asmens neturėtų būti reikalaujama įrodyti antrosios valstybės atsakomybės už žalą sąlygos. Jei būtų nustatyta, kad žalos asmuo patyrė dėl bendrų Lietuvos valstybės institucijos ir ES institucijos veiksmų, visų pirma, reikėtų įvertinti, ar Lietuvos valstybės institucija galėjo elgtis visiškai laisvai, ar ją kontroliavo ES institucija, ar buvo žinoma apie neteisėtai priimtą ES teisės aktą. Jeigu būtų nustatyta, kad Lietuvos valstybės institucija, darydama ES teisės pažeidimą, buvo kontroliuojama ES institucijos, negalėjo elgtis visiškai laisvai arba neturėjo informacijos apie tai, kad ES teisės aktas yra priimtas neteisėtai, Lietuvos valstybės atsakomybė už žalą neturėtų kilti. Nustačius, kad Lietuvos valstybė taip pat yra atsakinga dėl tokio ES teisės pažeidimo, reikėtų labai nuodugniai įvertinti, dėl kokių Lietuvos valstybės institucijos veiksmų asmuo patyrė žalos, ir tik tada išspręsti žalos iš Lietuvos valstybės atlyginimo klausimą.

3. Nagrinėjant valstybės atsakomybės už žalą bylas, reikėtų atsižvelgti į tai, kad ES teisės pažeidimas – tai sudėtinė sąvoka, kurią sudaro du elementai: valstybės veiksmai pagal ES teisę ir pareigos, kylančios iš ES teisės, pažeidimas. Aiškinant pirmąjį elementą, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad valstybės veiksmais pagal ES teisę laikomi tik valstybės institucijos veiksmai. Sąvoka „valstybės institucija“, kuri vartojama Teismo praktikoje, turėtų būti suprantama plačiai ir apimti tiek valdžios institucijas, kaip jos suprantamos pagal Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.271 straipsnį, tiek galutinės instancijos teismus. Jei kiltų neaiškumų sprendžiant, ar konkretus subjektas laikytinas Lietuvos valstybės institucija, jį reikėtų apibrėžti pagal funkcinį ir kontrolės kriterijus. Taip pat reikėtų užtikrinti, kad asmuo galėtų pasinaudoti teise į žalos atlyginimą nepriklausomai nuo to, kokia Lietuvos valstybės pareiga, kylanti iš ES teisės, buvo pažeista. Nustačius, kad tenkinami abu ES teisės pažeidimo elementai, bus galima taikyti valstybės atsakomybės už žalą sąlygas.

4. Sprendžiant bylas dėl žalos iš Lietuvos valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, reikėtų vadovautis Teismo praktikoje nustatytomis atsakomybės sąlygomis: pirma, pažeista ES teisės norma siekiama suteikti teises asmeniui; antra, pažeidimas yra pakankamai akivaizdus; trečia, tarp ES teisės pažeidimo ir žalos yra tiesioginis priežastinis ryšys; ketvirta, žala, atsiradusi dėl tokio ES teisės pažeidimo. Norint nustatyti, ar pažeista ES teisės norma buvo siekiama suteikti teises asmeniui, būtina aiškinti šios ES teisės normos turinį. Siekiant nustatyti, ar pažeidimas yra pakankamai akivaizdus, reikėtų laikytis pozicijos, kad tuo atveju, jei Lietuvos valstybės institucija (išskyrus galutinės instancijos teismą), darydama pažeidimą, naudojosi ribota veiksmų laisve arba nesinaudojo jokia veiksmų laisve, pažeidimas bus laikomas pakankamai akivaizdžiu *per se*. Jei Lietuvos valstybės institucija (išskyrus galutinės instancijos teismą), darydama pažeidimą, naudojosi plačia veiksmų laisve, reikėtų atsižvelgti į kitus pakankamai akivaizdaus pažeidimo nustatymo kriterijus. ES teisę pažeidus galutinės instancijos teismui, minėtas veiksmų laisvės kriterijus netaikytinas. Šiuo atveju esminiais kriterijais turėtų būti laikomi tokie kriterijai kaip teisės klaidos pateisinamumas ar nepateisinamumas, pažeistos ES teisės normos aiškumas ir tikslumas, taip pat būtų galima atsižvelgti į tai, ar galutinės instancijos teismas nesilaikė pareigos, įtvirtintos Sutarties 267 straipsnio 3 dalyje. Visi pažeidimo pakankamo akivaizdumo nustatymo kriterijai, išskyrus veiksmų laisvę, kuria naudojosi Lietuvos valstybės institucija, turėtų būti taikomi alternatyviai, galima būtų atsižvelgti ir į kitus kriterijus nei tuos, kuriuos suformulavo Teismas, pavyzdžiui, nesilaikoma Teismo sprendimo, priimto pagal Sutarties 260 straipsnį, neatsižvelgiama į tai, kaip konkrečią ES teisės normą taiko kitų valstybių narių valstybės institucijos, kokia yra ES institucijų pozicija tuo klausimu ir pan. Kadangi trečiąją atsakomybės sąlygą Teismas savo praktikoje aiškina itin retai, siekiant nustatyti, ar tarp ES teisės pažeidimo ir atsiradusios žalos yra tiesioginis priežastinis ryšys, reikėtų vadovautis Lietuvos teisės aktų normomis, kurios turėtų atitikti efektyvumo ir veiksmingumo principus. Siekiant nustatyti, ar tenkinama ketvirtoji atsakomybės sąlyga – dėl ES teisės pažeidimo yra atsiradusi žala – jos turinį reikėtų aiškinti atsižvelgiant į Teismo praktikoje pateiktus išaiškinimus, remiantis Lietuvos teisės aktų normomis, kurios turėtų neprieštarauti efektyvumo ir veiksmingumo principams. Visos minėtos atsakomybės sąlygos, ypatingai antroji, turėtų būti taikomos lanksčiai.

5. Nagrinėjant bylas dėl žalos iš Lietuvos valstybės, pažeidusios ES teisę, atlyginimo, reikėtų taikyti Lietuvos Respublikos civilinio kodekso normas, reglamentuojančias atlygintinos žalos rūšį, dydį, senaties terminus, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso, Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo normas, kurios reglamentuoja įrodinėjimo taisykles. Šios teisės normos turėtų atitikti efektyvumo ir veiksmingumo principus. Kreipiantis į

teismą dėl žalos atlyginimo iš Lietuvos valstybės, pažeidusios ES teisę, būtų tikslinga taikyti Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.125 straipsnio 8 dalyje įtvirtintą trejų metų senaties terminą. Tinkamu atsakovu šiose bylose būtų laikoma Lietuvos valstybė, kuri būtų atstovaujama tos valstybės institucijos, dėl kurios veiksmų asmuo patyrė žalos.

6. ES teisę pažeidus Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui, tokias bylas reikėtų pavesti bendrosios kompetencijos – apygardos – teismų kompetencijai. Apygardos teismai šias bylas nagrinėtų kaip pirmosios instancijos teismai vadovaudamiesi Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso normomis. Jeigu ES teisę pažeistų bendrosios kompetencijos galutinės instancijos teismai arba kitos valstybės institucijos, šias bylas pirmąja instancija galėtų nagrinėti apygardų administraciniai teismai pagal Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo normas. Tiek apygardos, tiek apygardos administracinių teismų sprendimai galėtų būti skundžiami įprasta tvarka.

Atsižvelgiant į pateiktas išvadas, siūlomi šie pagrindiniai galiojančių teisės aktų pakeitimai:

1. Siekiant įgyvendinti Teismo praktikoje nustatytą pareigą paskirti teismus, galinčius nagrinėti bylas dėl žalos atlyginimo valstybei pažeidus ES teisę, tikslinga papildyti Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 15 ir 18 straipsnius:

1.1. Papildyti 15 straipsnio 1 dalį 14 ir 15 punktais ir juos išdėstyti taip:

„14) žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų, kaip jos suprantamos Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.271 straipsnio prasme, veiksmų, kuriais pažeidžiama Europos Sąjungos teisė, atlyginimo;

15) žalos, atsiradusios dėl bendrosios kompetencijos galutinės instancijos teismų sprendimų, kuriais pažeidžiama Europos Sąjungos teisė, atlyginimo.“

1.2. Papildyti 18 straipsnio 2 dalį 10 ir 11 punktais ir juos išdėstyti taip:

„10) dėl žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų, kaip jos suprantamos Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.271 straipsnio prasme, veiksmų, kuriais pažeidžiama Europos Sąjungos teisė, atlyginimo;

11) dėl žalos, atsiradusios dėl bendrosios kompetencijos galutinės instancijos teismų sprendimų, kuriais pažeidžiama Europos Sąjungos teisė, atlyginimo.“

2. Siekiant įgyvendinti Teismo praktikoje nustatytą pareigą paskirti teismus, galinčius nagrinėti bylas dėl žalos atlyginimo valstybei pažeidus ES teisę, tikslinga papildyti Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 27 straipsnį nauju 9 punktu (buvusį 9 punktą laikant atitinkamai 10 punktu) ir jį išdėstyti taip:

„9) dėl žalos, atsiradusios dėl Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo sprendimų, kuriais pažeidžiama Europos Sąjungos teisė, atlyginimo“.

MEMBER STATES LIABILITY IN DAMAGES FOR THE BREACH OF EUROPEAN UNION LAW

Summary

Problems and relevance of the study

Every EU member state, by accepting the obligations under the Treaty on the functioning of the European Union (hereinafter referred to as the Treaty)[694], must comply not only with the provisions of primary law of the EU, but secondary EU law as well. It is a common situation when a member state breaches EU law – does not comply with the provisions of the Treaty, regulation, does not implement a directive, implements it incorrectly or belatedly, infringes EU law in another way. Therefore, one member state can be found liable not only to the other member states and the EU itself (hereinafter referred to as state liability to the European Union). A member state can be obliged to pay compensation to individual for harm caused for such a breach of EU law as well.

The Treaty does not regulate member state liability in damages for the breach of EU law (hereinafter referred to as state liability in damages). This possibility was introduced by the practice of the Court of Justice of the European Union (hereinafter referred to as the Court). The Court stated that a member state, which has breached EU law and thus caused damage to individual, has an obligation to make good such damage according to the provisions of national law. Having formulated the conditions for state liability in damages (hereinafter referred to as conditions for liability), the Court established common requirements binding on national courts. Despite this, national courts were faced with the problem, how to interpret and apply these conditions for liability. The biggest problem was and still is the second condition for liability – sufficiently serious breach – as it is very difficult for individual to prove it. By applying the conditions for liability in a way they are interpreted by the Court, national courts constitute a legal basis for a state to evade liability and restrict the right of individual to the recovery of damage.

State liability in damages is a complex concept, which comprises not only the interpretation and application of conditions for liability in national courts. For the application of this type of liability it is essential to determine who is entitled to compensation, what elements of the breach of EU law are, how the principles or effectiveness and equivalence have to be

[694] Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal,* C 2008, No. 115–1.

interpreted. This stipulates many other theoretical and practical problems, which must be examined very thoroughly and which were not comprehensively disclosed by the Court.

It has to be stressed that state liability in damages is influenced by state liability to the European Union, direct effect of EU law, responsibility of states for internationally wrongful acts, ES non-contractual liability, which is applied in case EU law is breached and damage dame by institutions of the EU. When analysing the relationship between state liability in damages and state liability to the European Union it can be problematic to establish, how individual claiming damage in the national court, can make use of the decision of the Court, which states that the member state did not comply with its obligations, stemming from the Treaty. One more actual and problematic question – how individual claiming the recovery of damage from the state, can make use of the direct effect of EU law, whether state liability in damages is alternative or supplementary remedy in the national court. Not less problematic is the relationship between state liability in damages and responsibility of states for internationally wrongful acts, which was stressed by the Court and, but which is still not clear.

Actual are other questions, which can raise difficulties in practice – cases when not only state liability in damages but responsibility of states for internationally wrongful acts can arise, situations, when individual suffer damage because of the common actions of the public authorities of the state and institutions of the EU.

The practice of national courts of other chosen continental and common law tradition member states, such as France, United Kingdom, Germany and Austria, confirms that application of state liability in damages can raise a lot of practical problems to individual who wants to obtain compensation. Considering that, the topic analysed in this study is of great relevance for Lithuanian courts, which have just started to form the practice in cases of state liability in damages for the breach of EU law. Therefore, it is essential to establish, which Lithuanian courts should be competent to hear such cases, how the conditions for liability must be applied in Lithuanian courts, how Lithuanian courts should assess that national legal norms are in conformity with the principles of effectiveness and equivalence.

Considering what was mentioned above, the conclusion can be drawn that this study solves many problems, which are undoubtedly actual.

Subject matter of the study

The subject matter of this study – state liability in damages.

It should be noted that state liability to the European Union, direct effect of EU law, state responsibility for internationally wrongful acts and EC non-contractual liability are being

examined in this study in so far as is essential to disclose their relationship with state liability in damages. State responsibility under the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as specific type of state liability, is not examined in this study.

Taking into consideration the place of national constitutional courts in the system of public authorities of the state and the particularity of the functions performed by these courts, this research does not intend to analyse, whether state liability in damages is also applicable in case EU law is infringed by a constitutional court.

This study does not seek to perform the comprehensive analysis of state liability in damages in national courts of all EU member states. Therefore, only practice of national courts of the chosen continental and common law tradition member states, such as France, United Kingdom, Germany and Austria, are examined. National legal norms of the abovementioned member states, related to the research examined in this study are being analysed in so far as is important for integrated and comprehensive research of the subject matter of this study.

State liability in damages according to articles 6.271 and 6.272 of the Civil Code of the Republic of Lithuania[695], are being examined in so far as is important for integrated and comprehensive research of the subject matter of this study.

It must be stressed that the Treaty of Lisbon, which came into force since 1st of December 2009, changed the Treaty of European Union and the Treaty establishing European Community[696]. Particular changes made by the Treaty of Lisbon are relevant to this study. Having abolished the system of three pillars, the former third pillar (Police and Judicial Cooperation in Criminal Matters) was transferred to the sphere of the Treaty. Therefore, the spheres related to this field of EU law are being regulated under the same provisions, which previously were and currently after the Treaty of Lisbon came into force are applied to all fields of EU law of the former first pillar. As a result, state liability in damages can be applied under the same conditions in all spheres of EU law of the former third pillar. There is no isolated second pillar (Common Foreign and Security Policy) after the Treaty of Lisbon came into force. Still, the specific of this pillar has remained, this field of EU policy is regulated under the provisions of the amended EU Treaty: the legislative powers of EU institutions are different, no legislative legal acts are being enacted. Consequently, the provisions of the EU Treaty, particularly related to Common Foreign and Security Policy, are not analysed in this study.

[695] Civil Code of the Republic of Lithuania. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262; Nr. 77; Nr. 80; Nr. 82.
[696] Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. *Official Journal,* C 2007, No. 306–1.

The purpose of the study

The purpose of this study is to analyse state liability in damages comprehensively and thoroughly, disclose crucial theoretical and practical problems and determine, whether the right of individual to claim compensation from the state, which has infringed EU law, is not restricted.

The goals of the study:

1) To define the meaning of the term „individual“, which is entitled to compensation from the state, submit the conception of state liability in EU law, analyse the relationship between state liability in damages and state liability to the European Union and direct effect of EU law.

2) To disclose the relationship between state liability in damages and state responsibility for internationally wrongful acts and EU non-contractual liability.

3) To examine the breach of EU law integrated in order to distinguish the elements of such a breach, which could be helpful to determine the content of the breach of EU law and establish, what public authorities can cause harm to individual and what commitment of the state, stemming from EU law, can be breached.

4) To examine the content of conditions for liability, which were established by the Court in order to find out, whether these conditions for liability do not restrict the right of individual to receive compensation.

5) To examine, how state liability in damages should be applied in national courts, ascertain, whether the principles of effectiveness and equivalence safeguard that individual would be able to make use of his right to get the recovery of damage.

6) To disclose the application of state liability in damages in national courts of France, United Kingdom, Germany and Austria, identify most important problems, which individual can be faced with when claiming the recovery of damage from the state.

7) To analyse the application of state liability in damages in Lithuania, establish, which national courts should be competent to hear such cases, submit proposals for the legislator, what valid legal acts should be amended in such a case, submit proposals for Lithuanian courts, how the conditions for liability should be applied in practice in order not to restrict the right of individual to obtain compensation, distinguish main national substantive and procedural rules, which should be applied when hearing such cases of the recovery of damage.

Academic novelty and practical significance of the study

The subject matter of this study is relevant in both, scientific and practical approaches.

It should be stressed that foreign legal authors pay sufficient attention to the issues of state liability in damages. However, they analyse only particular aspects of this topic, do not relate them and analyse state liability in damages integrated. This allows making a conclusion that theoretical and practical problems of state liability in damages are not sufficiently identified in the foreign legal literature. Therefore, the research of this sphere is important.

Lithuanian legal authors examine state liability in damages very narrowly, this analysis is related only to the topic of state liability in damages for the acts of the courts of last instance. Thus the problems of interpretation and application of state liability in damages are not identified, the methods of their resolution are also not clear. From the point of view of Lithuanian legal science, this study for the very first time thoroughly and comprehensively analyses state liability in damages, submits particular suggestions, how Lithuanian courts should deal with the cases of state liability in damages, what Lithuanian legal acts should be amended for this purpose.

This study for the very first time comprehensively and systematically examines these issues of state liability in damages: defines, who is entitled to compensation from the state, what the concept of state liability under EU law is, what the relationship between state liability in damages and state liability to the European Union, direct effect of EU law, EU non-contractual liability and state responsibility for internationally wrongful acts is, integrated analyses the breach of EU law, distinguishes the elements of such a breach, analyses the content of conditions for liability, explores, how state liability in damages should be applied in national courts, what the content of the principles of effectiveness and equivalence is, how state liability in damages is applied in France, United Kingdom, Germany, Austria and in the national courts of Lithuania, establishes, what Lithuanian courts should be competent to hear such cases, submits proposals for legislator, what valid legal acts should be amended in such a case, submits proposals for Lithuanian courts considering the application of conditions for liability, distinguishes main national substantive and procedural legal norms, which must comply with the principles of effectiveness and equivalence and which should be applied when hearing these cases of the recovery of damage.

The study can also be useful for law developers, those who are responsible to implement it, for scientists, who intend to explore particular theoretical and practical aspects of state liability in damages.

Statements to be defended:

1. Both decision of the Court, stating that member state has infringed its obligations, stemming from the Treaty, and direct effect of EU legal norm could be helpful for individual to make use of his right to compensation in the national court.

2. The decision of international court, stating that a state has infringed its obligation, stemming from international treaty, which was concluded by the European Union and which therefore is integral part of EU law, could be helpful for individual to make use of his right to compensation in the national court. In case EU law is breached by common actions of the public authority of a member state and the institutions of the EU, EU non-contractual liability should be considered as supplementary remedy, which could be used by individual in case the national court has already solved the question of the recovery of damage from the member state.

3. The breach of EU law is a complex category, which consists of two elements: actions of public authority could be considered as actions of the state under EU law and the breach of obligation, stemming from EU law. Having proved these elements of the breach, the conditions for state liability in damages can be applied.

4. Requirement to prove sufficiently serious breach of EU law restricts the right of individual to obtain compensation.

5. National courts, dealing with the cases of state liability in damages, are not absolutely independent. They have to take into consideration the principles of effectiveness and equivalence, the application of which is sufficient and safeguard that individual would be able to make use of his right to obtain compensation.

6. In order to safeguard the right of individual to make use of his right to get compensation, national courts competent to hear cases of liability of the state of Lithuania in damages for the breach of EU law, should be appointed. It is also essential to safeguard that Lithuanian courts should apply the conditions for liability established by the Court (considering that damage suffered is the condition for liability as well) less stringent, take into consideration the principles of effectiveness and equivalence.

The sources of the study and their research

The sources of the study can be distinguished into these groups: the practice of the Court, the practice of Lithuanian and other selected member states courts, the practice of international courts, EU, international and national legal norms, legal doctrine.

The main source of this study is the practice of the Court, which is invoked in all parts of the study. The practice of the Court was the most important source of the research when

examining the concept of state liability under EU law, the relationship between state liability in damages with state liability to the European Union, direct effect of EU law, EU non-contractual liability and state responsibility for internationally wrongful acts, the elements of the breach of EU law, the conditions for liability, the principles of effectiveness and equivalence. Foreign legal doctrine, which examines particular aspects of state liability in damages, is also important source of this study. Other legal sources are taken into reference in the other parts of this study: analysing the relationship between state liability and state responsibility for internationally wrongful acts – Draft Articles of State Responsibility – prepared by the United Nations International Law Commission[697], practice of international courts, analysing state liability in damages in other selected member states and Lithuania – national legal norms and the practice of national courts, foreign and Lithuanian legal doctrine.

It should be stressed that state liability in damages is analysed very narrowly in Lithuanian legal doctrine. Consequently, there is a lack of scientific studies concerning this topic. Some aspects of state liability in damages are being distinguished in the doctoral dissertation of S. Selelionytė-Drukteinienė „Trends in the Development of the State Liability in Tort“, scientific articles of V. Mizaras, V. Valančius, R. Valutytė, M. Šeškauskis. The topic of state responsibility for internationally wrongful acts is examined in books „International Law“ (V. Vadapalas), „Problems of responsibility in international law“ (P. Kūris), however, the relationship between state liability in damages and state responsibility for internationally wrongful acts are not examined.

Foreign legal doctrine pays a lot of attention to various aspects of state liability in damages. Nevertheless, there is no comprehensive and integrated scientific research on this topic by limiting the analysis to scientific articles. Therefore, the bigger part of the analysis in this sphere is executed fragmentary. Legal doctrine does not analyse, who is entitled to compensation, what the concept of state liability under EU law is. Analysing state liability to the European Union, legal authors (for instance, J. Ibanez, K. Lenaerts, D. Arts, I. Maselis, A. Wenneras, T. C. Hartley) pay attention only to the application of this type of liability and not the relationship between state liability in damages and state liability to the European Union. Although direct effect of EU law is broadly examined, only some others (as S. Prechal) states, what the relationship between direct effect of EU law and state liability in damages is.

[697] Draft articles on responsibility of states for internationally wrongful acts, with commentaries. [interactive]. [viewed 2009-03-25]. http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.

The topic of state responsibility for internationally wrongful acts is examined by many foreign legal scientists. This study is based on the legal works of D. J. Harris, A. Gattini, M. Dixon, J. Crawford, I. Brownlie, K. Zemanek, M. Bedjaoui, R. Wolfrum, S. Thompsen, B. Simma. Still it has to be mentioned that all these authors analyse only state responsibility for internationally wrongful acts and not the relationship between this type of liability and state liability in damages for. Some aspects of the relationship between state liability in damages and state responsibility for internationally wrongful acts are mentioned by G. Conway, P. Gasparon. However, even their research is not comprehensive, a thorough analysis is missing. Many legal authors (for instance C. B. Moniz, Ch. Hilson, K. and V. van Themaat, T. Tridimas, P. Craig and G. de Burca), who examine EU non-contractual liability, do not mention the relationship between EU non-contractual liability and state liability in damages or only distinguish the main similarities and differences between these two sort of liability.

The topic of state liability in damages in case EU law is breached by the courts of last instance raises much attention of foreign legal authors such as Ch. Timmermans, C. D. Classen, G. Anagnostaras, J. Pfander, M. Breuer, P. Wattel, B. Beutler, J. Komarek, M. Ruffert. Notwithstanding this, legal doctrine does not solve the peculiarities of state liability in damages in case EU law is breached by other public authorities. It must be mentioned that the analysis of commitments stemming from EU law, is very narrow and limited only to non-implementation of directives, incorrect or belated implementation of directives.

The conditions for liability attract much attention of legal authors (for instance, P. Oliver, Ch. Hilson, F. Smith, L. Woods, T. Tridimas, W. van Gerven, A. Barav, G. Betlem, R. Rebhahn, H. Toner, G. Anagnostaras), but this research is more or less restricted to the analysis of particular conditions for liability and do not examine them integrated in the context of other conditions for liability.

It should be emphasized that legal authors (for example, C. Kilpatrick, M. Dougan, A. Ward, F. Becker, A. Accetto) usually examine, how the rights of individual should be protected in national courts, but do not analyse how individual can make use of his right to get compensation in case the state breaches EU law. The research of the content of the principles of effectiveness and equivalence is missing as well. The application of state liability in damages in particular member states is analysed episodically and is to the bigger part limited to research of the topic how state liability for the breach of national law is applied.

Approval of the research results

The basic results of the study have been published in the scientific journals *Jurisprudence* and *Social Sciences Studies:* „Member states liability in damages caused to private parties for breaches of the law of the European Community: the origin, the conception and the conditions“ (*Jurisprudence*), „Peculiarities of the application of non-contractual liability of the European Community and the relationship with member states liability in damages caused to private parties“ (*Jurisprudence*) and „The reparation of damages caused to a private party by breaches of European Community law for which a member state can be held responsible“ (*Social Sciences Studies*). The study has been discussed at the department of European Union law of the Law Faculty of Mykolas Romeris University.

The author of this study exchanged and broadened her knowledge in this field of scientific research in the traineeship at the University of Kiel (Germany) on March 5th–March 31st, 2007. The results of the research were discussed in the scientific conference „The impact of the European Union on democratic consolidation in Eastern Europe“ in Freiburg (Germany) on August 25th–29th, 2008, where the author of this study presented the paper „The conditions of member states liability in damages caused to private parties for breaches of the law of the European Community“. The author has also exchanged her knowledge concerning this research during Erasmus studies at the University of Vienna (Austria) on March 2nd–May 31st, 2009. After the completion of these studies the scientific paper „The principle of member state‘s liability for the breach of Community law – legal basis, requirements and recent developments in the ECJ case law“ was prepared and presented.

Structure of the study

This study consists of the introduction, six parts, conclusions and suggestions, the list of literature and the list of scientific publications of the author.

The first part of this study deals with essential issues of state liability in damages, which are important for particular topics, analysed in the other parts of the study. Firstly, it is determined, who has a right to obtain compensation from the state. After that the concept of state liability in EU law is analysed by stating that state liability in EU law comprises state liability in damages and state liability to EU. Therefore, the relationship between state liability in damages and state liability to EU is examined by stressing that this relationship is important for the application of conditions for state liability in damages. Further on the origin of state liability in damages is disclosed, the most important reasons for the formulation of state liability in damages in the practice of the Court are being determined. Lastly, the relationship between state liability

in damages and direct effect of EU law is discussed: how conditions for liability must be applied in case the norm of EU law is directly effective, whether state liability in damages is the alternative remedy.

The second part of the study is designated for the analysis of the relationship between state liability in damages and other types of liability – state responsibility for internationally wrongful acts and EU non-contractual liability. It is indicated that elements of the breach of international obligation of the state, as they are understood for the purpose of application of state responsibility for internationally wrongful acts, can be helpful to establish and define the elements of the breach of EU law. The analysis goes on further by examining in what particular cases both state liability in damages and state responsibility for internationally wrongful acts can arise, how conditions for state liability in damages can be proved in this situation. The impact of the practice of the Court in EU non-contractual liability cases to conditions for state liability is also revealed. The analysis also provides the disclosure of situations, when individual can suffer damage because of the breach of EU law executed by common actions both of the state and EU itself, distinguishes most important problems, which can be faced with in on such an occasion.

The third part of this study deals with the elements of the breach of EU law. It is distinguished that the breach of EU law is a complex category, which consists of two elements: firstly, actions of the state and, secondly, the infringement of the obligation, stemming from EU law. Taking into consideration this, both elements of the breach of EU law are being examined. The concept of public authority is submitted, the criteria, which help to describe the public authority, are distinguished. The topic of state liability in damages for actions of the legislative and the executive is analysed. The peculiarities of state liability in damages for actions of the judiciary are provided. It is discussed what other public authorities, for whose actions a state can be found liable, can make damage to individual. Lastly, the research goes on with the analysis of the concept of obligation, stemming from EU law, by stressing that state liability in damages can be applied independent of what obligation, stemming from EU law, was breached by the state.

In **the fourth part** of the study the content of conditions for state liability in damages is analysed by examining, how these conditions for liability elaborated in the Court's jurisprudence, whether the Court has a duty to safeguard the proper interpretation of these conditions for liability. Further on the content of all conditions for liability is being examined seeking to find out, whether these conditions for liability do not restrict the right of individual to receive compensation from the state. Lastly, it is discussed, whether the conditions for liability, formulated by the Court, can be considered as minimal requirements for the recovery of damages in national courts.

The research represented in **the fifth part** of the study is intended to disclose the application of state liability in damages in national courts. The role of national courts dealing with state liability cases is analysed, the content of the principles of effectiveness and equivalence, which must be applied by national courts when dealing with the cases of state liability in damages, is disclosed. The analysis presented in this part also intends to distinguish, what national legal norms must be applied by national courts competent to solve the issues of state liability in damages. Lastly, it is discussed, whether application of the principles of effectiveness and equivalence safeguards that the damage suffered by individual should be recovered.

The sixth part of the study deals with application of state liability in damages in selected EU member states – France, United Kingdom, Germany and Austria, reveals, what main problems individual seeking compensation from the state can face. The research also shows, how state liability in damages must be applied in Lithuanian courts, what national courts should be competent to hear such cases. It is also being examined how conditions for liability, formulated by the Court, must be applied in Lithuanian courts, what the relationship between conditions for liability established by the Court and the conditions for liability according to articles 6.271 and 6.272 of the Civil Code is, what national legal norms, which can not contradict the principles of effectiveness and equivalence, should be applied Lithuanian courts when solving the issue of state liability for the breach of EU law.

Methodology of the study

The main methods used in this study are: logical-analytical, systemical analysis, teleological, comparative, historical, analysis of the cases, linguistic, collection and analysis of data.

Logical-analytical method. This method is important for submission of the concept of state liability in damages, analysing the concept of state liability under EU law, examining the influence, which state liability to the European Union and direct effect of EU law have upon state liability in damages, distinguishing cases when both state liability in damages and state responsibility for internationally wrongful acts is possible, analysing, when individual can suffer damage from common actions of public authorities of the state and institutions of the EU. This method is also important for the analysis of the elements of the breach of EU law, the content of conditions for liability, the principles of effectiveness and equivalence. Logical-analytical method helped to examine the practice of the Court, international courts, national courts of selected member states and Lithuanian courts, EU, international and national legal acts, legal

doctrine. The practice of the abovementioned courts, norms of legal acts and opinions expressed in legal doctrine are assessed critically (agreeing or not agreeing with them), by proposing one approach or another for the resolution of particular issue. In the very general meaning, this method helped to compose the structure of this study, submit conclusions and suggestions.

Method of systemical analysis helped to formulate the subject matter of this study, unify separate parts of the study to integral structure. This method is used to analyse problems, which cannot be examined separately and stressing that the interrelationships of these problems must be exercised: state liability in damages is investigated as integral concept, which comprises not only application of state liability in damages is national courts, but interpretation of the content of elements of the breach of EU law, conditions for liability, principles of effectiveness and equivalence. The relationship between state liability in damages with state liability to the European Union, direct effect of EU law, state responsibility for internationally wrongful acts and EU non-contractual liability is examined with the help of this method as well.

Teleological method is used for disclosure of the aim the Court had for the formulation of conditions for liability, what the real content of these conditions for liability is, how these conditions for liability should be applied in national courts, how elements of the breach of international obligations of the state could be useful for the analysis of the elements of the breach of EU law, how the practice of the Court in EU non-contractual liability cases influences the interpretation and application of state liability in damages. This method also helped to analyse decisions of the Court, international courts, selected member states courts and Lithuanian courts, EU, international and national legal norms, disclose their real meaning.

Comparative method is applied for the analysis of the relationship between state liability in damages and state liability to the European Union, direct effect of EU law, state responsibility for internationally wrongful acts and EU non-contractual liability. This method was also useful for the examination of the practice of selected member states courts and Lithuanian courts.

Historical method is applied for the analysis of the development of state liability in damages, the change of conditions for liability in the practice of the Court. This method helped to reveal reasons, which determined the formulation of conditions for liability as well.

Method of analysis of cases was applied in this study for examination of the practice of the Court, international courts, French, United Kingdom, German, Austrian and Lithuanian courts.

Linguistic method is important for the interpretation of the sources used in this study (practice of courts, legal doctrine and legal norms) according to the rules of grammar, syntax (the composition of cases), punctuation and other language rules.

The method of collection and analysis of data helped to collect the relevant literature with the help of library funds in Lithuania and foreign countries, internet data bases and summarise it.

CONCLUSSIONS AND SUGGESTIONS

Having summarised the results of the study, these conclusions can be drawn:

1. The research showed that after the Court declared that the state had infringed its obligations stemming from the Treaty, the second condition for state liability in damages should be met without any other measures of substantiation – the breach would be considered as sufficiently serious *per se*. State liability in damages should be considered as supplementary legal remedy in the national court. Having stated that direct effect of EU law is not an effective remedy, individual should be able to claim the recovery of damage from the state. In such a case, individual should be dispensed from obligation to prove the first condition for state liability in damages – that the EU legal norm breached was intended to confer rights on individual.

2. The research showed that in case the international court declares that a member state has infringed its obligations, stemming from international treaty, which was concluded by the European Union and which therefore is an integral part of EU law, individual, claiming compensation from the state, should not have a duty to prove the second condition for liability – that the breach was sufficiently serious. In case individual suffers damage from the common actions of the public authority of the state and institution of the EU, EU non-contractual liability should be considered as supplementary remedy, which could only be used after the national court has already resolved the question of the recovery of damage from the state. Individual could not claim the same sum of damage from the EU and the state – individual could not get unjust enrichment. In case public authority of the state, when committing the breach, was under control of the institution of the EU and therefore had no discretion (or had only limited discretion) or did not know that EU legal act was enacted unlawfully, state liability in damages should not arise – only EU non-contractual should be applicable.

3. The research has showed that the elements of the breach of international obligation of the state, as they are understood for the purpose of application of state responsibility for internationally wrongful acts, can be helpful for stating and defining the elements of the breach of EU law – to prove that actions of the public authority can be attributable to the state under EU law and that the obligation of the state, stemming from EU law, was breached. Individual is entitled to compensation irrespective of what public authority (with particular exception of acts of the judiciary) breached the obligation of the state, stemming from EU law, and what obligation of the state was breached. The abovementioned elements of the breach of EU law should be applied as cumulative. Having proved that both these elements are satisfied, the conditions for state liability in damages can be applied.

4. The research has showed that the first condition for state liability in damages (legal norm of EU law breached was intended to confer rights on individual) and the third condition for state liability in damages (direct causal link between the breach and the damage suffered) do not restrict the right of individual to claim compensation from the state. Requirement to prove the sufficiently serious breach (the second condition for state liability in damages) restricts the right of individual to claim compensation. Damage should be considered as mandatory condition for state liability in damages as well, supposed that this condition for liability does not restrict the right of individual to claim compensation.

5. The principles of effectiveness and equivalence oblige national courts to apply national legal norms in such a way these legal norms do not make it difficult or virtually impossible to obtain reparation from the state. National legal norms should be equally applied in both situations – irrespectively of whether the state has breached EU or national law. When dealing with cases of the recovery of damages from the state, which has infringed EU law, national courts could also apply legal norms, which are more favourable for individual claiming compensation, than these, which are applicable for the recovery of damage for the breaches of national law. The application of the principles of effectiveness and equivalence is sufficient and safeguards that individual would be able to make use of his right to the recovery of damage.

6. The analysis of the practice of national courts of other chosen member states – France, United Kingdom, Germany and Austria – has showed that the principle issue is to safeguard that individual would be able to obtain reparation from the state in case EU law is breached by any public authority (with a particular exception of the judiciary) by applying the second condition for liability – sufficiently serious breach – flexibly. Taking into consideration the fact that Lithuanian courts have just started to form the practice in the cases of state liability in damages for the breach of EU law and seeking to guarantee that individual could properly make use of his

right to receive compensation: firstly, Lithuanian courts competent to deal with these cases should be appointed; secondly, it has to be secured that conditions for liability, established by the Court (considering that damage is a mandatory condition for liability as well) should be applied flexibly; thirdly, national substantive and procedural legal norms should be applied taking into consideration the principles of effectiveness and equivalence.

Taken into consideration the abovementioned conclusions, these suggestions for Lithuanian courts can be proposed:

1. If the Court has previously stated that Lithuania had breached its obligations, stemming from the Treaty, individual should be dispensed from obligation to prove that the breach of EU law was sufficiently serious. If it is established that the legal norm of EU law breached is directly effective, individual would be able to claim compensation from Lithuania in case he has previously made use of direct effect of such a norm. In case the legal norm of EU law breached is directly effective, individual would not have to prove that this legal norm intended to confer him a right. In case the legal norm of EU law breached is not directly effective, individual should be able to make use of his right to claim compensation at once.

2. If the international court previously declared that Lithuania had infringed its obligations, stemming from international treaty, which was concluded by the European Union and which therefore is the integral part of the EU law, individual should be dispensed of obligation to prove that the breach was sufficiently serious. If it is established that individual has suffered damage from the common actions of the public authorities of Lithuania and the institutions of the EU, firstly, it should be assessed, whether public authority of Lithuania could act without any restraint, if it was controlled by institution of the EU, whether it had information that the legal act of the EU was adopted illegaly. In case it is established that public authority of Lithuania could not act freely, was controlled by the institution of the EU or did not have information that the legal act of the EU was adopted illegally, liability of Lithuania in damages should not be applicable. Having found out that Lithuania is also liable in damages, it should be very carefully assessed, what particular actions of the public authority of Lithuania have caused damage to individual and only after that solve the question of the recovery of damages from the state of Lithuania.

3. When dealing with the cases of state liability in damages, account must be taken to the fact that the breach of EU law is a complex category, consisting of two elements: actions of the state under EU law and breach of the state's obligation, stemming from EU law. When

interpreting the first element, it should be taken into consideration that only actions of public authorities could be considered as actions of the state. The concept „public authority“, used in the practice of the Court, should be interpreted broadly and comprise not only public authorities as they are understood according to article 6.271 of the Civil Code of the Republic of Lithuania, but the courts of last instance as well. In case it is not clear, whether a particular subject could be considered as public authority, it should be defined according to functional and regulatory criteria. It should also be safeguarded that individual could receive compensation irrespectively of what obligation of the state of Lithuania, stemming from EU law, was breached. Having stated that both elements of the breach are satisfied, it would be possible to apply the conditions for liability.

4. When dealing with the cases of state liability in damages, the conditions for liability established in the practice of the Court should be applied. Firstly, the legal norm of EU law breached was intended to confer rights on individual. Secondly, the breach is sufficiently serious. Thirdly, there is a direct causal link between the breach and the damage. Fourthly, individual has incurred particular damage. When assessing the first condition for liability, the content of the legal norm of EU should be interpreted. When assessing the second condition for liability, it should be purposeful to uphold the view, that in case public authority of Lithuania (except the court of last instance), which committed the breach of EU law, enjoyed a limited margin of discretion or enjoyed no discretion at all, the breach should be considered as sufficiently serious *per se*. If the public authority of Lithuania (except the court of last instance), which committed the breach of EU law, enjoyed a wide margin of discretion, the other criteria determining sufficiently serious breach should have to be taken into consideration. If EU law is breached by the court of last instance, the abovementioned criterion of the margin of discretion is not applicable. The most important criteria applicable in case EU law is breached by the court of last instance is whether the error of law was excusable or inexcusable, the clarity and precision of the rule breached, it should also be possible to take into consideration, whether the court of last instance did not comply with the duty imposed on it by the part 3 of article 267 of the Treaty. All criteria determining sufficiently serious breach, with the exception of the margin of discretion enjoyed by the public authority of Lithuania, should be applied alternatively; it could also be possible to pay regard to other criteria than those formulated by the Court, for instance, the decision of the Court enacted according to article 260 of the Treaty, is not followed, the application of particular legal norm by public authorities of other member states is not taken into consideration, the position of EU institutions is not taken into account, etc. As the third condition for liability is only rarely interpreted by the Court, direct causal link between the breach and the

damage should be also assessed according to the norms of Lithuanian legal acts, which could not contradict the principles of effectiveness and equivalence. Assessing the fourth condition for liability – damage incurred by individual, the content of this condition for liability should be determined, taking into consideration the clarifications of the Court, according to the norms of Lithuanian legal acts, which could not contradict the principles of effectiveness and equivalence.

5. When dealing with the cases of state liability in damages, legal norms of the Civil Code of the Republic of Lithuania, regulating the amount, sort of damage, limitation periods, legal norms of the Code of the Civil Procedure and the Law on Proceeding of Administrative Cases of the Republic of Lithuania, regulating the rules of evidence should be applied. These legal norms should not contradict the principles of effectiveness and equivalence. The limitation period of three years, established in part 8 of article 1.125 of the Civil Code of the Republic of Lithuania should be applicable to these cases. The state of Lithuania should be considered as proper defendant in such cases, it should be represented by the public authority, which caused damage to individual.

6. If Supreme Administrative Court of Lithuania breaches EU law, such cases should be dealt with by common competence – district – courts. District courts should hear these cases as first instance courts according to the Code of the Civil Procedure of the Republic of Lithuania. If EU law is breached by common competence last instance courts or other public authorities, these cases should be dealt with by administrative district courts according to the Law on Proceeding of Administrative Cases of the Republic of Lithuania. Administrative district courts should hear these cases as first instance courts. Both decisions of district courts and administrative district courts in such cases could be appealed against as ordinarily.

According to the abovementioned conclusions, these main amendments of legal acts are suggested:

1. In order to implement the duty of a state to appoint national courts competent to hear claims of the recovery of damage in case EU law is breached, articles 15 and 18 of the Law on Proceeding of Administrative Cases of the Republic of Lithuania should be supplemented:

1.1. To supplement part 1 of article 15 with subsections 14 and 15, indicating:

„14) for the recovery of damage made in case European Union law is infringed by public authorities as they are understood in article 6.271 of the Civil Code of the Republic of Lithuania;

15) for the recovery of damage made in case European Union law is infringed by the common competence last instance courts.“

1.2. To supplement part 2 of article 18 with subsections 10 and 11, indicating:

„10) for the recovery of damage made in case European Union law is infringed by public authorities as they are understood in article 6.271 of the Civil Code of the Republic of Lithuania;

11) for the recovery of damage made in case European Union law is infringed by the common competence last instance courts.“

2. Seeking to implement the duty imposed by the Court on a state to appoint courts, competent to hear claims of the recovery of damage made in case EU law is infringed, article 27 of the Code of the the Civil Procedure of the Republic of Lithuania should be supplemented with new subsection 9 (former subsection 9 should have to be considered as subsection 10), indicating:

„9) for the recovery of damage made in case European Union law is infringed by the Lithuanian supreme administrative court.“

LITERATŪROS SĄRAŠAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISĖS AKTAI

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios.* 1992, Nr. 33-1014.

2. Lietuvos Respublikos Konstitucijos papildymo Konstituciniu aktu „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 150 straipsnio papildymo“ įstatymas. *Valstybės žinios.* 2004, Nr. 111-4123.

3. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios.* 1994, Nr. 46-851; 2002, Nr. 17-649.

4. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas. *Valstybės žinios.* 1999, Nr. 60-1945.

5. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262; Nr. 77; Nr. 80; Nr. 82.

6. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262; Nr. 77; Nr. 80, Nr. 82.

7. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 85-2566.

8. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. liepos 26 d. nutarimas Nr. 932 „Dėl atstovavimo valstybei bylose dėl žalos atlyginimo“. *Valstybės žinios.* 2001, Nr. 66-2415.

EUROPOS SĄJUNGOS TEISĖS AKTAI

1. Konsoliduota Europos Bendrijos steigimo sutartis. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 2-2.

2. Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos Bendrijos steigimo sutartį, pasirašyta Lisabonoje 2007 m. gruodžio 13 d. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys* C 2007, Nr. 306-1.

3. Konsoliduota Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*, C 2008, Nr. 115-1.

4. Konsoliduota Europos Sąjungos sutartis. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*, C 2008, Nr. 115–1.

TARPTAUTINĖS TEISĖS AKTAI

1. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios.* 1995, Nr. 40-987.

SPECIALIOJI LITERATŪRA

KNYGOS

1. Kūris, P. *Atsakomybės tarptautinėje teisėje problemos.* Vilnius: Vilniaus universitetas, 1970.

2. van Gerven, W. The Legal Protection of Private Parties in the Law of the European Economic Community. Amsterdam: North-Holland Publishing, 1976.

3. Klecatsky, H. R. Das Staatshaftungsrecht in Österreich. In *Entwicklungen im Staatshaftungsrecht.* Schriften der Universität Pasau: Passiva Universitätsverlag, 1982.

4. Hartley, T. C. *The Foundations of European Community Law. An Introduction to the Constitutional and Administrative Law of the European Community*. Third edition. Oxford: Clarendon Press, 1994.

5. Brealey, M., Hoskins, M. *Remedies in EC Law. Law and Practice in the English Courts*. London: Longman, 1994.

6. Betlem, G. Being „Directly and Individually Concerned", The Schutznorm Doctrine and *Francovich* Liability. In *Public Interest Litigation before European Courts*. Baden-Baden: NOMOS Verlag, 1996.

7. Harris, D. J. *Cases and Materials on International Law*. Fifth edition. London: Sweet and Maxwell, 1998.

8. Lenaerts, K., von Nuffel, P. *Constitutional Law of the European Union*. London: Sweet and Maxwell, 1999.

9. Borchardt, K.-D. *Kommentar zu dem Vertrag über die Europäische Union und zu dem Vertrag zur Gründung der Europäischen Gemeinschaft*. Köln: Bundesanzeiger Verlag, 1999.

10. Hartley, T. C. *Constitutional Problems of the European Union*. Oxford: Hart Publishing, 1999.

11. van Gerven, W. European Standards for Civil Liability of the State. In *Compliance and Enforcement of European Community Law*. Hague: Kluwer Law International. 1999.

12. Dixon, M. *Textbook on International Law*. Fourth edition. Oxford: Oxford University Press, 2000.

13. Kilpatrick, C., Novitz, T., Skidmore, P. *The Future of Remedies in Europe*. Oxford: Hart Publishing. 2000.

14. van Gerven, W., Lever, J., Larouche, P. *Tort law*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2000.

15. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia. 2001.

15. Ott, A. Thirty Years of Case-law by the European Court of Justice on International Law: A Pragmatic Approach Towards Its Integration. Hague: T. M. C. Asser Press, 2001.

16. Schermers, H. G., Waelbroeck, D. F. *Judicial Protection in the European Union*. Sixth Edition. Hague: Kluwer Law International, 2001.

17. *Lietuvos konstitucinė teisė.* Autorių kolektyvas.Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.

18. Crawford, J. *The International Law Commission's Articles on State Responsibility. Introduction, Text and Commentaries*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

19. Wakefield, J. *Judicial Protection through the Use of Article 288 (2) EC*. Hague: Kluwer Law International, 2002.

20. Kent, P. *Law of the European Union*. Third edition. London: Sweet and Maxwell. 2001.

21. Crawford, J. *The International Law Commission's Articles on State Responsibility. Introduction, Text and Commentaries*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

22. Nekrošius, V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002.

23. Brownlie, I. Principles of Public International Law. Sixth edition. Oxford: Oxford University Press, 2003.

24. *Mikelėnas, V. et. al. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė.* Vilnius: Justitia. 2003.

25. Dossi, H. Die Gemeinschaftsrechtliche Staatshaftung am Beispiel Österreichs. In *Bundesministerium für Justiz, Haftung für Staatliches Handeln,* Wien: Neuer Wissenschaftlicher Verlag, 2003.

26. Dossi, H. Die Gemeinschaftsrechtliche Staatshaftung am Beispiel Österreichs. In *Österreichische Juristenkommission, Staatshaftung*. Wien: Neuer Wissenschaftlicher Verlag, 2004.

27. Hartley, T. C. *European Union in a Global Context. Text, Cases and Materials*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

28. Ambrasienė, D., *et. al. Civilinė teisė*. *Prievolių teisė.* Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2004.

29. Dougan, M. *National Remedies Before the Court of Justice*. Oxford: Hart Publishing, 2004.

30. Eeckhout, P. External Relations of the European Union. Legal and Constitutional Foundations. Second edition. Oxford: Oxford University Press. 2004.

31. Staatshaftungsrecht und Europäisches Gemeinschaftsrecht. Der Gemeinschaftsrechtliche Staatshaftungsanspruch. Praxishandbuch des Amts- und Staatshaftungsrechts, 3 Teil. Berlin Heidelberg: Springer. 2005.

32. Prechal, S. *Directives in EC Law*. Second completely revised edition. Oxford: Oxford University Press, 2005.

33. Valančius, V., *et. al. Procesas Europos Bendrijų Teisingumo Teisme: preliminarus nutarimas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.

34. Vadapalas, V. *Tarptautinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2006.

35. Ohlinger, T., Potacs, M. Gemeinschaftsrecht und Staatliches Recht. Die Anwendung des Europasrechts im Innerstaatlichen Bereich. 3 aktualisierte Auflage. Wien: Lexis Nexis, 2006.

36. Weatherill, S. *Cases and Materials on EU Law*. Seventh edition. Oxford: Oxford University Press. 2006.

37. Lenaerts, K., Arts, D., Maselis, I. *Procedural Law of the European Union*. Second edition. London: Sweet and Maxwell, 2006.

38. Arnull, A. The European Union and Its Court of Justice. Oxford: Oxford University Press, 2006.

39. van Dam, C. *European Tort Law.* Oxford: Oxford University Press, 2006.

40. Ward, A. *Judicial Review and the Rights of Private Parties in EU Law*. Second Edition. Oxford: Oxford university Press, 2007.

41. Obradovich, D., Lawranos, N. *Interface between EU Law and National Law*. Groningen: Europa Law Publishing, 2007.

42. Tridimas, T. *The General Principles of EU Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press. 2007.

43. Craig, P., de Burca, G. *EU Law. Text, Cases and Materials*. 4th edition. Oxford: Oxford University Press, 2008.

44. van Themaat, K., van Themaat, V. *The Law of the European Union and the European Communities*. Fourth Revised Edition. Hague: Kluwer Law International, 2008.

ŽURNALŲ STRAIPSNIAI

1. Hartley, T. C. Concurrent Liability in EEC Law: A Critical Review of the Cases. *European Law Review*. 1977, 2: 249–265.

2. Green, N., Barav, A. Damages in the National Courts for Breach of Community Law. *Yearbook of European Law*. 1986, 6: 55–119.

3. Wils, W. Concurrent Liability of the Community and a Member State. *European Law Review.* 1992, 17: 191–206.

4. Snyder, F. The Effectiveness of European Community Law: institutions, processes, tools and techniques. *Modern Law Review*. 1993, 56: 19–54.

5. Caranta, R. Governmental Liability After *Francovich*. *Cambridge Law Journal*. 1993, 52(2): 272–297.

6. Steiner, J. From Direct Effects to *Francovich:* Shifting Means of Enforcement of Community Law. *European Law Review*. 1993, 18(1): 3–22.

7. Schockweiler, F. Die Haftung der EG Mitgliedstaaten Gegenüber dem Einzelnen bei Verletzung des Gemeinschafts-rechts. *Europarecht*. 1993, 28(2): 109–133.

8. Annacker, C. The Legal Regime of Erga Omnes Obligations in International Law. *Austrian Journal of Public and International Law*. 1994, 46: 131–166.

9. Crawford, J. Counter-measures as Interim Measures. *European Journal of International Law*. 1994, 56: 6 –76.

10. Martin, C. P. Furthering the Effectiveness of EC Directives and the Judicial Protection of Individual Rights Thereunder. *International and Comparative Law Quarterly*. 1994, 43: 26–54.

11. van Gerven, W. Bridging the Gap between Community and National Laws: Towards a Principle of Homogeneity in the Field of Legal Remedies? *Common Market Law Review*. 1995, 32: 679–702.

12. Caranta, R. Judicial Protection Against Member States: A New *Jus Commune* Takes Shape. *Common Market Law Review*. 1995, 32: 703–726.

13. Ward, A. Effective Sanctions in EC Law: A Moving Boundary in the Division of Competence. *European Law Journal*. 1995, 1: 205–217.

14. van Gerven, W. Bridging the Unbridgeable: Community and National Tort Laws after *Francovich* and *Brasserie*. *International and Comparative Law Quarterly*. 1996, 45(3): 507–544.

15. Hervey, T. K., Rostant, P. After *Francovich:* State Liability and British Employment Law. *Industrial Law Journal*. 1996, 25: 279–285.

16. Harlow, C. *Francovich* ant the Problem of the Disobedient State. *European Law Review*. 1996, 2: 199–225.

17. Barav, A. State Liability in Damages for Breaches of Community Law in the National Law. *Yearbook of European Law*. 1996, 16: 87–128.

18. Oliver, P. Case C-392/93, *The Queen v. H. M. Treasury, ex parte British Telecommunications,* [1996] ECR I-1631. *Common Market Law Review*. 1997, 34: 658–668.

19. Smith, F., Woods, L. Causation in *Francovich:* The Neglected Problem. *International and Comparative Law Quarterly*. 1997, 46: 925–941.

20. Toth, A. G. The Concepts of Damage and Causality as Elements of Non-contractual Liability. In *The Action for Damages in Community Law*. Hague: Kluwer Law International, 1997, p. 179–198.

21. Ruffert, M. Rights and Remedies in European Community Law: A Comparative View. *Common Market Law Review*. 1997, 34(2): 307–336.

22. Vanistendael, F. Joined Cases C-283/94 *Dekavit International BV v. Bundesamt fur Finanzen* [1996] ECR I-5063. *Common Market Law Review*. 1997, 34: 1279–1291.

23. Oliver, P. Cases C-46/93 and C-48/93, *Brasserie du Pecheur v. Germany, and The Queen v. Secretary of State for Transport ex parte Factortame,* [1996] ECR I-1029. *Common Market Law Review*. 1997, 34: 635–658.

24. Hervey, T. K. *Francovich* Liability Simplified. Joined Cases C-178/94, C-179/94, C-188/94, C-189/94 and C-190/94 *Dillenkofer et al v. Federal Republic of Germany*. *Industrial Law Journal*. 1997, 26: 74–79.

25. Oliver, P. Case C-5/94, *The Queen v. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food ex parte Hedley Lomas (Ireland),* [1996] ECR I-2553. *Common Market Law Review*. 1997, 34: 666–674.

26. Convery, J. State Liability in the United Kingdom after *Brasserie du Pecheur*. *Common Market Law Review*. 1997, 34(3): 603–634.

27. Hilson, Ch. Liability of Member States in Damages: the Place of Discretion. *International and Comparative Law Quarterly*. 1997, 46: 941–947.

28. Eleftheriadis, P. The Direct Effect of Community Law: Conceptual Issues. *Yearbook of European Law*. 1998, 16: 205–211.

29. Köck, H. F., Hintersteininger, M. The Concept of Member State Liability for Violation of Community Law and Its Shortcomings. An Analysis of the Case Law of the European Court of Justice on this Matter. *Austrian Review of International and European Law*. 1998, 3: 17–46.

30. Odman, N. A. Joined Cases C-94 and 95/95, *Daniela Bonifaci and Others and Wanda Berto and Others v. INPS;* Case C-373/95, *Federica Maso and Others, Graziana Gazzetta and Others v. INPS;* and Case C-261/95, *Palmisani v. INPS.* Judgements of 10 July 1997. Fifth Chamber. [1997] ECR I-4006, I-4062, I-4037. *Comman Market Law Review.* 1998, 35(2): 1395–1412.

31. van den Bergh, R., Schäfer, H. B. State Liability for Infrigement of the E.C. Treaty: Economic Arguments in Support of a Rule of „*Obvious Negligence*". *European Law Review*. 1998, 23(6): 552–571.

32. Möllers, M. J. von Thomas. Doppelte Rechtsfortbildung Contra Legem? Zur Umgestaltung des Bürgerlichen Gesetzbuches Durch den EuGH und Nationale Gerichte. *Europarecht*. 1998, 33(1): 20–46.

33. Toner, H. Thinking the Unthinkable? State Liability for Judicial Acts after *Factortame (III)*. *Yearbook of European Law*. 1998, 17: 165–189.

34. Abboud, W. EC Environmental Law and Member State Liability – Towards a Fourth Generation of Community Remedies. *Review of European Community and International Environmental Law*. 1998, 7(1): 85–92 .

35. Gasparon, P. The Transposition of the Principle of Member State Liability into the Context of External Relations. *European Journal of International Law*. 1999, 10(3): 605–624.

36. Gattini, A. Smoking/No Smoking: Some Remarks on the Current Place of Fault in the ILC Draft Articles on State Responsibility. *European Journal of International Law*. 1999, 10(2): 397–404.

37. Crawford, J. Revising the Draft Articles on State Responsibility. *European Journal of International Law*. 1999, 10(2): 435–460.

38. Ibanez, A. J. G. Exceptions to Article 226: Alternative Administrative Procedures and the Pursuit of Member States. *European Law Journal*, 2000, 6: 148–175.

39. Barav, A. State Liability in Damages for Breach of Community Law in National Courts. *Yearbook of European Law*, 2000, 16: 87–128.

40. Zemanek, K. Responsibility of States: General Principles. In *Encyclopedia of Public International Law*. Volume four. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 219–229.

41. Sperduti, G. Responsibility of States for Activities of Private Law Persons. In *Encyclopedia of Public International Law*. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 216–219.

42. Thompsen, S. Restitution. In *Encyclopedia of Public International Law*. Volume four. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 229–222.

43. Wolfrum, R. Reparation for Internationally Wrongful Acts. In *Encyclopedia of Public International Law*. Volume four. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 177–178.

44. Riedel, E. H. Satisfaction. In *Encyclopedia of Public International Law*. Volume four. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 320–321.

45. Bedjaoui, M. Responsibility of States: Fault and Strict Liability. *Encyclopedia of Public International Law*. Volume four. Amsterdam: North Holland Publishing, 2000, p. 212–216.

46. Ryan, B. The Private Enforcement of European Union Labour Laws. In *The Future of Remedies in Europe*. Oxford: Hart Publishing, 2000, p. 141–157.

47. Weatherill, S. Addressing Problems of International Implementation in EC Law. In *The Future of Remedies in Europe*. Oxford: Hart Publishing, 2000, p. 87–116.

48. Harlow, C. A. Common European Law of Remedies? In *The Future of Remedies in Europe*. Oxford: Hart Publishing, 2000, p. 69–83.

49. Kilpatrick, C. The Future of Remedies in Europe. In *The Future of Remedies in Europe*. Oxford: Hart Publishing, 2000, p. 1–31.

50. Tridimas, T. Enforcing Community Rights in National Courts: Some Recent Developments. In *The Future of Remedies in Europe*. Oxford: Hart Publishing. 2000, p. 35–50.

51. Puder, M. G. Phantom Menace or New Hope: Mamber State Public Tort Liability After the Double-Bladed Light Saber Duel Between the European Court of Justice and the German *Bundesgerichtshof* in *Brasserie du Pecheur. Vanderbilt Journal of Transnational Law*. 2000, 33(1): 311–370.

52. van Gerven, W. Of Rights, Remedies and Procedures. *Common Market Law Review*. 2000, 37: 501–536.

53. Hafner, G. The Draft Articles on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. The Work of the International Law Commission. *Austrian Review of International and European Law*. 2000, 5: 189–270.

54. Lengauer, A. Case Comment to Case C-302/97, *Klaus Konle and Republic of Austria*, Judgment of 1st June 1999. *Common Market Law Review*. 2000, 37. 181–190.

55. Dougan, M. The *Francovich* Right to Reparation: Reshaping the Contours of Community Remedial Competence. *European Public Law*. 2000, 6(1): 103–128.

56. Anagnostaras, G. The Principle of State Liability for Judicial Breaches: The Impact of European Community Law. *European Public Law*. 2001, 7(2): 281–305.

57. Tridimas, T. Liability for Breach of Community Law: Growing Up and Mellowing Down? *Common Market Law Review*. 2001, 38(2): 301–332.

58. Anagnostaras, G. The Allocation of Responsibility in State Liability Actions for Breach of Community Law: a Modern Gordian Knot? *European Law Review*. 2001, 26(2): 139–158.

59. Snyder, F. The Effectiveness of European Community Law. Institutions, Processes, Tools and Techniques. *Modern Law Review*, 1993, 56(1): 19–56.

60. Simma, B. The Work of the International Law Commission at Its Fifty-Third Session (2001). *Nordic Journal of International Law*. 2002, 71(1): 123–171.

61. Conway, G. Breaches of EC Law and the International Responsibility of Member States. *European Journal of International Law*. 2002, 13(3): 679–695.

62. Lenaerts, L. Interlocking Legal Orders in the European Union and Comparative Law. *International and Comparative Law Quarterly*. 2003, 52: 887–893.

63. van Gerven, W. Remedies for Infringements of Fundamental Rights. *European Public Law*. 2004, 10: 271–283.

64. Breuer, M. State Liability for Judicial Wrongs and Community Law: The Case of *Gerhard Köbler v. Austria*. *European Law Review*. 2004, 49: 243–254.

65. Eilmansberger, T. The Relationship Between Rights and Remedies in EC Law: in Search of the Missing Link. *Common Market Law Review*. 2004, 41: 1199–1246.

66. Hix, J. P. Zur Ausservertraglichen Haftung der Gemeinschaft. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Köln: Bundesanzeiger Verlag. 2004, p. 199–223.

67. Müller-Graf, P.-Ch. Die Auswirkungen der *Francovich*-Doktrin auf das Deutsche Delikstrecht. In Twelve Years of *Francovich* in the European Court of Justice: A Survey of the Case-law on the interpretation of the Three Conditions of Liability. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Koln: Bundesanzeiger Verlagsger. 2004, p. 153–163.

68. Accetto, M., Zleptnig, S. The Principle of Effectiveness: Rethinking Its Role in Community Law. *European Public Law*. 2005, 11(3), p. 375–403.

69. Marson, J. Holes in the Safety Net? State Liability and the Need for Private Law Enforcement. *Liverpool Law Review*. 2004, 25: 113–134.

70. Tison, M. Who is Afraid of *Peter Paul*? The European Court of Justice to Rule on Banking Supervisory Liability. *The Financial Regulator*. 2004, 9: 62–71.

71. Binder, J-H. The Advocate-General's Opinion in *Paul and others v. Germany* – Cutting Back State Liability for Regulatory Negligence? *European Business Law Review*. 2004, 15: 463–476.

72. Thompson, R. The Impact of the *Francovich* Judgment on UK Tort Law. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Koln: Bundesanzeiger Verlag, 2004, p. 165–177.

73. Aalto, P. Twelve Years of *Francovich* in the European Court of Justice: A Survey of the Case-law on the Interpretation of the Three Conditions of Liability. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Koln: Bundesanzeiger Verlag, 2004, p. 59–77.

74. Moniz, C. B. Overview of the Mechanisms of Enforcement of Community Law. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Köln: Bundesanzeiger Verlag, 2004, p. 13–48.

75. van Gerven, W. The Emergence of the Common European Tort Law: the EU Contribution – One Among Others. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Koln: Bundesanzeiger Verlag, 2004, p. 225–241.

76. Mastroianni, R. Recent Developments in the Case-law of the Court of Justice on the Effects of Unimplemented EC Directives. Twelve Years of *Francovich* in the European Court of Justice: A Survey of the Case-law on the Interpretation of the Three Conditions of Liability. In *Enforcing Community Law from Francovich to Köbler: Twelve Years of the State Liability Principle*. Köln: Bundesanzeiger Verlag. 2004, p. 181–198.

77. Jans, J. H. State Liability and Infringements Attributable to National Courts: a Dutch Perspective on the *Köbler* case. In *The European Union: An Ongoing Process of Integration*. Hague: T.M.C. Asser Institut, 2004, p. 165–176.

78. Lage, S. M., Brokelmann, H. The Liability of the Spanish State for Breach of EC Law: The Landmark Ruling of the Spanish Tribunal Supremo in the Canal Satelite Digital Case. *European Law Review*. 2004, 29: 530–545.

79. Classen, C. D. Case C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Osterreich,* Judgment of 30 September 2003, Full Court. *Common Market Law Review*. 2004, 41: 813–824.

80. Wattel, P. J. *Köbler, Cilfit and Welthgrove*: We Can't Go on Meeting Like This. *Common Market Law Review*. 2004, 41: 177–190.

81. Timmermans, Ch. Use of the Infringement Procedure in Cases of Judicial Errors. In *The European Union. The Ongoing Process of Integration*. Hague: T.M.C. Asser Press, 2004, p. 155–163.

82. Tison, M. Do not Attack the Watchdog! Banking Supervisor's Liability after *Peter Paul. Common Market Law Review*. 2005, 42: 639–675.

83. Hilson, Ch. The Role of Discretion in EC Law on Non-contractual Liability. *Common Market Law Review*. 2005, 42: 677–695.

84. Komarek, J. Federal Elements in the Community Judicial System: Building Coherence in the Community Legal Order. *Common Market Law Review*. 2005, 42: 9–34.

85. Vajda, Ch. Liability for Breach of Community Law: A Survey of the ECJ Cases Post *Factortame*. *European Business Law Review*. 2006, 17: 257–268.

86. Nazzini, R., Andenas, M. Awarding Damages for Breach of Competition Law in English Courts – *Crehan* in the Court of Appeal. *European Business Law Review*. 2006, 17(4): 1191–1210.

87. Drake, S. Scope of Courage and the Principle of „Individual Liability" for Damages: Further Development of the Principle of Effective Judicial Protection by the Court of Justice. *European Law Review*. 2006, 31: 841–864.

88. Wenneras, P. A New Day for Commission Enforcement under Articles 226 and 228 EC: General and Persistent (GAP) Infringements, Lump Sums and Penalty Payments. *Common Market Law Review*. 2006, 43: 31–62.

89. Pfander, J. E. *Köbler v. Austria*: Expositional Supremacy and Member State Liability. *European Business Law Review*. 2006, 17: 275–297.

90. Prechal, S. Member State Liability and Direct Effect: What's the Difference After All?. *European Business Law Review*. 2006, 17: 299–316.

91. Rebhahn, R. Public Liability in Comparison – England, France, Germany. In *European Tort Law*. Koziol, H., Steininger, B. C (eds.). Springer: Wien, 2006, p. 68–93.

92. Somek, A. Inexplicable Law: Legality's Adventure in Europe. *Transnational Law and Contemporary Problems*. 2006, 15: 101–127.

93. Anagnostaras, G. Erroneous Judgments and the Prospect of Damages: the Scope of the Principle of Governmental Liability for Judicial Breaches. *European Law Review*. 2006, 31: 735–747.

94. Davis, R. W. Liability in Damages for a Breach of Community Law: Some Reflections on the Question of Who to Sue and the Concept of "the State". *European Law Review*. 2006, 31: 69–81.

95. Selelionytė, S. Neteisėtumas kaip valstybės deliktinės atsakomybės sąlyga. *Jurisprudencija*, 2006, 1(79): 102–112.

96. Reich, N., Horizontal Liability in EC Law: Hybridization of Remedies for Compensation in Case of Breaches of EC Rights. *Common Market Law Review*. 2007, 44: 705–742.

97. Lenaerts, K. The Rule of Law and the Coherence of the Judicial System of the European Union. *Common Market Law Review*. 2007, 44(6): 1625–1659.

98. Nassimpian, D. ...And We Keep on meeting: (De-) fragmenting State Liability. *European Law Review*. 2007, 32: 819–838.

99. Karnell, E. H. An Exercise in Effectiveness? *European Business Law Review*. 2007, 18(5), p. 1181–1191.

100. Ruffert, M. Case C-173/03, *Traghetti del Mediterraneo SpA in Liquidation v. Italian Republic,* Judgment of the Court (Great Chamber) of 13 June 2006, nyr. *Common Market Law Review*. 2007, 44: 479–486.

101. Becker, F. Application of Community Law by Member States' Public Authorities: Between Autonomy and Effectiveness. *Common Market Law Review*. 2007, 44: 1035–1056.

102. de Vries, S. Case C-470/03, *A.G.M.-COS.MET Srl v. Suomen valtio, Tarmo Lehtinen,* Judgment of the Grand Chamber of the Court of 17 April 2007. *Common Market Law Review*. 2008, 45: 569–585.

103. Arnull, A. Case C-432/05, *Unibet (London) Ltd and Unibet (International) Ltd v Justitiekanslern,* judgment of the Grand Chamber of 13 March 2007. *Common Market Law Review*. 2007, 44(6): 1763–1780.

104. Anagnostaras, G. The Quest for an Effective Remedy and the Measure of Judicial Protection Afforded to Putative Community Law Rights. *European Law Review*. 2007, 32: 727–739.

105. Valančius, V. Europos Sąjungos teisės poveikis Lietuvos administracinei justicijai. *Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo biuletenis*. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007, 1(11): 266–278.

106. Šeškauskis, M. Ar valstybė privalo atlyginti asmens patirtą žalą, jeigu tinkamai įgyvendinus priimto įstatymo nuostatas žalos būtų išvengta? *International Journal of Baltic Law.* 2007, 3(2): 102–121.

107. Mizaras, V. Lietuvos deliktų teisės raidos aktualijos ir tendencijos. Iš *Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos. Mokslinių straipsnių rinkinys.* Vilnius: Justitia, 2007, p. 51–74.

108. Tamavičiūtė, V. Valstybių narių atsakomybė privatiems asmenims dėl naconalinių teismų veiksmais padarytos žalos. *Jurisprudencija.* 2007, 7(97): 74–81.

109. Kargaudienė, A. Viešoji atsakomybė: atsakomybės už padarytą žalą privačiam asmeniui subjekto apibrėžimo problema. *Jurisprudencija*. 2008, 3(105): 75–83.

110. Rogers, W. V. H. EC Tort Law and the English Law. In *Tort Law of the European Community*. Koziol, H., Schulze, R. (eds.). Germany: Springer, 2008, p. 365–394.

111. Troiano, S. EC Tort Law and the Romanic Legal Family. In *Tort Law of the European Community.* Koziol, H., Schulze, R. (eds.). Springer: Wien, 2008, p. 395–438.

112. Selelionytė-Drukteinienė, S. Valstybės veiksmų neteisėtumas kaip pagrindas atlyginti žalą. *Justitia*. 2008, 2(68): 13–24.

113. Graziano, T. K., Oert, Ch. EC Tort Law and the German Legal Family. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer. 2008, p. 439–486.

114. Broberg, M. *Acte Clair* Revisited: Adapting the *Acte Clair* Criteria to the Demands of the Times. *Common Market Law Review*. 2008, 45(2): 1383–1397.

115. Rebhahn, R. Non-contractual Liability in Damages of Member States for Breach of Community Law. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 179–211.

116. Nebbia, P. Damages Actions for the Infringement of EC Competition Law: Compensation or Deterrence? *European Law Review*. 2008, 33: 24–36.

117. Jans, J. H., Marseille, A. T. Joined Cases C-222-225/05, *Van der Weerd and Others v. Minister van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit*, Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 7 June 2007, [2007] ECR I-4233. *Common Market Law Review*. 2008, 45(1): 853–862.

118. Dougan M. The Treaty of Lisbon 2007: Winning Mind, not Hearts. *Common Market Law Review*. 2008, 45: 617–703.

119. Antoniolli, L. Community Liability. In *Tort Law of the European Community*. Wien: Springer, 2008, p. 213–240.

120. Oliphant, K. The Nature and Assessment of Damages. In *Tort Law of the European Union.* Wien: Springer-Verlag. 2008, p. 241–271.

121. Wissink, M. Overview. In *Tort Law of the European Union*. Wien: Springer-Verlag. 2008, p. 341–363.

122. Weitenberg, M. Terminology. In *Tort Law of the European Union*. Wien: Springer-Verlag. 2008, p. 309–340.

123. Magnus, U. Limitations of Liability under EC Tort Law. In *Tort Law of the European Union*. Wien: Springer-Verlag. 2008, p. 273–292.

124. Pereira, A. Limitation Periods in EC Law. In *Tort Law of the European Union*. Wien: Springer-Verlag. 2008, p. 293–307.

125. Krümmel T., Rose, M. Implementation by German Courts of the Jurisprudence of the European Court of Justice on State Liability for Breach of Community Law as Developed in *Francovich* and Subsequent Cases. *European Business Law Review.* 2009, 20(2): 273–286.

126. Beutler, B. State Liability for Breaches of Community Law by National Courts: is the Requirement of a Manifest Infringement of the Applicable Law an Insurmountable Obtacle? *Common Market Law Review*. 2009, 46(3): 773–804.

127. Valutytė, R. Valstybių narių atsakomybės dėl galutinės instancijos teismų sprendimų teisiniai pagrindai. *Socialinių mokslų studijos.* 2009, 2(2): 137–156.

128. Valutytė, R. Galimi konstitucinių principų bei Europos žmogaus teisių konvencijos pažeidimai įgyvendinant valstybės atsakomybę dėl EB teisę pažeidžiančių galutinės instancijos teismų veikų. *Socialinių mokslų studijos.* 2009, 3(3): 145–164.

LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISMŲ PRAKTIKA

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas byloje Nr. 23/04 „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 90-3529. Atitaisymas: *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 137.

2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. kovo 2 d. nutarimas byloje Nr. 28/08 „Dėl Lietuvos Respublikos atominės elektrinės įstatymo 10 straipsnio 1 dalies (2008 m. vasario 1 d. redakcija) nuostatų ir 11 straipsnio (2008 m. vasario 1 d. redakcija) 1 dalies 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios.* 2009, Nr. 25-988.

3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „NORD-K“ prieš Lietuvos Respublikos Vyriausybę,* Nr. 3K-3-926/2000.

4. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2001 m. balandžio 5 d. nutartis administracinėje byloje *A. Balčius prieš Vyriausiąją rinkimų komisiją*, Nr. AS[7]-331/2001.

5. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo specialiosios teisėjų kolegijos nutarčių dėl teismingumo apžvalga „Dėl žalos atlyginimo“, *Administracinių teismų praktika*, 2003, Nr. 3.

6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. sausio 13 d. nutartis civilinėje byloje *G. M. prieš Lietuvos Respublikos finansų ministeriją,* Nr. 3K-3-16/2003.

7. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. sausio 19 d. apžvalga „Dėl žalos atlyginimo“, *Administracinių teismų praktika*, 2004, Nr. 5.

8. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo specialiosios teisėjų kolegijos nutarčių dėl teismingumo apžvalga „Dėl žalos atlyginimo“, *Administracinių teismų praktika*, 2004, Nr. 5.

9. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. kovo 1 d. nutartis administracinėje byloje *K. Jefremova prieš Vidaus reikalų ministeriją,* Nr. A[12]-219-2004.

10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 7 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Naujapilė“ prieš Lietuvos Respubliką,* Nr. 3K-3-183/2006.

11. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. sausio 25 d. sprendimas administracinėje byloje *N. K. prieš Lietuvos valstybę,* Nr. A-261-116/2008.

12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 7 d. nutartis civilinėje byloje *S. U. ir kt. prieš Lietuvos valstybę,* Nr. 3K-3-215/2008.

13. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. balandžio 17 d. nutartis administracinėje byloje *A. G. prieš Lietuvos valstybę,* Nr. A-442-330/2008.

14. Vilniaus apygardos teismo 2008 m. balandžio 21 d. sprendimas civilinėje byloje *R. K. prieš Lietuvos Respubliką*, Nr. 2-1571-33/2008.

15. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. balandžio 24 d. nutartis administracinėje byloje *S. T. prieš Lietuvos valstybę*, Nr. AS[444]-199/2004.

16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 8 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Karolinos HES“ prieš Lietuvos valstybę,* Nr. 3K-3-377/2008.

17. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. gruodžio 8 d. nutartis administracinėje byloje, *V. V. prieš Lietuvos valstybę,* Nr. A[146]-1982/2008.

18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 4 d. nutartis civilinėje byloje *M. T. ir UAB „Drevida“ prieš Lietuvos valstybę,* Nr. 3K-3-5/2009.

19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 14 d. nutartis civilinėje byloje *A. E. F. prieš Lietuvos valstybę,* Nr. 3K-3-171/2009.

20. Vilniaus apygardos administracinio teismo 2009 m. birželio 8 d. nutartis administracinėje byloje *A. I. prieš Lietuvos Respublikos teisingumo ministeriją,* Nr. I-1976-484/2009.

21. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. liepos 31 d. nutartis administracinėje byloje *S. T. prieš Lietuvos Respubliką*, Nr. AS[502]-363/2009.

22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 30 d. nutartis civilinėje byloje *A. D. prieš Lietuvos Respubliką,* Nr. 3K-3-534/2009.

23. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutartis administracinėje byloje *R. T. prieš Vilniaus miesto savivaldybės administraciją,* Nr. A[556]-1485/2009.

EUROPOS BENDRIJŲ TEISINGUMO TEISMO IR PIRMOSIOS INSTANCIJOS TEISMO PRAKTIKA

1. ETT 1960 m. gruodžio 16 d. Sprendimas *Humblet*, 6/60, Rink. p. 559.

2. ETT 1963 m. vasario 5 d. Sprendimas *Van Gend & Loos*, 26/62, Rink. p. 1.

3. ETT 1963 m. liepos 15 d. Sprendimas *Plaumann prieš Komisiją*, 25/62, Rink. p. 95.

4. ETT 1965 m. liepos 1 d. Sprendimas *Toepfer ir Getreide-Import Gesellschaft prieš Komisiją*, 106/63 ir 107/63, Rink. p. 405.

5. ETT 1964 m. liepos 15 d. Sprendimas *Costa prieš Enel*, 6/64, Rink. p. 585.

6. ETT 1967 m. liepos 14 d. Sprendimas *Kampffmeyer ir kiti prieš Komisiją*, 5/66, 7/66 ir 13/66–24/66, Rink. p. 245.

7. ETT 1967 m. lapkričio 30 d. Sprendimas *Becher prieš Komisiją*, 30/66, Rink. p. 285.

8. ETT 1968 m. gruodžio 19 d. Sprendimas *Salgoil*, 13/68, Rink. p. 680.

9. ETT 1970 m. gegužės 28 d. Sprendimas *Denise Richez-Parise prieš Komisiją*, 19/69, 20/69, 25/69 ir 30/69, Rink. p. 325.

10. ETT 1970 m. spalio 6 d. Sprendimas *Grad*, 9/70, Rink. p. 825.

11. ETT 1971 m. balandžio 28 d. Sprendimas *Lütticke prieš Komisiją*, 4/69, Rink. p. 325.

12. ETT 1971 m. gruodžio 2 d. Sprendimas *Zuckerfabrik Schöppenstedt prieš Tarybą*, 5/71, Rink. p. 975.

13. ETT 1972 m. birželio 13 d. Sprendimas *Grands Moulins de Paris prieš Komisiją*, 9/71 ir 11/71, Rink. p. 391.

14. ETT 1972 m. liepos 13 d. Sprendimas *Komisija prieš Italiją*, 48/71, Rink. p. 527.

15. ETT 1972 m. spalio 25 d. Sprendimas *Haegeman prieš Komisiją*, 96/71, Rink. p. 1005.

16. ETT 1972 m. gruodžio 12 d. Sprendimas *International Fruit Company*, 21-24/72, Rink. p. 1219.

17. ETT 1973 m. vasario 7 d. Sprendimas *Komisija prieš Italiją*, 39/72, Rink. p. 101.

18. ETT 1973 m. liepos 12 d. Sprendimas *Komisija prieš Vokietiją*, 70/72, Rink. p. 813.

19. ETT 1973 m. spalio 10 d. Sprendimas *Variola*, 34/73, Rink. p. 981.

20. ETT 1973 m. lapkričio 13 d. Sprendimas *Werhahn prieš Tarybą*, 63/72–69/72, Rink, p. I-1229.

21. ETT 1974 m. balandžio 30 d. Sprendimas *Haegeman*, 181/73, Rink. p. 449.

22. ETT 1975 m. lapkričio 26 d. Sprendimas *Grands Moulins prieš Komisiją*, 99/74, Rink. p. 1531.

23. ETT 1976 m. sausio 22 d. Sprendimas *Russo*, 60/75, Rink. p. 45.

24. ETT 1976 m. vasario 5 d. Sprendimas *Bresciani*, 87/75, Rink. p. 129.

25. ETT 1976 m. gegužės 21 d. Sprendimas *Société Roquette frères prieš Komisiją*, 26/74, Rink. p. 677.

26. ETT 1976 m. gruodžio 16 d. Sprendimas *Comet,* 45/76, Rink. p. 2043.

27. ETT 1976 m. gruodžio 16 d. Sprendimas *Rewe–Zentralfinanz ir Rewe–Zentral,* 33/76, Rink. p. 1989.

28. ETT 1977 m. gruodžio 15 d. Sprendimas *Dietz prieš Komisiją*, 126/76, Rink. p. 2431.

29. ETT 1978 m. kovo 9 d. Sprendimas *Simmenthal*, 106/77, Rink. p. 629.

30. ETT 1978 m. kovo 10 d. Sprendimas *Exportation des Sucres prieš Komisiją*, 132/77, Rink. p, 1061.

31. ETT 1978 m. gegužės 25 d. Sprendimas *Bayerische HNL ir kiti prieš Tarybą ir Komisiją*, 83/76, 94/76, 4/77, 15/77 ir 40/77, Rink. p. 1209.

32. ETT 1979 m. vasario 7 d. Sprendimas *Prancūzija prieš Komisiją,* 15/76 ir 16/76, Rink. p. 321.

33. ETT 1979 m. vasario 13 d. Sprendimas *Granaria*, 101/78, Rink. p. 623.

34. ETT 1979 m. spalio 4 d. Sprendimas *Interquell prieš Tarybą ir Komisiją,* 261/78 ir 262/78, Rink. p. 3045.

35. ETT 1979 m. spalio 4 d. Sprendimas *Dumortier ir kiti prieš Tarybą*, 64/76 ir 113/76, 167/78 ir 239/78, 27/79, 28/79 ir 45/79, Rink. p. 3091.

36. ETT 1979 m. gruodžio 5 d. Sprendimas *Amylum ir kt. prieš Tarybą ir Komisiją*, 116/77 ir 124/77, Rink. p. I-3497.

37. ETT 1980 m. kovo 27 d. Sprendimas *Sucrimex ir Westzucker prieš Komisiją*, 133/79, Rink. p. 1299.

38. ETT 1980 m. kovo 27 d. Sprendimas *Denkavit Italiana*, 61/79, Rink. p. 1205.

39. ETT 1980 m. birželio 12 d. Sprendimas *Express Dairy Foods*, 130/79, Rink. p. 1887.

40. ETT 1981 m. liepos 7 d. Sprendimas *Rewe prieš Haupzollamt Kiel,* 158/80, Rink. p. 1805.

41. ETT 1981 m. gruodžio 17 d. Sprendimas *Ludwigshafener Walzmühle ir kt. prieš Tarybą ir Komisiją*, 197/80–200/80, 243/80, 245/80 ir 247/80, Rink. p. 3211.

42. ETT 1982 m. vasario 2 d. Sprendimas *Komisija prieš Belgiją*, 69/81, Rink. p. 153.

43. ETT 1982 d. gegužės 25 d. Sprendimas *Komisija prieš Olandiją*, 96/81, Rink. p. 1791.

44. ETT 1982 m. rugsėjo 29 d. Sprendimas *Oleifici Mediterranei prieš EEB*, 26/81, Rink. p. 3057.

45. ETT 1982 m. spalio 6 d. Sprendimas *CILFIT ir kt.*, 283/81, Rink. p. 3415.

46. ETT 1982 m. spalio 26 d. Sprendimas *Kupferberg*, 104/81, Rink. p. 3641.

47. ETT 1982 m. gruodžio 14 d. Sprendimas *Waterkeyn ir kt.,* 314/81–316/81 ir 83/82, Rink. p. 4337.

48. ETT 1983 m. lapkričio 9 d. Sprendimas *San Giorgio*, 199/82, Rink. p. 3595.

49. ETT 1984 m. balandžio 12 d. Sprendimas *Unifrex prieš Komisiją ir Tarybą*, 281/82, Rink. p. 1969.

50. ETT 1984 m. gruodžio 6 d. sprendimas *Biovilac prieš EEB*, 59/83, Rink. p. 4057.

51. ETT 1985 m. liepos 9 d. Sprendimas *Bozzetti*, 179/84, Rink. p. 2301.

52. ETT 1985 m. lapkričio 7 d. Sprendimas *Adams prieš Komisiją*, 145/83, Rink. p. 3539.

53. ETT 1986 m. vasario 26 d. Sprendimas *Krohn prieš Komisiją,* 175/84, Rink. p. 753.

54. ETT 1986 m. gegužės 15 d. Sprendimas *Johnston*, 222/84, Rink. p. 1651.

55. ETT 1986 m. birželio 24 d. Sprendimas *Développement SA ir Clemessy prieš Komisiją*, 267/82, Rink. p. 1907.

56. ETT 1987 m. birželio 17 d. Sprendimas *Komisija prieš Italiją*, 154/85, Rink. p. I-2717.

57. ETT 1987 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Demirel*, 12/86, Rink. p. 3719.

58. ETT 1987 m. spalio 15 d. Sprendimas *Unectef prieš Heylens*, 222/86, Rink. p. I-4097.

59. ETT 1987 m. gruodžio 8 d. Sprendimas *Les Grands Moulins de Paris prieš EEB*, 50/86, Rink. p. 4833.

60. ETT 1988 m. sausio 14 d. Sprendimas *Komisija prieš Belgiją*, 227/85–229/85 ir 230/85, Rink. p. 1.

61. ETT 1988 m. vasario 25 d. Sprendimas *Jules Bianco ir kt.*, 331/85, 376/85 ir 378/85, Rink. p. 1099.

62. ETT 1988 m. birželio 29 d. Sprendimas *Deville*, 240/87, Rink. p. 3513.

63. ETT 1988 m. rugsėjo 27 d. Sprendimas *Asteris ir kt.*, 106/87–120/87, Rink. p. 5515.

64. ETT 1989 m. gegužės 30 d. Sprendimas *Roquette Freres prieš Komisiją*, 20/88, Rink. p. 1553.

65. ETT 1989 m. birželio 22 d. Sprendimas *Fratelli Costanzo*, 103/88, Rink. p. 1839.

66. ETT 1989 m. gruodžio 13 d. Sprendimas *Grimaldi*, C-322/88, Rink. p. I-4407.

67. ETT 1990 m. birželio 19 d. Sprendimas *Factortame ir kt.*, C-213/89, Rink. p. I-2433.

68. ETT 1990 m. liepos 12 d. Sprendimas *Foster ir kt.*, C-188/89, Rink. p. I-3313.

69. ETT 1990 m. rugsėjo 20 d. Sprendimas *Sevince*, C-192/89, Rink. p. I-3461.

70. ETT 1991 m. liepos 11 d. Sprendimas *Verholen*, C-87/90–C-89/90, Rink. p. I-3757.

71. ETT 1991 m. liepos 25 d. Sprendimas *Emmott*, C-208/90, Rink. p. I-4269.

72. ETT 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimas *Francovich ir kiti prieš Italiją,* C-6/90 ir 9/90, Rink. p. I-5357.

73. ETT 1992 m. gegužės 19 d. Sprendimas *Mulder ir kt. prieš Tarybą ir Komisiją,* C-104/89 ir C-37/90, Rink. p. I-3061.

74. ETT 1993 m. liepos 1 d. Sprendimas *Eurim Pharm*, C-207/91, Rink. p. I-3723.

75. ETT 1993 m. rugpjūčio 2 d. Sprendimas *Marshall*, C-271/91, Rink. p. I-4367.

76. ETT 1993 m. spalio 27 d. Sprendimas *Steenhorst-Neerings*, C-338/91, Rink. p. I-5475.

77. ETT 1993 m. gruodžio 16 d. Sprendimas *Wagner Miret,* C-334/92, Rink. p. I-6911.

78. ETT 1994 m. kovo 24 d. Sprendimas *Komisija prieš Belgiją*, C-80/92, Rink. p. I-1019.

79. ETT 1994 m. liepos 14 d. Sprendimas *Faccini Dori*, C-91/92, Rink. p. I-3325.

80. ETT 1994 m. gruodžio 6 d. Sprendimas *Johnson*, C-410/92, Rink. p. I-5483.

81. PIT 1994 m. gruodžio 15 d. Sprendimas *Unifruit Hellas prieš Komisiją*, T-489/93, Rink. p. II-1201.

82. PIT 1995 m. kovo 15 d. Sprendimas *Cobrecaf prieš Komisiją*, T-514/93, Rink. p. II-621.

83. ETT 1995 m. liepos 6 d. Sprendimas *BP Supergas prieš Graikiją*, C-62/93, Rink. p. I-1883.

84. PIT 1995 m. gruodžio 13 d. Sprendimas *Exporteurs in Levende Varkens ir kt. prieš Komisiją*, T-481/93 ir T-484/93, Rink. p. II-2941.

85. ETT 1995 m. gruodžio 14 d. Sprendimas *Peterbroeck,* C-312/93, Rink. p. I-4599.

86. ETT 1996 m. kovo 5 d. Sprendimas *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029.

87. ETT 1996 m. kovo 7 d. Sprendimas *El Corte Inglés*, C-192/94, Rink. p. I-1281.

88. ETT 1996 m. kovo 26 d. Sprendimas *British Telecommunications,* C-392/93, Rink. p. I-1631.

89. ETT 1996 m. gegužės 23 d. Sprendimas *Hedley Lomas*, C-5/94, Rink. p. I-2553.

90. ETT 1996 m. spalio 8 d. Sprendimas *Dillenkofer ir kt.,* C-178/94, C-179/94 ir C-188/94 - C-190/94, Rink. p. I-4845.

91. ETT 1996 m. spalio 17 d. Sprendimas *Denkavit ir kt*., C-283/94, C-291/94 ir C-292/94, Rink. p. I-5063.

92. PIT 1997 m. sausio 22 d. Sprendimas *Opel Austria prieš Tarybą*, T-115/94, Rink. p. II-39.

93. PIT 1997 m. balandžio 15 d. Sprendimas *Schröder ir kt. prieš Komisiją*, T-390/94, Rink. p. II-501.

94. ETT 1997 m. balandžio 22 d. Sprendimas *Draehmpaehl*, C-180/95, Rink. p. I-2195.

95. ETT 1997 m. balandžio 22 d. Sprendimas *Sutton*, C-66/95, Rink. p. I-2163.

96. ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Maso ir kt.,* C-373/95, Rink. p. I-4051.

97. ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Bonifaci ir kt*. bei *Berto ir kt*., C-94/95 ir C-95/95, Rink. p. I-3969.

98. ETT 1997 m. liepos 10 d. Sprendimas *Palmisani,* C-261/95, Rink. p. I-4025.

99. ETT 1997 m. liepos 17 d. Sprendimas *Haahr Petroleum,* C-90/94, Rink. p. I−4085.

100. ETT 1997 m. liepos 17 d. Sprendimas *GT*-Link, C-242/95, Rink. p. I-4449.

101. ETT 1997 m. rugsėjo 17 d. Sprendimas *Dorsch Consult*, C-54/96, Rink. p. I-4961.

102. ETT 1997 m. gruodžio 4 d. Sprendimas *Kampelmann*, C-253/96–C-258/96, Rink. p. I-6907.

103. ETT 1997 m. gruodžio 4 d. Sprendimas *Daihatsu-Händler*, C-97/96, Rink. p. I-6843.

104. ETT 1997 m. gruodžio 11 d. Sprendimas *Mangorrian ir Cunningham*, C-246/96, Rink. p. I-7153.

105. ETT 1998 m. balandžio 2 d. Sprendimas *Norbrook Laboratories,* C-127/95, Rink. p. I-1531.

106. ETT 1998 m. birželio 16 d. Sprendimas *Hermes*, C-53/96, Rink. P. I-3603.

107. ETT 1998 m. birželio 16 d. Sprendimas *Racke*, C-162/96, Rink. p. I-3655.

108. ETT 1998 m. rugsėjo 15 d. Sprendimas *Edis,* C-231/96, Rink. p. I-4951.

109. ETT 1998 m. rugsėjo 17 d. Sprendimas *Komisija prieš Belgiją*, C-323/96, Rink. p. I-5063.

110. ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *Brinkmann,* C-319/96, Rink. p. I-5255.

111. ETT 1998 m. rugsėjo 24 d. Sprendimas *EvoBus Austria*, C-111/97, Rink. p. I-5411.

112. ETT 1998 m. gruodžio 1 d. Sprendimas *Levez*, C-326/96, Rink. p. I-7835.

113. PIT 1999 m. vasario 11 d. Sprendimas *Antillean Rice Mills prieš Komisiją*, C-390/95 P, Rink. p. I-769.

114. ETT 1999 m. vasario 25 d. Spendimas *Carbonari ir kt*., C-131/97, Rink. p. I-1103.

115. ETT 1999 m. kovo 2 d. Sprendimas *Nour Eddline El-Yassini*, C-416/96, Rink. p. I-1209.

116. ETT 1999 m. balandžio 29 d. Sprendimas *Ciola*, C-224/97, Rink. p. I-2517.

117. ETT 1999 m. birželio 1 d. Sprendimas *Konle*, C-302/97, Rink. p. I-3099.

118. ETT 1999 m. birželio 1 d. Sprendimas *Eco Swiss*, C-126/97, Rink. p. I-3055.

119. ETT 1999 m. birželio 10 d. Sprendimas *Komisija prieš Comune di Montorio al Vomano*, C-334/97, Rink. p. I-4229.

120. ETT 1999 m. birželio 15 d. Sprendimas *Rechberger ir kt*., C-140/97, Rink. p. I-3499.

121. ETT 1999 m. rugsėjo 9 d. Sprendimas *Lucaccioni prieš Komisiją*, C-257/98 P, Rink. p. I-5251.

122. ETT 1999 m. spalio 14 d. Sprendimas *Atlanta ir kt. prieš Komisiją ir Tarybą*, C-104/97 P, Rink. p. I-6983.

123. ETT 1999 m. lapkričio 23 d. Sprendimas *Portugalija prieš Tarybą*, C-149/96, Rink. p. I-8395.

124. ETT 2000 m. vasario 3 d. Sprendimas *Dounias*, C-228/98, Rink. p. I-577.

125. ETT 2000 m. kovo 9 d. Sprendimas *Komisija prieš Italiją*, C-358/98, Rink. p. I-1255.

126. ETT 2000 m. gegužės 11 d. Sprendimas *Abdulna ir Savas*, C-37/98, Rink. p. I-2927

127. ETT 2000 m. gegužės 11 d. Sprendimas *Savas*, C-37/98, Rink. p. I-2027.

128. ETT 2000 m. gegužės 16 d. Sprendimas *Preston ir kt*., C-78/98, Rink. p. I-3201.

129. ETT 2000 m. birželio 15 d. Sprendimas *Dorsch Consult*, C-237/98 P, Rink. p. I-4549.

130. ETT 2000 m. birželio 15 d. Sprendimas *Komisija prieš Vokietiją*, 348/97, Rink. p. I-4429.

131. ETT 2000 m. liepos 4 d. Sprendimas *Haim*, C-424/97, Rink. p. I-5123.

132. ETT 2000 m. liepos 4 d. Sprendimas *Bergaderm ir Goupil prieš Komisiją*, C-352/98 P, Rink. p. I-5291.

133. PIT 2000 m. spalio 24 d. Sprendimas *Fresh Marine prieš Komisiją*, T-178/98, Rink. p. II-3331.

134. ETT 2001 m. sausio 18 d. Sprendimas *Stockholm Lindöpark*, C-150/99, Rink. p. I-493.

135. ETT 2001 m. kovo 8 d. Sprendimas *Metallgesellschaft ir kt.,* C-397/98 ir C-410/98, Rink. p. I-1727.

136. PIT 2001 m. kovo 20 d. Sprendimas *Bocchi,* T-30/99, Rink. p. II-943.

137. ETT 2001 m. birželio 28 d. Sprendimas *Larsy*, C-118/00, Rink. p. I-5063.

138. ETT 2001 m. rugsėjo 20 d. Sprendimas *Courage ir Crehan,* C-453/99, Rink. p. I-6297.

139. PIT 2001 m. gruodžio 6 d. Sprendimas *Area Cova ir kt. prieš Tarybą ir Komisiją*, T-196/99, Rink. p. II-3597.

140. PIT 2001 m. gruodžio 11 d. Sprendimas *Petrie ir kt. prieš Komisiją*, T-191/99, Rink. p. II-3677.

141. ETT 2001 m. Sprendimas *Azienda Agricola Monte Aroscu,* C-403/98, Rink. p. I-103.

142. PIT 2002 m. vasario 20 d. Sprendimas *Forde-Reederei prieš Tarybą ir Komisiją*, T-170/00, Rink. p. II-515.

143. ETT 2002 m. kovo 7 d. Sprendimas *Komisija prieš Italiją*, C-145/99, Rink. p. I-2235.

144. ETT 2002 m. gegužės 7 d. Sprendimas *Komisija prieš Švediją*, C-478/99, Rink. p. I-4147.

145. ETT 2002 m. birželio 4 d. Sprendimas *Lyckeskog*, C-99/00, Rink. p. I-4839.

146. ETT 2002 m. liepos 11 d. Sprendimas *Marks & Spencer*, C-62/00, Rink. p. I-6325.

147. ETT 2002 m. liepos 25 d. Sprendimas *Union de Pequenos Agricultores prieš Tarybą*, C-50/00 P, Rink. p. I-6677.

148. ETT 2002 m. rugsėjo 17 d. Sprendimas *Muñoz ir Superior Fruiticola*, C-253/00, Rink. p. I-7289.

149. ETT 2003 m. vasario 8 d. Sprendimas *Komisija prieš Camar ir Tico*, C-312/00 P, Rink. p. I-11355.

150. ETT 2003 m. balandžio 10 d. Sprendimas *Komisija prieš Vokietiją,* C-20/01 ir C-28/01, Rink. p. I-3609.

151. ETT 2003 m. gegužės 15 d. Sprendimas *Mau*, C-160/01, Rink. p. I-4791.

152. ETT 2003 m. birželio 12 d. Sprendimas *Schmidberger*, C-112/00, Rink. p. I-5659.

153. PIT 2003 m. liepos 2 d. Sprendimas *Hameico Stuttgart ir kt. prieš Tarybą ir Komisiją*, T-99/98, Rink. p. II-2195.

154. ETT 2003 m. rugpjūčio 23 d. Sprendimas *Komisija prieš Fresh Marine,* C-472/00 P, Rink. p. I-7541.

155. ETT 2003 m. rugsėjo 11 d. Sprendimas *Altair Chimica*, C-207/01, Rink. p. I-8875.

156. ETT 2003 m. rugsėjo 30 d. Sprendimas *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239.

157. ETT 2003 m. lapkričio 20 d. Sprendimas *Komisija prieš Prancūziją*, C-296/01, Rink. p. I-13909.

158. ETT 2003 m. gruodžio 4 d. Sprendimas *Evans*, C-63/01, Rink. p. I-14447.

159. ETT 2004 m. sausio 7 d. Sprendimas *Wells*, C-201/02, Rink. p. I-723.

160. ETT 2004 m. sausio 13 d. Sprendimas *Kühne & Heitz*, C-453/00, Rink. p. I-837.

161. ETT 2004 m. vasario 5 d. Sprendimas *Rieser Internationale Transporte*, C-157/02, Rink. p. I-1477.

162. PIT 2004 m. kovo 3 d. Sprendimas *Vainker prieš Europos Parlamentą*, T-48/01, Rink. p. II-197.

163. ETT 2004 m. balandžio 1 d. Sprendimas *Komisija prieš Jégo-Quéré*, C-263/02 P, Rink. p. I-3425.

164. PIT 2004 m. birželio 10 d. Sprendimas *Francois prieš Komisiją*, T-307/01, Rink. p. II-1669.

165. ETT 2004 m. birželio 24 d. Sprendimas *Handlbauer*, C-278/02, Rink. p. I-6171.

166. ETT 2004 m. rugsėjo 14 d. Sprendimas *Komisija prieš Ispaniją*, C-168/03, Rink. p. I-8227.

167. ETT 2004 m. spalio 5 d. Sprendimas *Pfeiffer ir kt.*, C-397/01–C-403/01, Rink. p. I-8835.

168. ETT 2004 m. spalio 5 d. Sprendimas *Komisija prieš Graikiją*, C-475/01, Rink. p. I-8923.

169. ETT 2004 m. spalio 12 d. Sprendimas *Paul ir kt*., C-222/02, Rink. p. I-9425.

170. ETT 2004 m. lapkričio 11 d. Sprendimas *Österreichischer Zuchtverband*, C-216/02, Rink. p. I-10683.

171. PIT 2004 m. lapkričio 23 d. Sprendimas *Cantina sociale di Dolianova ir kt. prieš Komisiją,* T-166/98, Rink. p. II-3991201.

172. ETT 2005 m. balandžio 12 d. Sprendimas *Igor Simutenkov*, C-265/03, Rink. p. I-2579.

173. ETT 2005 m. balandžio 14 d. Sprendimas *Komisija prieš Ispaniją*, C-157/03, Rink. p. I-2911.

174. ETT 2005 m. balandžio 28 d. Sprendimas *Komisija prieš Italiją*, C-410/03, Rink. p. I-3507.

175. ETT 2005 m. birželio 2 d. Sprendimas *Komisija prieš Liuksemburgą*, C-266/03, Rink. p. I-4805.

176. ETT 2005 m. rugsėjo 15 d. Sprendimas *Intermodal Transports*, C-495/03, Rink. p. I-8151.

177. ETT 2005 m. spalio 13 d. Sprendimas *Richard Dahms*, C-379/04, Rink. p. I-8723.

178. ETT 2005 m. spalio 20 d. Sprendimas *Ten Kate Holding Musselkanaal ir kt.*, C-511/03, Rink. p. I-8979.

179. ETT 2005 m. gruodžio 6 d. Sprendimas *Gaston Schul Douane-expediteur*, C-461/03, Rink. p. I-10513.

180. ETT 2006 m. kovo 16 d. Sprendimas *Kapferer*, C-234/04, Rink. p. I-2585.

181. PIT 2006 m. kovo 30 d. Sprendimas *Yedas Tarim prieš Tarybą ir Komisiją*, T-367/03, Rink. p. II-873.

182. PIT 2006 m. balandžio 6 d. Sprendimas *Camós Grau prieš Komisiją*, T-309/03, Rink. p. II-1173.

183. ETT 2006 m. birželio 13 d. Sprendimas *Traghetti del Mediterraneo Spa prieš Repubblica Italiana*, C-173/03, Rink. p. I-5177.

184. PIT 2006 m. birželio 21 d. Sprendimas *Danzer prieš Tarybą*, T-47/02, Rink. p. II-1779

185. ETT 2006 m. liepos 13 d. Sprendimas *Manfredi,* C-295/04−C-298/04, Rink. p. I-6619.

186. ETT 2006 m. rugsėjo 16 d. Sprendimas *Arcor ir kt.,* C-392/04 ir C-422/04, Rink. p. I-8559.

187. PIT 2006 m. gruodžio 13 d. Sprendimas *E. R. ir kt. prieš Tarybą ir Komisiją,* T-138/03, Rink. p. II-4923.

188. ETT 2007 m. sausio 25 d. Sprendimas *Robins ir kt.,* C-278/05, Rink. p. I-1053.

189. ETT 2007 m. kovo 13 d. Sprendimas *Unibet,* C-432/05, Rink. p. I-2271.

190. ETT 2007 m. balandžio 17 d. Sprendimas *AGM-COS.MET*, C-470/03, Rink. p. I-2749

191. ETT 2007 m. birželio 7 d. Sprendimas *van der Weerd ir kt,* C-222/05–C-225/05, Rink. p. I-4233.

192. ETT 2007 m. birželio 14 d. Sprendimas *Medipac-Kazantzidis*, C-6/05, Rink. p. I-4557.

193. ETT 2007 m. birželio 21 d. Sprendimas *Jonkman ir kt.*, C-231/06–C-233/06, Rink. p. I-5149.

194. ETT 2007 m. birželio 27 d. Sprendimas *Olandija prieš Komisiją*, T-182/06, Rink. p. II-18206.

195. ETT 2008 m. vasario 12 d. Sprendimas *Kempter,* C-2/06, Rink. p. I-411.

196. ETT 2008 m. balandžio 24 d. Sprendimas *Arcor AG ir kt.,* C-55/06, Rink. p. I-2931.

197. ETT 2008 m. liepos 17 d. Sprendimas *Flughafen Köln/Bonn,* C-226/07, Rink. p. I-5999.

198. ETT 2008 m. liepos 17 d. Sprendimas *Arcor AG ir kt.,* C-152/07–C-154/07, Rink. p. I-5959.

199. PIT 2008 m. rugsėjo 9 d. Sprendimas *MyTravel Group,* T-212/03, Rink. p. I-0000.

200. PIT 2008 m. rugsėjo 9 d. Sprendimas *Vokietija prieš* Komisiją, T-349/06, T-371/06, T-14/07, T-15/07 ir T-332/07, Rink. p. II-2181.

201. ETT 2008 m. spalio 16 d. Sprendimas *Synthon,* C-452/06, Rink. p. I-7681.

202. ETT 2009 m. vasario 12 d. Sprendimas *Belgische Staat*, C-138/07, Rink. p. I-0000.

203. ETT 2009 m. kovo 24 d. Sprendimas *Danske Slagterier,* C-445/06, Rink. p. I-0000.

204. ETT 2009 m. balandžio 2 d. Sprendimas *Pedro IV Servicios*, C-260/07, Rink. P. I-0000.

205. ETT 2009 m. rugsėjo 3 d. Sprendimas *Fallimento Olimpiclub*, C-2/08, Rink. p. 0000.

206. ESTT 2010 m. sausio 26 d. Sprendimas *Transportes Urbanos*, C-118/08, Rink. p. I-0000.

GENERALINIŲ ADVOKATŲ NUOMONĖS

1. Generalinio advokato Tesauro 1995 m. lapkričio 28 d. nuomonė sujungtose bylose *Brasserie du pêcheur ir Factortame*, C-46/93 ir C-48/93, Rink. p. I-1029.

2. Generalinio advokato Jacobs 1997 m. liepos 10 d. nuomonė byloje *Wiener*, C-338/95, Rink. p. I-6495.

3. Generalinio advokato Tizzano 2002 m. vasario 21 d. nuomonė byloje *Lyckeskog*, C-99/00, Rink. p. I-4839.

4. Generalinio advokato Leger 2003 m. balandžio 8 d. nuomonė byloje *Köbler prieš Austriją*, C-224/01, Rink. p. I-10239.

5. Generalinio advokato Colomer 2005 m. birželio 30 d. nuomonė byloje *Gaston Schul*, C-461/03, Rink. p. I-10513.

6. Generalinės advokatės Kokott 2006 m. liepos 13 d. nuomonė byloje *Robins ir kt*., C-278/05, Rink. p. I-1053.

TARPTAUTINIŲ TEISMŲ PRAKTIKA

1. *Bolivar Railway Company.* RIAA, volume IX (1903).

2. *German Settlers in Poland (Advisory Opinion, P.C.I.J. Reports 1923).*

3. *S.S. Wimbledon (France and United Kingdom v. Germany) (Judgment, P.C.I.J. Reports 1923).*

4. *Aguilar-Amory and Royal Banko f Canada (Tinoco case).* RIAA, volume I (1923).

5. *Mavrommatis Palestine Concessions (Greece v. United Kingdom) (Judgment, P.C.I.J. Reports 1924).*

6. *Mallen.* RIAA, volume IV (1925).

7. *Certain German Interests in Polish Upper Silesia Case (Germany v. Poland) (Preliminary Objections, P.C.I.J. Reports 1925).*

8. *Stephens.* RIAA, volume IV (1927).

9. *Factory at Chorzow (Germany v. Poland) (Merits, P.C.I.J. Reports 1927).*

10. *Factory at Chorzow (Germany v. Poland) (Jurisdiction, P.C.I.J. Reports 1927).*

11. *S.S. Lotus (France v. Turkey) (Judgment, P.C.I.J. Reports 1927).*

12. *Jurisdiction of the Courts of Danzig (Advisory Opinion, P.C.I.J. Reports 1928).*

13. *French Company of Venezuelan Railroads.* RIAA, volume V (1928).

14. *Caire.* RIAA, volume V (1929).

15. *Dickson Car Wheel Company.* UNRIAA, volume IV (1931).

16. *International Fisheries Company.* UNRIAA, volume IV (1931).

17. *Treatment of Polish Nationals and Other Persons of Polish Origin or Speech in the Danzig Territory (Advisory Opinion, P.C.I.J. Reports 1932).*

18. *Phosphates in Morocco (Italy v. France) (Judgment, P.C.I.J. Reports 1938).*

19. *Corfu Chanel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania) (Merits, I.C.J. Reports 1949).*

20. *Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations (Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1949).*

21. *Rights of Nationals of the United States of America in Morocco (France v. United States of America) (Judgment, I.C.J. Reports 1952).*

22. *Armstrong Cork Company.* UNRIAA, volume XIV (1953).

23. *Ambatielos (Greece v. United Kingdom) (Merits, I.C.J. Reports 1953).*

24. *Dispute concerning the interpretation of article 79 of the Treaty of Peace. UNRIAA*, volume XIII (1955).

25. *Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand) (Merits, I.C.J. Reports 1962).*

26. *Heirs of the Duc de Guise (France v. Italy).* RIAA, volume XIII (1964).

27. *North Sea Continental Shelf (Federal Republic of Germany v. Netherlands, Federal Republic of Germany v. Denmark) (I.C.J. Reports 1969).*

28. *Barcelona Traction (Belgium v. Spain) (Judgment, I.C.J. Reports 1970).*

29. *Fisheries Jurisdiction (Federal Republic of Germany v. Iceland) (Merits, I.C.J. 1974).*

30. *Nuclear Tests (Australia v. France) (Judgment, I.C.J. Reports 1974).*

31. *Nuclear Tests (New Zealand v. France) (Judgment, I.C.J. Reports 1974).*

32. *United States Diplomatic and Consular Staff in Teheran (United States of America v. Iran) (Judgment, I.C.J. Reports 1980).*

33. *Hyatt International Corporation v. Government of the Islamic Republic of Iran*. Iran-ESCTR, volume 72 (1985).

34. *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) (Merits, I.C.J. Reports 1986).*

35. *Elettronica Sicula S.p.A. (ELSI) (United States of America v. Italy) (Judgment, I.C.J. Reports 1989).*

36. *Rainbow Warrior (New Zealand v.France).* UNRIAA, volume XX (1990).

37. *Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia) (Judgment, I.C.J. Reports 1997).*

38. *Vienna Convention on Consular Relations (Paraguay v. United States of America) (Order, I.C.J. Reports 1998).*

39. *Difference Relating to Immunity from Legal Process of a Special Rapporteuer of the Commission on Human Rights (Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1999).*

40. *LaGrand (Germany v. United States of America) (Provisional Measures, I.C.J. Reports 1999).*

41. *Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium) (Judgment, I.C.J. Reports 2002)*.

KITŲ EUROPOS SĄJUNGOS VALSTYBIŲ NARIŲ TEISMŲ PRAKTIKA

AUSTRIJA

1. Oberster Gerichtshof 25 Juli 2000, 1 Ob 146/00b.
2. Oberster Gerichtshof 6 October 2000, 1
3. Oberster Gerichtshof 30 Januar 2001, SZ 74/15.
4. Verfassungsgerichtshof 6 Marz 2001, A23/00ua.
5. Verfassungsgerichtshof 10 October 2003, A36/00.
6. Verfassungsgerichtshof 7 October 2003, A11/01.
7. Oberster Gerichtshof 12 October 2004, 1 Ob 286/03w.
8. Verfassungsgerichtshof 14 Juni 2004, A17/03.
9. Verfassungsgerichtshof 15 Juni 2005, A30/04
10. Verfassungsgerichtshof 17 Marz 2006, A8/05.
11. Verfassungsgerichtshof 26 September 2006, A11/06.
12. Verfassungsgerichtshof 20 Juni 2007, A20/06.
13. Verfassungsgerichtshof 8 October 2007, A14/06.
14. Verfassungsgerichtshof 11 Marz 2009, A17/08.

JUNGTINĖ KARALYSTĖ

1. High Court, 15 May 1995, *R. v. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte Lay and Gage.* [1995] COD 387.

2. Court of Appeal, 10 June 1996, *R. v. Secretary of State for the Home Department, ex parte Gallagher*. [1996] 2 C.M.L.R. 951.

3. House of Lords, 13 March 1997, *R. v. Secretary of State for Employment, Ex parte Seymour Smith.* [1997] UKHL 11.

4. House of Lords, 28 October 1999, *R. Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd.* [1999] UKHL 44.

5. High Court, 30 July 1999 *R. v. Department of Social Security, ex parte Scullion* [1999] 3 C.M.L.R. 798.

6. House of Lords, 7 December 2000, *R. v. Secretary of State for Health and Others, Ex Parte Imperial Tobacco Limited and Others.* [2000] UKHL 60.

7. House of Lords, 8 February 2001, *R. v. Preston and Others v. Wolverhampton Health Trust v. Midland Bank Plc.* [2001] UKHL 5.

8. House of Lords, 22 March 2001, *Three Rivers District Council and Others v. Governor and Company of the Bank of England.* [2001] UKHL 16.

9. House of Lords, 28 June 2005, *Autologic Holdings plc and Others v. Her Majesty's Commissioniers of Inland Revenue.* [2005] UKHL 54.

PRANCŪZIJA

1. Conseil D'Etat, 20 Octobre 1989, *Nicolo, Recueil Lebon*, AJDA. 1989, p. 190.

2. Conseil D'Etat, 28 February 1992, *Societe Arizona Tobacco Products,* AJDA. 1992, p. 210.

3. Cour Administrative d'Appel de Paris, 1 July 1992, *Dangeville,* AJDA. 1992, p. 768.

4. Cour de Cassation, 21 February 1995, *John Walker and Sons Ltd.,* IV, 50, p. 52.

5. Conseil D'Etat, 30 Octobre 1996, *Ste Jacques Dangeville,* RFD, 1997 p. 1059.

6. Conseil D'Etat, 3 December 1999, *Association pour la Protection des Animoux Sauvages v. Prefet de Maine-et Loire et Prefet de la Loire-Atlantique*, D 2000, p. 17.

VOKIETIJA

1. Bundesgerichtshof 24 October 1996, III ZR 127/91.
2. Oberlandischesgerichtshof Köln 15 July 1997, EZW, 1998.
3. Budesgerichtshof 14 December 2000, III ZR 151/99
4. Bundesgerichtshof 16 Marz 2002, III ZR 48/01.
5. Bundesgerichtshof 9 October 2003, III ZR 342/02.
6. Bundesgerichtshof 2 December 2004, III ZR 358/03.
7. Bundesgerichtshof 28 October 2004, III ZR 294/03.
8. Bundesgerichtshof 24 November 2005, III ZR 4/05.
9. Bundesgerichtshof 20 Januar 2005, III ZR 48/01.
10. Bundesgerichtshof 12 October 2006, III ZR 144/05.
11. Bundesgerichtshof 22 Januar 2009, III ZR 233/07.

DISERTACIJOS

1. Selelionytė-Drukteinienė, S. *Valstybės deliktinės atsakomybės raidos tendencijos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2008.

INTERNETINIAI ŠALTINIAI

1. Frischhut, M., Ranacher, Ch. Die Unterscheidung Zwischen Legislativem und Administrativem Unrecht in Staatshaftungssachen. Eine Untersuchung der Rechtssprechung des EuGH und der Österreichischen Gerichte. Iš *Österreichische Juristen-Zeitung*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-04-10]. http://recherche.rdb.at/recherche/popup/rec_a05ab3_.

2. Betlem, G., Gonzalez, C. P., Granger, M. P., Schoisswohl, B. *Francovich* Follow-Up. Cases on State Liability for Breach of European Community Law. Iš *the European Environmental Law Homepage*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-02-12]. http://C|/Documents%20and%20Settings/gbetlem/My%20Docu...e_July03/FFU_update_2004/final_FFU_8Sept04/francovi.htm.

3. Draft articles on responsibility of states for internationally wrongful acts, with commentaries. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-25].
http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.

4. Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out

of hazardous activities, with commentaries. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-25]. http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_10_2006.pdf.

5. *Bundes-Verfassungsgesetz.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-05-12].

http://www.oesterreich.com/deutsch/staat/b-vg-inh.htm.

6. *Amtshaftungsgesetz*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-05-12].

http://www.internet4jurists.at/gesetze/bg_ahg01.htm

7. *Grundgesetz.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-05-12].

http://www.bundestag.de/dokumente/rechtsgrundlagen/grundgesetz/index.html.

8. *Bürgerliches Gesetzbuch*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-05-12]. http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/.

9. *Code Civil*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-05-12]

http://admi.net/code/index-CCIVILL0.html.

AUTORĖS MOKSLINĖS PUBLIKACIJOS

MOKSLINĖS PUBLIKACIJOS DISERTACIJOS TEMA

1. Agnė Vaitkevičiūtė. Valstybių narių atsakomybė dėl privatiems asmenims padarytos žalos, pažeidus Europos Bendrijos teises: kilmė, samprata ir sąlygos. *Jurisprudencija*. 2007, 7(97): 64–74.

2. Agnė Vaitkevičiūtė. Europos Bendrijos deliktinės atsakomybės taikymo ypatumai ir santykis su valstybių narių atsakomybe dėl privatiems asmenims padarytos žalos. *Jurisprudencija*. 2008, 49(106): 18–27.

3. Agnė Vaitkevičiūtė. Žalos, padarytos valstybei narei pažeidus Europos Bendrijos teisę, atlyginimas privačiam asmeniui. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 2(2): 157–173.

KITOS MOKSLINĖS PUBLIKACIJOS

1. Agnė Vaitkevičiūtė. Nefiskalinių (netarifinių) eksporto apribojimų Europos Bendrijos vidaus rinkoje draudimas. *Juriprudencija*. 2006, 10(88): 49–57.

2. Agnė Vaitkevičiūtė. Netarifinių eksporto apribojimų Europos Bendrijos vidaus rinkoje draudimas. *Juristas*. 2006, 3: 29–35.